

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК, Књ. XX

INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL DE DIALECTOLOGIE SERBE

N° XX

Rédacteur

MIHAÏLO STEVANOVIĆ

Membre de l'Académie

Directeur de l'Institut de la langue serbocroate

TRAITÉS MATÉRIAUX

BEOGRAD

1974.

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XX

У р е д н и к
Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД
1974.

Издаје: Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5

САДРЖАЈ

Милија Станић: Ускочки говор	1
--	---

МИЛИЈА СТАНИЋ

УСКОЧКИ ГОВОР

I

*Драгим сенима
мајке Милице и оца Пејџра*

СА Д Р Ж А Ј

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	9
ЈЕЗИК И ЖИВОТ	32
ФОНЕТИКА	35
<i>Вокализам</i>	35
Контракција вокала	36
Губљење вокала	43
Назалност и назализација	53
Вокалске алтернације	55
Још неке напомене о вокалима	59
Јављање назала уз вокале	62
Вокали у страним речима	63
Рефлекси вокала ђ	65
<i>Консонантизам</i>	76
Сугласници <i>йй</i> и <i>жс</i>	79
Судбина гласа <i>х</i> у ускочком говору	86
Судбина сугласника <i>ф</i> у ускочком говору	94
Звук <i>ј</i>	95
Јотовање	106
Једначење сугласника	112
Још неке промене сугласника	116
Прелаз <i>л</i> у <i>о</i>	130
Губљење сугласника	132
Метатеза	147
Партикуле	148
Консонантске варијације	150
Секундарни сугласници	154
ГРАЂЕЊЕ РЕЧИ	157
МОРФОЛОГИЈА	175
<i>Именице</i>	175
Прва врста	178
Друга врста	198
Трећа врста	205
<i>Заменице</i>	207
Личне заменице	207
Именичке заменице	209
Придевске заменице	210
<i>Придеви</i>	213
<i>Бројеви</i>	218

<i>Још неке најомене о облицима придевских речи</i>	219
<i>Глаголи</i>	226
Инфинитив	229
Презент	234
Императив	243
Имперфекат	249
Аорист	251
Глаголски прилог садашњи	253
Глаголски придев радни	254
Глаголски придев трпни	255
Сложени глаголски облици	256
Конструкција био + инфинитив	259

СКРАЋЕНИЦЕ

- АГПД — др Јован Вуковић: *Акцентнај говора Пиве и Дробњака*, СДЗБХ, Београд.
- АС — др Александар Белић: *Акцентнајске студије*, Београд, 1914.
- АСПГ — др Милош Московљевић: *Акцентнајски систем њоцерског говора*, Београд, 1928.
- ГГС — др Павле Ивић: *О говору Галијољских Срба*, Београд, 1957.
- ГИХ — др Асим Пецо: *Говор истаочне Херцеговине*, СДЗБ XIV, Београд, 1964.
- ГПД — др Јован Вуковић: *Говор Пиве и Дробњака*, Београд 1940.
- ГС — др Томо Маретић: *Граматика и стилстика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб, 1899.
- ДИЈС — др Александар Белић: *Дијалекти и истаочне и јужне Србије*, Београд, 1905.
- ДИХ — др Данило Вушовић: *Дијалекти Истаочне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд.
- ДСЈ — др Павле Ивић: *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад, 1956.
- ИЦД — др Михаило Стевановић: *Истаочноцрногорски дијалекти*, Београд, 1935.
- ЈАЗУ и JAZU — Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу.
- ЈПЈР — др Александар Белић: *О језичкој њрироди и језичком развијку*, Београд, 1941.
- ЈФ — Јужнословенски филолог, часопис, Београд.
- КМР — Глиша Елезовић: *Косовско-мејохијски речник*, I—II, Београд.
- МД — др Лука Вујовић: *Мрковићки дијалекти*, Београд, 1969.
- НЈ — Наш језик, часопис, Београд.
- ПСХЈ — *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад — Загреб, 1960.
- Rad — Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, часопис, Загреб.
- РАСПГ — др Гојко Ружичић: *Акцентнајски систем њлеваљског говора*, СДЗБ III, Београд, 1927.
- Речник — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, издаје Институт за српскохрватски језик, Београд.
- РЈА и РЈАК — в. Рјеџник.
- Рјечник — Вук Стеф. Караџић: *Српски рјечник*, Београд, 1935.

- Rječnik — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU, Загреб.
- P — K — Ристић-Кангрга: *Речник српскохрватског и немачког језика*, Београд, 1928.
- РСХЈ — др Лујо Бакотић: *Речник српскохрватског језика*, Београд, 1936.
- САНУ — Српска академија наука и уметности у Београду.
- SB — др Милан Решетар: *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Беч, 1900.
- ГС — др Берислав Николић: *Сремски говор*, Београд, 1964.
- СДЗБ — Српски дијалектолошки зборник, часопис, Београд.
- ССЈ — др Михаило Стевановић: *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд, 1964.
- ССЈБ — др Митар Пешикан: *Сјараоцрногорски средњокајунски и љешански говори*, СДЗБ XV, Београд, 1965.
- ТСХЈ — Абдулах Шкаљић: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Сарајево, 1965.
- Фон. — др Александар Белић: *Српски језик*, фонетика (литографисана предатна универзитетска предавања), Београд.
- ЦГ — др Бранко Милетић: *Црмички говор*, СДЗБ IX, Београд.
- ŠD — др Милан Решетар: *Der štokavische Dialekt*, Wien, 1907.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. — Ускоци, некадашње црногорско племе, налазе се у северном делу СР Црне Горе, југоисточно од Дурмитора, у сливу речице Тушиње, леве притоке реке Буковице. Они се с југа граниче повијарцем планине Јаворја све до горњоморачких катуна на овој планини. Источну границу Ускока чине Обла глава више села Сировца, западна ивица велике шуме Семолъ, село Крња Јела, Црвена греда, крњојелске планинске ливаде, све до Старца. Са североисточне стране границу Ускока чини Брцка, велика бјелопавлићка испаша, са севера река Тара, а са северозапада некадашње црногорско племе Шаранци, који иако имају овакво име, сматрају себе Ускоцима. Са западне стране границу чине Округлица, Расоа, тимарска планина, село Тимар, река Буковица до горја на обронцима Јаворја југоисточно од варошице Шавника.

Као што се види, Ускоци захватају део планине Јаворја, десну и леву страну речице Тушиње, читаву централну јужну падину планине Сињајевине, затим централни део површи ове планине.

Главна насеља Ускока јесу: Малинско, Струг, Сировец, Тушиња, Баре, Корита и катуни на Сињајевини и Јаворју. Чувени су ускочки катуни: Отмичевац, Закоси, Шљеме, Јечишта на Сињајевини, Кравица и др. на Јаворју.

Треба имати на уму да катуни на Сињајевини и на Јаворју не представљају посебно становништво, већ оно исто које живи у Барама и Сировцу и које с пролећа издиже на Сињајевину и с јесени здиже у села; тако је, само у мањој мери, и на Јаворју.

Од југа на север Ускоци се протежу на простору од око четрдесетак километара, а по ширини, са запада на исток, на простору од око десет до петнаест километара.

Ускоци су потпуно планински, забачен и тешко проходан крај.

2. — Ускоци су раније чинили саставни део Херцеговине и налазили се на њеној крајњој источној ивици, а у састав Црне Горе ушли су 1878. године, после Берлинског конгреса.

До уласка у састав Црне Горе (1878) Ускоци су били, тако рећи, ничија земља и ни под чијом управом. Били су у затуреном планинском крају на тремеђи турских власти у Колашину, Херцеговини и Пљевљима. Насељавали су се ускоци, дакле, у овај крај у коме се није осећала готово никаква турска власт, а који је био, особито горе по високим планинама, готово пуст. Да су били слободни и сами собом управљали, види се и по томе што су Турци не само преговорима већ и насилно, оружјем, хтели да натерају Ускоке да им плаћају данак. Доскора је у Ускоцима живела врло снажна традиција о тешким борбама које су Ускоци водили против многих турских најезда и чета. Али се они не дадоше покорити; при томе треба имати на уму и то да овај планински крај није био економски без интереса за Турке, јер су травом богати пашњаци на Сињајевини и Јаворју били прекриљени многим крдима ускочке стоке. Ускоци су Турцима сметали и због тога што су се они, Ускоци, каткад дизали у чете и упадали у турске крајеве пленећи стоку и жито.

3. — Ускоци су окружени овим великим насеобинским крајевима: обема Морачама и Колашином са истока, Санџаком са севера, Дробњацима и Пивом са запада и Бијелом и Лолом са југа. Према томе, ускочки говор се налази у склопу источнохерцеговачких говора и потпуно је окружен њима. Као такав и по својим битним цртама улази у састав најмлађих новоштокавских говора.

4. — Ускоци досад нису поближе проучени ни историјски, ни антропогеографски. Али и колико се наука њих дотицала, готово увек их је убрајала у Дробњаке, тј. сматрала их је саставним делом Дробњака. То се лепо види из радова Светозара Томића, Андрије Лубурића, др Јована Вуковића и других.¹ Св. Томић вели: „Источна села дробњачка, која се налазе с леве стране Буковице, а у сливу су реке Тушине, називају се *Ускоци* — ускочки крај дробњачки“.² Овде „су села: Тушина, Струг, Сировац, Баре Тушинске и Малинско“.³ Из овог, а и из многих других места у његовом спису види се да С. Томић сматра Ускоке делом Дробњака. Али не само то. Он као да осећа да ту нешто није у реду, па се труди да докаже своју тезу, наиме да су Ускоци саставни део Дробњака. „Каже се, вели он, четири капетаније дробњачке (дробњачка, ускочка, језерска и шаранска) и три батаљона дробњачка (дробњачки, ускочки и језерско-шарански)“.⁴ Лубурић је у својој књизи под насловом „Дробњаци“ проучио и Ускоке. Др Ј. Вуковић, проучавајући језичке црте Дробњака, захвата и ускочку територију као дробњачку.

Међутим, све то, мислим, није тачно. Ускоци нису Дробњаци; историјски, етнолошки, географски и ни на који други начин они не чине саставни део Дробњака. Они не само што се нимало не осећају Дроб-

¹ Светозар Томић: *Дробњак, антропогеографска испитивања* (Српски етнографски зборник, књ. IV, Насеља српских земаља, књ. I, Београд, 1902); Андрија Лубурић: *Дробњаци, њелеме у Херцеговини*, Београд, 1930; др Јован Вуковић: *Говор Пиве и Дробњака*, Београд, 1940.

² О.с., 451.

³ Ibid., 451.

⁴ Ibid., 479.

њацима већ се истински љуте кад их неко назове Дробњацима. Иако су раније много ценили и поштовали своје западне суседе, Дробњаке, иако их и данас исто тако цене и поштују, Ускоци ће, кад их ко наљути називајући их Дробњацима, рећи да су Дробњаци доскора били турско робље а да они, Ускоци, то никад нису били откад су дошли у ове горе. Живећи заједно, помажући једни другима у свему, ратујући заједно против Турака, они су се, иако су овамо дошли из разних праваца и представљају различите етничке целине, током времена толико међусобно зближили да се осећају као посебно, самостално племе у односу на свако друго племе, па и у односу на Дробњаке. Да Ускоци стекну посебно племенско осећање, учинила је много, разуме се, и сама администрација, која је била независна од администрација сваког племена, па и од дробњачког. Ускоци су имали своје посебне војводе, кнезове, капетане, потпуно независне од оних у Дробњацима. Сем тога, и војно су били посебно организовани; имали су у организацији црногорске војске свој посебни батаљон, а пре уласка у састав Црне Горе (1878) самостално су углавном ратовали против Турака. И сам Лубурић вели на једном месту да се Ускоци из села Струг, Малинско, Сировац, дакле са целе ускочке територије, и данас не осећају и не признају Дробњацима, него се у свакој прилици казују Ускоцима.⁵ Лубурић даје и ово објашњење таквог осећања и расположења Ускока: „То долази отуда што су они од времена ускакања у поменута места скоро увек били слободни и у сталној борби с Турцима, док су остали делови Дробњака, као изложенији, бивали покоравани од Турака”.⁶ Племенска индивидуалност Ускока види се и из песничких дела краља Николе. У његовим познатим Колима црногорским племенима о Ускоцима се, између осталог, пева:

„А махнити Кршикапа
Под Сировац што мудрује,
Зар за Босну ишта мари,
За Бугарску стало му је“,⁷

а за Дробњаке:

„Зенђили је Дробњак био“⁸

дакле, реч је о два племена, а не о једном.

Истина, изгледа да се ускочка територија пре него што су је Ускоци населили, најпре, бар појединим својим деловима, сматрала дробњачком, а не, рецимо, колашинском или пљеваљском. Ово се првенствено односи на Тушињу, или боље — онај део њене територије од данашње варошице Боана на запад, онде где живе Церовићи и Чуровићи. Тако Новицу Церовића, који је био из Тушиње, у науци и иначе називају

⁵ О.с., 189.

⁶ Ibid.

⁷ Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књ. I, Цетиње, 1969, 314.

⁸ Ibid., 313.

час дробњачким час ускочким војводом; Тушиња је, свакако, постепено урасла у ускочки племенски организам, особито откад је административно чинила саставни део усковске капетаније. Но не само то већ и село Тимар, на самој западној граници Ускока, које је чиста дробњачка територија, знатно се приближило Ускоцима откад је уклопљено, особито између два светска рата, у управни организам Ускока, у боанску општину, данас боанску месну канцеларију; Тимарапи су типичан представник зонског становништва, тј. становништва које чини прелаз између становништва два краја, међустановништво.

Све ово о племенској индивидуалности Ускока навео сам не само зато што је то потребно раширити науку ради већ у првом реду из извесних језичких разлога који ће се видети касније из овог рада.

5. — Сам назив Ускоци показује да Ускоци у Ускоцима нису аутохтоно, домородачко, већ дошљачко, ускочко становништво. Свега неколико породица, међу њима Чуровићи, Буришићи, Шећковићи, Барци и још неке, населило се на терене данашњих Ускока (углавном у Тушињу) још у време првог насељавања ових крајева од стране српских племена или краће или дуже времена после тога. Тако мисли А. Лубурић⁹. Св. Томић, међутим, вели да су Курепи, од којих данас нема никога у Ускоцима, а било их је доскоро, једини староседеоци Ускока, у Тушињи.¹⁰

Ускоци су почели насељавати своју данашњу територију још у 18. веку. У почетку је било ускока мало, „ускакање“ је било углавном појединачно, али и породично. Бројни пораст Ускока током 18. и 19. века био је двојаке природе: а) стално су „ускакали“ нови ускоци и б) поједине усковке, већ настањене породице увеличавале су се природним прирастом. Да би се колико-толико ближе видело време доласка Ускока, навешћу овде време досељавања у Ускоке неколико већих породица: Зековићи (Баре Сировачке) око 1710, Петрушићи (Струг) 1789, Бијелићи (Баре Сировачке) 1792, Вујачићи (Струг и Боан) 1797, Перошевићи (Сировач и Тушиња) 1809, Ашани (Сировач и Баре Сировачке) 1830, Микићи (Сировач) око 1830, Баковићи (Сировач) 1897. итд.

Исто тако важан моменат као време досељавања Ускока јесте и питање одакле су се све Ускоци доселили на своју данашњу територију. Поуздано је утврђено да је досељавање било или директно или посредно, тј. да је нека породица кренула из свога места пребивања, задржала се после на једном, два или више места, па тек „ускочила“ у Ускоке. По свему томе судећи, тј. судећи у првом реду на основу онога што причају сами старији представници појединих породица, већина Ускока је ипак директно дошла у ускочки крај. Исто тако се сигурно зна за готово све

⁹ Op.cit., 189. Као што је већ речено, нема писаних извора о пореклу и времену доласка Ускока, већ се то одређује на основу традиције, знања и сећања старих људи. И данас, кад некога од Ускока упитате одакле је и кад се досетио, одговориће вам готово увек брзо и без двоумљења. Представници оних неколико породица, међутим, не умеју ништа да вам кажу одакле су и кад су се доселили, што је несумњиво знак да се то десило давно.

¹⁰ Op.cit., 436.

ускочке породице одакле су дошле у Ускоке. Тако се за Церовиће (Тушиња) зна да су овамо дошли из Церовице у Рудинама (никшићки крај), Алексићи (Малинско) из Гацка, Гиљени (Струг) из Марковине близу Цетиња, Полксићи (Струг, Зуква, Боровац) из Трпче у Бањанима, Требљешани (Струг) из Требјесе крај Никшића, Вујачићи (преко Љевишта у Горњој Морачи у Струг) из Требјесе код Никшића, Мрдаковићи (преко Мораче у Малинско) из Гацка, Мештери (Малинско) из Гацка преко Мораче, Теранићи (Малинско) из Гацка, Жижичи (Струг, Сировац) с Чева преко Роваца, Вилићи (Струг) из Гацка, Поповићи (Струг) из Жупе никшићке, Годоровићи (Малинско, Сировац) из никшићког краја, Ђетковићи (Струг) из Озринића, Голубовићи (Малинско) из Горњег поља (Никшић), Додери (Малинско) из Гацка, Говедарице (Малинско) из Пиве, Вуковићи (Малинско) из Гацка. У Тушињу су се доселиле, поред Церовића, још и ове породице: Перошевићи са Чева преко Роваца и Горње Мораче, Јовићи из Шаранаца, Гашовићи из Пиве, Радановићи из Фоче; у Сировац: Стожинићи из Колашина, Кршикапе (Баре) из Никшићке жупе преко Прошћења у Колашину и Горње Мораче, Микићи из Колашина преко Малинска, Ровчани (од Булатовића) из Роваца, Баковићи из Колашина преко Горње Мораче; на Баре: Јелићи из Прошћења, Грдинићи из Поља (колашинских), Ашани (Баре и Сировац) из Аса у Васојевићима (међустаница: Горња Морача), Тмушићи из Куча (преко Прошћења у Колашину), Станићи из Куча (преко Прошћења), Бијелићи из Колашина, Ристићи из Куча преко Колашина, Матијашевићи из Вранеша у Санцаку, Радојевићи (Јасеновци) из Јасенове у Доњој Морачи итд.

Као што се види, места из којих су се Ускоци доселили јесу: Гацко, никшићки крај (Жупа никшићка, Рудине, Церовица, Трпча, Требјеса — после друге разуре, 1789. год., Горње поље, Бањани, Озринићи), санџачки крај, из Прекотаре (Доњи Колашин, Горњи Колашин, Прошћење, Вранеш, Поља колашинска), затим Марковина и Чevo у ужој Црној Гори, Кучи, Васојевићи, Фоча, Пива, Шаранци, Доња и Горња Морача, Ровца и др., — Ускоци су се, дакле, досељавали са свих страна, а најважнији су правци: никшићки крај и из Прекотаре, а најважније међустанице: Горња Морача и колашински крај.¹¹

6. — Не треба изгубити из вида да је цео крај био насељен чистим православним елементом, без икаквих конфесионалних или националних примеса.

7. — Цео овај крај био је без икаквих школа, писмености, књига и сл. све до седамдесетих година 19. века; нешто старих књига, искључиво за црквене потребе, могло се наћи једино у манастиру Подмалинско и у цркви у Тушињи. Прва основна школа основана је на Боану око 1870.

¹¹ Овај део о пореклу Ускока и времену њихова доласка у Ускоке израђен је углавном на основу већ поменути два дела С. Томића и А. Лубурића, као и на основу онога што сами Ускоци знају и причају о местима из којих су се доселили и времену свог ускакања. При томе сам се служио и радом проф. Милана Вујачића *Двије разуре Требљешана и постанак илемена Ускоци у Црној Гори* (Глас ССLXXX САНУ, Одељ. друштвених наука, књ. 15, Београд, 1971).

године. Први помен о њој имамо 1874. год. То је извештај о успеху 30 ученика I, II и III разреда. Извештај је потписао настојник манастира Подмалинска М. Ранковић. У мају 1875. школу на Боану, која је тада имала 26 ученика у I, 19 у II и 3 у III разреду, обишао је учитељ Митар Кнежевић. Школске 1880/81. год. учитељ у ускочкој школи био је П. Рајковић; број ученика се није повећао (I разред: 27, II: 3, III: 1). У писму министру од 12. нов. 1880, поред потписа учитеља Рајковића, стоји „Буван“. Школске 1881/82. год. учитељ је био Загарчанин, а 17. јануара помиње се учитељ Илија Јовановић. Загарчанин се као учитељ помиње и 1883. год., кад је у школи било 14 ученика у I, 15 у II и 17 у III разреду.¹² Доцније је број ђака постепено растао и учитељи се смењивали. Учитељи су све до двадесетих година 20. века били из других крајева, а отада је бивало и домаћих учитеља, тј. учитеља из самих Ускока.

Дуго, дуго, све до ослобођења 1944, у Ускоцима је постојала једна једина основна школа, она на Боану. У њу су долазила деца (у почетку само мушка, а после и понеко женско) из целих Ускока, из низинских села: Тушиње и Сировца и из планинских села: Малинска, Струга, Бара и Тимара. За ову децу из планинских села силазак у школу низ велике стрмине и повратак уза њих био је заиста тежак, и далек.

Тек после ослобођења основане су основне четворогодишње школе у свим већим селима (на Барама, у Сировцу, у Стругу, Малинску и Тимару), а основна школа на Боану претворена је у осмогодишњу. Поред домаћих учитеља и наставника, и данас у тим школама има учитеља и наставника „са стране“, неускочких.

Управно место Ускока било је и сада је варошица Боан, раније капетанија, између два рата општина, а данас месна канцеларија. У њему је раније била једна опанчарска и једна кројачка радња и пошта, а данас има две трговинске радње, једну кафанско-ресторанску радњу, пошту и здравствену станицу.

Мало је које дете по завршетку основне школе слато раније даље на школовање; понеко је слато куд у Црну Гору на учење каквих-таквих војних школа, или у Србију, где су достигала висок степен образовања. Ни из Црне Горе ни из Србије ова се деца, по завршеном школовању, нису враћала у Ускоке. После првог светског рата, тј. између два светска рата, велики број ускочких студената, који су завршили матуру у Никшићу, у Пљевљима или другде, расуо се по целој Југославији, а највише их је било у Београду. Ови младићи, а и понека девојка, ни као студенти, ни доцније, по завршеној школи, као професори, судије, инжењери, лекари итд., нису се враћали у свој крај, већ су остали тамо где би запослење добили; у Ускоке су долазили лети на месец-два дана. Они који су одлазили „у свет“, по целој Југославији, и враћали се у Ускоке да у њима наставе раније започети живот — били су сеоски младићи који су служили војни рок; они су се, дакле, враћали у свој родни крај после

¹² Наведени подаци се налазе у Државном архиву СР Црне Горе и добио сам их љубазношћу његовог управника Ђ. Перовића, на чему му најлепше захваљујем. Ранија архива боанске основне школе није сачувана.

војне обуке у неком месту негде у Југославији, што се, разуме се, дешава и данас.

Раније је понеки Ускок имао понеку побожну, црквену књигу, а после су се по кућама могле наћи и народне „пљесмарице“, обично у издању панчевачке браће Јовановића; сем њих продирале су овамо и народне приповетке, а и по која књига другог карактера. Данас при основним школама, а и ван њих, има већ приличан број књијжница. Између два рата долазили су овамо београдски дневни листови „Политика“ и „Време“, као и недељни лист „Слободна мисао“ из Никшића, а данас београдски листови „Борба“ и „Политика“ и цетињска односно титоградска „Побједа“.

Поред књига, дневних листова и часописа, у Ускоцима се данас сусрећу, чак и по најзабитнијим крајевима, батеријски радио-апарати (електрично осветљење је дошло до Боана, али га по другим местима у Ускоцима још нема) и транзистори и слушају се, између других, и емисије радио-станица у Титограду, Сарајеву, Београду, Новом Саду и Загребу.

Данас се неписменост може у Ускоцима срести још само међу нешто старих људи и жена.

8. — Ускоци су раније били крај „одсечен“ од света, особито у време кад снегови, с јесени на све до пролећа, прекину готово сваки покрет становништва. Колски пут, онај од Буковице до Боана, као крак колског пута Шавник-Жабљак, изграђен је нешто пре другог светског рата, али је саобраћај на њему и данас доста редак и нередован. Па и овај пут дохвата само мали део Ускока, онај у долини Тушиње, који насељавају Чуровићи и Церовићи. Сав остали део Ускока је беспутан и тешко проходан. Према томе, кад је хтео некуд да иде, Ускок је то могао учинити само пешке или на коњу. А кад су се већ једном населили у Ускоцима, Ускоци су из њих одлазили само кад су морали. Било је људи и жена чији је читав живот протекао у видокругу од десетину-две километара; ускочке везе са спољним светом биле су врло ретке и нередовне. Нешто редовнијих одлазака у најближе градове (Никшић и Пљевља) било је с јесени, када је требало продати јаловиње и снабдевати се за зиму неким неопходним артиклима (гас, со итд.), и с пролећа, када би по домовима понестало жита, те је ваљало ићи у град и дотеривати ову неопходну намирницу; никшићки, пљеваљски и колашински пазар били су, дакле, једина места где се Ускок могао срести, и то углавном у пазарне дане, и разуме се, после 1878, односно 1912. Сем тога, одлазили су Ускоци понекад, врло ретко, и још даље — до Котора, Рисна или ког другог приморског места, у првом реду ради продаје утовљене стоке или куповине жита или „робе“; и до Цетиња, из каквих судских, чазбених и сл. побуда. Иако не у оноликој мери као из приморских крајева, ипак је било и из Ускока одлазака углавном на рад у Америку, али ваља додати да су се ти људи врло ретко враћали у Ускоке.

Што се тиче ближе околине, Ускоци су најчешће и готово једино комуницирали са Дробњацима, Шаранцима и Горњоморачанима; то су крајеви с којима су Ускоци били у непосредном додиру, а сви други суседни крајеви су некако и природним путем оштро одвојени од Ускока: на северу дубоки кањон Таре, а на југу и западу високи бедем планинског

ланца Јаворје — Војник. У ове крајеве (Дробњаке, Шаранце, Горњу Морачу) Ускоци одлазе углавном по каквом послу, приликом слава, женидаба, удаја, у походе тамо удатим девојкама итд., као што и људи из оних крајева, из истих разлога, долазе овамо, у Ускоке.

Треба овде додати да се на Сињајевини, на истоку од ускочких катуна, налази Бјелопавлићка планина, коју су Бјелопавлићи добили још од краља Николе; овде они лети имају своје катуне, чија испаша, Брцка, допире до ускочких катуна у Старцу, а на Округљаку, централном бјелопавлићком катуништу на Сињајевини, окупља се о Илину дне огроман ваشار, на који, сем Морачана, Штитаричана и др., у великом броју долазе и Ускоци. У позну јесен, кад се бјелопавлићке породице врате у Бјелопавлиће а на Сињајевини остану још само њихови чобани са стоком ради тога ове, доста често се дешава да се „брцки“ чобани преселе на ускочка пасишта у Старцу и ту, заједно са ускочким чобанима и стоком, остају до у позну јесен. Ипак морам рећи да је језички утицај ових Бјелопавлића на говор Ускока тако рећи никакав. Ускоцима је бјелопавлићка лексика, а особито наглашавање, интересантна, каткад и чудна: Ускоци умеју да језички имитирају Бјелопавлиће (и то увек са неким добродушним подсмехом), али никад не говоре као они.

У последње време, од завршетка првог светског рата, далеко су се помакли видици ускочког човека; изишао је он сад из својих уских ускочких граница не само у оближње црногорске крајеве већ и у југословенске. Четири су углавном врсте ових ускочких одлазака „у свијет“ (ја овде, разуме се, мислим на одласке који су имали своје повратке у Ускоке) у новије време: прво, деца која заврше основну школу у Ускоцима одлазе у оближње или даље градове да уче гимназију или коју другу средњу школу, али се по завршетку школске године враћају у Ускоке, где остају до почетка наредне школске године; друго, ускочки студенти уче на свим југословенским универзитетима и вишим школама, особито у Београду, Загребу и Сарајеву, али лето већином проводе у Ускоцима; треће, један део ускочког становништва, идући на послом, расуо се, особито после другог светског рата, по целој Југославији, „одселио се“, али многи представници ових одсељеника проводе летњи одмор у Ускоцима, као што има доста Ускока који стално живе у Ускоцима а који с времена на време одлазе к својима негде у Југославији остајући кад краће кад дуже време, па се опет враћају у Ускоке; четврто, младићи стасали за служење војног рока редовно одлазе у разна места по Југославији, па се по завршетку служења у војсци враћају у Ускоке (овог одлажења на служење војног рока било је и у време црногорске државе, али далеко мање).

Сем покрета у свет ван Ускока било је, као што се и досад могло видети, померања и у самим ускочким границама. Малинштани су, на пример, раније имали своје катуне не само по Јаворју већ и по Сињајевини (Расоа), неки су с Бара Сировачких силазили у Сировац, неки из Сировца на Баре Сировачке, има породица које су са Струга или Малинска силазиле у Сировац или Тушињу итд. Али крај свега тога сва ова села по Ускоцима, која, додуше, представљају посебне насељске индивидуалности, чврсто су међусобно повезана пословним, женидбе-

ним, удадбеним и другим везама. Унутрашња комуникативност далеко је, природно, већа од спољашње; тако је било све до у последње време.

Све то заједно — неприступачност и изолованост ускочког краја, слаб додир Ускока са представницима других говора, релативно врло касно оснивање основних школа и позно продирање књига, новина и радија у ове крајеве итд. — све је то учинило да овај говор сачува готово све своје црте до најновијег времена, тако рећи до наших дана. Та конзервација језичких црта услед специфичног друштвеног развитка и специфичних природних прилика и учинила је да се доста дуго одржи и језичка физиономија овог говора. Другим речима, овај говор у свом развоју (тј. од тренутка формирања ускочког племена) није претрпео знатније утицаје околних говора, нити су се, све до најновијег времена, вршиле знатније међусобне нивелације ускочких говорних црта и говорних црта суседних говора.

9. — Како се формирао ускочки говор? Какав је његов положај међу суседним говорима, његов однос према њима? Има ли он своју физиономију у односу на ближе и даље говоре који га окружују, управо на говоре чији су неки представници дошли овамо у Ускоке и остали ту да живе, или он представља механички збир тих говора?

Као што је већ речено (в. т. 5), Ускоци су дошли у Ускоке из разних ближих и даљих крајева и донели собом, природно, говор крајева из којих су дошли. То значи да су Ускоци, ускачући у Ускоке, доносили собом говор гацког, никшићког, чевског, цетињског, кучког, васојевићког, колашинског, сапчачког, доњоморачког и горњоморачког, пивског и дробњачког краја. Према томе, требало би да ускочки говор не представља јединствен, природно израстао говор, већ механичку суму тих разних говора, поготову зато што заједнички живот Ускока релативно није дуго трајао.

Тако треба претпоставити.

Међутим, треба сагледати и друге чиниоце овог процеса. Пре свега, истина је да су Ускоци доносили у свој нови завичај говор свог краја, краја из ког су дошли. Али треба одмах додати да је већина Ускока дошла са терена који су језички врло блиски (Гачко, никшићки крај, сапчачки крај, колашински и морачки крај); све су то новоштокавски говори источнохерцеговачког типа; једино колашински и доњоморачки говори имају нешто црта старијих новоштокавских говора. Услед тога, те говорне сродности Ускока из разних крајева, није могло ни бити језичког „судар“ и нелагодности међу њима кад су се настанили један до другог по ускочком крају. Једини изузеци од тога били би они Ускоци који су дошли овамо са старијих новоштокавских терена (околина Цетиња, Чево, Кучи) и собом донели свој старији новоштокавски говор. Они су могли језички сасвим одударати од своје остале ускочке млађе новоштокавске средине; особито је подвојеност могла изазвати и одржавати је велика разлика у систему акцентуације — ту су се сукобиле старија (непренесена) и млађа (пренесена) штокавска акцентуација. Али ни овај моменат није био пресудан за судбину ускочког говора. Пре свега, они који су дошли из уже Црне Горе и из Куча нису били многобројни, а

сем тога њихов долазак углавном није био директан, већ понекад и преко две и више међустаница, па је и њихов језик пролазио кроз филтере нових језичких средина; тако су, као што се зна, подбишћки (кроз који су прошли кучки Ускоци) и горњоморачки филтер — млађег новоштокавског, источнохерцеговачког карактера. Тако су ти говори, још пре него што су донесени у Ускоке, могли доста изгубити од своје стародомовинске, аутохтоне, старије новоштокавске општрине и колико-толико се приближити источнохерцеговачким говорима. У сваком случају, ако се у тим говорима и нису десиле велике промене пре него што су донесени у Ускоке, у њима је на путу ка Ускоцима започео процес раслојавања.

Ипак су све то припремни процеси, претпроцеси формирања ускочког говора. Битно је у целој овој ствари питање шта се збило са говором Ускока кад су се опи већ нашли на ускочкој територији.

Само од себе је јасно да је ускочки говор добио своју данашњу физиономију на ускочком тлу.

Та констатација садржи у себи неколико компонената. Прво, ускочки говор није остао онакав какав је био кад су га Ускоци донели из места свог одсељавања, тј. он не представља механички збир оних говора које су Ускоци овамо донели. Друго, заједнички је живот Ускока утицао да у ускочком говору почну извесна померања, извесни процеси који су водили ка индивидуализацији овог говора, ка његовој особености у односу на суседне говоре, као и у односу на говоре које су Ускоци донели овамо. Треће, заиста је интересантна чињеница да су разлике за релативно кратко време готово радикално уклоњене, тј. да је изграђен јединствен говор за све Ускоке. При томе је, вероватно, један од донесених говора, највећи или највиталнији, узео на себе функцију форманта, при чему је и сам трпео измене, упијајући у себе друге говоре и одбацујући оно у њима што је одударало. Ускоци се нису одједном населили у свој данашњи крај. Они Ускоци који су се доцније досељавали, кад се ускочки говор био већ колико-толико оформио, говорно су се утапали у нову говорну средину. Нивелација разних црта у правцу јединственог језичког израза била је толико потпуна да је од целокупне издиференцираности донесених говора остала неуклоњена једна једина повећа црта. Наиме, међу оним Ускоцима који су овамо дошли из никшићког краја (Струг, Малинско) процес асимилације и контракције вокалне групе *ao* у активном партиципу и у још неким категоријама није ишао, као у херцеговачким говорима, у правцу вокала *o*, већ, као у црногорским говорима, у правцу вокала *a*: *йџа̄*, *йџа̄*, *каба̄*. Северну границу ове црте у ускочком говору чине реке Тушиња и Буковица низводно од места где се у ову улива Тушиња. Али се и на тој територији сусрећу и форме са *o*: *идџо̄*, *кабџо̄*, *йџџо̄*, као што је то редовна појава у свим крајевима Ускока северно од поменуте границе. Међутим, ако ускочки говор није успео да елиминише и ову црту, он ју је у извесној мери ипак прилагодио себи: као што се види, старија новоштокавска акцентуација пребачена је у модерну штокавску акцентуацију (*йџа̄* < пџа̄, *каба̄* < каба̄).¹³ Појединачни случајеви (какав, нпр., представља једна жена која је удадбеним

¹³ Исту појаву бележи и Ј. Вуковић за пивскодробњачки говор, ГПД, 2.

путем дошла у Ускоке) са цртама говора уже Црне Горе или ког другог ближег или даљег говора не могу се, наравно, узимати као карактеристике овог говора, те су у овом раду занемарени. Као што је већ напоменуто, ти појединачни случајеви (тј. црте туђе овом говору) нису биле у стању да утичу на токове ускочког говора; напротив те су се црте претапале у црте овог говора, тј. временом ишчезавале. Зато би, разуме се, било сасвим погрешно кад би данас неко извео какве закључке о ускочкој акцентуацији на основу записа акцента говора поменуте цетињске невесте.

Кад се овде говори о индивидуалности ускочког говора у односу на околне говоре и говоре на теренима са којих су се доселили Ускоци, — то никако не значи да је ускочки говор, у односу на те говоре, некакав потпуно посебан говор, са цртама које би га издвајале из општег система говора целе ове области. Ускочки говор, иако се налази на крајњој источној ивици источнохерцеговачких говора, има све битне одлике тих говора. Још више, овај говор спада у групу говора који су Вуку послужили као основица за књижевни језик и његов језички материјал само минимално одступа од битних својстава нашег књижевног језика. Говор о индивидуалности овог језика своди се, дакле, на особине које су — у оквиру општих црта заједничких овом говору, с једне, и околним говорима и нашем књижевном језику, с друге стране — својствене ускочком говору.

Кад се има све то на уму, биће јасно зашто је ускочки говор по неким својим особинама ближи Вушовићевом и Ружичићевом језичком материјалу, дакле својим матичним говорима, који су му релативно доста далеко, него Вуковићевом, тј. говорима Пиве и Дробњака, првенствено Пиве, са којима се непосредно граничи; то, с друге стране, не значи да се, у току суседског живота, није развила и понека заједничка црта међу дробњачким или којим другим суседним говором, с једне, и ускочким говором, с друге стране. Тако, нпр., у Ускоцима је редовна појава *гледџаиши*; тако је и у Вушовића,¹⁴ док је у Вуковића *гледџаиши*;¹⁵ доњоморачки и колашински говор очували су стари ген. *чеса*, док је ускочком говору тај облик потпуно непознат; Ј. Вуковић¹⁶ бележи у Пиви *ликше*, што би у Ускоцима било сасвим пеобично крај облика *лише*; итд. На додирне и дивергентне црте у овим говорима биће, разуме се, указано у овом раду кад и колико буде потребно. Најзад, иако се релативно налази у близини зетских говора, овај се говор, припадајући млађим новоштокавским говорима, оштро разликује од њих, зетских говора, и по својој модерној акцентуацији и по оним облицима који одвајају наше модерне од старих говора.

10. — Мора се претпоставити да се ускочки говор потпуно формирао најкасније до седамдесетих година 19. века. Сасвим је сигурно да до тог времена он није трпео готово никакве спољне језичке утицаје, сем унеколико на границама са суседним говорима. Ти утицаји су се могли

¹⁴ ДИХ, 64.

¹⁵ АГПД, 342.

¹⁶ ГПД, 82.

осетити тек по оснивању основне школе; тек тада је учитељева реч (учитељи су све до најновијег времена били из других крајева) могла друкчије да зазвучи у ушима деце из овог краја; тек тада је штампани текст уџбеника могао својом књижевном културом да дејствује на овај говор. Ипак се мора нагласити да ти утицаји нису могли бити осетнији све до завршетка првог светског рата и уједињења, када је и овај крај ушао у оквире југословенске државе и када су створени услови за живљи додир међу нашим говорима и за осетнији утицај књижевног језика на народне говоре. У току народноослободилачке борбе и послератне изградње ти су утицаји, из познатих разлога, постали далеко разноврснији и интензивнији; овај говор, као и многи други наши народни говори, „нападнут“ је на широком фронту, тако да се неке његове црте, каткад битне, почињу померати и „љуљати“ и да се почињу хватати нови језички процеси, чија је тенденција, очигледно, приближавање и изједначавање ускочког језичког материјала са материјалом у нашем књижевном језику. Овај наш говор, као и други наши говори, несумњиво потврђује истину да револуционарни преврати у друштвено-економској основи убрзавају и извесне језичке токове.

У овом раду биће описан први а делимично и други део живота овог говора, тј. биће изнете све важније црте овог говора у време кад је он живео пуним својим животом, кад још није био споља „нападнут“, као и неке промене које су се у њему збиле у последње време.

11. — О томе како је материјал прикупљан, једва да је и потребно говорити пошто нека специфична средства том приликом нисам употребио, већ сам се служио традиционалним методима.

Поред тога што сам рођен у Ускоцима, у њима одрастао и ускочки говор познајем изворно, ипак сам овај говор описао на основу прикупљеног материјала, а не на основу сопствених сазнања, највише због тога што сам већ као дете од десетак година отишао да учим гимназију у Колашину, па у Пљевљима, и од 1929. живим у Београду. Лично сазнање је корисно послужило као стална контрола у току читавог рада на изради ове теме.

Прикупљање грађе имало је два крака или две фазе. Прва фаза — ја нисам ишао ка материјалу, већ сам пустио да материјал долази к мени. Штавише, ја у томе нисам имао никаква плана, никаквог фиксирања; намерно сам „затворио очи“ пред свим што би иоле могло утицати на тај слободни прилив материјала к мени. Ја сам, дакле, само бележио оно што сам чуо. То сам чинио неколико година преко лета. Чак нисам ни размишљао ни о систему овога говора, о његовим битним законитостима и сл., већ сам себи био поставио задатак да, као што рекох, сасвим слободно, не идући к њему са унапред припремљеним упитником, већ пуштајући га да он к мени приђе, прикупим материјал.¹⁷

¹⁷ Оно нешто мало што сам у први мах размишљао о овом говору, објавио сам: 1. у Гласнику Српске академије наука и уметности, књ. V, св. 2, Београд, 1953: *Говор њлемена Ускока у Црној Гори*, стр. 325—331; 2. у Јужнословенском филологу, књ. XXIII, 1—4: *Глас ј у ускочком говору*, 221—226; 3. у ЈФ: *О неким неакцентиованим дузсинама (и крајкоћама) у ускочком говору*, 307—319; 4. у Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске, Нови Сад, 1957: *Глас х у ускочком говору*.

Кад сам тако прикупио доста материјала, приступио сам његовом разврставању и категорисању. Током тог посла, као донекле и за време обраде грађе, правио сам упитнике, и сам ја „прилазио“ овом говору и проверавао извесну грађу. Сад је било, разуме се, и допуњавања извесних празнина и отклањања пеких пропуста. То ми је помогло да материјал до максимума оснажим иако не могу тврдити да је све сто посто тачно. Треба да мало објасним ово „сто посто“. Евентуално неподударање ускочког говора са материјалом у овом раду могло би доћи не само из субјективних разлога, зато што сам нешто пречуо или погрешно чуо и забележио, већ и из објективних разлога. Данашњи ускочки говор није онај од јуче, а уверен сам, како су га у последње време захватили живи процеси, да у току наредних десетак година, па можда и мање, неће бити оно што је данас, тј. да после десетак година доста ствари не мора бити подударно са оним што је изнесено у овом раду. Али поред свега могу читаоцу рећи да се ипак може сасвим ослонити на веродостојност материјала.

Што се тиче питања особа од којих је материјал прикупљан, оне, пре свега, потичу из свих крајева Ускока. Сем тога, припадају свим узрастима, почев од деце са већ потпуно стабилизованим језиком па до физички добро држећих и умно свежих стараца и старица; некад је материјал, нарочито у проверавању, прикупљан од старијих, а некад опет од млађих, и од деце. У сваком случају прву или готово искључиву су реч имали аутохтонци, тј. они који нису никуд ишли из Ускока или су ишли само у суседна места и градове задржавајући се тамо врло кратко време.

12. — Већ је речено да овај говор припада источнохерцеговачким говорима. Неке од његових виднијих карактеристика биле би:

1. Непостојање гласова *x* и *ф*: *ајде*, *вурџна* и постојање гласова *и* и *ж*: *идвѣр*, *ијжестии*.

2. Класична замена јата: *звиезда*, *ћед*.

3. Готово доследно спроведено најновије јотовање: *ћерайи*, *ћевџка*, *иљвџи*.

4. Упрошћавање појединих форми знатно је, али, разуме се, никад не прелази такозвану семантичну границу: *ај* (=хајде), *ај* (=хоћеш), *али* (=хоћеш ли), *нелий* (=нећеш ли их), *мџичин* (=чини ми се), *нака* (=некаква), *ајскарџамо* (=хајде да се картамо), *јџе* (=једите), *нос* (=носи, импер.).

5. Готово редовна употреба придевско-заменичких облика са несливеним рефлексом дугог „јата“: *ддбрием*, *двиег* и аналогно повезивање у овај систем заменица типа *наш*: *нашиег*.

6. Лабилност или непостојање гласа *ј* у позицији *и*+ вокал: *снйег*, *Србија*, *бијо*, *ијиј*, *снјарј* (=старији) и његово непостојање у позицијама као: *Раддица*, *бујн* и сл.

7. — Све речи које се у књижевном језику завршавају на *сн* — завршавају се овде на *с*: *ијрс*, *снјарџс*, *ијлс*.

8. Држи се именичка деклинација неодређених придева: *Имам ддбра* коња. Постоји међутип неодређених и одређених придева: *млада*

чо́ека — мла̀дбга чо́ека — мла̀дбга чо́ека или д̀дбра ко̀ња — д̀дбр̀бга ко̀ња — д̀дбр̀бга ко̀ња.

9. Честа појава анафоризма: Јеси ли по̀музла ону̀ кра̀ву?

10. Неиздиференцираност употребе супинске и инфинитивне форме инфинитива: Оли до̀ј? и Оли до̀ћи?

11. Генитивско-акузативски облици *мене, њебе, себе* служе и за датив и локатив: *Мене* он ништа не море. — *Никола* се ста̀ра о *њебе*.

12. Стари енклитични облици *ни* и *ви* за дат. мн. и *не* и *ве* за акуз. мн. редовно се употребљавају место *нам* и *вам* и *нас* и *вас*: То ће *ни* млого наудити. — Зовѐ *ве* Зорка да до̀ђете на ручак.

13. Сугласници *ћ* и *ђ* на крају речи често прелазе у *ј:ној* (=ноћ) и *гој* (=гоћ, год).

14. Губљење гласа *ј* из рефлекса кратког јата иза гласа *р*: *речии*, *дореи*.

15. Неиздиференцираност употребе инструментала с предлогом *с(а)* и без њега: Убио га *иџкирџом*, Пошкѐ се *с ножем*.

16. Помућено осећање употребе акуз. и лок.: Он живи у *Корииа*. — Његова е ко̀либа у *Корииама*.

17. Нормалан живот аориста (Укоси ли што љѐто̀с? — Укоси до̀сти) и имперфекта (Шта ра̀ђагџу у прѝатеља̀? — Вуцѝагџу сѝено).

18. Редовно се чува стара дужина у познатој позицији: *клекнуџи*, *клекнуџу*, *баља̀с*, *га̀ра̀в*, *ку̀ћа̀ма*.

19. Редовна дужина посесивних суфикса *-ов*, *-ев* и *-ин*: *Миркџв*, *дчѐв*, *Милчѝн*.

20. Вуков акценат у облицима личних заменица: *мене*, *њебе*, *њега*, *до мене*, *у њега*.

21. Унификација акцента презента глагола типа *сѝаваџи*: *сѝава̀м*-*сѝава̀јџу*, *џѝеџа̀м*-*џѝеџа̀јџу*.

22. Редовна дужина у 3. л. мн. аориста и имперфекта: *рѐкошѝе*, *но̀са̀гџу*.

23. Аналошка дужина у облицима као: *овѝѐг*, *стѝарѝѐг* и сл.

24. Готово редовна краткоћа завршног вокала презентске основе глагола IV, а и неких I, II и VI Белићеве врсте: *џџем*, *шѝџем*, *џмѝџем* (*laver*), *ѝрџем*, *сѝџем*, *џмѝџем* (*savoir*).

25. Редовна дужина завршног вокала компаратива и суперлатива прилога: *ба̀љѐ*, *дѝљѐ*, *ва̀ља̀сѝѝџѐ*, *на̀јгорџѐ*.

26. Акценат, по правилу, прелази на проклитику: *у Нишѝћ*, *на воду*, *ид њиви*, *џ око*. Видна је црта ускочког говора — преношење акцен-та ове врсте: *два̀ бра̀џа* (два̀ бра̀та > два̀ бра̀та > два̀ бра̀џа).

ЈЕЗИК И ЖИВОТ

12a. — Марксове, Енгелсове и Лењинове мисли о језику могу лингвистима послужити као полазна тачка у њиховим лингвистичким истраживањима. „Непосредна стварност мисли јесте језик. Пошто су филозофи идеалисти издвојили мишљење, требало је да тако издвоје и језик у неко самостално царство. У томе је тајна филозофског језика, у коме мисли, у својству речи, управљају својим сопственим садржајем. Задатак: спустити се из света мисли у свет стварности преобраћа се у задатак: спустити се од језика у живот“ ... „Ни мисао ни језик не чине сами по себи посебно царство... они су само појаве стварног живота.“¹

Језик је дијалектичко јединство људског појмовног, мисаоног света као садржаја и звучног елемента као форме. Како је наша свест, наш појмовни свет — одраз објективне стварности, очигледно је да је језик неодвојиво повезан са животом. Свако одвајање језика од живота представља испражњење језика, његово претварање у шупљи глас, насилно раздвајање, черечење једне органске целине. Језик је најнепосреднија функција људске мисли. Он је и створен из потребе да се њиме нешто каже другоме; он је, према томе, и друштвена појава и друштвено својство. Према томе, у проучавању језика не сме се одвајати од њега оно што се њиме казује, значење, живот. Свако занемаривање значења у проучавању језика представља прелазак на идеалистичке позиције, дизање језика у Хегелово самостално царство.

Језик никако не може бити нешто изнад, иза или поред живота. Он је органски везан за све оно што се у животу збива. И како се шта „мути, ломи, крши, бистри и ведри“ у животу, тако се то прелама у језику. Оно што је јуче било светиња — данас се може извргнути у своју супротност. То долази отуда што се мењају прилике у самој животној основици, у самом животу. У нас су, да наведем један пример, речи, рецимо, *чејник*, *чејнички* имале некад у балканским ослободилачким ратовима и раније, позитивно значење. Оне су означавале оне који су се борили против тираније, насиља, а за добро народа; оне су означавале снаге отпора. У народноослободилачкој борби и после ње, међутим, те речи означавају квислиншке, издајничке снаге, зато што су се у другом светском рату четници ставили на страну непријатеља; данас нам је садр-

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Сочинения, т. IV, стр. 434. и 435.

жај тих речи не само негативан већ и одвратан, мрзак. Још један пример. Некада је реч *хајдук* имала изванредно позитивно значење, а има га и данас када се мисли на некадашње хајдуке. Међутим, та је реч била „зла“ негде осамдесетих година деветнаестог века у Србији и носи у себи оно ондашње зло стање које у себи садржи реч *хајдучија*.

126. — С друге стране, сасвим је погрешно поистоветити језик са објективном, друштвеном стварношћу. Језик није исто што и објективни свет око нас који ми исказујемо језиком. Он је, у својој органској повезаности са животом, релативно самостална појава, која има и своје законе по којима се управљају његови феномени. Ако се многе и многе ствари у језику могу објаснити и објашњавају се на основу значења, тј. онога што се језиком казује, има, с друге стране, језичких појава које се ни на који начин не могу објаснити значењем, оним што се језиком казује, већ једино, искључиво језичким законима. Тако, на пример, у објашњавању појаве нашег језика, рецимо, *звезда* — *звјезда* значење нам не може ништа помоћи, пошто и једна (*звезда*) и друга (*звјезда*) форма значе потпуно исто; друштвени значај би стекло ово питање тек кад би носиоци једне од ове две форме стали, из било ког разлога, ширити једну на штету друге. У вези са овим не треба губити из вида да је сам Енгелс указао да се фонетске промене не могу објаснити економским условима.

12в. — Ускочки говор, као ниједан други народни говор уопште, не излази из оквира појмовног света као слике објективне друштвене стварности свог краја; напротив, он ту слику, као и други народни говори, доследно уобличава. На тај начин могу се из овог говора прочитати и битни облици живота и рада ускочких људи; њихов живот сложио се у њихов говор.

13. — Главни токови ускочког говора везани су за основне гране привредне продуктивности ускочких људи — сточарство и земљорадњу и за друштвене односе који одговарају тим привредним делатностима; патријархални облици живота у племенској чобанско-ратарској организацији живота нашли су себи одговарајуће језичке форме израза. То се најбоље огледа у степену развитка саме свести људи овог краја и у развитку лексике као непосредног израза њиховог појмовног развитка. Тако, да наведем само један пример, основни глагол за терање стоке (најчешће оваца) и сам њен ход *јавиши* има изванредну развијену породицу речи: 1. свршени глаголи: *дојавиши*, *одјавиши*, *ујавиши*, *ири'авиши*, *најавиши*, *и'ројавиши*, *и'рејавиши*, *зајавиши*, *изјавиши*, *сјавиши*, *иојавиши*, *објавиши*, *надјавиши*, *иодјавиши*; 2. именице које одговарају тим глаголима: *дојавак*, *одјавак*, *ујавак*, *ири'авак*, *најавак*, *и'рдојавак*, *и'рејавак*, *и'дојавак*, *зајавак*, *изјавак*, *сјавак*, *објавак*, *надјавак*, *и'ддојавак*; 3. те исте именице у краћем облику: *дојав*, *одјав*, *ујав*, *ири'ав*, *најав*, *и'рдојав*, *и'рејав*, *и'дјав*, *зајав*, *изјав*, *сјав*, *објав*, *надјав*, *и'ддојав*; 4. несвршени глаголи: *дојављиваши*, *одјављиваши*, *ујављиваши*, *ири'ављиваши*, *најављиваши*, *и'ројављиваши*, *и'рејављиваши*, *зајављиваши*, *изјављиваши*, *сјављиваши*, *иојављиваши*, *објављиваши*, *надјављиваши*, *иодјављиваши*; 5. глаголске именице од ових глагола: *дојављивање*, *одјављивање*, *ујављивање*, *ири'ављивање*,

најављивање, њројављивање, њрејављивање, зајављивање, изјављивање, сјављивање, њојављивање, објављивање, надјављивање, њодјављивање; б. семантични и морфолошки обим породице ове речи проширује се а) тиме што сви наведени глаголи имају, поред осталог, по два значења: α) прелазно: Он ујављује ђвце у стају, и β) непрелазно: Ђвце ујављују у стају; и б) сваки поједини од наведених инфинитива има, разуме се, све остале глаголске облике. Толики број речи и облика био је потребан да би се језички уобличио само ова врста покрета стоке. То све важи за разноврсне радове из оквира ова два главна занимања Ускока — за орање, сетву, жетву, вршидбу, косидбу итд. Тим радовима треба додати и све друге, особито кућне: ткање, предење, плетење, шивење, спремање јела и тд., као и оруђа којима се ти радови изводе: рало, коса, саони, преслица, разбој (натра) и разно посуђе.

14. — Иако су Ускоци дошли, „ускочили“ у Ускоке, у „ничију земљу“, на терене до којих није допирала турска власт, тиме ипак није престала њихова борба против Турака. Напротив, она се, та борба, овде још и појачала, особито од времена кад су се Ускоци оформили у племенску целину и ослабили, било да су они упадали на „турско“ тло и тамо пленили стоку или каква друга материјална добра, било да су турске чете кретале против Ускока (од Пљеваља и Никшића, а особито од Колашина) да их разбију и покоре еда би себи обезбедили пеузнемиравање с те, ускочке, стране.

Поред песама које су домаћи, ускочки гуслари испевали о бојевима по Сињајевини, Јаворју, Вратлу и др., широм наше земље позната је Његошева песма о боју око куле Алексића на Малинску, а особито Мажуранићев еп „Смрт Смаил-аге Ченгића“ о погибији Смаил-агиној у Дробњацима, у којој су бројно учествовали и Ускоци са прослављеним Новицом Церовићем и Мирком Алексићем на челу.

Поред епских, гусларских песама о ускочким бојевима против Турака, развијене су разноврсне „женске“, лирске песме у Ускоцима, особито песме које прате разне пољске радове, као и друге које се певају у слободно време, на скуповима („шедницима“ и „ваширима“), о разним празницима, у ходу, за стоком итд.

Све те народне песме, и епске и лирске, а особито епске, као и други фолклор (народне приповетке, здравице, тужбалице, пословице, загонетке) оставиле су видан траг у ускочком говору. Ускочки се човек, као и други људи из наших епских крајева, а особито из динарских, сваког часа у свом говору, расуђивању, размишљању, „дочека“ на неку реч, израз, стих из народног стваралаштва. Његов говор је у знатној мери прожет фразеологијом народног фолклора. Он сам је често готов, способан да проговори народним стихом. „Колико е у Главама ива, иза сваке сукће ватра жива“, „А што кукаш, кукавице тужна, кад ни’еси Шоловрњи дужна?“ или какве друге стихове створи он зачас. Али удео у ускочком говору нису имале само народне песме и приче које су сами Ускоци стварали, већ и оне песме и приче које су донели собом из својих предускочких пребивалишта или оне које су им, у свом кружењу по народу, стигле по њиховом досељењу у Ускоке. Језик ових

народних творевина представља фактор опшности ускочког говора, поред других фактора који сачињавају општост овога говора.

15. — С песмом су повезане разноврсне игре и забавни живот уопште. На народним саборима, обично о празницима, на вечерњим зимским селима (коло, прстенање, картање итд.), у разним друштвеним играма одраслих (турање, гађање у мету, клисање, циквање и др.), у многобројним чобанским и дечјим играма уопште (чоњање, дићање, тринтање, војници, пловкање, јаребице итд.), у разним свечаним приликама (крштавање, данас и регистрација, просидба, свадба, славе и др.) — манифестује се релативно врло жив забавни живот овог забаченог племена. У последње време све више продиру разноврсне модерне забаве (игре, песме и сл.), особито међу младеж. Сви ти и разноврсни други моменти из ове области друштвеног живота, пропраћени језиком и у њега уобличени, уносе своје специфичне језичке одлике у овај говор.

Овом низу друштвено-језичких појава треба додати многобројне обичаје, у којима је сложен велики део народног живота, као и језички материјал везан за њих.

16. — Одавно је у науци подвучено да је човек, уколико је био на нижем ступњу развитка, имао утолико гушће насеље разноврсних фантастичних бића (змајева, вила, аждаја, ђавола, анђела, вампира, вештица итд.) око своје куће (а често и у њој самој). Религиозност, вера, сујеверје прожимали су, бар док су се држали, у знатној мери свест човека овог краја — и то је оставило видног трага и у његовом говору. Кад је неко добро искуство требало оснажити, учинити законом живота, — подржавано је и спровођено у живот помоћу натприродних моћи; тако је ономе ко би затражио објашњење зашто тако и тако треба да поступи или тако и тако не учини, одговарано: *ваља се, не ваља се, ишако е бог рёко, ишако е од бога дсйало, ишако е бог дсйавио* и сл. Природне и људске силе толико су велике да немоћном људском бићу прети опасност одасвуд. Зато се, особито кад се држи тако рећи „животна школа“, неће рећи: „Чувај се,“ већ ће се призвати у помоћ натприродна сила: „*Бог је рёко: Чувај се и ја ћу те чувати*“, да оне друге, врло познате појаве, као: *Бог с ишббм, Био ти бог на ишмоћи, Пођи з бгом* итд. и не помињем. Злу које му је отуд долазило и разним другим животним невољама супротстављало се на разне начине, што се одразило и у језику: клетвено-сујеверно (*Враји слдмио нё! — Змиа те ујела нё! — Рђа те убила нё!* или: *Враји не слдмио! — Змиа те не ујела! — Рђа те не убила!* итд.), еуфемистички: *Доћерāj те вёселё овце* (=...жалосне, јадне овце). — *Уздвањ ти било!* (у овом примеру је еуфемистично значење, а не реч) итд. Ове се клетве често негирају из страха да се не обистини, не реализује њихов тешки садржај, од кога се уплаши и сам онај или она која клетву изговара. У последње време релативно брзо нестаје тих фантастичних бића из ускочких планина, шума, река, језера, долова, вратла, пећина итд., у ствари представа тих бића из свести људи, па данас језички материјал који се везивао за тај свет фантастике, изгубивши садржај, има карактер клишеа, уколико се уопште чува.

17. — Као што је већ речено, живот ускочког човека је тежак („патаг“). Шест месеци „затисне“ зима па не да ока отворити, пролеће и лето прођу у знојном, мучном раду од звезда до звезда. Са стране, од државе, све до народнослободилачке борбе, не само да није било готово никакве помоћи већ су, напротив, долазиле невоље и тегобе — порези, кулуци, разне друге дажбине и намети, политичка насиља и угњетавања, а у ратовима — реквизиције, плачке, паљевине, вешања и убијања. И све је то, разуме се, стварало и одговарајуће — ружне — језичке изразе:

а) Гнев и клетва:

Ўбила те муња небеска! — Спржио те грѓм небески! — Ђдби ђ тора, ѡдбио ти се кѳс ѡ срца! — Обрнула ти се уста за врат! — Какав си, стаља ти вода — Шѳкнуо ти мѡдри ѹдарац ѹ виме! — Тѡ ти бјло најпокоњѳ! — Знаѡ га јад ѹ вилице! — Од њѳга ни играљо ни плевало! — На јаде ви дошѡ свѳти Арандио! — Оплануо те мѡдри поганац! — Ја [=јад] те нашо! — Кѳнуло ти у бѹбреге! — Аран ти бјло! — Вйштила те стриѳела посрѳд нѡса! — Вѹк тѡдрѡ [<те одро]! — Загрмио ти грѓм ѹ главу! — Ёво ти па јѳди, ѳжела те гѹба! — Е нећу вйшѳ стимавати сйѳено, ѳзиѡ га ѳаво! — Дабѡгдѡ ве муња спѡлила јѹтрѡс! — Пѹкла ти пѡиѡ погибиѡ! — Стѡни, ѳзиѡ ти вѹк цйгерицу! — Ёво, не цйни се дѡна, ѹбиѡ га бѡг! — Ушечениѳе ти ѡстанак ѡје бйѡ, сѡнко! — Ђавѡ ти скѡмениѡ вйлице! — гжела га живйна, дабѡгдѡ! — Шути, затискѡ ти га ѳавѡ! — Дабѡгдѡ ти се ѳѳеме ѹтрљо! — Нѳ море ѡвй нѡж, пѡпила га муња! — Вйтиљ ис тебе ѳзбиѡ! [о кући]. — Тѳло ти се у грѡбу прѳвртѡло! — Дйгни се, ѹдарйло ти ѹ кости! — Пѡшпекѡ те бѡг, шта ѹрадй! — Стркле ти дѳи! — Просѹкала ти живйна дрѡб! — Грѳѡли га ѳаволи! — Змиѡ те пѳчйла ѹ око! — Нѳ дѡј у ливаду, пѹкло ти злѡјутро! — Ўбила га стриѳела свѳтѡга Илйѳ! — О тебе гѹбавци ѡпадали! — Оприштила те мѡја навака! — Пѡ тобѡм се цѡнба провалали! — Чѹмила те чѹма! — Змиѡ те полѹбила међу ѡба ѡка! — Крѳв у каѡб помузли! — Пѡшѡ на зѡ пѹт! итд.

б) Псовке, исто тако многобројне, а можда и многобројније, као пропратни језички материјал многих неугодних животних појава, — даљси су елеменат ружног у језику овог говора, али их овде, из разумљивих разлога, не могу наводити.

в) У вези са глаголом *јесѳи* створен је велики број ружних глагола и других речи:

оѳѹсѳийѳи (све до мрве појести), *зицѡйѳи*, *назицѡйѳи се*, *нарѡѳий се*, *накрѡйѳи се*, *крѡйѳи*, *крѡнѡциѡ*, *здѳ*, *нашамѡниѳи се*, *дѹйѡйѳи*, *надѹйѡйѳи се*, *наѹйѡйѳи се*, *гѹмайѳи*, *шрѹљѡйѳи*, *ѳошрѹљѡйѳи*, *ѳошалѡйѳиѳи*, *шмѳљѡйѳи*, *ѳошмѳљѡйѳи*, *оѳѹвайѳи* (све појести), *нагурѳмайѳи се*, *кйлоња*, *ѳокрѡйѳи*, *крѳме* (особа која много и свашта једе), *дѳкайѳи*, *надѳкайѳи се*, *ѳолѡндайѳи*, *олѡндайѳи* (све олизати), *кѳљѡйѳи*, *накѳљѡйѳи се*, *ѳокѳљѡйѳи*, *шрѡѳња*, *шрѡѳљѡк*, *дрѡѳња*, *набакѳљѡйѳи се*, *налѳмаѳи*

ти се (варенике или приљеве), *навукати се, бокати, набокати се, ббокоња, ирекелати се, лийти* (појести као пас), *шклдйити, ђорнуити, ирцаити, найрцаити се, крнуити, ждроклийти* (халапљиво и обилно сисати), *дйлийти* (исто), *шунуити, шраскаити, найшраскаити се, шраскалица, ћайити, иоћайити, иолаити* (Скүвј им што да шклдпѣ и полдпајү), *надудучити се* (папити се), *иолемати, иуити, иелити, иоелити, кљукати, иоуити, найуити се, иошемүлити, налиити се, лиити* (много пити), *сргугучнуити, наћоити се, ћоити, накалавркати се, накалаврканциа, налокати се* (за човека), *буцаити, набуцаити се, буити, набуити се, лйити, иолаити, нашулигати се, иолиүскоња* (изелица) и сл.

г) Говор, ако није онакав какав треба да буде или ако не изазива повољан утисак, може бити окарактерисан разним ружним речима:

шрйлати, ирйлати, баљезгати, шрйлатача, вѣслаити, балавийти, ирабуњати, иордйлати, иордйлака, сцйити, лайрдаити, блејати, ћаслмийти, ћвкати, лдјати, брабдњати, левенйити, лүзгати, иширйлати, олајавати, дйлати, ирдњавийти, иричуњати, ишандрлати, иреживаити, шклдйина и др.

д) Ружне речи, изрази, реченице употребљавају се у разним другим приликама: за физички изглед човека или животиње (*лелек, иососиа, кључаница, кљусина, волна, дүда, смдйитина* и др.); за приказивање лоших својстава: *чйвийћак, бало* (блесавко), *бравушан, глйбуља, ибска, курђела, дудүклиа, кучкдсиса, баусниле*; за надимке: *Рейоња, Трйица, Нѣслан, Гуља, Зелен* (зато што зелене очи нису пријатне људима овог краја), *Шеле* и *Шѣсто* (зато што је човек са шест прсти нека врста изрода, гј. одступања од онога што је „бог створио“), *Чѣчо* и др.; у потцењивању: *Привали, гаду један!* — *Привали, слино једна!* — *Привали, смраду један!* — *Оно е гибет (место: Он је гибет).* — *Ћүти, крпењу један!* — *Не бдйм се ја такиѣ!* итд.; у некој мутној животној мрзовољи: *свдчад* (деца), *ћѣчина, ирслача* (женско дете, обично на рођењу), *бричина, кдсина, идочина, одрлиа, иланичина, иравүлчина, громадина*, Прекукуљачио му се живот, *Наталарила онѣ аљине на се, крѣйаћ, лйисаћ* и сл.

18. — Лепе, нежне, пријатне, угодне моменте живота прати, разуме се, леп језички материјал као супротност ружним језичким појавама.

У најсуровијим животним условима може тињати или буктати најтананија емоција. Тако је син за мајку: *ијаша, ијажо, ијак, ијачо, ијале, ијашица, мајка* (Ђѣ си бијо, мајко), *род, дом, кућа, срећа, срећо, имање, јагње, јабука, сунце* и безброј других речи које означавају угодне, пријатне ствари и појаве за човека. Мајка је за дете: *лила, лиина, лика, иијка, иијла, иијина, маја, мака, мајчица, мајкић, лиле, лико, лило, лишо, иијко, иијкице* и др. Брат је сестри: *брашо, брале, брашо, брацо, брајан, браћо, браћунко, дрѣ, сибља, Милош Обилић* и стотину других

речи и израза које значе лепоту, милост, понос, заштиту, снагу, живот итд. Девер је: *благó, блáжo, блáган, рóдо, злáшo, дéшo, дéшo, ћéшo, ћéшo, блáгшa, звí'езда, бóр* итд. Лепо, мило женско дете: *свíла, свíлoкoсa, вíла, злáшaнa, дúшa* и сл.

Нежност, милост, топла љубав према некоме изражава се разноликим видовима имена дотичне особе или речима које немају никакве формацијске везе са тим именом:

Гаврило: *Гáјo, Гáјaн, Гáјyн, Гáшo, Гáшo, Гáшyн, Гáшшa* итд.

Милија: *Мíле, Мíшo, Мíшo, Мíшáш, Дáно, Мíшyн, Мíшyнко, Мíшaн, Мíлáш, Мíшoвáн, Мíлoвáн* итд.

Јагош: *Јáшo, Јáшo, Јáлe, Јáгo, Јáгaн, Јáгoе* итд.

Новица: *Нóкo, Нóлe, Нóшo, Нóшкo, Нóшшцa, Нóшaн, Нóшoе* итд.

Мрдеља: *Мрдо, Мршo, Мршкo, Мршкo, Мрдоáк, Мрдоe* итд.

Јоко: *Јóјo, Јóлe, Јóшo, Јóшo, Јóшкo, Јóшкaн, Јóвaн* итд.

Жарко: *Жáјo, Жáкo, Жáјaн, Жáлe, Жáро, Жáрyн, Жáшyн, Жáшкo, Жáрoе, Жáшo* итд.

Милица: *Мíка, Ѐка, Мíшa* итд.

Зорка: *Зóра, Зóршцa, Зóрoјкa, Зóла, Жóла* итд.

Во је, пре свега, хранитељ куће; за ту изванредну службу човек (жена, дете) наградио га је низом лепих речи и израза: *вóкo, вóшo, вóшo, вóкáш, вóкáш, вóлáш, вóлáш, вóшo, вóлкo, вóкaн, вóлo, рóдо* итд. и у обраћању волу: *вóкo, рóдо, кúшo, рóде, вóкaнe, вóкáшy, вóкáшy, вóлáшy, вóлáшy, вóлeц, вóлeш, вóшo, вóшкo, вóкeц, вóкeш, вóлo* итд. И за друге животиње створен је низ хипок. речи: *шíшo* (певац), *шáро* (шаров), *гáро* (гаров), *кáвa* (теле), *јáга* (јагње) итд.

Оно што је лепо, као и оно што је ружно, може, разуме се, бити изречено не само једном речи већ и читавим изразом и реченицом: Он је у моју вóљу кó да сан га дéвeт пúтá рóдила.

Насупрот клетвама и злим жељама налазе се благослови, добре, лепе жеље, ведрина, расположење:

Бóг ви пóмoгó! — Свè ви срèтно и чèститo бíло! — Огри'áло те сýнце! — Дúшa ти дтишлa ў рáјскo нáсeљe! — Дúшa ти цáшфeлa у нèбeскo цáрствo! — Цвí'eћe ти по óбразy! — Срèтнe ти рáнe! — Нек ти бóг дá штo пoжeљeлa! — Блáгoш мeнe, сýнце мoе! — Бíшo ти бóг нa пoмóшн! — Кíтíлa се срèшoм кó шèницa плèвoм, кó ливaдa цвí'етoм, кó гoрa лíстoм и вóдa рíбoм! — О тeбe óстó шíрoкí трáг! — Áјдe, кúј се гóј дí'евó, срèнa ти нà пúт бíлa! — Дaбóгдá ти прeли'евaло! (=имaо свeгa у избoбилý). — Нà здрáвљe ви се дóлaзíло! — Рóдилa јунáкa кó Мíлoшa Обилíшa! — Чeлe ти нèбo зaмрáчилe! (имaо их тoлико дa би својим рoјем и сунцe зaклонилe). Дóчeкó бí'елé чeлe! — Ѐлáдíлe ти се (oвцe)! и др.

Ево још неколико примера експресивног изражавања у вези са разним животним тешкоћама:

Цаба дѣрѣш свѡј жѡвот цѡјо вѡјек! — Цаба рѡдѡш! — Не мѡгу крај с краѣм да сѡставѡм. — Нѡкад књѡгѣ ў рѡке ўзѣла нијѣсам (бедно културно стање). — Имѡмо кѡру лѣба (бедна економска ситуација, али је смисао те реченице ипак позитиван јер показује да постоје услови за елементарну егзистенцију, а то већ није оно што је најгоре). — Ёно пот крѣветом ѡнѣ обућинѣ. — Крѣпѣж и трѣпѣж свѡјѣт дрѣжѣ. — Рѡдѡш, мѡчѡш се, па на крају за вѡлѡш дѡлину. — Бѡвѡ нѣки пѡрнуо (несрећа однекуд долази, откуд — не знам). — Нѡкола — Јѡдола! — Кѡкѡ мѣне, штѡ ћу о живѡта! — У ўпѣченију сан се рѡдила, у ўпѣченију ћу и крѣпати (ситуација појачана у негативном смислу и тиме што је реч *крѣпати*, која се редовно употребљава за стоку, овде употребљена за људско биће). — Нѣ видѡ се из ѡла. — Нѣ видѣ јој се ѡчи ѡз глиба. — Мѣо сан се по ѡвијем врѣдесницима цијѣла живѡта. — Ымѡ да ти ѡчи скѡчѣ. — Да ми је лѣћи, па ўмријѣти, тѡ би најсветијѣ бѡло. — Вѡкѡ ми је ѡзбѡцѡн жѡвот кѡвѡ (=као ова) чѡпра. — Оставијо сам жѡвот по ѡвијем гѡдурѡма. — Нѣмѡ кѡд зѡру да дѡчекѡ (већ мора да рани на рад). — Бѡиле су на нама Рѡстове мѡке. — Свѣ Ысусове мѡке сам ѡспѡтила — Несретнијѣг вѡшѣ нѡ срѣтнијѣг! — Бѡга ми ћу сѡ пѡѣс па ѡко ће свѣ ў воду! (толико се уморила у раду). — Свѡкѡ ли ће ми ѡвѡ пѡјѡти на врат! — Сирѡмаг чѡек није нијкуд прѡстѡ. — Бљѣжи, јѡдан, бљѣжи! (моменат посусталости под бременим живота и помирења са судбином). — Сѡвијо на зле грѡне. — Сѡшѡ на ништа. — Сѡспљѣло се на зле грѡне. — Ђн дѡвѡјек ѡ јѡду и ў јѡду. — Ништа бес кѡмѣн ў дѡм. — Свѣ ў истѡј ѡјѣсијѡ (непрекидно подједнако рѡвао). — Дѡвијѣка на истѡме. — Нек спѡвајѡ дѡклѣ ѡћѣ, па да вѡдѡмо мѡже ли се жѡвљѣт од спѡвѡња. — Остѡшѣ ми ѡнѣ змѡјѣ (деца) бес корѣ лѣба. — Кѡка е рѡжа клѣтна пѡчинѡла на ѡвѡ ѡѣдила, а на мѣне највишѡ. — Слѡ-разлѡи и ѣто ти живѡта! — Није ѡвогѡ ўпѣченија нијѣ у свѡјѣту. — Ни на небо стѡбѡ ни ў земљу јѡмѣ (потпуно сам беспомоћан, нити могу да живим, нити да умрем, дошло ми је под грло). — Дѡлазијо сам и на пѡшѡ прѣскѡкала итд.

Ову страну живота одсликава и језички материјал као: *лѡисѡћ*, *крѡјѡћ*, *глиб дѡ грла*, *јѡшѡ*, *црѡ*, *крѡ*, *дрѡ*, *шрѡна*, *шрѡ*, *шрѡња*, *рѡша*, *јрѡ* (иако је ово хип. од *јрѡљѡг*, ипак показује сву оскудност исхране), *мрчуља* итд.

Значај израза као *Ўдарѡћу ѡи сѡдѡшѡну нѡгѡ* није само у згуснутом значењу, у томе што је то јаче од онога *исѡћућу ћу ѡе на мрѡво ѡме*, већ и у томе што се тиме показује неравноправност друштвених редова, презир „горњег“ према ономе „одоздо“ (човек се удара руком, а стока ногом). Ако то иде против моралних принципа, против хуманистичких односа међу људима, изрази као *Срамѡша ѡи је ѡрѡшѡшѡни ѡвѡ сирѡшѡну* супротстављају се таквим схватањима и поступцима и вуку у правцу социјалне правде и хуманизма. Презирају људи, гордост, охолости, гледају с висине на људе супротстављају се и изрази као *Нѣ би му на сѡгу ѡрѡшѡ*.

Ево како је ускочки човек језички уобличио разна своја искуства:

Кòга није на дијелу, тòмē нēмā ни дијела. — Од мртва чоѐка нēмā ништа. — Кад би чоѐк знаò хѐ ће погинути, нијкад òнамо ишò нē би. — Чòек се омлађуе као и бѝлка. — Свѐ што идѐ, тò дòхѐ. — Што вѝдиш у свијету, на̀дај се у вијѐку. — Кò е слòжиò рòгове ў врећу! — Од нѐвлѐшта и гòра плачѐ. — Ш људима (= добрим људима) е лāко дòј дò рѐда. — Пунѐ се бòй јѐдан, а празнѐ двā. — Мўсти јāрца у решѐто. — Заба̀дати штāп ў маглу. — Не ва̀ља кад се кўћа нē мла̀дѝ. — Òд мālѐ бѝвā вѐликā. — Од инāта нēмā гòрѐг занāта. — Што старѝ, свѐ лўђѝ. — У̀дò се х̀авò зā х̀авола. — Жѐдан кòњ вòду не пробѝра. — Напиши на̀ лѐд па принѐси ва̀три. — Млāти глòгиње. — Свѐ што бѝвā, сўдбина е крѝва, āли није ни судбина крѝва, вѐће млòгòм òт памѐти бѝвā. — Није пāо шѐкер ў воду. — Сāстало се злò и гòрѐ да се мāло догòворѐ. — Дòшле вљѐштице и ў свòј рòд. — Бāвò да се на̀ мору òжени, и њѐму биг бѝò крѝв. — Кра̀ћā āљина, кра̀ћā срамòта. — Полāгāно, па х̀еш вѝшѐ ура̀дити. — Кò нē слушā старѝѐга, злѝѐм ће пўтем обр̀нут. — Òхемо да бѝднѐмо сāми себе āга. — Безгрѐшније је рāдити у нѐжељу нò шѐхѐти у сўботу. — Злò рāди дрўгòме, на̀дај се сѐбе. — Кò о свòиѐ (овāцā) бљѐжи, нѐће ѝг ѝмати. — Кљўсету и мртву трѐбā глāву привѐзати (да не иде у штету). — Кò снагуе, тāј вòљуе. — Нека старò завāљуе, нека мла̀дò навòљуе. — Старѝ се кòњи òткѝвајў а не пòткѝвајў. — Òра пѝћу цѝѐни (тј. сточна се храна скупо продаје у погодном тренутку). — Не даѐ се дијѐте на̀ нāм и глāс но чоѐку (= добру човеку). — Од нѐука и гòра плачѐ, итд.

19. — У оваквим и сличним случајевима неке речи или изрази, услед своје фреквентивне употребе, често губе своје значење или оно почне да бледи и бледи све док се реч или израз семантично не испразни, те онда служи као нека врста говорне „поштапалице“, као узречица. Тако, кад две жене, пријатељице уосталом, разговарају међусобно, па једна рекне другој: „Шути, бѐстиò, òн је дòбар чòек“, онда реч *бѐстиò* просто нема никаква значења, већ је употребљена као узречица, само зато да се говорно лице на њу „дочека“. Исто тако, никаква значења нема ни реч *болан* у реченици, рецимо: „Нѐмòј тāко бòлан!“, ни облик *чоче* у реченици, рецимо: „Ѐ мѝ смо, чòче, исāни“, ни *јадна* у реченици као: „Бљѐжи, јāдна, бљѐжи, није òногā забуна на свòј Сињāвини“, итд. То се обезначавање каткад протеже и на друге делове говора. Тако је у наведеним примерима *Шути, бѐстиò, òн је дòбар чòек* и *Бљѐжи, јāдна, бљѐжи, није òногā забуна на свòј Сињāвини* семантично испражњење, обезначење захватило готово потпуно и делове *шути* и *бљѐжи* — *бљѐжи*.

20. — *Свѐ мòш учињѐи, āли ѝонѝзиѝи чоѐка — нѐмòј*. Однос према човеку достиже у овој реченици свакако један од најузвишенијих етичких врхова.

21. — Конкретност и фигуративност (пренесеност) језика јесу појаве које се — у временском и просторном смислу — често пренетићу, прерастају једна у другу, те је погрешно стављати неку апсолутну границу међу њих. Узмимо један пример. Конкретно значење речи *глава* (најгорњи део људског организма или предњи део тела животиња) прерастало је доцније у низ апстрактних (фигуративних, преносних) значења: 1) заобљено брдо (рецимо, у Ускоцима: *Обла глава*, *Буљова глава*, *Врањска глава* итд.), 2) старешина неке етничке групе (породице, племена, народа) итд. Ова, фигуративна, значења могу, после, прерастати у конкретна, а ова опет у фигуративна итд. Или: један венац брда на планини Сињајевини зове се *Главе*. Ово је данас конкретно значење — једно географско име, али је очигледно фигуративно порекло овог топонима. Али ово конкретно име, настало фигуративним путем, може, кад се једном учврстио у свом конкретном значењу, опет фигуративно функционисати: „Нѐ питāj ме како живѝм, цѝ'о ви'ек нѝси'о сам Глāве на плѝнима“ (цео живот протекао ми је у великим напорима). Или: реч *лелек* у ускочком говору значи само: висока а танка (тј. мршава) особа. Као што се види, основно (конкретно) значење изгубило се сасвим (нико више овде нема појма да та реч значи: рода) зато што родā по Ускоцима нема, нити се ко сећа да су се оне кад појављивале у овим планинским крајевима. Очигледно је да су неки Ускоци донели из свог ранијег пребивалишта овамо, у Ускоке, оба значења те речи, и конкретно и фигуративно, па се на ускочкој територији, услед већ реченог разлога, изгубило конкретно значење, а остало да живи само фигуративно, које представници ускочког говора више не осећају као фигуративно, већ као редовно, основно значење, које сад као такво може прелазити у разне фигуративне односе.

Ускочка језичка фигуративност везана је углавном за основне облике стварности ускочког живота. Богати фонд речи и израза за конкретно бића, ствари и појаве (за разне животиње: овце, говеда, волове, коње, неке истакнуте птице — орлове, кошце, голубове, неко цвеће: *јаблан*, *ружа*, *љубичица*, неке плодове: *јабука*, *јагода*, *дуња*, неке предмете: *злато*, *свила*, неке природне појаве: *зора*, *вече*, *дан*, *сунце*), као и за нека фантастична бића: *анђео*, *ђаво*, *змај*, *вила* итд. израстао је и сваког часа израста, на бази каквог додирног квантитативног или квалитативног својства, у обиље фигуративности. Тако *бљен*, поред црна вола белог лица, значи и приглупа човека; *карџан*, поред овна крупних увијених рогова, значи и моћна човека; *вучад*, поред курјакових младих, значи и: жива, полетна, радна, храбра деца. Реч *шбрац* значи: шарен ован, али и: човек са пегама по кожи. *Цуца* значи не само: тешка багина већ и: дебела и трома жена или девојка. *Лийојина* је не само жидак, танак, раширен животињски измет већ и: слаби откоси. Па онда ови вокативи, без обзира на то јесу ли нежни или груби: *анђеле*, *ђаволе*, *свиле*, *виле*, *јабуче*, *јагодо*, *авѝињо*, *дивану један*, *бѝињо*, *браву*, *змају огњевий*, *дрле мѝ*, *међедино*, *дивино једна* итд. Фигуративност се, разуме се, може појавити и у безбројним и разноврсним другим језичким формама: Јутрѝ ме сунце огри'ало (дошао јој син после дугог одсуства). — Имаш у мене ће дѝести (ја те могу лепо угостити, добро ће ти бити

код мене). — Силевā страна ми се на дūшу навāлила (притискао ме тежак бол) итд.

22. — Језгровито казивање, снага израза, сликовито приказивање појединих појава у друштву или природи, сликање људских својстава и карактера и сл. доста су честе појаве у овом говору. Језгровита, згуснута, напета, динамична, изразита појава у животу налази одговарајућу форму у језику:

Објала магла Дурмитор. — Пўца дрво и камѣн (од мрза). — Та̀воли се жѣнѣ (велико невреме). — Упрла завала у завалу (врло честе завале, богат род сена). — Нѣ би дала бѣгу тамљана. — Волѣ биг ђногā коња нѣ чоѣка на њему. — Није ни муу љбио. — Оста коно кап о листу (замало не умре). — Живиѣгў ко најљепше љ бога. — Пало нѣбо на земљу (толико је густа киша да се не разликује небо од земље). — Ста̀ла му дўша у коталац. — Мртва би га уста жѣла (качамак — колико је укусан). — Шта̀ си се дѣгѣ ко да ти дрўгѣ псѣма метў. — Држѣ је ко мало водѣ на длану. — Живѣ ко под подину (изванредно богато). — Снѣбѣва се ко да га подсѣпаш врѣлом водѣм. — Дѣбар бѣг кой га држѣ (каже се за некога ко ама баш ништа не ваља). — Тѣ кўчак с ма̀слом љзио нѣ би. — Нѣ може брѣтвѣ дочекати (треба је одмах удати). — Тўга — камѣн би заплако. — Ыла̀в ли је, гўба̀в ли је! — Ништачоек! — Нијесам, такѣ свѣг јѣднѣг сѣна у мртве ђчи не пољубила! — Двѣ ђѣцѣ ко двѣје Ѣ злата јабукѣ! — Овце заплива̀ле по долу (запале у врло високу траву). — Нѣ може се ѣс куѣ (напољу је страшно невреме). — Гла̀ва — нѣ би је бўнбар облѣтио. — Дошла е ко верѣге (страшно је смршала). — Јѣдна уста, а дѣвѣт јѣзѣка. — Ја̀ јѣдну, а Ѣна дѣвѣт. — Отишли па̀иѣм пўтем. — Осто ми је живѣг Ѣ длаку. — Држѣ му се живѣг ко кап о листу. — З дѣвѣ грѣба̀ да дођѣш, пўкла би о смѣа. — Не ѣмије двѣје унакрс. — Дарова̀ли смо ѣг (јетка иронија за јевтино продату стоку). — Нѣсѣ мртву гла̀ву на раменима (крајње је изнемогао). — Та̀ко си љ ватру живў ако такнѣш у њѣга. — Сўчѣ дрѣб на земљи (жена у сасвим одмаклом другом стању а још увек иде на рад, или: врло остарело чељаде које једва иде путем). — Јѣдва плѣтѣ пўтем. — Ста̀ло е ко бѣца (сено кад се стрпа). — За̀кла ме по за̀клану грлу. — Ыма̀ ѣг ко на гѣри листа итд.

23. — Раслојавање једног говора, као једна од појава у његовом настанку, расту и опадању, које пре или после доводи и до изумирања, нераскидиво је повезано са крупним померањима и збивањима у животу његових носилаца. Али о овој појави у вези са ускочким говором в. поглавље *Ускочки говор данас* (у II делу).

24. — Улажење страног лексичког материјала у лексички фонд овог говора има углавном два периода, први до двадесетих година двадесетог века и други — отада наовамо. Стране речи, углавном турске, италијанске (млетачке) и нешто грчких, донели су Ускоци овамо из

места из којих су се доселили. Али се не може рећи да је прекинут прилив страних речи у ускочки говор у тренутку формирања ускочког говора. Иселивши се из места која су и даље остала у додиру са турским речима и населивши се на територију на којој је престао сваки додир са тим речима, Ускоци ипак нису прекинули сваки додир са тим речима, па ни са млетачким. Наиме, поједини Ускоци доста често су одлазили, ради продаје у првом реду своје стоке и вуне и куповине разних намирница, у оближње вароши (Пљевља, Никшић, Колашин), где су долазили у додир са муслиманским трговцима, са којима су се каткад, особито после 1912, чвршће трговачки повезивали, а из истих разлога спуштали су се понекад и до ондашње Подгорице, Котора, Рисна и Дубровника, одакле су са импортом појединих трговачких артикала импортовали у Ускоке и стране називе тих артикала или чега другога.

У другом периоду, од уједињења 1918. наовамо, у ускочки говор почињу проирати и поједине речи из модерних европских језика (преко новина, књига, омладине која се школовала у разним центрима Југославије итд.), каткад у интересантним фонетским или обличким појавама. Тако је, на пример, реч *професор* прво ушла у облику *профисор*, али се данас може чути и у свом књижевном облику. Мешање ускочког говора са другим нашим говорима јаче се испољило у току народно-ослободилачке борбе и послератне социјалистичке изградње у нас.

ФОНЕТИКА

ВОКАЛИЗАМ

25. — Ускочки говор има оне исте вокале које имамо и у нашем књижевном језику. Може се рећи да је природа и физиолошко-артикуларна структура ускочких вокала углавном као и природа вокала у књижевном језику. Једина општија, битнија разлика између вокала ускочког говора и нашег књижевног језика састоји се у томе што ускочки вокали могу каткад бити затворенији од књижевних, а има примера и за промену у други, затворенији вокал. Тако, на пример, вокал *и* може у тој затворености ићи до француског *и* (*bureau*), немачког *и* (*kühl*), старословенског *ы*: *рыба*, *сын*, *рыкати* и сл. Тако се вокал *а* може приближити вокалу *о* или се у њега претопити: *бѡгоми*, а овај, још даље, у вокал *у*: *бѡгуми* итд. Или: *Зѡмѡс дѡикѡ* [=откад <откако] *сам лѡгла иѡсѡ ни ѡе чѡсто*, са дуљењем вокала. Ово претапање вокала у вокал ипак представља екстремност у ускочком говору, а нешто је шире извесно мућење основног изговора ускочких вокала услед затворенијег изговора од њихова изговора у књижевном језику.

26. — За разлику од Вука, у овом говору је извршена девокализација самогласника *р* у глаголском придеву радном типа *ѡмрѡ*, а не *ѡмро*; као што се види, девокализација гласа *р* повукла је за собом квантитативну промену завршног вокала *о*. Тако је и: *зѡирѡ*, *зѡирѡ*, *ѡдрѡ*, *ѡсѡирѡ*, *нѡврѡ*, *нѡдрѡ*, *ѡбамрѡ*, *зѡмрѡ*, *ѡдрѡ*, *ѡдуирѡ*, *ѡддуврѡ*, *ѡддуирѡ*, *ѡрѡдрѡ*, *ѡрѡсѡирѡ*, *рѡдрѡ*, *рѡсѡирѡ* и сл.; а не: *зѡирѡ* и сл. Може бити да је ова девокализација гласа *р* аналошке природе, тј. да се сугласно *р* формирало према облицима типа *нѡбрѡ* (<набрао). А може бити да је разлог томе нормализација изговора вокалног *р*, које је променом *л* у *о* доспело у положај који не изискује његову вокалност, која се по инерцији може држати, али нема сметње и за њено елиминисање. Дакле, сасвим природна последица вокализације гласа *л* на крају слога. Међутим, неки од ових глагола, кад нису у композитној, већ у простој форми, имају вокално *р* у овом партиципу: *врѡ*, *дрѡ*, *мрѡ* (*Мрѡ* е два *дѡна*), па и у композитама: *ѡврѡ*, *ѡдрѡ*, али *ѡдрѡ*, *нѡдрѡ* итд., чак и *дрѡ* и *мрѡ* (Кад је *мрѡ* покрѡјни *Рѡко...*), али не и *врѡ*. Значи да ова појава

зависи од акцента и од хронологије. У *врхао* и сл. девокализација се извршила пре губљења гласа *x*.

Контракција вокала

27. — Два иста кратка вокала или један кратки а један дуги сажимају се у исти дуги вокал, било у оквиру једне речи, било у јединственом акцентском изразу (сандхију):

а) *сна̄* (<снаха, тј. снаа), *џ сир̄а* (<страа), *ја̄ти* (<јакати), *са̄н* (<сахан), *ид̄ја̄ти*, *уз̄ја̄ти*, *сја̄ти*; *рад̄и* (<радији), *вд̄ли*, *мил̄и*, *сид̄ри*, *на̄јсид̄ри*, *на̄јирисид̄ри*, *Илӣ* (<Илији), *Мил̄и* (<Милији), *Сид̄анӣн* (<Станијин), *Илин̄* (између Петрова и Илина дн̄е), *Мар̄ин* (више тора Марина), *Змӣница*, *Милӣно* (<Милијино), *Милӣца* (<Милијица), *чӣ* (<чији), *чив̄ица* (<чивијица), *ӣе̄ица*, *син̄ица*; *св̄едно* (<свеједно); *б̄на* (<болна), *б̄ница* (<болница), *ид̄ди*, *ӯ ид̄ди* (<походи), *г̄р̄б̄ка*, *з̄ел̄б̄ка*, *вр̄л̄б̄ка*, *врд̄б̄ка*; *м̄ур*; Нӣје *д̄ов̄е* (<до д̄в̄е) г̄дин̄е; М̄ео си се *ид̄вијем* (<по д̄вијем) врд̄есницима цӣ'ела живд̄о; *д̄ако* (<да ако); *Шид̄ово* (<шта ово) н̄е би онӣ'ег̄ ђевојак̄а, б̄ок ти св̄ет̄и?; Вак̄о ми се мутила п̄ам̄ет *к̄ов̄а* (<к̄о д̄в̄а) кава; замарӣјаг се око̄ног̄ај (<око д̄ног̄ај); *К̄он̄о* (<к̄о д̄н̄о) т̄и; *К̄он̄о* (<к̄о д̄н̄о) б̄љеше с т̄д̄б̄ом?; Ј̄ели смо *к̄он̄у* (<к̄о д̄н̄у) в̄еч̄е; Заг̄рми'о ти *Св̄ет̄или'а* (<св̄ет̄и Илија) ӯ г̄л̄аву; Н̄е д̄ам̄ *ӣӣг* (<ти их); *Н̄елӣг* (<нећеш ли их) ӯватити; *Мд̄лӣг* (<моли их); *Бил̄ӣг* (<би ли их) дони'о?; *Т̄е* (<ђе е) он с̄ад?; Он *м̄е* (<ме је) д̄овео.

Али та општа констатација захтева неке напомене. Пре свега, наведене и сличне контракције не морају се увек извршити. Тако се, поред *Полуђела му сна̄*, може чути и *Пр̄дуд̄ала му се сна̄а*; поред *Р̄ек̄о сам Никд̄лӣ*, није искључено ни *Р̄ек̄о сам Никд̄лӣи*; поред *Ево ӣӣг* (<ти их), *А̄де, вр̄нӣг* (<врни их), *Пош̄рӣчи н̄елӣг* (нећеш ли их) *сид̄ӣи*, *Бил̄ӣг* (би ли их) *д̄д̄но̄?*, *Сак̄рӣг* (сакриј их), *Р̄ецӣм* (<реци им), *Д̄лим* (хоћеш ли им) *р̄д̄лӣ?* постоји и: *Ево тӣ ӣг*, *Р̄ецӣ им* итд. Чак је форма *д̄одди'о* чешћа од форме *д̄бди'о*: Т̄о е ма̄јка д̄ног̄ ма̄л̄ог̄ што е ј̄ӯтр̄ос̄ додди'о б̄ђе. Затим, у случајевима кад би контракција довела до замагљења значења или би се значење, услед тога што би се контраховани облик сувише удаљио од својих значењски појмљивих облика, уопште изгубило, — сажимање вокала се не врши. Тако се облик *бл̄е̄* (Овце бл̄е̄е) никад не слива у облик *бл̄е*. Исто тако деминутив *змӣница* не може се свести у *змӣца* пошто овај не би могао репрезентовати значење онога; и датив *змӣи* у форми *змӣи* изгубио би моћ да нешто значи. Из истог разлога *ажд̄аа* се никад не претапа у *ажда*, ни *ӣӣница* у *ӣӣца*. Као што се види, гласовни се закони могу вршити све до семантичне границе, али преко ње не могу, разуме се, распрострајети своје дејство, јер би се језик као организовано средство комуникације иначе расплинуо, распао. Али, у вези са језиком као формом и мишљу као садржајем ваља рећи да се не само гласовни већ сви језички закони, развитак језика уопште управља према ономе што се језиком казује, према значењу; превагу у понашању језика има, дакле, садржај. „Објективно“, с лингвистичке тачке

гледништа, идентични су услови за контракцију у формама *куишница* и *змишца*; наимае у делу тих речи *ишца* испао је глас *ј* као слаб у тој позицији, два иста вокала сливају се у један, и процес је обављен. Међутим, у форми *куишишца*, или *иросишоришца*, или *чивишца* итд. контракција се врши зато што су контраховане форме (*куишца*, *иросишоршца*, *чишца* итд.) у стању да одрже значење (оно које носе у себи форме *куишишца* и сл.), а *змишца*, *ишца* итд. нису.

Сажимање се не врши ни у сложеним речима као: *идочим*, *идодавно*, *идодрати* итд., а ни у речима које се у реченици акценатски одвојено изговарају: *Ај да прегазимо ову речницу, Имам ја амо неку торбу, Доћеро ону шилеж*.

У вези са облицима *гарбока*, *зелбока* итд. ваља рећи да ти, тј. контраховани, облици у ускочком говору углавном улазе у категорију именица, док неконтраховани облици јесу углавном придеви: *зелбока* (особа зелених очију) — *зелдокас* (који има зелене очи), *зелдокасица* (која има зелене очи). Тако и именице *зрнбока*, *крџнбока*, *ијрбока*, *мацбока*, *врнбока*, *шајбока*, *црнбока*, *шарбока* итд. према придевима *зрндокас*, *црндок*, *шајдок* итд. Има, разуме се, примера кад и контраховани облик може бити придев: *врлбока* (особа врлавих очију) — *врлдокас* и *врлбкас* (који има врлаве очи). У Вука су ови односи далеко неразграниченији: *црноок*, а, о (придев), *црноока* (именица); *жшубка* (*жшубока*?) — именица, а придева нема итд. (в. Рјечник).

На основу онога што смо горе рекли, јасно је зашто, поред контраховане форме (*идвиџем врдеснишца*), постоји и неконтрахована форма (*идо двиџем врдеснишца*). Зашто поред те форме постоји и форма *идвиџем* (<по двиџем), или зашто имамо у овом говору *мекдобразан* м. *мекодобразан* или *мекобразан*, в. ниже (т. 35).

Облик *каршишца* (папирић за завијање дувана) вероватно је настао пре од форме *каршишца* контракцијом два *и* у једно и накнадном редукцијом дужине (*картишца* > *картишца* > *картишца* > *картишца*) него директним додавањем форманта *-ишца* на основу *карш-* (у овом говору место *каршишца*, односно *каршишца*, каже се *каршишца*) иако се на први поглед чини да је било најнормалније и најједноставније да формант *-ишца* са основом *карш-* створи облик *каршишца*; овако мислим због тога што деминутивни на *-ишца* изведени од двосложних именица женског рода под дугосилазним акценатом никад немају у овом говору краткоузлазни, већ увек дугосилазни акценат, тј. акценат основне речи: *сланка-сланшца*, а не *сланшца*, *варка* — *варшца*, а не *варшца*, *моба* — *мобшца*, а не *мобшца* итд. Додуше, не знам ни за случај, ако није у питању овај, да у овом говору деминутиви типа *синишца* редукују дужину, па није сасвим јасно како је настао облик *каршишца*. У Рјечнику ЈАЗУ каже се да је *каршишца* деминутив од *каршишца*, али се додаје да би се у Дубровнику рекло *каршишца*. А може бити да је овај облик (*каршишца*) донесен из других говора заједно са артиклом, или је то траг некадашњег друкчијег односа акцената основе и деминутивне речи.

28. — Вокална група *ао* врло је честа на крају речи и облика нашег језика уопште, па и овог говора посебно. Стапање ове групе у Ус-

коцима усмерено је према вокалу *o*, и широко је заступљено у мушком роду једн. глаголског придева радног глагола чија се инфинитивна основа завршава на сугласник или на вокал *a*:

ддишб, нашиб, дддб, йдмузб, зѝкоиб, ддћерб, дсѝарб, дсѝб, лѝгб, йрдјб (<пројао); *йрѝиискб, йдишекб, рѝкб, ймб, чѝишб, ућб, урвб, иѝрѝбб, зѝйб, уљегб, ддбальб* итд.

Исту појаву имамо и у:

а) именицама: *виѝшб, уѝб, кѝшб, кѝбб, смѝсб, йрдмѝсб, мѝсб, смѝзб, дрб, йдсб, уѝб, иѝѝшб, нѝгб* итд;

б) придевима: *Йди, пѝшб на зб пѝт;*

в) прилозима: *биѝрекб, уѝбван* и др.

Ово сажимање може се јавити и у акценатским изговорним целинама: *нѝви* (<на ѝви) час (=сад, овог тренутка); *нѝнѝ* (< на ѝнѝ) главицу. Овде спадају и појаве у вези са *на ум* (паде му на ум = сети се; зажеле, прохте му се: Паде му на ум да срќа грѝшавинѝ). У том споју (*на ум*), као једној изговорној целини, затворени вокал у пада под дејство отвореног самогласника *a* и прелази у отворенији вокал *o*: *наом*. Ова се форма може и данас чути у Ускоцима, али првенствено као дифтоншки глас (ѝо). Међутим, чешиће су форме: *нѝм*, у којој се при сливању *a* управљало према *o* (прогресивна контракција): Паде му нѝм да срќа грѝшавинѝ, и *наѝм*, у којој се при стапању вокал *o* управљао према вокалу *a* (регресивна контракција): Не дае се диѝѝте на наѝм и глас нѝ чоѝку.

Није тако глатка контракција (гледао > глѝдѝ) у случајевима кад се реч или облик састоји од два слога која чине завршни вокали *ao*: *дао, брао* итд. Те кратке форме као да се не дају сводити на још краће, а поготово што је самогласник *a* у групи *ao* увек под краткосилазним акцентом: *брѝо, дѝо, знѝо, йѝо, клѝо, жѝо, слѝо, сѝѝо, зѝо* итд. Међутим, ово супротстављање једној онштој гласовној појави није тако ни чврсто ни јединствено као што изгледа на први поглед. Ту се видно испостављају два чиниоца: а) чим се неки од тих облика нађе у ма каквој јединственој акценатској целини, тј. чим се испред неког од њих (тих ситних облика) нађе каква реч у проклитичкој функцији, контракција може нормално да се врши: *нѝбрѝ, дѝдѝ, йѝзнѝ, дѝйѝ, уѝйѝ, йѝклѝ, нѝжѝ, йѝслѝ, нѝсѝ, уѝбчас*, није *ни дѝ бѝг* итд.; и б) облици *дао, жѝао* итд. не појављују се увек у тој форми, већ и у сажетој: *дѝ* (Јѝси ли му дѝ ѝни нѝвац?), *жѝ* (Жѝ ми га е) итд., што значи да су ови облици данас у ускочком говору помешани, у превирању, процес се није сталожиио. Да би се то видело, навешћу овде неколико примера онако како сам их забележио:

а) сажете форме: *Јѝ ли дѝ бѝг штѝ жѝта? Дѝ кѝсу на наѝлук* (прокицошио се). — *Дѝ нѝвац на наѝке тѝндариѝе* (ситнице, којештарије). — *Дѝ е* (књигу) *Йѝли* (Илији). — *Дѝ му бѝг па мѝже*. — *Да ниѝси мѝрѝ пѝнѝти, нѝ би ни пѝ* (пао, у игри карата). — *Па ми ѝе жѝ ѝнога тѝдѝака*. — *Ниѝсам га звѝ*. — *Јѝ* (јад) *те знѝ у глѝву!* —

Прегнато ми је жб што нијеси дошла на жалбу. — Кò (ако) знāм, знò ме јād!;

б) несажете форме: Жāо ми је оногā герèља. — Дāо саму (сам му) на пòчек. — Дāо си ми вòрцу. — Дāо сам плāнину за сèлину. — Знāо си да ће дòћи.

Везник као спада у овај круг контракције, и то у групу облика *дао*, *знао* и сл., а не у групу облика *гледао*, *јомиловао* итд., па се може очекивати да се тај везник сретне у оба облика у ускочком говору. И тако и јесте, само је та реч, будући да је високе фреквенције и да је ненаглашена, обичнија у сажетој него у несажетој форми:

а) сажета форма: Пристòй му кò ждрèбету кàшика. — Кò да ћòпè (ће опет) мало кйшè. — Кòнò тй. — Одлèће кò млин с пòставè. — Вāљас је кò вāтра. — Квāла ти, Сèко, кò чоèку. — Стй'ò е да òдметнè Дрòбњак кò што су се òдметнўли Ўскоци ò турскè влāсти. — Кйтйла се срèћòм кò шèница плèвòм. — Јā кò бйза преко Глāvā дāн-нòћ. — Нèће мène јāt кò Јòвана. — Кòтй се кò кймак. — Рādй кò нāјздравй. — Рāспрчкāшè òнò мāло имāња кò кèрови. — Дòшò у лйцу кò òпаренā кòкòш;

б) несажета форма: Сйплè као ис кāбла (киша). — Задуо као бāк. — Он је као дудук. — При'òдноу као мāчка на цигèрицу. — Прòшò као јāдо јāдасти. — Огòли'ò као пāњ. — Као што нй'е бйло пўтòвā кò дāнāс. — Нèмòј да се глèдāмо као Аљови вòлови. — Ймāм тй сйна као тй горскè вйле.

Као што је раније речено (в.т. 9), у оним ускочким селима (Струг, Малинско) која су насељена живљем које се доселило из околине Никшића или из ког црногорског краја, чује се и црногорска варијанта ове контракције, тј. сажимање се врши у правцу вокала *а* с тим што је старија акцентуација замењена новом:

Òстарā е Петар (Струг). — Бāво мāкā (И.). — Пйсā е да ће йзйћ (И.) Мòре кā ијèдан (Малинско). — Мòлим га кā брāта (И.).

Од истог човека на Малинску забележио сам *рèкā* и *рèкò*. Облике са контрахованим *ао* у *а* изговарају на Стругу и Малинску већином старије особе. Ова је појава овде у процесу. На питање шта ће преовладати — црногорска или источнохерцеговачка варијанта, мислим да ће се ствар окончати у корист источнохерцеговачке варијанте (*ао* > *ò*).

Проф. Вуковић вели: „крајна северна села имају, као и јужна... а+ò=ā (Његовоја и др.). Вероватно је да је то дошло отуд што ова села имају у планини Сињавини катуне у суседству са црногорским катунима Бјелопавлића“ (ДП, 21). Ова претпоставка, мислим, не може опстати ако се она, као што напомиње проф. Вуковић, односи на крајеве у којима се налази Његовоја, јер се бјелопавлићки катун налазе на крајњем истоку планине Сињајевине, двадесет до тридесет километара

далеко од његовоћког краја; између Његовоће и ових катуна налази се читаво једно раније црногорско племе — Шаранци. Та претпоставка не може опстати ни ако се она односи на ускочке катуне на планини Сињајевини (као што је раније речено, проф. Вуковић не издваја Ускоке из пивско-дробњачке језичке области) пошто ни ти катуни нису, иако се граниче са бјелопавићком испашом, под језичким утицајем сињаје-винских Бјелопавлића — удаљеност најближих ускочких катуна најближим бјелонавлићким катунима износи више од десет километара; сем тога, лично знам да Ускоци из ових катуна никад немају *ā* од *ao*, већ увек *ō*; они су типични представници контракције *ao > ō*. Објашњење зашто се у области Његовоће сусреће *ā* од *ao* треба тражити на другој страни — евентуално становници досељени из крајева у којима *ao > a* или је посреди нешто друго.

Најзад, треба напоменути да овог сажимања нема у средини речи, у сложеним речима, ни уопште у случајевима крњења значења; овде, према томе, постоји само *здова*, *задсѣпати*, *задукуйѣти*, *ѣрадишѣ*, *сѣони*, *ѣждао* (вок. једн.), *сѣдо* (вок. једн.) итд.

29. — Група *ea* се прогресивно контрахује, тј. слива се у *a*, без обзира на то да ли је и који од та два вокала под акцентом.¹

гледѣти (после испадања гласа *ō*) > глѣѣти > глѣѣти; пригледѣ-ти > приглеѣти > приглеѣти;

нѣкава (после сугласничког упрошћавања) > нѣкака (после губљења гласа *κ*) > нѣака > *нака*: *нака* жена, *наки* људи, *нако* мало сѣра; нѣкакав > нѣкаав > *накав*: Дѣхерѣ ми *накав* мрс, Само се бѣим *накѣга* Светилиѣ, *наки* црнѣ брѣви, *Имам* *накиѣ* дваѣс бушиѣ, Вратиѣо ми *нака* два тѣвара сѣѣна итд.

Интересантно је да овде показане контраховане форме (*глѣѣти*, *приглеѣти*, *нака*) итд. нису и једине форме те врсте у ускочком говору: поред контрахованих, употребљавају се и неконтраховане форме, дакле:

гледѣти (Нѣмѣј глѣѣти *ѣмо*), *глѣѣти* (Штѣ тѣ глѣѣш?), *глѣѣти* (Штѣ вѣшѣ глѣш, вѣшѣ и вѣдѣш, Нѣ глѣ се нѣ тѣ); *пригледѣти* (Приглеѣј гѣведа да не ѣѣвѣ у зѣѣн), *приглеѣти* (Стѣра сам и слѣба, мѣрѣш да ме приглеѣш), *приглеѣти* (Приглеѣћу ви рѣчак, па ћу ѣндѣ ѣћу у сѣло); *нѣкакав* (Дѣшѣ нѣкакав чѣек), *нѣкаав* (Ѡѣ је нѣкад живѣѣо нѣкаав нѣрод), *накав* (Бљѣжи тѣмо, гѣбету нѣкав) итд.

Нешто је сложенија ситуација са облицима као: *грѣѣа*, *смѣѣа* (ген. једн.), *лѣѣа* (: *лѣѣа*). Све су те речи и облици јатовског порекла: *грѣѣхъ* > *грѣѣх* и *грѣѣх*, *смѣѣхъ* > *смѣѣх* и *смѣѣх*, *лѣѣа* > *лѣѣа* и *лѣѣа* (поред *лѣѣа* и *лѣѣа*). Номинативни облици прве две речи гласе у ускочком говору: *грѣѣег* и *смѣѣег*. Поред ирмене: *грѣѣа*, *смѣѣа*, *грѣѣу*, *смѣѣу* итд., постоје

¹ Ј. Вуковић вели: „е+а, ако ниједан од ова два гласа није акцентован, сажима се у *ā*: *ѣдгѣј*... Ако је *е* с кратким низлазним акцентом, нема сажимања: *гдѣј* (*глеѣј*), *нѣкаав* (*некакав*)“ (ГПД, 22).

обични облици: *гри'ега*, *смй'ега* (као *снй'ега*), *гри'егу*, *смй'егу* (као *снй'егу*) итд. Одатле се види да ове две именице м.р. припадају у ускочком говору истом акценатском типу, док у књижевном језику имамо: *грѣх* — *гријех*: *грѣха* — *гријѣха*, али *смѣх* — *смйјех*: *смѣха*: *смйјѣха*. Ј. Вуковић² и Д. Вушовић³ имају *грија* и *смйја* место ускочког *гри'а* и *смй'а*. Облици *гри'ега*, *смй'ега* су јасни: кад је једном глас *x* замењен у ном. једн. са *г*, добивено је *гри'ег*, што се почело мењати као све друге именице тога типа (*снй'ега*, *цвй'ейта*). Али, како су настали облици *гри'а* и *смй'а*? Д. Вушовић вели једноставно: „*e*+*a* је каткада сажето у *a*: *смйја* (смијѣха, — смија: Вук, Даница, 1827, 130), *грија* (гријѣха)“⁴. Као што се види, он мисли да је ген. једн. *гријѣха*, по губљењу гласа *x*, дао *гријѣа* и да је одавде контракцијом добивено *грија*. Али откуд онда дуг акценат у ген. једн. *грија* и зашто је генитивни наставак *a* кратак кад је постао сливањем два самогласника (*ea*), те би требало да је дуг?

Проф. Вуковић⁵ мисли да у овом случају није у питању контракција (*ea*>*a*), већ да се, по испадању гласа *x*, између дифтоншког *ѣ* (са затвореним *e* у свом другом делу) и *a* (наставка за ген. једн.) развио глас *j*, па да је *ѣ* испред *j*, као и у другим случајевима (*гријаији* и сл.), дало *и*: *грија*; према томе, ово *a*, као што је већ речено и као што се види, није, како мисли проф. Вуковић, контракционог порекла (пошто гласа *e* није ни могло бити, јер се глас *j* развио између *ѣ* и *a* пре него што је прешло у *ије*), већ је, просто, наставак за ген. једн., услед чега је и кратко, а не дуго, како би требало да је у питању контракција. Дуг акценат (*грија*) долази од дугог јага (грѣх — грѣха>грѣха). Слично је, по мишљењу проф. Вуковића, настало *мија* од лѣха, док је у *маѣха*, по губљењу гласа *x*, у једном случају редуковано *e*, па се добило *маѣа*, а у другом се глас *e* развио у затворено *e* (*маѣеа*), између кога се и вокала *a* развио глас *j*, који је условио прелаз тог затвореног *e* у вокал *и*, те је добивено *маѣија*.

Мислим да је ово Вуковићево мишљење ближе стварним фонетским процесима који су се одиграли у наведеним случајевима него Вушовићева констатација. Та би објашњења важила и за ускочки говор, само што се ускочко *смй'а* и *гри'а* (тј. са краткоузлазним акценатом) место Вуковићевог и Вушовићевог *грија* и *смйја* (тј. са дугоузлазним акценатом) може објаснити променом акценатског типа (*смй'ег* — *смй'а*: *грѣб* — *грѣба*); у Вука је (Рјечник): *смйје* — *смйја* и *смйјех* — *смйјѣха*, а *грије* — *грија* и *гријех* — *гријѣха*.

Изгледа несумњиво да се *г* од *x* развијало, бар у Ускоцима, само на крају речи, да се у унутрашњем делу речи у суседству вокала предњег реда радо развијало прелазно *j* уместо *x*, да је то *j* утицало на затварање изговора претходног вокала. Ово последње не морамо непосредно везати за *грѣјаији*>*гријаији* (тим пре што се овде асимилација не ограничава на *ѣ*: *маѣха*>*маѣија*), иако је обема појавама у основи исти разлог. Што се тиче кратког акцената у Ускоцима, то може бити скраћивање због

² ГДП, 22—23.

³ СДЗ6 III, 13.

⁴ СДЗ6 III, 13.

⁵ ГДП, 23—23.

по значење, сводити на још ситније облике. Сем тога, било би погрешно кад би се ове или било какве друге појаве узеле у апсолутном смислу; онда би појаве као *дѣбѣ* (<дебео) и *увео* биле *contradictio in objecto*. Контракција се не врши ни у низу других случајева — кад су у питању неке сложенице, потпуно засебно изговорене речи итд.: *нѣошциѣ, ѣрѣ-облѣк, ѣреоблѣчии се, ѣребѣијати* итд.

31. — Група *ae* такође се прогресивно контрахује:

једанаест > *јѣданѣс*, дванаест > *дванѣс*, деветнаест > *дѣвѣтѣнѣс* итд.

Има, међутим, примера и за регресивну контракцију: Сињајевина > *Сињаевина* > *Сињаѣвина*.

Контракција се не врши ако јој препречи пут акценат или какав други чинилац: *двѣс*, *двѣсѣина*, *маѣман* итд.

32. — Вокали *oe* сливају се регресивно у *o* у познатом типу заменичке промене:

својега > своѣга > *свѣга*; мојега > *мѣга* (Е мѣга ископања!); твојега > *тѣвѣга* (Нѣмѣ тѣвѣга Милоша у Југослѣви); твојем > твоѣем > *тѣвѣм* и сл.

Вокатив именице *чѣк* гласи у овом говору *чѣче*. Међутим, узречица *чѣче*, која се каткад осећа и као вокатив, постала је контракцијом облика *чѣече*; ном. *чѣк* никад не даје облик *чѣк* у овом говору. Ни у неким другим приликама не врши се ова врста контракције (у сложеним речима и др.): *ѣдѣшѣи* (Пѣдѣшѣ кѣ на ватру), *кѣвѣшѣѣз!*, *кѣвѣшѣѣзѣишѣи* (Закѣвѣтѣзѣшѣ љѣди з главицѣ).

33. — Вокалска група *oa* сажима се према вокалу *a*: *нѣко* (<ноако), *ѣмо* (<оамо после губљења гласа *v*), *ѣѣс* (<појас). Док се *нѣко* јавља само тако, тј. контраховано, дотле се *ѣмо* јавља и у форми *ѣвамо*, а *ѣѣс*, особито кад значи оно чиме се опасује, готово увек у облику *ѣдѣѣс*; ово тим пре што је глас *j* у позицији *o+j+a* чврст у овом говору; форма *ѣѣс* обично се употребљава за поколење.

34. — За разлику од неких наших народних говора, у којима се група *uo* слива у *o*: *мѣино*, *лѣино*, *ошѣино* итд.⁶ — у ускочком се говору ова група никад не сажима: *мѣѣиноу*, *лѣѣиноу*, *здѣѣвоу свѣѣноу*, *ѣвѣноу*, *чѣѣо*, *шѣѣроу*, *ѣо*, *бѣѣноу*, *крѣѣноу* итд.

Губљење вокала

35. — Енклитике се у изговору наслањају на речи око себе. И њихови се вокали често елидују пред другим вокалима:

Вѣк тѣдрѣ (те одро). — Бѣѣжи, кѣмѣн тѣѣдѣм (ти у дом). — Дѣѣсимѣ (да си имаѣ) вѣѣнта крѣѣстѣ, јѣѣ пѣѣдог. — Кѣѣлико сѣѣгрѣ (си играѣ)?

⁶ ГПД, 24; АСПГ, 77.

— Кò да һòпè (ће опет) мало кйшè. — Ко (ако) шйһèнè Гаврило да-сòжени (да се ожени), дòбро ће бйти. — Оћеш ли дасуми'емо (да се умијемо)? — Вўк тòдни'о (те однио). — Бòг тўби'о (те убио). — Снàгу сймò (си имао). — Кàко сисавèртисò (си се авертисао)? и сл.

Као енклитике понашају се проклитике:

Мèо сам се пòви'ем (по овим) врдесни'цима. — Дòви'è (до ових) сти'енà мòш, али дàлè нй корàка.

То важи и за друге ситне, обично ненаглашене речи:

Ймà лòђе (ли ође) йко? — Пòндà (па онда) ми се прòсўло мли'èко. — Јà дйдог (да идох), тй пàде (у картама). — Дàј дйдèм (да идем). — Дàј дўзмèм (да узем) јòш јèдан кòмàт. — Олитй (оли и ти = хоћеш ли и ти)? — Бòкти свèтй Јован (бог ти и свети Јован). Бòкти бра'цкà (бог ти и братска). — Òпрèзно цй'епàј, мòже дўби'è (да убије).

Елизију сусрећемо у овом говору у доста широком обиму и у разним другим ситуацијама кад долази до дезакцентуације неке речи и тесног додира кратких вокала:

Мр'кàмо (мр'ке, амо, терање вола). — Дòл'àмо (доље амо, опомињање вола при вучи или при орању). — Какòнò (како оно) бй? — Камòнà (камо она) мòја крàва? — Мòжеш какòћеш (како оћеш). — Й'àмо (й'а амо, терање говеда). — Она е мекòбразна (мекообразна). — Ѓўл'àмо (ћуље амо). — Дàј увèдàмо (уведи амо) крàву. — Камòнè (камо оне) грàбуље? — Коликòнò (колико оно) ймà от пòтопа до Крйста? — Здравò свàнуо (здро̀во освануо). — Шутрўвечèн је вèселà (сутра увече је посело). — Шутрўјутру пòчињў, сà срећòм, да кòсè. — Евòвй (ево ови) су дòбри. — Дàј ми то вретèно акòћеш (ако оћеш). — Тамòнй (тàмо òнй); шамòни (тàмо òни); шамòна (тамо она); шамòн (тамо òн), и сл.

Форме као *йрèкйшйшра*, *йрèкйучè*, *йрèклàнй* и сл. м. *йрèкòшйшра* итд. образовале су се по угледу на *йрèкòномàд*, *йрèкòномлàнй*, где је завршни вокал препозиције *йрèкò* ишчезао путем елизије.

Као што се види, досад су били у питању примери у којима се елидује вокал претходне речи; међутим, има у овом говору и примера за елизију вокала наредне речи: Нè бйло му рòкà (<ўрòкà), Штàвò (шта ово) бй, људи!, Ѓèнò (ће оно) се ўдаде Мйлосава Гàвровà? Кад је већ једном на овај начин добивен облик *рòкà* од облика *ўрòкà* (ген. мн.), могао се после тај облик и самостално употребљавати, тј. и у неелизијским позицијама: *Нè бйло јòј рòкà*, *Нè бйло йм рòкà*. Ово се осамостаљење огледа не само у случајевима кад се претходна реч завршава сугласником већ и у неким примерима кад се претходна реч завршава самогласником:

Нè било ти рóка, Нè било ви [вам] рóкā, Нè било рóкā итд. То не значи, разуме се, да је настанком тог облика ишчезао облик *ўрòкā*; крај *Нè било му рóкā* чује се, као и у другим случајевима на релацији елизија — неелизија (в. мало ниже), и *Нè било му ўрòкā* (ген. мн.) или *Нè било му ўрока* (ген. једн.).

36. — Књижевни прилог *онде* гласи у ускочком говору: *òнђе*. Форма *енòнђе* добивена је, свакако, путем елизије, од *ено онђе*. Међутим, о формама као *штанò* (Штанò рече?), *штанò* (Штанò гòворāше?), *штанò* (Мй смо, штòнò вèлè, дивљй лўди), *штòнò* (Штòнò ўрāди, чòече бòжй? = зашто оно учини, чòвече божји?), *штòвò* (Штòвò нè бй òнйг ђевојакā?), *ђенò* (Ђенò грмй?) *нòвй* чās и *нòвй* чās (на òвй чās), Замарй'ак се *òкòногāј* и Замарй'ак се *òкòногāј* и сл. треба рећи још реч-две. Мислим да су форме са, обично, дугоузлазним акцентом (*штанò*, *штòнò*, *штòвò*, *штанò*, *штанò*, *ђенò* итд.) настале, како је то већ раније речено, путем контракције (штò òнò > *штòнò* итд.), а да су форме са краткоузлазним акцентом образоване путем елизије (штò òнò > штòнò, испадањем вокала *о*, итд.). Проф. Павле Ивић⁷ вели да је форма *коно* (као) могла настати на више начина, од *каконо*, као + оно. У Ускоцима постоје две форме: *кòнò* (Вйсй му жйвот о кòнцу кòнò кāп о лйсту) и *кòнò* (Ни'èсам стй'ò да йграм кòнò тй). Мислим да је прва форма (*кòнò*) настала контракцијом (кò òнò > *кòнò*), а да је друга форма (*кòнò*) постала путем елизије, при чему је дуги вокал (кò òнò) отпао по угледу на елидиране форме *штанò*, *какòнò* итд.

Исто тако мислим да у појавама као *врнйг* (<врни их), *мòлйг* (мо-лих их), дāј *мйг* (ми их), јесте *лйг* (ли их) ўћерāли ў избу?, *звйг* (зови их) итд. имамо пре појаву елизије него појаву контракције. Кад је једном енклитика *иг* (=их) стекла дужину (било путем контракције: дāј ми иг > дāј мйг, било према *њйг*, било на који други начин), вокал пред њом није се више морао сједињавати са њеним већ дугим вокалом, већ је могао просто отпасти (врни йг > врнйг).

Мислим да је и *сйòкā* (Дòћерò сам нāкò стòкā сй'èна = стотину ока) резултат елизије, а не контракције (стò óка > стò óкā > ст.òкā, тј. *сйòкā*).

На основу овога што је досад речено, јасно је да се, рецимо, форма *л м. ли* може употребљавати и тамо где нема услова за елизију: Јè л' ти кòлика рāна? — Јè л' тākò кò што рèкок?

37. — Појава испуштања почетног вокала или слога (афереза), иако није честа у ускочком говору, није, с друге стране, баш ни ретка:

а) *воликй*, *воликā*, *воликò* (<оволики итд.); *ноликй*, *ноликā*, *ноликò*; *воликò*, *ноликò* (прилози);
нāкй, *нāкā*, *нāкò* и прилог *нāкò*;
вудā, *вуди'è*, *нудā*, *нуди'è*;

б) *ко* (= ако);

в) *иџченије* (<ўшеченије);

⁷ ГГС, 88.

г) *лѣйрика* м. електрика;
вѣйина (<овитина);
налеи м. аналет;
валида м. инвалида.

Ево тих и сличних примера у реченицама:

Воликѣ ми се ајдак закрѣо у ногу. — Види око мене воликѣ соколѣ. — Како ме вако грѣм убије о (= од) свѣга. — Ђно нако љути ђни црни сурѣлак. — Ђво вако камли'ече љз дѣна у дѣн ђво јадно сирѣче. — Нѣма наког сокола надалѣко. — Прѣгни (<упрегни) ђно кљусе. — Зграби јѡш ма'ло ко (= око) ти'ѣ пластова. — Налете (<аналет те) било! — Вако ми се мутила памѣт кова (= као ова) кава. — Јеси ли примила валиду? — Накѣ љѣди, накѣ момак, накѣ жена, накѣ колиба, нако ди'ете итд. — Мисли да га ја слѣжим. Бо'г муби'о (ме убио) ко'ђу (= ако љу). — Уста'ђу ко е (= ако је) ври'ѣме. — Ко знам (ако...), знѡ ме јад! — Ко не'ђ ти (ако не'ђеш ти), ја љу. — Не ма'ри ва'ла ѣко (иако) е же'нско. — Ко (ако) ш'ѣне нѣ Гаврило да со'женѣ (се ожени), до'бро ће би'ти. — Ко (ако) ђне би'дну по'кисле, да'ђу ви дру'ге. — А.: Ићи ћемо. Б.: Ко'ћете (= ако, нека, идите).

Ишчезавање овог иницијалног дела речи могло је уследити као последица простог испуштања, елизије (*ево овако* > *ево вако*), аналогije (*вако*, *нако*, *воликѡ* итд. према *ѣвако*, *ѣоликѡ*) и др. Другим речима, мислим да се све ове појаве аферезе не могу свести на једно правило, већ да су оне последица разних гласовно-морфолошких чинилаца.

Поред *ѡвамо* постоји, као што смо видели, и *ѡмо*, које је добивено губљењем сугласника *в* и контракцијом групе *ѡа*. Али постоји и *вамо*. Овај је облик, мислим, резултат контаминације облика *ѡвамо* и *ѡмо*. Према облику *ѡнамо* не постоји облик *намо* (исп. у краља Николе „ѡнамо намо за брда ѡна“), као што постоји *ѡамо* према *ѡвамо*.

38. — Вокал *и* се често губи на крају извесних категорија речи и облика, а у неким од њих испада и из средине речи или облика:

а) *гледѡи*, *скѡчи*, *ѡѡј*, *нај*, *ѣомѡћ*^а;

б) *Нѡс* те љѡво! — *Дѡнѡс ѡмо*. — *Нѡс ѣм*. — *Пѡмѡз бѡг*. — *ѡѣ* (<ходите <одите <ѡѣ) да рѣчамо. — Те ја *ѣѡѣрѣ* за ѣѣм. — *Дѣк се*, *мак се*, *дрѣж се*, *ѣѡш* (<пушти), *лѣѣте* (<лезите), *бѡч*, *љѡѣ*, *муѣ*, *шѡѣ*, *б'љѣж*, *б'љѣѣше*, *ѣѡграѣше*, *закѡѣше*, *нѡѡд* итд.;

в) *Рѡд* кокошака ни'ѣсам сѣ'ѡла јѣчам; Ни'ѣ ми *рѡд* мене нѡ *рѡд* тебе;

г) *сал* (<салти>салт>сал, само);

д) *Чѡек слѡѣа* (<силота) бѡжа!;

^а У крајој форми инфинитива може остати акценат дуже форме; в. и ГДП, 72.

ђ) *Öd*, маљ (= мали), *öd*;

е) *Нии* *йжедошѣ* твде *нии* мде, па *öпѣт* *йг* *кривѣ*; итд.

Али не ишчезава с краја или из средине речи или облика само вокал *и*; то се дешава и с другим вокалима у разним позицијама:

Пöд каменом је бiло млöго *увлажã* (<уволажа). — *Ћукöк* (<ћук коко). — *Ајте* (<ајдете) да идемо. — *Ај* (<ајде) да идемо. — *Тридес* (<тридесет>тридес), *йррес* (исто), *шесей* (слично). — Врати öвце öздöль. — *Дöшö* е öзгöр. — *Дöль*, вöко, *дöль*! — *Прöдãн*⁹ гòведа плãндују по врöвима (исп. зã дãн, ў дãн и сл.). — *Прöноћ*¹⁰ је пунуо стрãшан вљѣтар и поиспретурö ни (нам си'ена, и сл.

39. — Али редукција гласова не своди се само на поједине вокале, већ каткад захвата знатне делове речи или облика, и вокалске и консонантске, при чему дејствује један, два или више гласовно-морфолошких закона, појединачно или удружено. Овде пре свега имамо појаве губљења слогова: *мöш*, *мöж* (<можеш), *öли* (<хоћеш ли), *нѣј* (<нећеш), *нѣли* (<нећеш ли), *јѣше* (<једите), *дöвиш* (<да видиш), *шесë* (<шестдесет), *чѣйрëс* (<четрдесет) итд., а затим и крупније редукције: *јесöзëла* (<јеси ли узела), *ајсйгрãмо* (<хајде да се играмо), *ајскаршãмо* (<хајде да се картамо), *мëичшн* (<мени се чини), *јеславëйнула* (<јеси ли аветнула), *јеслãвëйна* (<јеси ли аветна) итд.

40. — Све те појаве (елизија, афереза, редукција, испадање, једном речи — нестајање вокала, слогова или још ширих делова речи итд.) готово уопште нису обавезне за језик. Поред форме, рецимо, *Грöм шуби'о* (<те убио) никако није искључена форма *Грöм шë уби'о*; место *вãмо* и *ãмо* сасвим је обично и *öвамо* (Викãше Јöван Кршикапа да е öвамо *лй'епо*); поред *йöви'ем* (<по öви'ем) сасвим је редовна употреба и израза *йо öви'ем* (Мëо сам се по öви'ем врдесницима), *Ајде* да се *йгрãмо* место *ајсйгрãмо*, *Јеси ли аветнула* м. *јеславëйнула*, *Мëне се чини* м. *мëичшн* итд. Само су неке од наведених појава раније биле увек онакве како су наведене: *лëйрика*, *йаншöле*, *валöда* и сл. (данас се, разуме се, поред ових, могу чути и књижевни облици: *йаншãлоне*, *елекшрика*, *инвалида*, као што се, поред ранијег *йровисор*, данас чује и књижевно *йрофесор*), али *вишшина* и *овишшина*, *нүбд* и *нүбди* итд. Кад се свака реч изговара посебно, кад се нешто истиче, кад би евентуално дошло до изговорних незгода (нагомилавање сугласника или шта друго што би ометало течан ток говора), до елизије или које друге од показаних гласовних појава — не долази: *Кãрабоë* ў *Би'елöме* *Пöљу* по *шëс дйнãрã* колико *öј* (= хоћеш) м. *коликöј*. Ако је у језичком осећању ускочког човека сасвим обично: *Прöпаде* ми *ноликö сй'ено*, сасвим му је обично и: *Прöпаде* ми оноликö сй'ено. Ако се место *вãкã* *лйвада* може рећи *овãкã* *лйвада*

⁹ Током дана, у току дана.

¹⁰ Током ноћи, у току ноћи.

и обратно, у изведеним именицама од те и сличних заменица као *овакница*, *онакница* појаве аферезе никако нема. Итд.

41. — Што се тиче покретних вокала, мора се рећи да је овде стање углавном као у књижевном језику, особито у парадигматским облицима придевских речи, као и у неким другим случајевима:

а: *мог* и *мога*, *чудног* и *чуднога*, *свог* и *свога*, *некакџг* и *некакџга*, *џвог* и *џвога*, *џног* и *џнога*, *накџг* и *накџга*, *швџг* и *швџга*, *бџжџг* и *бџжџга*, *бџљџг* и *бџљџга*, *срџшнџг* и *срџшнџга*, *сви'ем* и *сви'ема*, *свои'ем* и *свои'ема* итд.; *сџд* и *сџда*, *џдвџ'ек* и *џдвџ'ека*, *џсџд* и *џсџда*, *џдсџд* и *џдсџда*, *џшкџд* и *џшкџда* (нема *џшд*), *џшџд* и *џшџда* (нема *џшд*); *кџд* и *кџда*, *некџд* и *некџда*, *никџд* и *никџда*, *кџд* и *кџда*, *никџд* и *никџда*, *џшкџд* и *џшкџда*, *нек* и *нека*, *вољ* и *воља*; *џи* и *џија* и сл.

е: *ником* и *никоме*, *своџм* и *своџме*, *њџм* и *њџме*, *џругџм* и *џругџме*, *џим* и *џиме*, *би'елџм* и *би'елџме*, *њиџм* и *њиџме*, *своџџм* и *своџџме*, *сџим* и *сџиме*, *џвоџм* и *џвоџме* итд.;

џџс и *џџсе*;

сџд и *сџде*, *кџд* и *кџде*, *шџк* и *шџке*, *љџк* и *љџке* итд.;

у: *нашџм* и *нашџму*, *кџџм* и *кџџму*, *шџрџџм* и *шџрџџму* итд.; *зџљџд* и *зџљџду*, *џрџџиџв* и *џрџџиџву* итд.;

б: *кџд* и *кџди'е*, **овџд* и *овџди'е*, **џуд* и *џуди'е* итд. (у ствари, у данашњем ускочком говору покретан је у овом случају читав рефлекс дугог *јата*, тј. група *ије*) (в. и т. 250).

Ево и неколико реченичних примера за ову материју:

Живиџ од поштенџга своџг раџда. — Не море теке такџ. — Напашџне се на џвоме лаџду. — Отишџ е с џвога сви'џта. — Јашџм своџга коња, а не твџга коња. — На млађи'џм сви'џет џстае. — Валџло џсџд ни-коме ништа ни'џе. — Она е понешџена за свои'џема. — Нека коџси. — Сваџк себе нек слџжџи. — Не могу џдговџрити сви'џема. — Ишле су по једноме траџгу. — Срџтнџг џног наџзрена. — Ја сам своџџџм вљџстру на поџмету. — Ја сам своџџџме џџволу на пуџту. — Сваџџџм џџде кџву понаџсе. — Злџ раџди џругџме, наџџај се себе. — Сџкнџ џн из џнога клџпџка, итд.

42. Ни у погледу непостојаног *а* ускочки говор не џдступа много џд књижевног језика.

Пре свега, у неким случајевима непостојано *а* се учврстило и више не показује никакве знаке непостојаности: *рџбаи* — *рџбаија* — *рџбаиу* — *рџбаиџи*, *рџбаиџима* итд., а не: *риџија* и сл. Ова је појава у ускочком говору прилично јасна кад се има на уму да он не трпи нагомилавање сугласника и да их, чим то нагомилавање постане каква-таква артикулациона или језичка тешкоћа, на неки начин џклања. Реч *наџковањ* такође задржава *а* у целој парадигми. На постојаност овог вокала у овој речи указује и слична именица женског рода овог говора: *наџковања*.

Глагол *грейсѣи* толико се уходао у форми са накнадно унетим *а*: *гребаѣи* да се инфинитив *грейсѣи* готово више и не чује у ускочком говору. И глаголска именица: *гребаѣе* (а не *гребеѣе*) указује на прерастање овог глагола од форме *грейсѣи* у форму *гребаѣи*.¹¹ Потпуно је идентична ситуација са још једним глаголом у овом говору.

Глагол *замѣћи* и његови облици *замакнем*, *замѣкла*, *замѣче* итд. могу бити и без вокала *а*: *занћи* (<замаћи>замћи>занћи), *зѣнкнѣм*, *зѣнкла*, *зѣнче* итд. Тако се, мислим, да објаснити и реч *намчица* (<намчица, исп. намаћи), тј. оно што се „намиче“ на врат кад неко хоће да себи одузме живот. Сличног је постанка, свакако, и реч *днчица* (исп. *омча*, тј. *онча*).

Док се место *сѣакло* у ускочком говору сусреће само *цклд*, тј. без *а*, догле се, поред *цкль се*, налази и *цѣкли се*.

Речи као *сан* и *шав* имају обе врсте облика, тј. без непостојаног *а* и са њим: *снѣ* — *сѣна* и *швѣ* — *шѣва*. Поред редовних облика именице *дѣн*: *дѣна*, *дѣну* итд., сусрећу се, особито у склопу имена празника, и форме без непостојаног *а*: дд *Ђурђева днѣ* (ген.), о Никољу *днѣ* (лок.); доста су обични и множински облици без непостојаног *а*: Днѣви су окрѣѣали, Већ днѣвима пѣдѣ кѣша.

Познато је да стране именице типа *ѣарламен(а)ѣи* имају углавном двојаку форму у нашем књижевном језику — са непостојаним *а*: *ѣарламенѣи* и без њега: *ѣарламениѣи*. У ускочком говору, уколико се те именице употребљавају у њему, готово редовно се појављују са *а* у ном. једн.: *ѣарламенѣи*, *ѣасѣѣменѣи*, *ѣрѣценѣи*, *ѣѣменѣи*, *мѣменѣи*, *кѣнѣи* (Не мош му ѣватѣи нѣкакав кѣнат), *ѣднѣи*, *вѣнѣи*, *вѣлѣи* (Отишѣ под волат) итд. Тек у последње време — под утицајем новина, школе, радија итд., једном речи под утицајем књижевног језика — може се чути и *сѣѣудѣнѣи*, *кѣнѣи*. Генитив и остали зависни падежи, сем ген. мн., појављују се, разуме се, без непостојаног *а*: *ѣрѣценѣѣа*, *кѣнѣѣа* (Он живѣ без ѣкака кѣнта), *вѣнѣѣа* (Дѣби ѣо сам двѣ вѣнта), *ѣднѣѣа* (Немам нѣ понѣта), *вѣлѣѣа* (Сѣгрунѣѣе му кѣсти под волтом) итд.

Не може се друкчије схватити него као непостојано *а* последње *а* у речи *аманѣи*, која у овом говору постоји поред форме *аманѣи* и која, рецимо, у ген. једн., поред *амѣнѣѣа* (Амѣната ти бѣжѣг), дакле без губљења вокала *а*, има и облик *ѣмѣнѣѣа* (Амѣнта ти бѣжѣг), дакле са непостојаним *а*.¹²

Према синкопираним формама *ѣклѣ*, *ѣѣлѣ*, *ѣѣѣлѣ* итд. стоје форме са непостојаним *а*: *ѣѣѣклѣ*, *ѣѣѣклѣ* (<ѣѣѣклѣ), *ѣѣѣѣлѣ*, *ѣѣѣѣлѣ* (<ѣѣѣѣлѣ), *ѣѣѣѣлѣ*, *ѣѣѣѣлѣ* (<ѣѣѣѣлѣ), односно форме са *ѣ*: *ѣѣѣѣлѣ* (<ѣѣѣѣлѣ) и сл. Проф. Вуковић¹³ мисли да је *ѣѣѣлѣ* добивено асимилацијом према *ѣѣѣлѣ* (*ѣѣѣлѣ*, *ѣѣѣлѣ*).

У сложеним речима у којима први део сложенице чини неки префикс, непостојано *а* појављује се као завршни део префикса (предлога) увек кад други део сложенице почиње групом сугласника или сугласником истим или сродним завршном сугласнику префикса:

¹¹ В. мој чланак *Грејсѣи и гребаѣи*, НЈ, књ. VII, св. 1—2, Београд, 1955.

¹² О непостојаности овога *а* в. још и у Рјечнику ЈАЗУ s.v. *аманѣи*.

¹³ ГПД, 20.

йодаддуџи, йодаждџиџи, саџеџи, самри'еџи, сагњџи, одадри'еџи, изаџкаџи, одажнаџи, йодагнаџи, изажнаџи, изабраџи, изабрџ, изаџркџ, саџиџи, саџаџи се, саџиругаџи, йодаври'еџи итд.

Очигледно је да је појава непостојаног *a* у случајевима као *йодаддуџи, одадри'еџи, саџеџи* и сл. нужна јер би се без њега сложене форме гласовним путем свеле на просте (*сиџеџи > џеџи*) или на неке друге форме (*оддри'ети > одри'ети*), а и у другом случају било би изгубљено значење које у себи носе форме *саџеџи* и *оодадри'еџи*. Према томе, у оваквим случајевима непостојано *a* је тако рећи практично престало да буде непостојано.

Али не мора увек бити група сугласника разлог за појаву непостојаног *a* у предлошком префиксу. У случајевима као што су *сџраџи, здри'еџи* и сл. непостојано *a* се готово никад не јавља, а сасвим су обични примери са непостојаним *a* у сложеницама чији други део почиње једним сугласником, нарочито ако би се појавиле изговорне тешкоће, или ако се наслања на друге облике са групом сугласника:

обамџлаџи се, обасуџи, обавџи (umwinden), обамџнџи, обави'еџи, обасџиснџи, обамџси, одаџџи, одаџиваџи се, йодадри'еџи (Подадирџ ме џутџа), саџенџи, саџиран, саџераџи, самриџ, саџиџи, обазираџи се, салџиџи и др.

Неки од наведених примера јављају се увек са непостојаним *a*:

обасуџи, одаџџи, а неки и са непостојаним а и без њега: саџенџи и џџенџи, саџераџи и шџераџи, саџиран и смџран, самриџ и смриџ, саџиџи и сџиџи, обазираџи се и обзираџи се, йодадри'еџи и йоддри'еџи, одаџиваџи се и одџиваџи се, салџиџи и слџиџи. Има, међутим, примера који се увек јављају без непостојаног *a*: *џџџан, сиџџона, сџаџа, зџџн, надџџџи се*.

Префиксно непостојано *a* имамо и у овим случајевима: *саџи* поред *сиџи*, *саџџем* поред *сиџџем, сиџџем, саџџџ* (Саџџ на ништа) поред *сиџџџ, изаџџи* поред *изџџи, саџазџи* поред *сџазџи* и *сџазџи*.

Поред форме *џџџем* у ускочком говору не постоји и форма *џаџџем*, али поред *шџџем* постоји *шџџџем*.

Крај *раџ* не постоји *рџ*, али постоји и *сџрџиџа* и *сџраџиџа*.

Док се именице као *круџка, џрџка* итд. увек појављују са непостојаним *a* у ген. мн.: *круџкаџа, џрџкаџа, џрџкаџа, маџкаџа, сесџараџа, џесџама* итд., дотле су именице као *лџиџа, смџиџа* и сл. без непостојаног *a* у ген. мн.: *лџиџаџа, смџиџаџа, џџрџџа* и др.

Предлози се у погледу непостојаног *a* понашају у сандџију слично предлозима као префиксима:

наџа мџџм, са мџџм, џџа сџраџу, низа сџраџу (Опучи'о каџџен низа Сџџеву страџу), *џрџџа џџа, йџџа џџа* (Мџџџџа подџа џџа наџаџа џџа кџџ прџџџаџу), *џџа џџа* (Ўспуџџа се џџа џџа), *крџџа џџа* (Прџџџџа џџе џџа нас) итд.

Непостојано *a* увек се јавља у предлозима кад се они нађу испред енклитика:

йрѣд̄а ме, н̄ад̄а ме, кр̄дз̄а ш̄е, йрѣд̄а се, й̄д̄д̄а се, н̄ыз̄а се, ўз̄а ме и сл.

То исто важи и за *њиг* (=њих): *йрѣд̄а њиг, й̄д̄д̄а њиг, ўз̄а њиг*, где облик *њиг* функционише као енклитика (ненаглашен је, са кратким вокалом *и*, као све енклитике, изговара се као једна реч са предлогом испред себе; све то није случај са обликом *њиг* кад овај није енклитика, тј. кад је наглашен: *њиг*; у том случају предлог стоји без непостојаног *a*: Привйили смо се ўж њйг, П̄д̄метни п̄д̄ њйг ђвй д̄ўшек и сл.).

Примери као: *кр̄оз̄а сан, кр̄дз̄а з̄ид, кр̄дз̄а земљу, ўз̄а з̄ид* и сл. могу бити и без непостојаног *a* (иако би се очекивало, по природи ове ситуације, да непостојано *a* мора овде бити постојано), и то у две варијанте: а) *кр̄дсан* (<кр̄оз сан), *кр̄дз̄ид* (<кр̄озид), *кр̄дземљу* (<кр̄озземљу) и б) *кр̄дсан*, *кр̄дзид*, *кр̄дземљу*, *ўзид* и сл. Док су форме *кр̄оз̄а сан* и *кр̄дсан* обичне, дотле трећа форма (*кр̄дсан*), иако изгледа неприродна у гласовним условима нашег језика, ипак постоји. Ова појава је омогућена тиме што су гласови чврсто урезани у нашу свест и језичко осећање, па се то одупире гласовним или каквим другим језичким законима. Сем тога, одатле се јасно види да предлози (или какве друге речи) не морају увек имати непостојано *a* кад наредна реч почиње истим или сродним сугласником којим се завршава предлог. Примери као *Ст̄ај̄о* е уз *сам̄у* кр̄стину (поред форми: *уза саму, ус саму; у саму* <уз саму немогуће је у овом случају јер би се променио смисао) не могу се негирати као језичка чињеница макар била употребљена језичка средства која омогућују ту, гласовним законима противречно појаву, као што је истицање, одвојен, оделит, лаган и сл. изговор итд.

Иначе је неограничена употреба предлога с непостојаним *a* и без њега:

Сл̄ободно се алали *са њ̄им*. — *Ш̄ њ̄им* сам учи'о шк̄олу. — *Са ш̄њ̄им* се н̄шта учи'њети н̄ море. — *К̄д̄ ће са ђ̄н̄м̄ ј̄ак̄м̄* (=мноштво) аш̄анск̄ом?! — Не м̄огу да жив̄им с ђ̄н̄м̄ уд̄рениц̄ом! — *Н̄ав̄й ђ̄вце ка Г̄лавама*. — Не пр̄ймичи се к њ̄ему. — *Виђела ме Г̄р̄аница са в̄р̄ђва̄*. — *А̄нђели с њ̄ђб̄ом!* — *Наћер̄о к̄д̄ња низ лив̄аду*. — *С̄уће ц̄и'еви к себе и од себе* итд.

Из свега овога о предлошком непостојаном *a* види се да имамо: 1) форме које се употребљавају само са непостојаним *a*, тј. са потпуно учвршћеним *a*: *с̄а м̄н̄м̄, с̄а си'ена, н̄ада м̄н̄м̄, й̄д̄д̄а се* итд.; 2) форме које се употребљавају и са непостојаним *a* и без њега: *н̄ыз̄а њу* (овде је *њу* у енклитичкој функцији) и *н̄ыз̄а њу, кр̄дз̄а њу* и *кр̄дз̄а њу, кр̄оз̄а сан* и *кр̄дсан* (<кр̄оз сан) итд.; и 3) форме које се употребљавају само без непостојаног *a*: *ўс њ̄оље, низ д̄лину, уз Викалице, кр̄дз̄а воду* итд.

Сасвим је јасно да у облицима *й̄од̄аври'еиш̄и, й̄д̄авр̄б̄, од̄аври'еиш̄и* и сл. имамо непостојано *a*, јер се јасно види да је ту основни глагол **вријет̄и*, који се није сачувао у овом говору, али ни близу тако није

јасно откуд у тим облицима вокал *y*: *йодуври'еиџи*, *йодуврѣ*, *одуври'еиџи* и сл. Ако се претпостави да се од **вријеџи* и препозиције у формирао глагол **увријеџи* (исп. *уџри'еиџи*, а **иријеџи* нема), који такође не постоји у овом говору, онда у облику *йодуври'еиџи* имамо предлог *йод* без непостојаног *a* (исп. *йодухваџиџи* < под+ухватити). Ипак мислим да наведени облици нису тако настали, тј. путем дупле префиксације, већ аналошким путем, према *йодуваџиџи* и сл. Ако је ово овако, онда овде имамо појаву „непостојаног“ *y*, тј. секундарног *y*. Мислим да у облицима *разузнаџи*, *разузнаваџи* пре имамо „непостојано“ *y*, настало аналошким путем (исп. нпр. *разум'љеџи*, *разум'јеваџи* и сл.), него префикс *раз* и глаголе *узнаџи*, *узнаваџи*, који постоје у нашим говорима, али не и у овом говору. Овоме се супротставља оно што је о овом и сличним глаголима речено у Рјечнику *hrvatskoga ili srpskoga jezika* Југославенске академије знаности и умјетности, наиме да је *разузнаџи* постало од *раз*+*узнаџи*, *йодувријеџи* од *йод*+*увријеџи* итд.¹⁴ Међутим, имамо примера сасвим сигурне непостојаности вокала *y*: *см'ануџи* и *сум'ануџи*, *с'јрасна* и *с'јрасна*, *с'јудребна*, *йреду'сресџи*, што је, свакако, изведено према одговарајућим позицијама предлога *с*, *са*, према коме предлог *су* стоји као паралела, макар и архаична или ређа. Дакле, док у случајевима као *йодуври'еиџи* могу бити браћење две претпоставке о томе откуд ту вокал *y*, тј. да ли је он префикс другог дела сложенице или секундарног, аналошког порекла, дотле је извесно да је вокал *y* у примерима као *йреду'сресџи* аналошког порекла.

У овај круг питања спадају и примери као *оболд'иџи*,¹⁵ где су могле бити две могућности: *об*+*омоџиџи* или *обо*+*моџиџи*, где се створио непостојани вокал *o* по угледу на непостојани вокал *a*; *оидв'рџи*,¹⁶ у чему се огледају аналошка образовања; и сл.

¹⁴ Глагол *узнаџи* бележе Ј. Бенешћ у свом *Hrvatsko-poljskom rječniku* (Загреб, 1949) и Ј. Дауге—М. Деановић—Р. Мајхнер у свом *Hrvatsko-francuskom rječniku* (Загреб, 1960). У Броз-Ивековићевом Рјечнику друкчије је назначен постанак глагола *разузнати*: *raz-u-znati* него у Рјечнику ЈАЗУ, с напоменом да га је забележио Ђ. Шурмин у околини Сарајева; в. и Rad ЈАЗУ 121, стр. 208, где се наводи овај текст: „Да је мени *dobro razuznati*, ко ће емгу *hatmer* (т.ј. *svijet nekakav*) *ustrgnuti*“. Овај глагол, који иначе обично гласи: *разазнаџи* (несвр. *разазнаваџи*), налазимо још и у овим примерима: „Не зна папа шта Босанци раде, / Нит се море паши долазити/, Што бегови разузнати неће“ /нар. песма, Босанска вила, 1913, 250), затим: „Смотривши га и разузнав свуда/, Кроз облаке кано кроз горицу (С. Милутиновић: *Лирске песме*, Београд, 1899), и: „... ко ће разузнат поштена од лопова?“ (Св. Ђоровић: *Целокупна дела у библи. Српски писци*, IV, 295).

¹⁵ Ова форма (*оболд'иџи*, не: *обалоџиџи*) забележена је још у Пољцима у Северној Далмацији: „Zgrije se сгне vune i обомота добро око врата (И. Иванишевић: *Рођа*, Zbor. за нар. живот и обичаје ЈАЗУ, књ. IX, Загреб, 1904, 53), затим у Невесињског: „И нешто га стеже у грлу и наврије на њедра, као да му се око њих гуја обомогала“ (Звезда, 1912, св. III, стр. 154).

¹⁶ Ову реч је забележио и Никола Ненадовић у селу Дворска у лозничком крају, 1910 (збирка речи из Јадра, Рађевине и Азбуковице у Институту за српско-хрватски језик у Београду) и (поред значења: одгодити, развући) дао ове примере: *Ойоврзо бог зна докле*, *Како је ойоврзло време!* *Ти си њо нешто ваздан ойоврзо!* *Ойоврзли се ња само седније украј вајре*, *а нећеије за њослом!* Ево и његове имперфективне форме: *Што си найо шу једнако ойоврзаџи?*! Вук нема *ойоврџи*, али има *ойоџиџи*, које није без икакве везе са *ойоврџи* не само обликом, тј. формацијски, већ и значењски.

Назалности и назализација

43. — За српскохрватски језик може се рећи да је то језик без назалности и назализације. Неке лаке елементе назалности имамо у гласовима *н*, *м* и *њ* зато што су ти гласови такви по својој артикулационо-физиолошкој природи, што се при њиховом изговору један део ваздушне струје, кад мање кад више, отискује, испушта кроз нос. Нешто изразитији назални колорит сусрећемо у нашем језику у позицијама каква је у речи *Анка*. Проф. Вуковић¹⁷ вели да је речца *а*, било да се појављује у простом (*а*) или сложенем (*аа*) облику, назализована; кад место ове речце стоји речца *уу*, онда је ова речца, вели, „врло јако назалисана“.

Та формулација је исувише уска да би макар и приближно представила прави обим ове појаве у ускочком говору.

У ускочком говору имамо, пре свега, назале у неким узвицима. Пуцањ пушке подражава се узвиком *ӣӣа̄*. Неко грување у даљини подражава се узвиком *б̄ӯ*, *б̄ӯ*. Кад се нешто не дочује, обично се место *ӣӣа̄* употребљава речца *а̄*, што помиње и проф. Вуковић¹⁸. Постоји овде и потврдна речца сложена из два назална вокала *а* (*а̄а̄*), само што у Ускоцима други назал није под дугосилазним акцентом, као у ПД, већ под дугоузлазним: *а̄̄а̄̄*. Почетни део гуслања, такозвано разгуславање, које је увертира у певање уз гусле, често је, да би се глас прилагодио звуку гусала, праћен неким узвицима који садрже чисте назалне вокале: *г̄а̄*, или *г̄ӯ*, или *г̄о̄*; треба напоменути да се према тоновима на гуслама мења и боја ових назала, као и то да наведени узвици следе поново увек у сопственом низу, а ретко се изговарају појединачно, дакле: *г̄ӯ-г̄ӯ-г̄ӯ* итд. Кад болесника болови толико притисну да почне да јечи, онда често изговара назални узвик: *а̄̄г̄*, у равномерним размацима, разуме се; кад је тај узвик појединачан, тј. кад изражава нагао и јак бол, онда он гласи: *а̄̄г̄*. Итд.

Сваки од пет, односно шест, вокала може бити назализован до те мере да представља потпун назални вокал, чист назал: *ба̄̄да*, *ӣе̄̄ка*, *слӣ̄ка*, *чд̄̄ӣа̄*, *ћӯ̄ка*, *кр̄̄ка* (ген. једн. — крмка); ми, дакле, овде имамо посла са *а*, *е*, *и*, *о*, *у* и *р*. Навешћу овде још неколико таквих и сличних примера:

а) *мо̄̄ци*, *мо̄̄че* (вок. једн.), *ло̄̄ца*, *о̄̄чица*, *ӣо̄̄ӣа* (ген. једн. од *ӣоднаӣ*), *ка̄̄вор*, *са̄̄ӣа*, *ӣа̄̄ӣа*, *ӣа̄̄ӣе*, *ӣа̄̄ӣе* (<п̄амт̄е), *Сӣа̄̄ка*, *Сӣа̄̄ковина*, *Ја̄̄ко*, *сла̄̄ка*, *ча̄̄чица*, *ра̄̄ка*, *ӣа̄̄шара*, *ӣра̄̄ӣа*, *на̄̄чица*, *сла̄̄чица*, *ла̄̄ӣа*, *ӣе̄̄зӣа*, *ле̄̄га*, *ӣе̄̄ӣер*, *ӣе̄̄ӣера*, *шк̄ле̄̄ӣа*, *г̄ӣ̄га̄ӣи* се, *ӣӣ̄да*, *Вӣ̄ка*, *ӣӣ̄ӣа*, *ӣрӣ̄ӣа*, *лӯ̄ӣра*, *ӣљӯ̄ка*, *ӣрӯ̄ӣа*, *ћӯ̄ка*, *сӯ̄це*, *вр̄̄баба*;

б) *ка̄̄ӣа*, *ла̄̄ци*, *ба̄̄ка*, *ода̄̄ле*, *са̄̄ку* (лок. једн. од *самак*), *са̄̄ӣӣӣна*, *Се̄̄ӣо*, *бр̄̄е̄̄це*, *бе̄̄го*, *ло̄̄ци*, *ло̄̄чӣӣ*, *о̄̄ђе*, *увӣсӣ̄к̄е*, *бодӣ̄к̄е*, *г̄ӣ̄га̄ӣи* се, *ӣрӣ̄ӣӣа̄ње*, *м̄лезӣ̄че*, *јӯ̄ци*, *мазӯ̄че*, *кӯ̄сӣво*;

в) *Милӣ̄ко*, *Добр̄̄ӣка*, *ӣланӣ̄ка*, *Љуб̄̄ӣка*, *о̄зӣ̄ка* (<озимка, ген. једн. од *озимак*), *ӣдбраӣ̄ӣсӣво*, *бод̄ла̄̄ца*, *ӣрво̄ја̄̄ка*, *Јо̄ва̄̄ка*,

¹⁷ ГПД, 27.

¹⁸ Ibid.

zāiāⁿīīīīī, nē iāⁿīē, dīāⁿīī, kōmēⁿdi'a, čelēⁿka, iūⁿsīēⁿka, vīⁿmēⁿka, īrāmēⁿka, māzūⁿka, čūⁿkūⁿħed, iōdūⁿmēⁿīīa итд.

Као што се види, овде имамо посла са разним видовима назалности и назализације. Оно што треба истаћи као прво јесте да је назалност у овом говору најизразитија и најпотпунија под дугосилазним акцентом; ту се консонант *n* заиста може потпуно деконсонантизовати и прећи у пуну назалну дисперсију, у коју се потпуно увија претходни вокал. Иако случајеви као под б) и в) могу достићи пун степен назализације и као резултат имају пуну назалност, ипак у њима нису ове две појаве тако изразите као у случајевима под а). Друго што треба истаћи у вези са овим јесте да овде може бити читав низ прелаза у изговору: од безназалности (изузев, разуме се, назалност коју у себи носи по својој природи глас *n*) до пуне назалности, тј. од нормалног изговора гласа *n* до пуног његовог ишчезавања у назалном вокалу.

Мислим да се из наведеног и сличног материјала могу видети и услови под којима настају ове појаве — то бива у слогу који се завршава сугласником *n*. Ако се слог не завршава сугласником *n*, назализације нема, па ни назалности. Тако у *īrⁿka* може бити назалности: *īrⁿ-ka*, док је, на пример, у речи *srna* нема: *sr-na*. Ирелевантно је питање којим сугласником почиње наредни слог, тј. не може се узети да било која врста сугласника ствара погодне услове за настанак ових двеју појава пошто су сугласници којима почињу слогови иза слога у коме се одигравају назализација и назалност врло разнородни по својој природи.

Као што се из горе наведених примера види, овамо спада и сугласник *m* (уосталом једним делом сродан сугласнику *n*), разуме се кад се нађе у позицијама у којима и глас *n* изазива назализацију: *slāⁿka* и *slānka* <сламка, *krⁿīī* и *krīīī* <крмци, *mⁿīī* и *mīīī* <момци итд. У ускочком говору нема ни трага назализације типа *molīn* (= *молим*), која се сусреће у неким нашим народним говорима (у приморским чакавским говорима), али је ова унутрашња назализација честа појава у ускочком говору.

Што се тиче краја речи, он, ако се завршава гласом *m*, остаје, као што смо рекли, такав, без промене: *jēdnōm, mōlīm, gdnīm, rādīm* итд., а ако се завршава на *n*, назализација се обично не јавља: *Dūshān, brōnzīn, jūčēn, īādēn, sēsīrīn, velēdūn, sāiūn* итд., иако она понекад није искључена ни у оваквим позицијама; с овим треба довести у везу и случајеве као *īāⁿ, gⁿ* и сл., без обзира на то што су ово узвици, у којима се баш у таквој позицији појављује назал.

Сасвим је разумљиво што се наведене појаве сусрећу и у сандхију чим се створе услови онакви или слични онима у посебним речима: *ārāⁿīī* (<арам ти) било, *srāⁿga* (<срам га) било, *īkārīīāⁿga* (аса, у игри карата), *mōlīⁿīē* (= молим те) и сл.

Разноврсних бојења може бити не само у дугим слоговима, где су она изразита, већ и у кратким слоговима, где су она много мање приметна. Назални рефлекси као:

*иу^нбу^с, ка^нша^р, р^ниали^а, ша^нчица, га^нцаши, ле^ниун, ја^ниик,
ку^ндуља, ша^ндара-ма^ндара, ку^ниш^нер, ша^ндрк, су^нгур^наћ, ко^нши^а,
је^нја, оз^нкуља, бу^нбар, ила^нши (<пламти), ше^ншир, са^нс, ка^ни^а,
сла^нсаши, је^нчиши, са^ндруга, ча^ншаши, за^нкла, че^нбер, ја^ниа,
расид^ншаши, ду^нда, бе^нгил, ја^нги^а, њи^нђуа и сл. — могу се,*

тако рећи, свакодневно чути у овом говору. Интензитет назализације у оваквим случајевима није, као ни у случајевима кад је у питању дуг слог, увек исти. Док у неким случајевима имамо кратке, али доста потпуне назалне рефлексе, дотле је у неким случајевима степен назализације релативно слаб и може се, разуме се, спустити и на нулу: кум^нш^нер — кун^нш^нер — кун^нш^нер.

Како слог који долази иза назализованог слога може, као што смо видели, почињати разним сугласницима, то назалност при изговору траје све док се артикулациони апарат, по свом артикулационом аутоматизму, не припреми за дотичну врсту наредне артикулације: дентализацију, лабијализацију итд. Како су усни и носни отвор два артикулационо нехармонична струјна излаза, то готово увек постоји краћи или дужи прекид између носног и усног дела артикулације; само се назална дисперсија дугосилазног акцента, у току свог финалног слабљења, нешто изразитије претапа у наредну артикулацију.

44. — Али се у овом говору сусрећу и обрнуте појаве, тј. појаве деназализације. Назални елемент понекад ишчезава као резултат упрошћавања артикулације, као моменат недовољно схваћеног склопа стране речи, дисимилације итд.:

магуйка (<мангупка), *вређи^а* (<врeнђија), *исан* (<инсан, тур. insan), *иканаш* (<инканат, итал. incanto), *Малишишанин* (<Малинштанин, становник села Малинска), *командаш* (<командант) или *комдашни*, *жёмскā* (<жёнскā), *шёмшир* (<пеншир), *самс* (<санс), *брџин* (<бронзин), *варедно* (<ванредно), *иниџерсашино* (<интересантно) и сл.

О томе да, рецимо, чист назални вокал може бити деназализован, као што имамо случај у *тан* (<та^н) — било је горе говора.

Вокалске алијериације

45. — У сваком се језику под одређеним условима стварају и сусрећу дублети. Варијације вокалског и консонантског материјала последица су разноврсних фактора — фонетских, морфолошких и др. Тим факторима подлежу, разуме се, и вокалска варирања у ускочком говору.

46. — Онопатопеје су језички лабилне појаве. Њихова језичка реализација зависи од тога како ће неки звук из природе или животињског царства бити „схваћен од стране ува“, тј. како ће га оно примити.

Како је очигледно да тај пријем не може бити истоветан, тј. разни субјекти га могу различито чути, то је онда јасно да ће га различито и произвести. Отуда у ускочком говору имамо: *чегрљаиџи*, *чогрљаиџи* и *чагрљаиџи*, *чагрџајка* и *чегрџајка*, *чогрљнуџи* и *чагрљнуџи*, *чогрљаиџи* и *чогрљаиџи*, *чакџало* и *чокџало*, *џиџиче* и *џаџиче*, *љдкџиџи* и *љукџиџи*, *љдкџ* и *љукџ*, *џљдџиџиџи* и *џљдџиџиџи*, *уџмџкџиџи* и *уџмџкџиџи*, *џмџгнџиџи* и *џмџгнџиџи*, *џкљџаџиџи* и *џкљџаџиџи* (иџи по блату), *какџиџиџи* и *кокџиџиџи*, *кџкџиџи* и *кџкџиџи*, *кџкџиџи се* и *кокџиџи се*, *лаџараџиџи* и *лаџариџиџи* (о пламену ватре) итд.

47. — Познато је да се стране речи прекрајају и на разне начине прилагођавају домаћем говору. Међутим, мислим да до вокалског колебања у страним речима долази још и због тога што је страна реч „страна“, „непозната“, што се добро не дочује, што се она довољно не осећа, те зато њени вокали могу бити изговорени овако или онако. Тако имамо *велџдун* и *велџдун*, *џувџели* и *џевџели*, *џесџаменџиџи* и *џасџаменџиџи*, *каџбул* и *каџбил*, *дџвлеџи* и *дџевлеџи*, *мџсџира* и *мџдџира*, *оџаџдарџиџи* и *оџаџдеџриџи*, *уџризџкаџиџи* и *уџрезџкаџиџи*, *џсџиџал* и *џдсџиџал*, *џараџеџиџи*¹⁹ и *џераџеџиџи*, *џарлаџисџиџи* и *џерлаџисџиџи* и др.

Има примера који говоре о томе да до вокалског двојства долази услед „поновног учења“ страних речи, тј. услед тога што се, крај старог облика речи, почиње, у последње време, употребљавати и њена модерна форма, тј. она форма која више одговара њеној изворности или ономе што је модерно у нашем књижевном језику: *мџлисџиџор* (раније) и *мџнисџиџар* (новије), *џрџвисџор* (старије) и *џрџџфесџор*, *оџвиџџир* и *оџвиџџир*, *џбреџаџа* и *џбриџаџа*, *мџлеџн* (старије) и *мџлиџн* (новије), *џнглеџшкџа* и *џнглеџшкџи* (старије) и *џнглеџскџа* и *џнглеџскџи* (може се, разумљиво, данас чути), *џонџулаџриџа* и *џанџулаџриџа* и др.

48. — Има још доста случајева колебања вокала, у страним речима, ономагопејама и др.: *џобуџлак* и *џубуџлак*, *џабџубуџлиџиџи* и *џабџубуџлиџиџи*, *џавџрџлак* и *џовџрџлак*, *џаџиџрџниџаџиџи се* и *џаџиџруџниџаџиџи се*, *џиџиџарка* и *џиџиџарка*, *џиџгариџа* и *џиџгериџа* (тур. *giger*), *џелеџџиџа* и *џилеџџиџа* (тур. *bileği*), *џуџаџнаџиџи* и *џоџаџнаџиџи*, *џилеџсиџа* и *џелеџсиџа*, *џулуџмиџа* и *џолуџмиџа*, *џруџшавина* и *џруџшевина*, *џамџанеџиџи* (тур. *emanet*; *Нџемџо*, за *амџанет* *такџо*) и *џамџанџиџи* (*Нџемџо*, *амџанта* ти *џџеџџ*; могло се осетити као форма са непостојаним *а*), *џемџадан* и *џамџадан*, *џуџан* и *џџан* (новије), *џиднаџиџе* и *џидноџиџе*, *џесџираџаџиџи* и *џесџираџаџиџи*, *џоџараџсиџиџи* и *џоџараџсиџиџи*, *џаџуџџаџиџи се* и *џаџџџаџиџи се* и сл.

49. — Мислим да је у алтернацији *џриџаџиџиџи* и *џриџеџиџиџи* у питању диференција формацијске природе, тј. да је *џриџаџиџиџи* начињено формантом *аџиџи* (исп. *скџраџиџиџи* и сл.), а да је *џриџеџиџиџи* настало према прилогу *џриџеџе*²⁰. Вушовић²¹ мисли да је форма *џриџеџиџиџи* настала од *џриџонуџиџи* на тај начин што се вокал *о* после развијања гласа *ј* између

¹⁹ У Рјечнику ЈАЗУ наведено је да је реч *џараџеџиџи* са изговором *џараџеџиџи* забележена у Лици, али се додаје да је њено „*postanje tamno*“. Међутим, нема сумње да је ова реч ушла у наш језик из италијанског, у коме гласи *parapetto*.

²⁰ ГС, 360.

²¹ ДИХ, 12.

и и *о* претворио у *е* иза меког сугласника. М. Пешикан²² овако третира то питање: Од осталих глагола (без *ѣ*) једино је глагол *ѣрионѣши* — *ѣрионѣм* могао добити такав акценатски однос (уместо некадашњег *ѣрилнѣши* — *ѣрилнѣм*), тј. као у нпр. *си'евнѣш* — *си'евнѣм*. Захваљујући једнакости акценатског односа, тај усамљени глагол могао је подлећи обличком утицају глагола са рефлексом дугог *ѣ*; као што се види, Пешикан сматра да је то аналошка појава.

50. — Појаве као *лѣшо*, *врѣћо* и сл. (поред *лѣше* и *врѣће*), које се срећу у неким нашим народним говорима, нису својствене овом говору. То што сам два-три пута чуо наведене облике (Жито ни'је лѣшо, Оће е врѣћо), сасвим је, мислим, случајно или, у најбољем случају, споредно, пошто су у овом говору редовни само облици: *лѣше*, *врѣће* и сл. Још је усамљеније *гѣрнѣга* (Иѣйдѣ дѣ гѣрнѣга ма'настѣра), које сам једном чуо у наведеној реченици. Није без интереса навести да у овом говору имамо *ѣрѣћојанка* (овца која се трећи пут јагњи) са *о* иза меког *ћ* које (вокал *о*) ту функционише вероватно као спојни вокал (Вук, у Рјечнику, има *ѣрѣћојаснѣница*, *ovis tertium parens*), *ѣрѣћѣѣлѣѣк* (во, управо бик од четири године), где се спојни вокал *о* путем асимилације прометнуо у *е*.

51. — Алтернације као *ѣѣшом* и *ѣѣшем*, *Га'шов* и *Га'шев*, *чегр'љав* и *чегр'љив*, *вѣселѣ* и *вѣселѣ* (subst.), *сѣлазѣши* (и према *ићи*), *сѣлазѣши* (са+лазити) и *слѣзѣши* (с+лазити)²³, *сѣћи* (саити) и *сѣћи* (с+ићи), *шѣлѣм* (са непостојаним *а*, према *ш'лѣм* <слјем од *слаши*, сылати) и *шѣлѣм* (од *шѣлѣти* <сылати), *мрѣвѣк* и *мрѣвѣк*, *ѣремѣкнѣши* (исп. *ѣрем.ли'ѣчиши*) и *ѣромѣкнѣши* (исп. прѣзѣпсти), *зѣсѣта* и *зѣсѣто*, *лѣше* и *лѣша*, *дѣла* и *дѣло* и сл. — морфолошке су и формацијске природе.

52. — Девокализација вокалног *р* типа црквенословенског *жѣрѣва* (старослов. жрѣтва, рус. жертва; исп. и Његошев „Горски вијенац“: „Просте наше жерте свеколике“, стих 276) место редовног *жѣрѣва* није никаква особина ускочког говора; ово сам поменуо само зато што сам тај облик чуо два пута од истог, врло старог човека, а могао се као такав појавити под утицајем црквеног језика или бити остатак какве старине. Девокализовано је и *р* у *грѣнѣши* према *грнѣши*; међутим, *Озрѣнићи* овде се изговара само са вокалним *р*: *Озрѣнићи*, тј. извршена је вокализација сугласника *р*. Такву појаву, мислим, имамо и у облику *мрѣѣр* (исп. *мрнар* и *морнар*, итал. *maginaro*)²⁴. У ускочком говору придев *горак* гласи *грк*.

53. — Форме као *дѣсѣта* и *дѣсѣти* остаци су врло старих образовања од *do syti* и *do syta*²⁵. Под утицајем овог двојства могло је настати и оно: *вѣзда* и *вѣзди*, поред *вѣзде* (исп. *сѣде*, *кѣде*, *шѣде* и сл.). Овамо иду и обли-

²² ССЈГ, 167.

²³ СГ, 360.

²⁴ У Ускоцима постоји прича у којој се вели да се протерана сестра цара Душана удала за неког скадарског морнара (мрњара) и с њим изродила три сина, који су се по занимању свог оца прозвали Мрњавчевићи.

²⁵ В. Rječnik ЈАЗУ и André Vaillant: La langue de Dominiko Zlatarić, I, 257.

ци *двљѣсѣа* и *двљѣсѣи* (исп. и Његошеву „Слободијаду“: „У то двјести још бахнуше“, X, 1099. и „Горски вијенац“: „Богу шућур двјести је годинах/отка паћи вјеру прихватисмо“, ст. 880—881); *двљѣсѣи* је постало од старог *ДЪВЪ СЪТЪ* (стара двојина), а *двљѣсѣа* према *ѡриѣсѣа*, *чеѡириѣсѣа* (старо: три съта, четъре съта). По проф. Белићу²⁶, двојство у формама *дѡлѣ* и *дѡлѣ* потиче од двојаког корена.

54. — Познато је да се у народним говорима северозападне Србије и у Војводини префикси *ѡре* и *ѡри* мешају. „То је последица икавског и екавског говора у тим говорима“, вели М. Московљевић.²⁷ Тако се у тим говорима сусреће *ѡредобѡиѣи* — *ѡридобѡиѣи*, *ѡредиѣи се* — *ѡридиѣи се*, *ѡресесѣи* — *ѡрисесѣи*, *ѡреглавци* — *ѡриглавци*, *ѡреѡисак* — *ѡриѡисак* и сл.²⁸ Ова појава није, као што је познато, одлика источнохерцеговачких говора, па, разуме се, ни ускочког говора. Она не може бити одлика ускочког говора већ и по томе што икавски говор није на њега извршио никакав утицај. Ипак сам забележио *ѡредѡжѡиѣи* поред *ѡриѡжѡиѣи*, *ѡреѡесѣи* поред *ѡриѡесѣи*. Овде је свакако у питању мешање префикса *ѡре* и *ѡри* (исп. *ѡреѡѡрѡѡиѣи* и *ѡриѡѡрѡѡиѣи* и сл.), што је омогућила и блискост вокала *и* и *е*. Иначе је потпуно издиференцирана семантична служба та два префикса: *ѡреѡеѣи* и *ѡриѡеѣи*, *ѡрелѡмѡиѣи* и *ѡрилѡмѡиѣи*, *ѡреѡучѡиѣи* и *ѡриѡучѡиѣи*, *ѡрекѡсѣиѣи* (1. свршити косидбу, 2. захватити у кошѣњу и део туђе ливаде) и *ѡрикѡсѣиѣи* (1. покосити остатак ливаде, 2. покосити оно што се налази при нечему, нпр. траву при камену, дрвету и сл.) итд.

55. — Поред *кажѡивѡиѣи* постоји и форма *кажѡѡѡиѣи*, тј. облик прилагођен презентској основи.

56. — У овом говору је редовно *каѡар*, али се чује и *куѡар*, што се објашњава различитим турским коренима: *kadar* (арап. *qādir*) и *kudret* (снага, моћ).

57. — Према предлогу *са* (Тѡ ѡеш иѡи сѡ Савѡм; Слободно се алаѡи сѡ ш ѡѡм; сѡмиран; сѡставѡиѣи итд.) није ретко ни старинско *су*: Иди сѡ ш ѡѡм; Сѡ чѡм ѡеш сѡд кѡсѡиѣи?; сѡжѡдрѡбна; сѡшѡњежѡиѣа; сѡмаглиѡа; сѡврата (ветар који повратно дува); итд.

Овамо вероватно спадају и облици *суѡѡѡра* и *сѡѡѡѡра* (несрећа, пропаст).

58. — Берислав Николић²⁹ констатује да глаголи на *не/ну* имају на западу Срема инфинитивну основу на *и* (*крѣниѡ*, *сѡѡниѡ*, *ѡгрѡниѡ* итд.), иако не доследно. У северном Банату, као што се види из навода П. Ивића³⁰, ова је појава доследна, а сусреће се и у славонској Посавини³¹. Ове појаве нема у ускочком говору; у њему је редован однос *не:ну* — *крѣнѣм* — *крѣнуѡиѣи*, *сѡѡнѣ* — *сѡѡнуѡиѣи*, *ѡгрѡнѣм* — *ѡгрѡнуѡиѣи*, *чуѡнѣм* —

²⁶ ДИЈС, 50.

²⁷ НЈ, II, 136.

²⁸ В. и СГ, 312—313. и ДСЈ, 73.

²⁹ СГ, 355—356.

³⁰ ЈФ XVIII, 155.

³¹ Стјепан Ившић, Rad 197, 61.

чу́чуи́и итд. Ипак сам забележио *навелáнуи́и се* (*навёлáнѣм се*, дакле по III Белићевој врсти) и *навелáнии́и се* (*навёлáнѣм се*, тј. по VII Белићевој врсти), што може бити последица онога што је речено у т. 46.

59. — Ако се прилог *џаба* (тур. *ğaba*) могао осетити као нека врста окамењене именице, онда се прилог *џабѣ* могао осетити као генитив те именице. Облици *џрисѣдѣи́и* и *џрисѣу́и* су из сфере превоја вокала (исп. *сѣдѣа* и *сѣу́аи*), док су форме *џубазан* и *џубезан* (старосл. *любѣзнѣ*, рус. *любезный*) са разнородним рефлексима полугласа. О облицима *џерѣмаг* и *сѣрѣмаг*, *џеџеи́и* и *сѣџеи́и* в. у партији о јату; в. тамо такође и о *џуџеи́и* и *џуџаи́и*, *џуџеи́и*, *џуџи́и* и *џуџаи́и*, *сѣдрѣи́и* и *сѣдрейи́и*, *џѣчи́и* и *џѣчеи́и*, *џѣреи́и*, *џѣраи́и* и *џѣри́и* и сл.

60. — Поред гласовних закона који су деловали у нашим народним говорима, у источнохерцеговачком,³² па према томе и у ускочком говору, као што су асимилација, дисимилација итд., и који су, поред осталог, утицали и на стварање и овде показаних алтернативних вокалских појава, — за ускочки говор, кад су у питању те вокалске варијације, а и друго, треба, мислим, имати пред очима још једну чињеницу, коју за друге говори не треба посебно истицати, наиме да су људи, досељавајући се у Ускоке, доносили са својих терена разне језичке црте и да се те црте нису морале све нивелисати у току заједничког живота Ускока, већ су неке од њих могле остати да као дублети живе једне поред других, да се преплићу, проширују, сужавају итд. Тако, ако је неко донео овамо, рецимо, облик *дѣљѣ*, овај је облик могао и даље живети, на ускочком тлу, поред облика *дѣљѣ*, донетог са другог терена.

Још неке најомене о вокалима

61. — Овде не постоји алтернација: *чејворо* — *чејверо*, већ само: *чеђворо*, *дѣсејоро*, *џѣинѣјоро*, *џѣидес џ осморо* итд., тј. од суфикса *ѣро* у овој категорији бројева нема ни трага.

62. — Напоредни облици *врѣшак* и *врѣшак* (*ѣришак* и *ѣрешак*) који се налазе у неким нашим народним говорима према немачком *frisch* или млетачком *fresco* — овде постоје само према млетачкој форми, тј. *врѣшак*, *врѣшка*, *врѣшко* и сл.

³² Мислим да је Ивићево схватање појма и простирања источнохерцеговачких говора (в. његову Дијалектологију) исправније од Пециног (в. његов рад „Говор источне Херцеговине“, СДЗб, књ. XIV, Београд, 1964, стр. 22). Ускоци, Дробњак, Пива, никшићки крај и сл. — све су то, као што је познато, делови некадашње Херцеговине и тек су од Берлинског уговора (1878) припали Црној Гори. Они су тиме административно, политички престали да буду делови Херцеговине, али су и даље у науци схватани као црногорска Херцеговина. А што се тиче народних говора, ствар се није тако рећи ни за длаку променила — све поменуте области остале су и даље у оквиру онога што обухвата појам источнохерцеговачки говори. Према томе, говор који је описао Д. Вушовић (Диалект источне Херцеговине, СДЗб III, 1927) само је један од источнохерцеговачких говора, као што је један од њих и говор који је и сам Пецо испитао, као што се ни за ускочки говор не може ништа друго рећи до источнохерцеговачки.

63. — Раније је речено да су се становници Ускока јужно од реке Тушиње, углавном на Стругу, доселили већином из никшићког краја, тј. из области које се граниче са староцрногорским говорима; исто тако је речено да је досељавања било и из старе Црне Горе, само у далеко мањој мери. Отуд је јасно што се у том делу Ускока сусрећу облици типа *рѣкѧ* итд.

64. — Старе групе *вѣ* и *вѣ* на почетку речи прешле су овде у *у* *јуши* и сл., али су се, према црквеном *во*, задржале и форме са *ва*: *Вѣскр* (нема *Ускрс*), *вѣскрснѣиши* (нема *ускрснѣиши*), али се може чути и директна црквена форма: *Крѣстѣс вѣскрсе*), *вѣскрснѣише* (нема *ускрснѣише*), *вѣисѣишну* (уистину, заиста, одиста) и сл.

65. — Вуковићевих појава *нѣћес*, *на јаде* (= на јаде), *ѣбјениѣиши*, *ѣзѣчес*³³ овде нема, али постоје разне друге замене овог или оног вокала неким другим вокалом. Те су замене последица разних гласовних (асимилација, дисимилација, превој вокала, меки гласови итд.), морфолошких или каквих других утицаја. Тако место *ѣридричѣиши* имамо *ѣридричѣиши* (чврсто везати некога за нешто); м. *јахаѣи* (односно *јаѣи*) коњ имамо *јаѣиѣи* (коњ), па и *јаѣиѣк* (јахаѣи коњ); поред *ѣдобро* (прил., добро дошѣ), понекад се може чути и *ѣдобре* (добре дошѣ), и то само у том изразу;³⁴ нема *лѣчан*, већ се употребљава само *лѣчан* (врло гладан, похлепан), што је постало метатезом од алѣчњѣ или олѣчњѣ; према *ѣрисѣиѣиши* (исп. *сѣиѣиѣи*) имамо *ѣрисѣиѣиѣиши* и *ѣрисѣиѣиѣиши*; *бѣѣм* или *бѣѣнѣм* м. *будѣм*, тј. и м. у, добивено је аналошким путем, тј. према облицима који имају *у* у основи: *бѣиши*, *бијах* итд.; *слѣзина* овде не постоји, већ само старија форма *слѣзѣна*; место *ѣлеѣиѣише* (игле) имамо *ѣлеѣиѣише* (игле)³⁵. Може бити да настанак облика *ѣлеѣиѣиѣи* и није текао овим путем. Може бити да се према глаголском прилогу садашњем формирао придевски суфикс *ѣиѣи*, који са основом даје одговарајуће форме: плет+ѣиѣи>*ѣлеѣиѣиѣи*, ја+ѣиѣи>*јаѣиѣи* (*ја* је основа глагола *јаѣиши* <јаати <јахати). Место *дајбар* у ускочком је *дајбер*, м. *ваѣар* — *ваѣиѣиѣи*.

66. — Вушовић³⁶ сматра да су форме *ѣвѣ*, *ѣиѣи*, *ѣнѣ* добивене од *ѣво*, *ѣиѣи*, *ѣно* путем асимилације. Вуковић³⁷ се не слаже, већ мисли „да смо ми ове облике ових речи добили на тај начин што се ту удружио прилог — *ѣво*, *ѣиѣи*, *ѣно* и узвик *ѣј*“ (ѣто ѣј>ѣтѣј>ѣтѣј>*ѣиѣи* и сл.). И у ускочком говору постоје и форме *ѣво*, *ѣиѣи*, *ѣно* и *ѣвѣ*, *ѣиѣи*, *ѣнѣ*. Ја се слажем са проф. Вуковићем да није лако прихватити Вушовићево мишљење да је од *ѣво* дошло до *ѣвѣ* путем асимилације; овоме се, како подвлачи проф. Вуковић, особито опире квалитативно-квантитативни моменат (исп.

³³ ГПД, 8—10.

³⁴ *Добре* поред *добро* сусреће се особито у Лици и Херцеговини. Има га и Вук у Рјечнику, а находи се и у народним песмама, нпр. „Добре дође, дијете Максиме“ (НП Вук 2, 549).

³⁵ Вук, а ни други, нема форме *ѣлеѣиѣи*, већ само *ѣлеѣиѣи*. Богдановић (у својој збирци речи из Лике у Институту за српскохрватски језик у САНУ) има *ѣлеѣиѣи* — *ѣлеѣиѣи*.

³⁶ ДИХ, 13.

³⁷ ГПД, 19.

ѓво: *ѓвѓ*). Али исто тако мислим да ни Вуковићево тумачење не одговара стању у ускочком говору, тј. да није ту узвик *ѓј*, него нека деиктичка партикула. Истина је да се и у Ускоцима као у Пиви и Дробњацима употребљавају изрази: *ѓво ти*, *ѓшо ти*, *ѓшо ти дѓ*, *ѓшо ти га сѓд* и сл.; истина је да се употребљавају и речи *ѓво* и *ѓј*, чак и у вези: *ѓво ѓј*, само ова веза никако није глатка, органска, целовита, како претпоставља проф. Вуковић и каква је, рецимо, у изразу: *ѓшо ти*, *ѓшо ти сѓд*, већ одвојена, „прекинута“, као: *ѓво*, *ѓј* или: *ѓј*, *ѓво* (два посебна указивања са очигледним потенцирањем). Тај је моменат, мислим, довољно јак да се супротстави стварању појаве: етој, па тиме и процеса у чијем бисмо резултату имали *ѓшѓ*. Мислим да би за ускочки говор било природније претпоставити аналошки пут: форме *ѓвѓ* и сл. могле су настати под утицајем форми: *глѓ*, *ѓдглѓ* и сл., тим пре што су значење и функција ове две врсте речи (*ѓво*, тј. *ѓвѓ* итд., с једне, и *глѓ*, *ѓдглѓ*, с друге стране) блиски, каткад исти; сем тога, и акценатско-дужински моменат једне од ове две групе речи добрим делом одговара акценатско-дужинском моменту друге групе ових речи (у форми *ѓдглѓ* чак је потпуно исти као у формама *ѓвѓ*, *ѓшѓ*, *ѓнѓ*).

67. — Од две форме: *ѓрослај* и *ѓрослој*, које се у Рјечнику JAZU наводе као топоними, у Ускоцима постоји само форма *ѓрѓслој*, али не само као топоним већ и као апелатив (за означавање пролома између две литице, две стене, дакле — неке јаме која окомито пада између камених зидова, па одатле може значити и дубодолину, место које је упало дубоко међу окомита брда). У РЈАК-у се вели да је нејасан поста-
нак ових речи, али се, додуше врло опрезно, напомиње да би се оне у том погледу могле довести у везу са речју *слај*.

68. — Видели смо да предлог *ѓреко* има у ускочком говору три форме: *ѓреко*, *ѓрео* и *ѓро*. Све те три форме има и Вук у свом Рјечнику. Све те три форме могу у ускочком говору стајати, поред осталог, и уз именице *дѓн* и *ноћ*: *ѓрѓко дѓна* (Прѓко дѓна е пѓдѓ снѓег), *ѓрѓко ноћи* (Прѓко ноћи ѓдарѓ дивѓна нѓ торину, те ни пѓкла мѓл), *ѓрѓкодѓн* (Бѓла е вѓликѓ сѓша, па жѓто ниѓсмо мѓгли жњѓти прѓкодѓн, јер би се прѓ-
сѓло, па смо га жњѓли прѓконѓј), *ѓрѓкодѓна* (Прѓкодѓна е лѓжѓ за кѓ-
либѓм у лѓду, а прѓконоћи по свѓ нѓј облиѓетѓ ѓко тора и чѓвѓ ѓвце) итд.; као што се види, све те форме значе: дању, ноћу, у току дана, у току ноћи. Међутим, кад је у питању јединствена прилошка форма, онда су у ускочком говору најобичније ове две форме; *ѓрѓдѓн* и *ѓрѓној* односно *ѓрѓноћ*. Поставља се питање зашто ти облици гласе и тако, а не само: *ѓрѓдѓна* и *ѓрѓноћи*, како би се само очекивало на основу тога што уз предлог *ѓреко*, као што је познато, може у нашем језику стајати само генитив. Мислим да у формама *ѓрѓдѓн* и *ѓрѓној*, тј. у формама без вокала *а* односно *и*, имамо не само акузатив именица *дан* и *ноћ*, како су мислили Даничић и Маретић³⁸, већ скамењени акузатив, или акузатив

³⁸ Ђуро Даничић: *Срѓска синѓакса*, Београд, 1858, стр. 283; ГС, 556. Т. Маретић: *Граматика и стилѓтика хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1899, стр. 556. А. Белѓћ: *О језичкој ѓприроди и језичком развѓтку*, Београд, 1941, стр. 127.

у таквој функцији, који је као такав неосетљив, индиферентан према дејству предлога: *до годину дана, од стоошину ока, с ону страну Мораве, њреко месец дана, њре недељу дана, њреко један саи, од један саи* итд. При томе не би требало губити из вида семантично-функционалне односе прилога и предлога као *њреко, њре, њосле* итд. у оном смислу како је то одредио проф. А. Белић овим речима: „тако прилози типа *њреко*, остајући са својом синтагмом по значењу „на ону страну“, траже аблативни генитив „од пута“, „према путу“; али, у исто време, то „преко“ се схвата и као одредба тога генитива и узима, на тај начин, функцију предлога. Тако или слично томе — мора се разумети постанак предлога од свих осталих горепомнутих речи“.³⁹ И даље: „Из овога се види да предлози нису само готове одношајне речи којима се ближе одређује какав дати однос, већ да могу постојати од сваке речи која, на основу свога значења према другим речима, може бити — преко прилошког значења што се код ње развија — схваћена као одредба односа дане речи уз коју стоји према другим речима, ма она стварала и ново значење тога односа“.⁴⁰ Полазећи од тих констатација, не би се могло прихватити мишљење А. Пеца⁴¹ да се краћи облик *њрекодан*, без завршног вокала *а*, могао појавити аналогијом према двојаким облицима темпоралних прилога као: *кад — када, сад — сада* итд., тј. према формама ових прилога могло је од *њрекодана* доћи до *њрекодан*. Томе се сасвим супротставља и форма *њреконоћи*, којој финитни вокал није *а*, већ, као што се види, вокал *и*, сем ако се не би узела као тачна Пецова претпоставка да је *њрекодан* постало као што је овде сад наведено, па се после *њреконоћи*, као семантично функционално сродно, повело за формом *њрекодан* и прешло у *њреконоћ*, односно *њрднј*, изгубивши тако завршни вокал.⁴²

Јављање назала уз вокале

69. — При изговору страних речи као *комедија* и сл. ускочки човек осећа неку празнину иза вокала *е* у овом случају или ког другог вокала у другим случајевима. Он осећа потребу да ту празнину нечим попуни, и попуњава је на тај начин што назализује вокал иза кога осећа празнину, изговорну непотпуност. То је најчешћи случај испред лабијалних

³⁹ ЈПЈР, 127.

⁴⁰ Белић, о.с., 127.

⁴¹ *Књижевност и језик*, бр. 1, Београд, 1965, стр. 16.

⁴² У нашој лексикографској и граматичкој литератури има доста речи о значењу прилога *њрекодан(а)* и синтагме *њреко дана*. Мислим да у „Правопису српскохрватскога књижевног језика“ (Нови Сад — Загреб, 1960, стр. 602) није добро протумачена синтагма *њреко дана*; место за *време чийавог дана*, како је дефинисано значење те синтагме, требало је рећи: у *јоку дана*. Примери као *Прѣкодѣн је њла обѣлаѣта кѣша* и сл. супротстављају се, очигледно, тумачењу у Правопису. За значење *im den andern Tag, altero quoque die*, тј. други дан, које даје Вук у Рјечнику (с. в. преко) за израз *њреко дан* и за значење: *сваки други дан* које даје Правопис за прилог *њрекодан(а)* — у Ускоцима постоји прилог *ндѣрекодѣн*, уколико се место тога не говори: *сѣдѣки дрѣуди дѣн, дрѣудѣг дѣна* и сл.

и денталних консонаната. Овај процес бих назвао консонантизовање вокала зато што се стварно добија утисак да се вокал облачи у консонантско рухо, да га прожму консонантски елементи, те у резултату имамо вокално-консонанско јединство, хибридни глас вокално-консонантског карактера. Тако имамо:

кòмèнди'а (и изведенице: *коме'нди'аџи*, *коме'нди'аџи*), *кòмèнси'а*, *џи'нгџр* (*џи'нгџра* и модернизовано: *џи'нгџреџи*), *ови'нџр*, *мџ'нџрак*, *òкџò'нџар*, *лџ'нџира*, *аџ'сџџрџнски* и сл.

То имамо и у другим случајевима:

измò'нџџџи'а или *измò'нџџи'а* (што је могло бити добивено и аналошким путем), *шè'нџџр*, *гџ'нџџи*, *гџ'нџџи се* и сл.

Разуме се да се у свим тим случајевима назални елеменат може појављивати и у одређенијем консонантском облику, у виду консонанта *н*:

кòмèнди'а, *џи'нгџр*, *шè'нџџр* итд.

Ово посугласничавње самогласника, тј. развијање секундарног назалног консонантског елемента, у суштини је процес супротан ономе у коме се, нпр., од *ванредно* добива *в̀редно* и сл., тј. процесу деназализације.

Не може се, међутим, рећи да је глас *н* једини који попуњава „вокалску празнину” у ускочком говору. То могу бити и други сугласници, нпр. *р*: *варџу̀ле* м. *вау̀ле* (итал. *fazzoletto*), али о овоме в. још и у одељку о сугласницима.

Вокали у сџраним речима

70. — Није могуће дати нека одређенија правила о томе шта је бивало са вокалима кад је нека страна реч улазила у овај говор, било док су његови представници били изван данашње ускочке територије, било кад су је већ населили. То, мислим, долази у првом реду отуда што је страна реч туђа, непозната и што се као таква може разнолико преузимати, или се на разне начине прерађивати и прилагођавати духу нашег језика по принципима такозваног народног етимологисања. Зато се материјал који ће се овде навести — показује у првом реду да се види како он изгледа, како је преливан у овај говор, а не да се да неки његов систем или да се одреде некакве тачне његове законости, што, уосталом, као што рекох, не допушта ни сама природа његова.

Ипак се неке констатације општије природе могу учинити. Пре свега, највећи је број страних речи у ускочком говору — било да су оне ушле у њега раније, из турског и млетачког, било у последње време, из модерних европских језика — које су, у погледу свог вокализма, онакве какве су и у одговарајућем страном језику: *лòкум* (коцка шећера, тур. *lokum*), *òто* (осам, итал. *otto*), *òрги'а* (грч. *orgia*), *л̀умер* (Првџ л̀умер зèм.л̀е, лат. *numerus*, итал. *numero*, нем. *Numer*), *р̀енгеле* (*Röntgen*),

шега (млет. *šega*), *кайлац* (властан, млет. *sarase*), *комѐнди'а* (итал. *comedia*), *колона* (итал. *colonna*), *кувѐи* (тур. *kuvet*), *исан* (тур. *insan*), *рѐва* (итал. *riva*), *вала* (Вала га данас нѐнеш ићи на Бујан, тур. *vallah*), *макин'а* (лат. *machina*), *цуксвѐр* (нем. *Zugsführer*), *вѐрциг* (нем. *vierzig*), *бронзин* (млет. *bronzin*), *свдлѐиати* (итал. *voltare*), *кднѐиати* (млет. *contar*), *кужсина* (млет. *cužina*), *вѐдрѐи* (итал. *fiorina*, млет. *fiorin*), *сѐйимаѐи* (итал. *stimare*), *скале* (итал. *scale*), *таваја* (млет. *tavaia*, итал. *tavaglia*), *чикара* (млет. *chicara*), *шкав* (млет. *scafo*), *кашѐиѐг* (млет. *castigo*), *лама* (итал. *lama*), *пробавѐи* (млет. *provar*), *вајор* (млет. *varor*), *камара* (млет. *camara*), *портѐи* (итал. *portico*, лат. *porticus*), *машалл* (тур. *mašallah*), *нишан* (тур. *nišan*), *вѐри'е* (лат. *feriae*), *најолѐон* (франц. *paroléon*), *баттали'он* (итал. *battaglione*), *цѐркус* (лат. *circus*), *асѐйал* (мађ. *asztal*), *гиле* (итал. *gile*, франц. *gilet*), *картѐа* (папир, итал. *carta*), *спѐиати* (млет. *spiar*), *вдј* (итал. *foglio*, франц. *feuille*), *урметѐи* (итал. *frumentino*), *вурмине* (млет. *fulmina*), *бѐшкоѐи* (у нар. песни, млет. *bescoto*), *дрѐѐио* (млет. *dretto*), *јакеѐа* (млет. *giacheta*, франц. *jaquette*), *каше* (млет. *cašeta*), *травѐза* (млет. *traverza*), *врѐшко* (млет. *frēšco*), *паламар* (тур. *palamar*), *ченбер* (тур. *čember*), *кар* (тур. *kjar*), *кебе* (тур. *kebe*), *кеив* (тур. *keif*), *килер* (тур. *kiler*), *кесар* (Cesar), *чѐвиѐи* (тур. *čivit*), *иаћ* (придев, indecl.), *тур. рак*), *рачарѐиз* (тур. *račariz*), *илаца* (после преласка *i u j* и јотовања, итал. *piazza*), *иадела* (итал. *piadella*), *иѐиати* (итал. *piatto*), *иазар*, (перс. и тур. *bazar*), *курада* (тур. *kurada*), *церада* (итал. *cerata*), *зак* (мађ. *zsak*), *ипѐура*, *ипѐураѐи* (итал. *pitutra*), *цингар* (шпан. *cigarro*), *локанда* (итал. *locanda*)⁴³, *полѐитикос* (грч. *politikos*), *рѐпублика* (лат. *res pullica*), *еконѐми'а* (грч. *oikonomia*), *соци'ализам* (франц. *socialisme*) итд.

Затим је знатан број страних речи које су, обично једним делом, мењале своју вокалску структуру кад су улазиле у овај говор: *вѐрмаѐи* (тур. *vermek*), *вркаѐела* (млет. *vorgadella*), *шкудѐла* (млет. *scodella*), *длѐѐар* (лат. *altare*), *леукуѐми'а* (лат. *leucaemia*), *брегада* (франц. *brigade*), *шасѐйаменаѐи* и *шесѐйаменаѐи* (лат. *testamentum*), *вала* (дугуљаста долина међу брдима, итал. *vallis*), *машкара* (итал. *maschera*), *иаѐар* (млет. *revera*, итал. *пере*, енгл. *pepper*), *тегла* (лат. *teg(u)la*)⁴⁴, *фодумѐнѐи* (лат. *fundamentum*), *кдрѐиѐа* (итал. *corrato*), *кари'ога* (млет. *cariega*), *вакмѐј-сѐиор* (нем. *Wachtmeister*), *мелѐн* и *милион* (итал. *milione*), *тѐѐѐи* (десет, све, итал. *tuto*), *деклѐмаѐи'а* (лат. *declamatio*), *каса* (тур. *kjase*), *кама* (тур. *kjamis*), *кев* (тур. *keif*), *чѐѐилук* (тур. *čiftlik*), *кѐури'а* (тур. *köprü*), *кѐѐулук* (тур. *kütük*), *ленѐун* (далм. *lenzul*)⁴⁵, *лѐкѐи* (итал. *lucchetto*), *ордѐнос* (франц. *ordonnancement*) и многе друге.

Романско *о* прелази у *у*: *таволѐин* (итал. *tavolino*), *такулѐин* (итал. *taccolino*), *буѐин* (велики, снажан и леп коњ, итал. *bovino*), *варѐулѐ* (итал. *fazzoletto*), *марѐун* (млет. *maragon*, итал. *marangone*), *спѐи'ун*

⁴³ Locanda на итал. значи: скроман хотел, свратиште, гостиница, крмча. У ускочком реч значи готово исто: крчма, кафана, „просторија у којој се лоче“ (иронично, наравно, те се постанак те речи не везује за locus, већ за глагол *локаѐи*).

⁴⁴ V. Bartoli, Das Dalmatisches II, 381.

⁴⁵ ЦГ, 264.

(млет. spion, итал. spione), *канијун* (млет. canton), *баштијун* (млет. baston, итал. bastone), *пирун* (млет. piron, итал. pirone), *шкатијула* (skatola), *веледун* (vellado), *бутија* (итал. bottega), *мурва* (итал. mora), *стимадор* (млет. stimador), *сунирешаши* (млет. şorpeşar), *кунијанија* (франц. comparegnie) итд.

Као што је већ речено (в.т. 39), неке стране речи наш народ при-
ма окрњене: *нурија* (грч. enoria), *валида* (лат. invalidus), *реоилан* (и
са метатезом, грч. аеро + planaomai), *лејрика* (новолат. electricitas),
пантибле (франц. pantalon), *аути* (грч. autos + лат. mobilis) итд.

Страно *a* или *e* у финалном делу речи прелази понекад у наше
непостојано *a*: *уџкар* — ген. једн. *уџкра* (млет. zuscaro, нем. Zucker),
у постојано *a*, особито кад је још присутна дужина: *секлејар* (франц.
secretaire), у вокал *o*: *мајстор* (нем. Meister), *лагор* (нем. Lager) итд.

Како се живот све више развија и модернизује, тако се, разуме се,
уздиге и језичка култура, те се и изговор страних речи „поправља”,
тј. све више приближује изворном изговору, кад кад се сасвим поклапа
са тим изговором, управо — тај се изговор све више приближава изго-
вору и употреби страних речи у нашем књижевном језику. Тако се
данас могу чути у ускочком говору и ове форме: *секрејар*, *министар*,
ирџесор, *милион*, *кофер*, *канцеларија*, *медицина*, *елејрика*, *пантибоне*,
аутомобил, *аероилан* итд. поред ранијих форми: *секлејар*, *милистор*,
ирџисор, *мелџон*, *кувер*, *кунциларија*, *медејина*, *лејрика*, *пантибле*,
аути, *реоилан* итд.

Треба, најзад, рећи да наш народ понекад гласовну структуру
страних речи прилагођава гласовном сазвучју неких домаћих речи, тако
да се порекло сад одомаћене стране речи као тиме тумачи; у ствари,
ту се страна реч, на основу неког гласовног подударења, само доводи
у везу са неком домаћом речју. Тако место турског *basmak* имамо у
Ускоцима *јџрибосна* (крупна, сочна, питома крушка), затим *Вилиндар*
место *Хилендар*, *дџ* (два прста у игри циквању) место италијанског
duo, *вџира* (у истој игри) место италијанског *quatuor* и сл.

Могло би се, разуме се, навести још доста примера из којих би се
видело како је ускочки човек (а и пре него што је постао Ускок) „пре-
крајао“ и себи прилагођавао инострану лексичку грађу, али мислим да
је и ово колико је наведено овде горе — довољно за ову прилику.

Рефлекси вокала і

71. — Мислим да нећу погрешити ако кажем да питање судбине
старог вокала і у ускочком говору није онако сложено ни тешко како
је сложено и тешко у многим дијалектима и дијалектолошким и другим
радовима. Она питања која су у вези са јатом постављали и решавали
Решетар, Маретић, Белић, Вуковић и многи други, ослањајући се на
Вукова решења или одступајући од њих — не могу се онако постављати
и решавати кад је у питању ускочки говор. Ускочки говор је свакако
један од оних новоштокавских ијекавских говора у којима се најтипич-
није огледају класичне замене јата. Од свих вредности замене јата које

су констатоване у разним нашим народним говорима, у Ускоцима се сусрећу углавном оне које је дао Вук у свом Рјечнику и другим својим лингвистичким радовима. Ако се изузму говори у којима је јат остало са својом старом гласовном вредношћу, тј. незамењено, онда од три главна типа замена дугог јата: *ијѐ — јѐ — ијѐ* (кад је јат било под дугоузлазним акцентом), који се сусрећу у разним ијекавским говорима, у ускочком говору имамо први. Ако се томе дода да је оно интервокално *j* слабо, дакле: *и'ѐ*, да му је вредност равна вредности потпуног гласа *j*, дакле: *ијѐ*, или да је равна нули, тј. да се глас ту своди на *иѐ*, — онда су тиме дати и сви битни подаци којима се опредељује судбина гласа јата у ускочком говору.

72. — Узећемо прво примере са рефлексом јата кад се оно налазило под дугоузлазним акцентом (исп. у екавском тип: *река*):

ри'ѐка, ци'ѐна, зви'ѐзда, сви'ѐћа, ми'ѐна, ви'ѐнац, оди'ѐло, ври'ѐме, ждри'ѐло, њори'ѐкло, ли'ѐчићи, окои'ѐрићи се, ни'ѐсу, мли'ѐко (Посркали су при'ѐпун сѐн мли'ѐка), *сали'ѐшаћи, сѐрли'ѐкнући, окри'ѐићи, њи'ѐвац, кукури'ѐкаћи* (Закукури'ѐкаше пи'ѐвци), *наи'ѐдићи се, закѐи'ѐваћи, изми'ѐшаћи, ври'ѐсло, би'ѐљети се, би'ѐлти се, би'ѐсан, ли'ѐчак, ни'ѐкаћи, ли'ѐја* (работа), *би'ѐла* (кобила), *ци'ѐјаћи, ци'ѐјац, ци'ѐји, њоди'ѐлићи, уми'ѐсићи, њоби'ѐљети* (Поби'ѐшеље ми ђчи), *зали'ѐићи, сѐри'ѐла, замли'ѐчићи, усѐри'ѐлићи, ли'ѐска, њреѐри'ѐчићи, ни'ѐмац, зами'ѐсићи, ври'ѐдан, ди'ѐше, ли'ѐгаћи, накосѐри'ѐшићи се, исѐреси'ѐцаћи, њосѐреси'ѐцаћи, исковри'ѐжшићи* (очима), *разгови'ѐићи* (прил.), *кли'ѐшића, осни'ѐжшићи, засни'ѐжшићи, снѐжњица, њобли'ѐђети, ври'ѐђети, сри'ѐда, ждри'ѐбац, њри'ѐснац, њри'ѐсолац, ци'ѐлац* (снег), *сѐи'ѐјац, жли'ѐзда, гни'ѐздо, цри'ѐво, њи'ѐсак, ци'ѐјаћи, њреси'ѐји* (импер.), *њоми'ѐшаћи, ми'ѐњаћи, њогри'ѐшила, ри'ѐшићи, изволи'ѐваћи, ри'ѐи'ѐка, си'ѐна* (ном.мн. од *си'ѐно* = стог сена), *у сви'ѐиу* (Што видѐиш у сви'ѐту, наѐај се у ви'ѐку), *у ци'ѐиу, у бри'ѐгу, њрѐсви'ѐи'ѐлићи, сѐи'ѐна, њроци'ѐдићи, обѐсви'ѐстићи, њори'ѐчаћи се, њори'ѐчаћи се, занѐм'ѐети, оби'ѐдићи, унезѐи'ѐрићи се, нами'ѐнићи, њроми'ѐнићи, ли'ѐчићи, њосѐи'ѐји* (импер.) итд.

Као што се види, замена је увек двосложна, са редовним краткоузлазним акцентом на другом слогу ове јатове замене и редовним ијекавско-екавским односом *и'ѐ: ѐ*. Као што се такође види, о појавама *јѐ* или *јѐ* (*ри'ѐка, река, ѐио*) или *ијѐ* (*ри'ѐка*) овде не може бити ни говора; о појави *ѐи'ѐг* и сл. в. ниже. Сем тога, овде треба још истаћи да се, кад је у питању ускочки говор, не може говорити о дифтоншкој природи овог јатовог рефлекса нити којег другог; вокали *и* и *е*, из којих се састоји ова вокалска секвенца, ништа се, ни појединачно, ни као група, не разликују од вокала *и* и *е* било у појединачном било у групном сусрету њихову. Као што је већ напоменуто, стање је ове гласовне појаве онакво како га је формулисао Вук с изузетком већ показане гласовне неизразитости интервокалског гласа *j*.

вљѣш; грмљѣши, умљѣши, мљѣрши, мљѣра, намљѣра; сирѣйљѣши,⁴⁶
шрѣйљѣши, дсѣйљѣши, иљѣвѣши, кийљѣши, иљѣшињив; бљѣжсѣши, бљѣг
(имперф. од бийши, esse), обљесийши.

О појавама као: *закйјѣв*, *двјѣсти*, *свјѣцкй*, *бјѣше* (Бјѣше ли Драгић на Буану?), *Бјѣлић* и сл. в. у одељку о јотовању и у глави *Ускочки говор данас*.

76. — Поред ових општих, може се, у вези са јатом, говорити и о посебним и појединачним појавама, од којих неке могу бити и нешто ширег обима. Навешћемо овде неке од њих.

Стари вокал *ѣ* дао је вокал *и* у неколико случајева.

1. Испред вокала *о* постао од *л*: *види'о*, *вдл'о*, *живи'о*, *уми'о*, *разуми'о*, *идди'о*, *сри'о*, *ддн'о*, *си'о* (Сй'о кѠ на мравињаџ), *й'о*, *изи'о*, *сиди'о*, *сѣди'о* (сено), *сйи'о*, *облѣши'о*, *Би'дград* (У Би'дграду нѣмѧ овѧкѣ ѧри'ѣ), *ѧнди'о* (новији јатовски рефлекс: ТѠ е ди'ѣте ѧнди'о бѠжй, Нй'ѣ га ѧнђѣла у свѣ Ускоке), *дй'о*, *уди'о*, *ди'дѠа*, *би'дѠѣ*, *би'дѠуг*, *цй'о* итд. Слично томе настало је и *двй'дѠѣ* (<двѣ овѣ), поред редовног: *двй'ѣ Ѡѣѣ*, тј. *ѣ* је испред *о*, после развијања гласа *ј* између *ѣ* и *о*, дало *и*⁴⁷.

Чим ишчезне тај услов, вокал јат даје, разуме се, своје редовне рефлексе: *ићѣла*, *вићѣло*, *вдѣлѣ*, *живљѣла*, *умљѣла*, *идѣћѣла*, *срѣла*, *дднѣла*, *ди'ѣла* (ген. једн.) итд.

Међутим, неки од наведених и сличних примера могу имати двојачке облике: *й'о* и *јѠо*, *сри'о* и *срѠо*, *ври'о* и *врѠо*, *дди'о се* и *дђѠо се*, *зри'о* и *зрѠо*. Ови, наоко екавски облици, свакако су настали по угледу на примере као *срѣла*, *срѣло*, *срѣлѣ*, *врѣла* (Врѣла вода на вѧлове...), *дђѣла се*, *зрѣла* итд.

2. Испред гласа *ј*: *си'ѧи*, *гри'ѧи*, *гри'ѧи се*, *ѧгри'ѧи*, *ѧгри'ѧи се*, *гри'ѧица* (сѠба у зимској стаји), *смй'ѧи се*, *смй'ѧѣм се*, *ви'ѧи*, *си'ѧи*, *смй'ѧа* (ген. једн.), *гри'ѧа* (ген. једн.), *ли'ѧа* (<ЛѣХА>ЛѣА>Лѣ'А>*ли'ѧа*), *си'ѧри* (<старији<старѣји), *си'ѧри'ѧа*, *си'ѧри'ѧѣ*, *ми'ли* (<милији), *иљѣши'ѧх*, *вѧци'ѧх* итд.

3. Испред новообразованих меких гласова *ђ* и *љ*: *сићѣши*, *усићѣлица*, *иосићѣлица*, *иосићѣши*, *усићѣши се*; *биљѣг*, *биљѣжѧница*, *биљѣжсйи*, *биљѣжсѧи*, *биљѣжѧнѣ*, *биљѣшка*, *биљѣга* и сл.

Међутим, ова појава није доследна; има од ње знатних одступања као: *врѣћѣши* (поред рећѣг *ври'ѣћѣши*), *нѣћѣла*, *ионѣћѣлник*, *ћѣљѧи* итд.

Неки од овде наведених облика имају, поред ових, још и облике са редовном заменом јата: *иѣћѣши* поред *сићѣши*, *уиѣћѣлица* поред *усићѣлица* и сл. У глаголском придеву радном *сиди'о* (од *сићѣши*) имамо *и* испред *Ѡ* по угледу на облике *сићѣши*, *сићѣла* итд.

77. — Именице као *бријѣг* и *вријѣме* и сл. немају у множини у кратким слоговима глас *ј*, него место *је* имају у књижевном језику, а и у

⁴⁶ Стјепан Митров Љубинѧа има „Запад стријѣпи а исток стеѣѣ“ (Pripovijesti spnogorske i primorske, Дубровник, 1875, стр. 17).

⁴⁷ Види о овоме код Ј. Вуковиѧа, ГПД, 23.

највећем делу народних говора, глас *e*: *брѣгови*, *времѣна* итд. Међутим, у речима као *рѣчић*, *рѣчица*, *гдреши* итд. у ијекавском изговору нашег књижевног језика јатовски рефлекс постоји: *рјѣчић*, *рјѣчица*, *гдрјеши*. Ускочки се говор потпуно разликује од те ситуације. Те и сличне речи гласе:

рѣчић, *рѣчићос* (Нема наке речитости надалеко), *рѣчица* (Ај да прѣгазимо дву рѣчицу), *рѣчник*, *корѣнић*, *гдреши*, *ѣрегдрѣши*, *сагдрѣши*, *сагдрег* (Свѣ сагоре), *загдрѣши*, *загдрела* (Ова е пита загдрела), *изгдрѣши*, *гдрѣње*, *изгдрелина*, *изгдрелѣшина*, *огдрѣлишише*, *нагдрела*, *рѣшење*, *рѣшавѣши*, *скдрѣши се*, *скдрела се* (Како се скдрела ова чѣпра! — Скдрели ми се опѣнци), *сѣдрѣшина*, *сѣдрѣвина*, *гдревина*, *Рѣчине* (топоним), *рѣђи*, *рѣђе* итд.

Као што се види, вокал јат је овде замењен вокалом *e*, тј. секвенца *рѣ* (са кратким јатом) сведена је од *рје* на *ре*, и тако уостављен идентичан екавско-ијекавски однос, као и другде и у књижевном језику у многим другим случајевима: *зрѣла*, *грѣшан*, *грѣшино* (Оно е свѣ грѣшино и јадно), *бѣзгрѣшино* (Безгрѣшниче је радити у неђељу но шѣђети у суботу), *ѣдгрѣшка*, *грѣшка*, *грѣшиник*, *грѣшиница*, *ѣдврѣда*, *ѣврѣда* итд. Глас *j* се, дакле, изгубио иза гласа *р* у ускочком говору; ја сам га чуо једино у речи *сѣдрѣшина*, поред *сѣдрѣшина*. Овај говор, очигледно, иде у прилог оним мишљењима у нас да су ови облици са *j* — књишка ствар и ствар школованих ијекаваца а да се у народу говори без тога *j* и да тако треба да буде и у књижевном језику. Једно од таквих мишљења јесте и ово: „Не знам зашто би се стало на пола пута у књижевном језику, — кад се већ почело са исправљањем Вукова писања речи *сѣдрѣлица*, *ѣогрѣшка* и сл. на *сѣдрѣлица*, *ѣогрѣшка* и сл., што је већ учињено, — зашто се не би ишло и даље са речима као што су *горјѣши*, *рјѣчић* и сл., кад се стварно мало где у народним говорима те речи тако изговарају“.⁴⁸ Ја се потпуно слажем са овим мишљењем. Књижевни језик треба ослобођавати од свих сувишности и непотребности како би био што ефикаснији у служби коју врши у људском друштву и пред сваком његовом јединком. Искуство је показало да такви поступци не само да нису сиромашили поједине језике нити им наносили било какву штету већ су им, напротив, помагали да се брже и целисходније развијају.

78. — Као и у другим ијекавским говорима, јат у старом предлогу *ѣрѣ* као префиксу различито је замењен у ускочком говору, што, разуме се, зависи у првом реду од квантитета тог вокала, а онда уочљиво је његово различито понашање у разним категоријама речи. Пре свега, дуго јат, као иначе, даје и овде *ѣје*: *ѣриѣклад*, али у неким случајевима (пре свега у новијим образовањима) и дуго *e*: *ѣрѣлом*, а и кратко *e*: *ѣрескѣчиши*.

Да прво узмемо прѣ као глаголски префикс, тј. са кратким јатом. Ту је замена кратко *e* као и у екавском:

⁴⁸ Ј. Вуковић, ГПД, 16.

урадили што су овако учинили, не зато што их Вук евентуално демантује (Вук може бити и није знао да ту нема места рефлексима јата, тј. да је ту био вокал *џ*, али је сигурно да је однос *јасџреб* — *јасџријеб* осећао као потпуно екавско-ијекавски, као ма који други прави екавско-ијекавски однос), већ зато што се многе ствари у току свог развоја, па и језичке, разуме се, преквалификују, искоче из свог тока ствари и постану нешто друго, неки други квалитет. Тако је и оно *јасџријеб*, свакако развијено према речима са *ије*, стекло ијекавска својства. Зато би, по мом мишљењу, требало сматрати оправданим постојање форми *јасџреб* и *јасџријеб* као речи са екавско-ијекавским односом, било да екавци имају *јасџреб*, а ијекавци *јасџреб* и *јасџријеб* или само *јасџријеб*. Разборито је поступио не само Вук већ и П. Будмани (Рјечник ЈАЗУ). Исп. и Милетића ЦГ, СДЗб, 251).

80. — Што се тиче наставака за ген., дат., инстр. и лок. мн. придева, заменица и редних бројева, може се рећи да су облици са *ије* од старог вокала *џ* у наставцима поменутих падежа привукли к себи и оне придевске, заменичке и бројевске облике поменутих падежа који у својим наставцима (као меке основе и сл.) нису имали вокал *џ*. Процес нивелације ових облика, као и иначе, сасвим је доследно изведен. Све категорије: *двџ* (*двџ*), *ддџар*, *дџиш*, *јџдан*, *нџиш*, *шџвј*, *кџи* итд. — некад различитне по овој промени — изједначиле су се у савременој промени у ускочком говору, па, разуме се, и у поменутих падежима множине. У овој основној линији ускочки говор не одступа од других источнохерцеговачких ијекавских говора. Ту је наставак *и'ем* за инстр. једн., наставак *и'ѣ* односно *и'ѣг* за ген. мн. и *и'ем(а)* за дат., инстр. и лок. мн.: *дв'и'ем*, *дв'и'ѣ* и *дв'и'ѣг*, *нџиш'и'ем*, *нџиш'и'ѣ* и *нџиш'и'ѣг*, *ддџри'ѣ* и *ддџри'ѣг*, *дв'и'ем*, *нџиш'и'ем*, *ддџри'ем* итд. Ево неколико реченица у којима су употребљени такви облици:

Пограби то ко (= око) *иш'ѣ* пластова. — Неки'ѣ пута дође ми да умрем. — До му мало ливаде неће при *иш'ем* Главама. — Љѣтоваља е у Ивама *Гџџашики'ем*. — Бѣлѣ су наше бвце од *бџи'ѣг*. — Дѣгнѣ доста *бџкови'ѣ* дрва. — Ево *џма* *дв'и'ѣг* пригоница, па јѣди. — Шта сте то разговарали с *дни'ем* људима. — *Нџиш'ем* бвцама ни'ѣсу дали ни привирити. — Бѣла е с *јѣдни'ем* љететом. — Врати'о се с *џрџни'ем* саднима. — Да ви је прѣсто *тџи'ѣ* триѣс кѣлѣ шѣнице. — Свѣ радѣмо с *иш'ем* грабуљама. — На *млаџи'ем* свѣ'ѣт ѣтае. — Он је *јѣдни'ѣ* пута *и'ѣдак* ко змѣја. — Он се *џви'ѣк* дружи'о с *нѣсреџни'ем* Миладином. — С *каки'ем* правом тѣ то траџиш од мене?! — *Тџи'ем* путем *џдџи*, *стиџи* неш куд си науми'о. — Шта радѣте вѣздѣн по *иш'ем* главицама? — Лѣмили смо се по *дни'ем* лѣствама. — *џ* здравље *свѣ'ѣ* нас! — *џма* пѣшесторо *наки'ѣ* пѣлѣди. — Не бѣим се ја *мџиви'ѣг* нѣ *мџиви'ѣг*. — Кџ (= куд) не с *онолџи'ем* дѣрнеком оваца? — *џдари'о* га је *јѣдни'ем* облѣтком. — *џма* *дни'ѣ* десе цѣца. — *џво*, мѣже бѣти *ли'ѣиш'ѣ* данѣ. — Не мѣгу се одговѣрити *свѣ'ема*. — Нека *иш'ѣ* трања. — Не мѣгу да дам цѣвапа *дв'и'ем* цѣкама. — *Пѣкрили* се *наки'ем* цѣкама. — *џена* е ливада повр вѣлики'ѣ валѣва. — А

ймāм *нāки'е* ломўтинā. — Тй си испō из *мди'е* грудй. — Прејавиле су преко *нāши'ег* вртāчā. — Ймā *днй'ег* цилибāнā кōлико дћеш. — *Несрейнй'ег* вйше нō *срѣйнй'ег*. — Он је јōш мāли'е гōдйнā. — Сѣдам сйнā кō сѣдам *злāйнй'ег* јāбўкā. — Доживљѣхемо й мй љѣпши'ег дāнā.

Те облике констатују и дијалектолози који су описивали мање-више суседне говоре ускочком говору — Д. Вушовић, Ј. Вуковић, М. Стевановић и други. Вуковић и Стевановић искључују краће облике; први вели: „У заменицама и придевима имамо увек дуже облике: *добрйјем, двйјем*... немамо, дакле, *добрим, двим* и сл.“⁴⁹, а други: „Источноцрногорски ту зна искључиво за *ије* и сем муслимана сви изговарају: *нāши'ема, вāши'ема, овйјема*...“⁵⁰ Вушовић, међутим, вели за облике *гōлйм — гōлйјем, ддбрйм — ддбрйјем* да су напоредни инструментали јединице.⁵¹ Што се тиче Ускока, на њих се, у вези са овим питањем, не може применити ни Вуковићево ни Стевановићево мишљење, а Вушовићево само делимично. Наиме, у Ускоцима, на основу морфолошких аналогја, а и књижевног језика, има краћих облика, али су они, у односу на дуже, у несразмерној мањини, те ни близу нису напоредни са дужима. Али и само њихово постојање као да наговештава извесне процесе у овој, иначе стабилној језичкој појави. Да би се колико-толико видео њихов обим и струјања, навешћу овде највећи део примера које сам забележио:

Погāнй (= поганији) је од *свйг* њйг. — *Црњйг* (= горих) љўдй нѣмā од *њйг*. — Ймāг *нāкиг* десѣ бушйнā. — Тō е учинй'о нѣко од *двйг*. — Штōво (= што ово) нѣ бй *днйг* ћѣвојакā? — Бйло е йж *њйг* (Васојевића) *ддбрйг* љўдй. — Тō е ствāр *двйг млāдйг* љўдй. — И нек бйднѣ срѣтно двō двѣ *млāдйг* љўдй. — Крѣнуо е из *днйг* стōпā. — Двѣ *сйāрйг* у двй'ѣ каце. — Чўо сам од *сйāрйг* (и *сйāрййг*, комп.). — Чўо сам од *сйāрйг*. — Тā е прича й (= из) *сйāрйг* времѣнā. — Она се изгўбила йз вйда *њѣговйг* дчй. — Нѣмā вйшѣ *днйг* лōкāvā. — Твѣе су вйле јāче од *мдйг*. — Отишли су *йдйшйм* нўтем. — Понѣсите дōље *ййг* бōцā. — Не мўзе се мли'ѣко од *јāловйг* крāvā. — Тō е бйло *йсййг* дāнā. — Са *овдкйма* е лāко рāтовāти. — Лāко е з *ддбрйм* чоекoм, нō е тѣшко с *невд'љалйм* (друге примере в. у т. 248).

81. — Сад ваља нешто рећи о рефлексу јата *јѣ* односно *ѣ*. Као и у књижевном језику, а и у неким народним говорима, у овом случају кратко јат се дуљи, па ипак то дуго јат не даје, дакле, *ије*, већ *јѣ* односно *ѣ*. Ево неких од тих појава:

а) у ген. мн. именица сва три рода са кратким јатом у номинативном облику:

⁴⁹ ГПД, 17—18.

⁵⁰ ИЦД, 26.

⁵¹ ДИХ, 10.

сумѣдā, мѣждā, дјелā, ѣлā, ѡдшѣдā, вљѣрā, мљѣрā, шѣрā, кѡлѣнā, бѣшѣдā, бѣлѣгā, лѣшā итд.;

б) дуљење кратког јата врши се и испред два сугласника од којих је први неки сонант:

шѣнка, Нѣђѣлко,

али не увек: *вљѣрна, вљѣрнѡс* и сл.;

в) исту појаву сретамо и у хипокористцима:

ђѣшо, ѣдо, Бѣва, Шђѣшо;

г) овамо иду и неки учестали и трајни глаголи:

ѡремљѣшшāшш, намљѣшшāшш, замљѣрашш, ѡмљѣрашш, ошѣшшāшш;

д) примере као: *ѡрѣшѣднѣк, ѡрѣлом, ѡрѣшш* и сл. већ смо поменули (в.т. 78);

ђ) мислим да су форме *гāлоња, јѣлоња, зѣкоња, рудоња* и сл. утицале на то да се од форме *бијѣлоња* (исп. Вука у Рјечнику: *бијѣлоња* ein weisser Ochs, albus bos) добије форма *бјѣлоња*;

е) једносложну замену дугог јата имамо у речи *вљѣшшāц*, а у речима као *вљѣрнѡс* и сл. кратко јат према књижевном *вјѣрнѡсш* поред *вјѣрнѡсш*, па и *равнѡмљѣрнѡс* према књижевном *равнѡмјѣрнѡсш*.

Треба се овде задржати на још једној дужини. То је она дужина која је мало горе већ показана: *двѣѣг, дѡбриѣг* итд. — генитив множине заменичко-придевских речи. Као што се види, рефлекс јата у тој позицији јесте: *ѡѣ*, што на први поглед може изгледати мало необично или доведено у везу са сличном појавом у неким другим говорима. Ову дужину има и Вушовић: *дѡвниѣг, лијѣшшѣг, оволикиѣг, двѣѣг*⁵². Иако је вокал *е* из јатовог рефлекса *ѡје* у овој позицији оставио без дужине: *злѣѣг, мāлиѣг, двѣѣг* (gen. pl.),⁵³ проф. Вуковић врло опширно говори о квантитету овог *е* у рефлексу *ѡје*;⁵⁴ он налази да тај вокал у тој позицији може бити кратак, полуглас, па, у извесним случајевима (наглашеност, свечанији тон и сл.), и дуг. А. Пецо⁵⁵ је навео много материјала са полудугим или дугим вокалом *е* у рефлексу *ѡје*: *бијѣшш, лијѣшш, сѣѣд, шшѣшшшш, лиѣвѡм, блијѣда, бијѣда, ѡшѣсак, ријѣшшшш, звијѣзда, ријѣка* итд. И доста других је указивало на краткоћу, полудужину или дужину овог вокала. Као што се види из материјала и констатација које сам навео, битна карактеристика ускочког говора у погледу судбине дугог вокала *ѣ* састоји се у томе што је у њему вокал *е* у рефлексу *ѡје* — кратак. Што рекао Маретић, ја тврдим да је у свим случајевима као што су *цѡѡѣшш* и *риѣка* (а то су битне замене дугог *ѣ* у овом говору) вокал *е* такав, тј. кратак. Никаких других његових дужина сем показаних и ове о којој сад говорим — нема. Оно што је битно за ову дужину (*двѣѣг*) у ускочком

⁵² ДИХ, 8.

⁵³ ГЦД, 17.

⁵⁴ Ibid., 14—16.

⁵⁵ ГИХ, 48—54.

говору јесте, по мом мишљењу, то што се она не уклапа ни у једну од досадашњих теорија о дужини овог вокала — није наслеђена из дифтоншког рефлекса јата, тј. није стара, нити је настала било каквим накнадним, секундарним дуљењем вокала *e*, тј. фонетским путем, није настала ни под утицајем западнијих и западних говора, у којима се та полудужина или дужина срета, већ је у овој позицији настала морфолошким путем, под утицајем именичког, тј. именског генитива множине.

82. — Вушовић⁵⁶ наводи неколико примера у којима је рефлекс јата, место *је*, вокал *и*: *гџрила*, *вџрила*, *сџриџла се* итд., па вели да је тај вокал настао или аналошким путем (исп. *гџрио*: *гџрила*) или продирањем икавизама из суседних западних говора. Ова је појава непозната или готово непозната у ускочком говору. Рефлекс *и* из јединског облика активног партиципа мушког рода није продро у остале облике овог партиципа, те овде имамо само *гџрела*, *гџрело*, *гџрели*, *гџреле*, *гџрела*, *вџрела*, *жџрела*, *иџрела*, *огџрџели*, *оџрџело* итд. Исто тако тај вокал није успео да продре ни у друге сличне позиције других глаголских облика, а што се тиче икавизама, — они овамо нису ни донети, или су, уколико су били донети, сасвим ишчезли, нити је овај говор, од тренутка свог формирања, био подложен икаквом икавском утицају. Тако овде имамо: *виџеџи*, *вџеџи*, *ужџеџи се*, *бџеџи*, *огџрџеџи*, *оџрџеџи*, *гџрџеџи*, *иџрџеџи*, *џрџеџи* итд., без појаве: *видиџи*, *волиџи* и сл. (в. о овоме и у т. 255). И не само да ове појаве нема већ је рефлекс јата продро и у неке *и*-основе. Тако имамо: *чиџеџи* (Нџ знам шта ћу данас чиџети), *учиџеџи* (Јџси ли учиџела џпанке?), *начиџеџи* (Јџсте ли начиџели кџћу?), *иџџеџи* (Какав си, тџчела те живина!), *уиџџеџи* (Јџси ли јој утџчела чџшу ракиџе?), *дџвџреџи* (Свџ нџј не дџвџрела), *иџџеџи* (Јџтка, цџџо дџн ниџе прџстала тџжети, Тџжели су се дџџе гџдине око мџђа у Гџлавама, па поџџо вџк маџарџа), поред *миџлиџи* забележио сам и *миџџеџи* (Миџљела сам да е џтишџ), *рџвџеџи* поред *рџвиџи* (Кџрџад су свџ *иџрџвџела*), *ниџреџи* поред *ниџриџи* (Ниџрела е, ниџрела, али ниџшта виџети ниџе мџгла), док се у *мџрџџеџи* (Чџеџка нџ треба мџрџџети) стабилизовао само јатовски однос, итд.

Као што се види, мора се овде претпоставити „јатовски“ рефлекс, па се глас *ј* или утопио у јовање (*чиџела*), или се изгубио као у сличним позицијама (*ниџрела*, исп. *гџрела*; *иџџеџи*, исп. *нарџуче* < *нарџучје*, *иџџеџи*, исп. *бџжџе* < *бџжје*) и сл. Вук у Рјечнику има *иџџеџи*, па вели да је то јуж. и наводи пример (s.v. *јединиџи*): *Тџџџела је џевојка | Јединиџа краџева*, али екавског облика (*тџжети) нема.

Глагол *сиџарџи* — *сиџарџеџи* у ускочком прешао је у VI Белићеву врсту: Пџџџ е *сиџарџи* (постајати стар). — *Осиџарџ* сам, не мџгу вџџ ниџуј. — Чџсприџе си *џсиџарџа*, дрџго мџја?!

83. — Поред неких већ наведених случајева јатовског вокала *e* нејатовског порекла, навешћу овде још неке примере са накнадно, секундарно развијеним јатовским односом. Овде, пре свега, имамо глаголе типа *сливаџи*. Од три форме тих глагола које се данас могу срести у на-

⁵⁶ ДИХ, 11.

родним говорима или у књижевном језику⁵⁷: *сливаџи* — *слеваџи* — *слијеваџи* ускочки говор има само ову последњу: *сли'деваџи*, *разли'деваџи* (Ци'елџо сам лџето *разли'девала* и *сли'девала*, рџеда е да се сџд ђдморџм), *зали'деваџи* (Студџени не прџбџајџу, а џљеви *зали'девајџу*), *ули'деваџи* (Ўли'е-вџа кџ да ис кабла сџплџџш); исто тако имамо: *сни'деваџи* (Сни'евџам јџ такџ једнџ нџј да ми се отџлила ђнџ шарена крџва), *ноћи'деваџи* (Нџћи'е-вајџу џе замркнуџ), *џочи'деваџи* (Кад идџмо џ планину, ђје џви'ек *џочи'е-вџмо*) и сл.

Нови јатов рефлекс имамо и у формама: *џерџмаг*, *џџромџшан*, *џерџмаџиџа*, *џерџмаџиџина*, *џерџмаџи* (Како жџвџте? — Шерџмаџи) итд. поред *сирџмаг*, *сџромџшан*, *сирџмаџиџа*, *сирџмаџиџина*, *сирџмаџи* и сл.

У таковане „лажне” ијекавизме спадају и примери у којима се налази суфикс *и'ер* место књижевног *ир*. Ту појаву имамо и у речима страног и домаџег порекла:

вџни'ер, *вџди'ер*, *кџси'ер*, *џасџи'ер*, *џџџи'ер*, *кџли'ер*, *кџни'ер*,
кџни'џрџиџиџе, *вџки'ер*, *инџили'ер*, *брџгаџи'ер*, *комџнди'ер*, *џџџи'ер*,
џџџи'ер, *џџџи'ер* и др.

Овамо иду и *бџнди'ерна* и *лџки'ерна*.

Неке од тих именица данас се, особито међу младима, увелико говоре са суфиксом *ир*: *брџгаџир* (разуме се, у новом значењу ове речи), *вџкир*, *џасџир* и сл. Утицај књижевног језика овде је очигледан.

О овој је појави доста говорено у нашој дијалектолошкој литератури. Тако Ивџић⁵⁸ мисли да је група *ијер* настала дуљењем и дифтонгизирањем групе *ир*; слично појаву тумаче и Решџтар⁵⁹ и Марџћи⁶⁰. Изнето је и мишљење да наведени рефлекси одговарају старим суфиксима ђрџ и џрџ: *kosĕgъ (>кџсијер) и *kosigъ (>кџсир)⁶¹. Д. Вушџвић⁶² и Б. Милџетић⁶³ налазе да је група *ије* овде настала под утицајем *iege* у италијанском говору (*ranziere* и др.). Ускочки примери припадају, у ствари, различитим слојевима: стари тип *кџсијер* и новији феномени, који су сви заједно формирали доста активну категорију, способну да се шири на штету суфикса *ир*.

Секундарно јат имамо и у речима: *кџџиџела*, *кџџиџело* (ђвџ е мли'џeko прџкиџело), *кџџиџиџа*, *џкџџиџелиџи* (Јџси ли џкџџиџелила мли'џeko?), *рџскиџиџиџи* (Рџскиџиџиџиџе ли ти се ђпџнџи) и сл., затим у речи *врџкаџела* (итал. *forcadella*) поред нејатовске форме *врџкаџела*, па и *бџџега*.

⁵⁷ Као што је познато, примаран је вокал *и* у тим глаголима. У ПСХЈ ти су односи овако решени: *ули'ваџи* — *џли'вџм*; *уле'ваџи* — *џле'вџм* (ек., боље *ули'ваџи*); *ули'јеваџи*, *џли'јеваџм* (ијек., поред *ули'вати*). За *сли'ваџи* је речено да је ек. и ијек. За *ноћи'ваџи* нису дате екавско-ијекавске варијанте. Вук је *сли'ваџи* и *сле'ваџи* упутио на *сли'деваџи* схвативши све као ијекавско-екавско-икавски однос.

⁵⁸ Стџепан Ивџић, *Današni posavski govor*, Rad ЈАЗУ 196, 167.

⁵⁹ SD, 73—74.

⁶⁰ ГС, 55—56.

⁶¹ ИЦГ, 27.

⁶² ДИХ, 10.

⁶³ ЦГ, 254.

Треба овде напоменути да се у овом говору не сусрећу форме као *болијести*, *голијейи*, *ојамијейији*, *јодумијенџа*, *руковијейи*, *Бокијел* и сл., које се сусрећу у староцрногорским⁶⁴, па и неким источнохерцеговачким⁶⁵ говорима; место тога, тј. јатовског елемента, у ускочком се говору налази само дуго *e*, како и треба да буде етимолошки, дакле: *бдлѣс*, *гдлѣи*, *рѣковѣи*, *ојамѣији*, *јодумѣија*, *Бокѣл* и др.

Према Вукову *излѣмаји* (ек.) — *излијѣмаји* (ијек.) — *излимаји* (ик.)⁶⁶, дакле комплетни трорефлексни јатовски низ, ускочки има само *излѣмаји* (Излѣмѵ га е на мртвѵ њме), али се каже *налиѣмаји се варѣникѣ*, што је, мислим, на бази семантичне подударности, дошло према *налиѣваји*.

84. — У ускочком говору могу се срести разни екавизми. Поред оних које сам већ навео (*рѣчии*, *гдрейи*, *јрѣи*, *брѣгови*, *мрѣжѣ* ген. мн., *врѣѣ* ген. мн. итд.), има и оваквих: *џѣло* поред *џиѣло*, *џескоба*, *раздѣлак*, *здѣлѣи* (поред *жѣлѣи*, в.т. 78), *свѣѣица*, *зѣица*, *благдѣиан*⁶⁷, *цѣлѣи*, *дѣлѣи*, *дзлѣа*, *цѣсиа*, *слѣзѣна*, *нѣко*, *нѣкад*, *нѣкѣ*, *нѣшио* итд.

Ти екавизми нису, разуме се, настали искључиво под утицајем екавских говора, већ се неким од њих мора тражити порекло на самом тлу ијекавског говора. Неки су настали као резултат гласовних збивања, као *рѣица* и сл., а неки опет под утицајем каквог другог фактора: облици као *нѣко* и сл. развили су се, како се претпоставља, под утицајем рече *не*⁶⁸; *џѣло* је вероватно ушло из црквеног, итд.

Међутим, овде треба рећи нешто о најновијим утицајима екавског говора на ускочки говор (путем књижевног језика: новине, радио, књиге, уџбеници итд., затим путем мешања становништва). Ако је некад било неугледно чути облик *леио*, данас се мирно изговарају читаве екавске реченице и изрази: Дај ми једну чѣсму *бѣлѵ* лѣка, Насрѣо сан се *млѣка* итд. Ако се написи на сеоским гробљима, као *Овде јочива...*, који постоје поред форми: *Ође јочива* и *Овђе лежи...*, не могу узети као потпуни аргументи, ипак је сасвим јасно да се не могу ни сасвим одбацити; данас се, дакле, могу чути у ускочком говору све три форме: *овђе*, *ође* и *овде*, чак и књижевно и књишко *овдје*.

КОНСОНАНТИЗАМ

85. — Сугласници ускочког говора имају углавном исту гласовну вредност као и сугласници у нашем књижевном језику. Неке разлике биће дате у току даљег излагања о консонантизму ускочког говора. Међутим, што се тиче самог склопа и система консонантизма ускочког говора, има неких битних, квалитативних разлика између овог говора

⁶⁴ ПГ, 253, 387.

⁶⁵ ДИХ, стр. 10.

⁶⁶ Рјечник, s. vv.

⁶⁷ Вук (Рјечник, s. v.) нема *благдѣиан* (ни *благођейан*, ни *благодийан*), већ само *благдѣиан*, али Даничић (у РЈА) има ту форму иако вели да „sada se govori samo sa e“.

⁶⁸ Фон., 134—135. Појава *нѣко* (ДИХ, 11) овде не постоји.

и књижевног језика. Наиме, у ускочком говору не постоје гласови *x* и *φ*, који постоје у књижевном језику, а с друге стране — у њему постоје гласови *ш* и *ж*, који не постоје у књижевном језику.

86. — Овај говор спада у оне наше говоре у којима се јасно разликују звуци *ч* — *ћ*:

чдек, чибук, чѣр, чѣрга, чѣвѣтѣ, чѣло, чѣла, чѣлѣтѣ итд.,
ћѣлѣтѣ, ћуѣ, Ћѣшко, ћѣрѣтѣ, ћѣк, ћѣвѣак, ћѣлѣница итд.,

а исто тако и звуци *ђ* — *џ*:

ђѣк, ѣвѣјѣка, вѣђѣтѣ, шѣђѣтѣ, ѣрѣдѣн, нѣђе итд.,
џѣк, џѣмиѣ, џѣмѣдан, џѣвѣрѣдѣн, џѣлѣј, џѣка, џуѣ, џѣмѣрѣтѣ итд.

87. — У овом говору не постоји глас *S* (*дз*), али није искључено да је био донесен на ускочко тло у примерима као *бронзин, бизин, зѣла* и сл., па је после, удаљивши се још више од места која би га могла потхрањивати, сасвим ишчезао.⁶⁹ Вушовић⁷⁰ га помиње, али само као глас који се каткад може чути место гласа *з* и који нема своју сталност изговора.

88. — Док се ни за овај говор не може порицати, начелно, принцип о слабењу интензитета артикулације завршног дела речи или монолитног израза, на ни интензитета артикулације консонаната на ултими, дотле се не може ни тврдити да се косонанти на поменутом месту мењају и по квалитету као у неким другим нашим говорима (*бок* < *бог*) или у страним језицима (*Ггар* < *Grab*). Насупрот говорима у којима се звучни сугласници на крају речи обезвучују у мањој или већој мери или потпуно, ускочки говор не зна за ту појаву. У суседним говорима — дробњачком, плеваљском и никшићком та се појава ретко среће или се никако не среће. Тако Ружицић⁷¹ има: *сѣдѣг* (117), *ѣрѣг* (124), *жѣг* (128), *нѣзѣб* (132), *рѣд* (128), *сѣд* (127), *ѣрѣд* (126), *кѣмѣд* (122), *сѣѣж* (127) итд. Ј. Вуковић⁷² вели да је у пивско-дробњачком говору „мање дошао до израза процес губљења звучности звучних сугласника на крају речи“. Вушовић⁷³ је такође навео изванредан број примера прелаза или полупрелаза („средњи звук“) звучних сугласника на крају речи у безвучне сугласнике: *грѣѣ, јѣгѣѣѣ, нѣка^д/ѣ, јѣсѣрѣ^б/ѣ, јѣ^ж/ѣ, ѣрѣрѣ^з/с* итд.

Према томе, у ускочком говору имамо:

нѣкад, сѣд, рѣд, мѣнѣд, жѣг, дрѣг, Сѣрѣг, бѣѣѣ, кѣсѣг, ѣрѣз, мѣз, јѣз, мрѣз, грѣб, дрѣб, гѣлѣб, ѣрѣд, крѣѣж, ѣрѣѣж, Сѣѣж, жѣѣ
ѣѣѣ итд.

⁶⁹ Види, у вези са тим, и Вуковићево мишљење у ГПД, 46.

⁷⁰ ДИХ, 18.

⁷¹ СДЗб III.

⁷² ГПД, 48—49.

⁷³ ДИХ, 32.

Примери *кѡм̄а̄ӣ* (Кѡлико ѡм̄а̄ јѡш до ѐтмичѣвца? — Їм̄а̄, бѡгами, кѡм̄а̄т), *ѡѡбош* (ѐна е тѡбош к̄а̄р̄а̄), *сѡѡѡ* и *сѡла̄ӣ* или нису имали звучан сугласник на крају или су толико малобројни да нису у стању да окрње горњу констатацију.

89. — Струјни сугласник *с* изговара се на два начина, дуго и кратко, у ускочком говору у узвику *ис*: *ѡс* и *ѡс̄*. Као и други сибиланти, шуштавци *ѡс* и *ѡи* могу бити дуги у емфатичкој артикулацији, и не само у иницијалном и медијалном положају већ и у ултими. Ово се сасвим уклапа у систем фрикативности, тј. струјни сугласници по својој природи могу бити дуги и кратки. Тако имамо: *ма̄ӣӣ* и *ма̄ӣӣ̄*, *ѡӣӣ* и *ѡӣӣ̄*, *вѡле̄ӣ* и *вѡле̄ӣ̄* итд. Експлозивни су сугласници само кратки, али нису искључени моменти да се и они продуже на овај или онај начин. При вабљењу говеда, особито кад треба ухватити неко од њих, обично се изговара: *ѡѡк*. Овде *к* на почетку артикулације има своју редовну експлозивну природу, али се експлозија, будући да се сугласник *к* налази на крају речи а потребно је да узвик дуго траје да би се привукла пажња животиње, нагло не прекине као што то бива при артикулацији експлозива, она се уопште не прекине, већ се, реализовавши се, настави у фрикативним токовима у којима не ишчезава природа звука *к*. Ако експлозивни консонанти могу бити дуги, продужени, онда, разуме се, африкате имају још више могућности да то буду. Тако узвик *мац* изговорен са кратким *ц* служи за терање мачке, док тај исти узвик изговорен са дугим *ц* служи за вабљење, примамљивање мачке, дакле: *ма̄ц̄* и *ма̄ц̄̄*; истина, овај узвик може служити за вабљење мачке и кад се крајње *ц* изговори кратко, али се онда мења интонација: *ма̄ц̄*, и обично се понавља неколико пута. Кратко и дуго *ц* имамо и у узвику *њѡц̄*: *њѡц̄* и *њѡц̄̄*. Слично је и са узвиком *вѡч*, који се и са кратко и дуго изговореним сугласником *ч* (*вѡч* и *вѡч̄̄*) употребљава за вабљење говеда (*вѡч* значи: ходи да ти дам воде, а *ѡѡк* — ходи да ти дам соли). Пример *ѡс̄* или *ѡс̄̄* у кжињевном језику добро је познат, где глас *с* има дугу узлазну артикулацију.

Као што се види, ова се појава првенствено сусреће у области узвика. То, наравно, не значи да дужине сугласника не може бити у другим категоријама речи, само, кад се то деси, готово увек се врши семантичко померање и прелази се из редовног у неко афективно изражавање; дуг сугласник служи за обојена, емоционална казивања, колоритна значења.

Али поред тих, у неку руку посебних случајева дужине сугласника, неједнако трајање артикулације сугласника сусрећемо у разним ситуацијама редовних појава, као што је то у науци иначе констатовано, а што је последица природе саме гласовне конституције артикулационих целина. Тако је глас *ш* дужи у *шѡка̄ӣӣ*, *ѡѡшка* и сл. него у *шѡл*, *шѡка* итд. Може се готово рећи да се артикулација вокала *и* у *шѡка̄ӣӣ* реализује у прострујности гласа *ш*. Диференција између артикулационог трајања гласа *ш* лепо се запажа у примерима какав је, рецимо, *шѡшѡӣӣӣ*. А тако је и са неким другим консонантима.

90. — Напред је говорено о упрошћавању вокалског материјала у ускочком говору. Смпликација изговора, тј. редукција консонанског материјала све до тзв. семантичке границе — такође је једна од лако уочљивих одлика овог говора. Крај епске опширности у причању и лексичког богатства у приказивању ове или оне појаве, живи и потпуна економичност у употреби фонационих средстава. Треба подвући да је принцип консонантске моноартикулације спроведен у ускочком говору доследно. Чак се ни примери типа *најјачи* не изговарају тако, тј. са два консонанта, два *j*, већ *најачи*, тј. са једним консонантом, једним *j*. У оквиру овога може се, као општи принцип, рећи да се гласови, у погледу асимилације, дисимилације, редукције итд. понашају у санджију као и у оквирима једне речи: *јодушеком* (<под душеком) *изимѐ* (< из зиме), *оидлѐ* (< од шале), *једандар* (< један дан) итд. Само онда кад то значење не допушта — не може бити, разуме се, мењања, редукција или упрошћавања сугласника макар како они били нагомилани, неподесни за изговор и сл.: *јоддајачији* (добро подупрети).

91. — Слабљење артикулације на завршном делу речи доводи чак до губљења крајних сугласника или завршног дела речи: *Не зна ја* или *Не зна ја* (< Не зна ја), *Што зна ја?* (или са мањим или већим назалним бојењем вокала *a*: *Што зна ја?*), *Не реко ли ти ја?* (није овде у питању просто губљење гласа *x* какво сусрећемо у случајевима какви су *јдџк*, *аљина* итд., већ је, услед слабе артикулације, ту изгубљен заменик гласа *x* — глас *z*), *Оли јѐс?* (< Хоћеш ли јести?) итд.

Сугласници *ш* и *ж*

92. — Ова два прострујна шуштавца, као што смо већ рекли, не постоје у књижевном језику, али постоје у приличном броју народних говора.⁷⁴

О природи ова два гласа доста је говорено у нашој дијалектолошкој литератури.⁷⁵ Белић вели: „Други део артикулације [гласова *ћ* и *ђ*] јесте доста слабо, умекшано *s'* и *z'*, како се, због умекшаности, карактеристичан жљѐб за *s* и *z* са мањом енергијом образује и мало је проширен (због артикулације потребне за палаталност), овако *s'* и *z'* налик је на слабо образовано и палатално *š* или *ž*“.⁷⁶ На другом месту проф. Белић каже: „Сваки од тих гласова [*ц*, *ч*, *џ*, *ћ*, *ђ*] састављен је од два дела: отпочињу експлозивним (праскавим) делом, безвучним (*ш*) и звучним (*д*), завршавају се спиранским (струјним): *с*, *ш* или *ж*. Тако *ц* претставља сливено у један глас *ш* и *с*... *ћ* — *ш* и умекшано *с*, *ђ* — *д* и умекшано *з*“.⁷⁷ Д. Вушовић мисли да се ова два гласа образују на истом месту где и африкате *ћ* и *ђ* и „да ту немамо сложене гласове по начину образовања, већ да су само гласови *с* и *з* палатализовањем добили друкчију

⁷⁴ ГПД, 7, 44—47; ДИХ, 16—18; ИЦД, 34; ГИХ, 63—64. и 92—93.

⁷⁵ В. дела поменута у фусноти 74.

⁷⁶ Фон., 73—74.

⁷⁷ *Грамајика српскохрватског језика за други разред средњих и сѝручних школа*, Београд, 1934, 9.

модификацију изговора⁷⁸. Он даље вели да ови гласови представљају „спој двеју гласовних нианса... прву компоненту тих звукова чини импловивно меко $\acute{s}$ ($\acute{\xi}$) односно $\acute{z}$ ($\acute{\zeta}$), а други део као да је фрикативни елемент који се налази у $\acute{h}$ и $\acute{h}^c$ “⁷⁹. Ј. Вуковић, сложивши се са Вушовићевим констатацијама, додаје: „Палатализација се добија на тај начин што се врх језика од места артикулације гласова s и z помера мало навише и уназад, а предњи део језика више се приљубљује уз алвеоле и непце, те тако чини тешњи пролаз ваздушној струји тако да фрикативност, услед већег трења ваздуха, постаје експресивнија, али увек не још толико јака да би звук постао шуптав“⁸⁰. М. Стевановић констатује: „Ти консонанти су врло меко $ш$ ($\acute{s}$) и врло меко $ж$ ($\acute{z}$). Местом образовања и природом својом ипак су ближи сугласницима $\acute{h}$ и $\acute{h}^c$, па се и дешава да каткад код појединаца и пређу у те гласове. Изговарајући $\acute{h}$ и $\acute{h}^c$ врх језика јако прибијамо на алвеоле, а при изговору $\acute{s}$ и $\acute{z}$ притисак је врло слаб, да се додир једва осећа.“⁸¹ Б. Милетић је посветио доста времена студијама из области физиологије наших гласова, и његова мишљења о природи овог или оног нашег звука врло су ауторитативна, тим пре што је Милетић ову природу утврђивао и експерименталним путем. У вези са структуром фонема $\acute{h}$ и $\acute{h}^c$ Милетић пише: „ $\acute{h}$ и $\acute{h}^c$ су полуоклузиве и то меке: први њихов елемент је умекшано $\acute{m}$, $\acute{d}$, а други умекшано $ш$, $ж$ или (ређе) умекшано $\acute{s}$, $\acute{z}$ “⁸². А о овим умекшаним сугласницима, који су у ствари гласови о којима овде говоримо, вели: „Разлика између гласова типа s и гласова типа $ш$ је јасна и оснива се... на карактеристичном резонатору у предњем делу усне дупље који имају сви гласови типа $ш$, а који недостаје свим гласовима типа s . При изговору умекшаног $ш$ и $ж$ поменути се резонатори — услед тога што се врх језика налази на доњим зубима, а језична маса се концентрише у предњем делу усне дупље — знатно смањује. Природно је дакле да је и звук умекшаног $ш$, $ж$ врло сличан звуку умекшаног s , z и да се граница између оба типа не може тачно утврдити“⁸³. Милетић још каже да изговор групе $\acute{h}$, $\acute{h}^c$ „није у нашем језику свуда једнак и да то долази од неједнаког степена мекоће конструктивног елемента тих фонема, дакле од $ш$ и $ж$ као саставних елемената гласова $\acute{h}$ и $\acute{h}^c$ “⁸⁴. Пошто је указао да је Вушовићев опис гласова $ш$ и $ж$ непотпун а делимично и нетачан и да је неких других још слабији и нетачнији, Милетић, у свом спису „Црмнички говор“⁸⁵, сад даје непосредан, директан опис та два сугласника: „При артикулацији $\acute{s}$ и $\acute{z}$ опире се врх језика о доње зубе (као при s , z), док се предњи и средњи језик у јачој мери диже ка тврдоме непцу. Задњи део језичког врха (blade) гради пролаз на граници средњих и задњих алвеола, дакле,

⁷⁸ ДИХ, 16.

⁷⁹ ДИХ, 17.

⁸⁰ ГПД, 44.

⁸¹ ИЦД, 34.

⁸² *Изговор српскохрватских гласова* (експериментално-фонетска студија), СДЗБ IX, Београд, 1933, 102.

⁸³ *Ibid.*, 102.

⁸⁴ *Ibid.*, 102.

⁸⁵ СДЗБ IX, Београд, 1940, 342.

виши напред него при *ш* и *ж* — који се обично граде на задњим алвеолима или на почетку тврдога непца —, а више назад него при *с* и *з* који се граде на предњим и средњим алвеолима. Сам пролаз је ужи него при *ш* и *ж*, а шири него при *с* и *з* — услед чега је карактеристични шум мање оштар. Ако још додамо да и усне заузимају положај који се може назвати средњим између положаја при *с*, *з* и положаја при *ш*, *ж*, биће нам јасно зашто оба поменута гласа заузимају такав прелазни положај и по акустичком утиску: довољно је познато како је више пута тешко утврдити да ли одређени звук представља меко *с*, *з* или меко *ш*, *ж*⁸⁶. Проф. Р. Алексић и ја сложили смо се да у „Граматици српскохрватског језика за VI разред осмогодишње школе“⁸⁶ метнемо: „Меки сугласник *ћ* добива се кад се заједно, сливено изговоре гласови *ш* и *ш* (меко *ш*), а кад се тако изговоре гласови *д* и *ж* (меко *ж*), добива се глас *ћ*“. М. Пешикан вели: „Овде ћемо се задржати... на сугласницима *с* и *з*. Овакво обележавање узимам као уобичајено; фонетски би било ближе *ш'* и *ж'*“.⁸⁷

Из ових навода види се, између осталог, неколико ствари. Прво, да се наши дијалектолози и лингвисти не слажу потпуно у просуђивању природе ова два гласа. Друго, да једни сматрају да ова два звука представљају меко или умекшано *с* и *з*, дакле да је у њиховој природи карактеристична пискавост. Треће, да други мисле да су то шушкови, а не пискави гласови, тј. да је шушковаост једна од њихових артикулационих карактеристика. Четврто, да у природи ових гласова постоје елементи који не допуштају да се увек са сигурношћу рече јесу ли то меки или умекшани сугласници *ш* и *ж* или меки или умекшани сугласници *с* и *з*. Пето, сви се, разуме се, слажу у томе да су гласови *ћ* и *ђ* африкате, сложени, сливени гласови, чији је први део експлозивне, а други спирантске природе.

Што се тиче природе ових гласова у ускочком говору, у коме су доста распрострањени, особито глас *ш*, морам рећи да они представљају меко (не: умекшано) *ш* и *ж*. Шушковаост, а не пискавост, битна је карактеристика њихове природе у ускочком говору. То су два мека и благозвучна гласа; они доста доприносе мекоћи овог нашег планинског говора. Пре свега, тачно је да је при изговору гласова *ш* и *ж* резонатор плићи него при изговору гласова *ш* и *ж*, али је шири односно дубљи него при изговору гласова *с* и *з*, тј. теснац се не сужава толико да би ови гласови из сфере шушковаости прешли у сферу пискавости; изговор гласова типа *с* је напрегнут, док је изговор гласова типа *ш* релативно лежеран. Међутим, врх језика се не опире о доње зубе (овде је, разуме се, реч о ускочким гласовима *ш* и *ж*), како тврди Милетић за црмички говор, нити се приљубљује уз алвеоле и непце, како наводи Вуковић за пивско-дробњачки језик, а није ни „притисак врло слаб, да се додир једва осећа“⁸⁸, како вели Стевановић, већ се налази непосредно иза доњих зуба не додирујући их. Милетићева констатација да се предњи и средњи део језика у јачој мери диже, ка тврдом нешцу — важи и за ускочко *ш* и *ж*.

⁸⁶ Београд, 1957, 39.

⁸⁷ ССЈБГ, 110.

⁸⁸ ИЦД, 34.

д) *мажсунити*, *умажсунити се* (угојити се, удебљати се), *шајсунити*
шдишнути (<шупшнути, појести), *идиш* (Са срећом *идиш*);

ђ) *бижомā* (бизомā), *гџи*, *гџи*, *џи*, *идк*, *иди*, *аџи*, *џаџи*, *шдишун*
(*шдишун*, *шдишун*, *тананā*), *шџкец* и *шџкец*, *миш* (обично поновљено неколико пута) и *миш*, *маиш* и *маиш*, *вдлеи*, *гдлеи*, *јдлеи* итд.

За случајеве гласа *ш* наведене у овој тачки не може се, како се види, рећи да су свој глас *ш* добили путем јотовања. Како је настало ово *ш*? Вушовић у вези са тим пише: „За умекшавање гласова *с* и *з* у особним именицама: Мјско (Милосав), Мјса (Милосава), Госко (Голуб); Жела — Желина (Белина) могли бисмо слободно рећи да су ти гласови ту добијени само при тепању у употреби њихових имена у детињству (пошто су ове именице хипокористичког значења).“⁸⁹ Говорећи о речима са звуком *з*, М. Пешикан такође констатује да је то „условљено опонашањем дечјег говора“.⁹⁰ Мислим да се научно језгро тих констатација пе може побити. Гласови *ш* и *жс* су врло меки и погодни за исказивање топлих, нежних осећања. Хипокористичност је, дакле, свакако терен на коме су се, у оваквим случајевима, развили гласови *ш* и *жс*. А после је, као и код других хипокористика, могао наступати и наступио је процес уопштавања и прерастања хипокористика у нехипокористике, тј. један те исти хипокористик могао је сад бити и хипокористик и нехипокористик. Тако, као што је хипокористик *Мишо* (према имену *Милош* или којем сличном) могао прерастати и прерастао у нехипокористик, обично име *Мишо*, које је после, као ма које друго обично име, могло имати свој хипокористик у форми *Мишо*, и остати хипокористик према *Милош*, тако су и, рецимо, хипокористици *Миша*, *Миша*, *Маиша*, *Шума*, *Мошо* и сл. могли прерастати и прерастали су у редовна властита имена не изгубивши ни функцију хипокористика, тј. *Лаиша* је остало као хипокористик према *Лабуда* и самостално властито име. Другим речима, хипокористици ове врсте распрострањени су до у област неутралних властитих имена, тј. сугласници *ш* и *жс* у овој категорији речи у ускочком говору не морају увек бити знак милоште, хипокористичности; њихова је служба данас много слободнија и шира у овом говору. То је једна страна овог питања, а друга је — размештај и распрострањеност ова два консонанта. Мислим да је употреба гласа *ш* готово неограничена у ускочком говору и да готово нема властитог имена, мушког или женског, од кога се не би могао направити хипокористик са гласом *ш* у себи, а тако је и са огромним бројем апелатива, а и других лексичких категорија; другим речима, глас *ш* је врло активан формант у творби речи ускочког говора. Свакако се у оквиру те констатације налази и питање размештаја сугласника *ш* и *жс*. Проф. П. Ивић, полазећи ваљда од претпоставке да су гласови *ш* и *жс* само јатовског порекла у нашим југозападним говорима или не нашавши их нигде на ултими у нашој дијалектолошкој литератури, вели: „Размештај

⁸⁹ ДИХ, 17—18.

⁹⁰ ССЈГ, 110.

фонема *ć* и *ž* није тако слободан као код других консонаната: нема их на пример у финалном положају⁹¹. Примери као *идѣвр* и *Мѣшо* потврђују Ивићево мишљење о иницијалном и медијалном положају гласова *ш* и *ж*, али се примери као *ћдѣи*, *маиш*, *вдлѣи* итд. у ускочком говору супротстављају његовом мишљењу да тих сугласника нема у финалном положају. Али не само наведени примери већ и многи други. Као што је нормално да се у нежном расположењу каже: *ишине мѡј* или *мѡј ишин*, тако је исто обично да се у таквом расположењу каже: *мѡј Јагоиш*, *мѡј Милѡиш*, *мѡј вдлѡиш* итд. Сви ови примери истовремено показују да ни случајеви као *Мисѡ*, *Маѡд*, *Гаѡд*, *Саѡд*, које је М. Стевановић навео као примере у којима је *ć* (тј. *ш*) постало јовањем, нису или не морају бити резултат јовања; кад се једном, на овај или онај начин, оформио као формант, сугласник *ш* је после могао дејствовати и ширити се попуту самостално, без икакве везе са гласом *ј*. Тако сугласник *ш* у, нпр., *јѡиш* (исп. *јѡч*) нема никакве везе са јовањем. Као што се види, распоред гласова *ш* и *ж* сасвим је неограничен и потпуно слободан као и распоред других фонема ускочког говора по позицијама; међутим, ако изузмемо емфатички говор, примена је знатно ограничена.

95. — Вушовић⁹² вели да се гласови *ć* и *ž* (тј. *ш* и *ж*) „могу добити ако се иза *ć* и *ž* (обично у префиксу) налазе палатали *ћ* и *ђ* (а често и *љ* и *њ*), дакле, данас меки гласови. Природно је да ће се у таквим случајевима код *ć* и *ž* јаче осећати фрикативни елемент, тако да бисмо ту имали прелазне звукове $\frac{š}{ž}$, односно $\frac{š}{ž}$: *ишћераиш*... *иџшћѣлаиш*... *иџшљѣваиш*... *иџшњеговаиш*“. И М. Стевановић⁹³ и А. Пецо⁹⁴ наводе материјал са гласовима *ш* и *ж* посталим у процесу асимилације. Ј. Вуковић⁹⁵, међутим, вели да у Пиви и Дробњаку гласови *с* и *з* не прелазе у *ć* и *ž* (тј. *ш* и *ж*) испред гласова *ћ* и *ђ*, односно испред меких сугласника. Он пак налази да су сугласници *ш* и *ж*, добивени асимилацијом од *с* и *з*, умекшани наредним меким гласом *ћ* и *ђ*. Примери за такво, умекшано, *ш* и *ж* били би, по њему: *шћѣраиш*, *иџшћѣлаиш*, *кришћен*, *чаишћен*, *иџшћикаиш*, *иџшљубишћи*, *ш њћм*, *иџ њѣга*, *ш љубави*, *ж љѣвѡјком*. Ово што је проф. Вуковић рекао за пивско-дробњачке говоре важи и за ускочки говор. У овом говору нема, дакле, асимилације у поменутом положају у правцу гласова *ш* и *ж*, већ само у правцу умекшања гласова *ш* и *ж*. У примерима као: *шћѣраиш*, *ишћѣраиш*, *Шћѣро*, *иџшћѣлаиш*, *ишћил*, *бѣишћѣње*, *ш њћм*, *ш њћм*, *ж љѣишћом*, *иџ њѣ*, *иџ њѣга*, *иџшљубишћи*, *чѣишћен* и сл. никако се у ускочком говору не може говорити о потпуно развијеним гласовима *ш* и *ж*, већ само о извесном умекшању гласова *ш* и *ж*.

Међутим, кад се гласови *с* и *з* нађу испред гласова *ш* и *ж*, онда се они путем позиционе асимилације претварају у *ш* и *ж*: *рашћѣи* > *рашћѣи* < *рашћѣи* > *рашћѣи*; *Искѣчићеш* тј *ишћѣи* < *ишћѣи* > *ишћѣи* < *ишћѣи* > *ишћѣи* итд. Поред горе наведених начина постанка гласова

⁹¹ ДСЈ, 133.

⁹² ДИХ, 17.

⁹³ ИЦД, 35.

⁹⁴ ГИХ, 93.

⁹⁵ ГПД, 46—47.

и и *жс*, ово је још једини случај њихова постанка у ускочком говору. Али, као што се види, они, настајући у асимилацији, одмах се и гасе.

96. — Ваља овде поменути још једну, уосталом доста осамљену, појаву. Наиме, поред *узјаићи*, у овом говору постоји и *уђаићи* и његови облици: *уђаиџем* итд. (поред *узјаиџем*), *уђаиши* (поред *узјаиши*), *уђаџ* итд. (поред *узјаџ*), *уђаћу* итд. (поред *узјаћу*), *уђџ* итд. (поред *узјаџ*). Поред нејотоване форме *кџји* постоји и облик *кџји*. Вушовић⁹⁶ има: *уђаиши*, *уђаиши*, па и аналошко *ђаиши*, *ђаиши*, *ђаишо*, *ђаишо*, *ђаишо*, и још даље: *Ђаишо* (према *Јашо*). У Вуковића⁹⁷ налазимо: *кџји*, *уђаиши*, *уђџ*, *уђаиџем*, *уђаџ* итд. У А. Пеца⁹⁸ стоји: *уђахаићи*, *уђаиши*. П. Ивић⁹⁹ наводи: *уђаиши*, *уђаишо*, *уђаишо*, па и *ђаиши*, *ђаиши*. И у Крушевцу се сусреће ово *ђ*: *уђанем*, *уђани*, *уђано*.¹⁰⁰

Говорећи о природи гласова *и* и *жс*, Вушовић¹⁰¹ вели да му изгледа да се ти звукови изговарају где и африкате *ћ* и *џ*, што Милетић пориче¹⁰², да прву компоненту њихову чини импловивно *š* (*š*) односно *ž* (*ž*), а други део као да је фрикативан елеменат који се налази у *ћ* и *џ*. Због тога он и мисли да би се тако могао објаснити глас *ђ* у облицима *уђаиши*, *кџји* и сл.; по њему, глас *ђ* је ту дериват гласа *ž* (тј. *ж*): изгубљен први импловивни, меки део, а други — фрикативни добио већу палаталност.

Ј. Вуковић не прихвата Вушовићево решење, већ појаву *кџји* објашњава аналошки: *говџи* — *кођи* (*говџе месо* — *кође месо*), док у појави *уђаиши* претноставља развијање интергласовног експлозивног елемента између префикса *уз* и основне речи *јаићи* (*узјаићи*), при чему је, после метатезе звукова *з* и *д*, формирања гласа типа *s* (*дз*) и губљења осећања префиксалности, јотованем гласа *s* добијен глас *ђ*.

А. Пецо, из чије се стилизације може закључити да се Вушовићеви и Вуковићеви погледи у овом питању поклапају, а што, као што видесмо, није случај, вели: „чини ми се да је овде пресудну улогу имала аналогија¹⁰³. Која аналогија? Према чему је то, према ком облику, настао глас *ђ* у *уђаиши*? Ј. Вуковић помиње бар једну аналогију¹⁰⁴, а А. Пецо је ни толико ближе не одређује.

У свему овом тамном питању може се, како мисли М. Пешикан, као сигурније констатовати ово:

— напоредност *кођи*, *уђаиши* са *козји*, *узјаићи* најлакше је објаснити ако ове друге варијанте сматрамо обновљеним под утицајем аналогије (која има доста подстицаја: *изјаићи*, *изједначићи*, *мачји* итд.), а ако ликове са *ђ* сматрамо старијима;

— није вероватно објашњавати *кођи* и *уђаићи* на два начина, то је очигледно иста појава;

⁹⁶ ДИХ, 17.

⁹⁷ ГПД, 45—46.

⁹⁸ ГИХ, 64.

⁹⁹ ГГС, 285.

¹⁰⁰ ГИХ, 64.

¹⁰¹ ГИХ, 16—17.

¹⁰² ЦГ, 133.

¹⁰³ ГИХ, 64.

¹⁰⁴ ГПД, 46.

— мало је вероватна аналогија *кођи* према усамљеном *говеђи*, али чак и да је прихватимо, лик *уђаићи* необјашњив је аналогијом — према томе морамо у томе видети фонетску појаву;

— ако је тако, онда је у Ускоцима ситуација оваква: кад се јотује, *з* се јотује двојачко: *з*+етим. *ј*=*ђ*, *з*+*ј* од *јата*=*ж*;

— могло би се помишљати да се у томе огледа хронолошка разлика (ранији резултат јотовања еволуирао у *ђ*, млађи се задржао на фази *ж*), или пак некадашња разлика у артикулацији етимолошког и јатовског *ј* (енергичнији изговор *ј* условљава *ђ*, а пасивнији *ж*);

— сигурно је да су примери јотовања *з* сувише малобројни, тако да нису могли створити свест о активnoj алтернацији сугласника, каква је, рецимо, *ӣ* : *ћ* (*леӣмо* : *лећела*, *йруӣ* : *йруће* итд.), па је отуда могло доћи до знатнијег надушавања односа и шаренила у говорима.

Треба, ипак, признати да у свему овоме има доста нејасног и хипотетичног.

Судбина гласа *x* у ускочком говору¹⁰⁵

97. — Као што је већ речено, глас *x* не постоји у ускочком говору.

Његова судбина у ускочком говору не излази из оквира његове судбине у већини штокавских говора, али има понешто у чему се и разликује од других ближих и даљих говора.

98. — Глас *x* или је у ускочком говору изгубљен без трага, при чему су реч или облик после губљења гласа *x* остали у свему осталоме исти; или су после тог губљења наступили какви гласовни процеси (асимилација, контракција вокала итд.); или место њега данас постоји какав заменик, било непосредан, било посредан.

99. — Најмасовнији су случајеви губљења гласа *x* без остављања икаква трага иза себе, било на почетку, у средини или на крају речи или облика.

а) На почетку речи:

рбаӣ, *рбаӣа*, *рбаӣи*, *дћу*, *дћеш*, *дће*, *дли* (= хоћеш ли), *дћемо*, *дћѐ*, *дћимициѐ*, *аранбаша*, *арай̄и*, *ар̄ам*, *ѐлда*, *ѐлди'а*, *ѐлдуша*, *ѐлдовњача*, *ѐлдован*, *ѐлдовница*, *ајде*, *ај*, *ај*, *ајмо*, *ајше*, *лад* (Жњетелице немају лада), *ладан*, *ладник*, *ладноћа* (Угр̄и воду толико да умре ладноћа), *ладовина*, *ладиӣи се*, *ајдџк*, *аљина* (Има ли ѐпу аљину), *аљине* (Изнеси овѐ аљине у прѐкућу) итд.

Пошто у овом говору нема гласа *x*, сасвим је разумљиво што о појавама као *хрђа*, *хрђав*, *хрваӣи се* итд. не може бити ни говора.

¹⁰⁵ У Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске, Нови Сад, 1957, обрадио сам глас *x* у ускочком говору. Овде пишем о овом гласу не зато да бих рекао о њему нешто што тамо није речено, већ ради потпуности овог рада.

Из наведеног материјала види се да је губљење гласа *x* масовна појава на почетку и у средини речи, а да је на крају речи та појава мање заступљена. Супротно томе, из материјала који ће се навести видеће се да су гласови који стоје на месту негдашњег гласа *x* најчешћи на крају речи и облика, а ређе у њиховој средини и на почетку.

100. — Гласови који су се развили на месту гласа *x* или из њега јесу: *г, к, в* и *ј*.

А) Глас *г* на месту гласа *x*:

1. На крају речи или облика:

ми'ег, см'и'ег, гр'и'ег, ув'рг (ув'рг мене), *ви'рциг* (vierzig), *гр'аг, о'раг, и'аси'у'г* (Опасо е Миланов паст'уг. — Ни паст'узи им ни'јесу равни), *сир'омаг, и'ер'омаг, сир'аг* (Ст'аг ме да останем сам), *ма'г* (Колџик му е ма'г!), *и'ра'г, о'ч'у'г* (О'ч'узи ни'јесу очеви), *в'рг* (Иш'херај г'оведа на в'рг па до'ћи), *в'рг* (Пог'оди'о га у в'рг вра глав'е), *с'врг* (М'ора да се с'уди сврг оно'га св'ога. — П'д'п'о се сврг њ'ега), *и'оврг* (Н'ав'и о'вце пов'рг жита. — Упла'стиле смо два пла'ста поврг в'ртач'е), *а'и'г, а'и'г, и'о'г, о'г, у'г, у'г, о'г, о'г, а'г, а'г, е'г, е'г, и'г, и'г, а'о'г, а'о'г, ј'а'о'г, ј'а'о'г, а'у'г, у'г, о'г, о'д'ма'г, и'р'љ'у'г* (Иако е пр'љ'уг сла'б с'ир, м'и га о'п'ет ра'до ј'ед'емо с кунпи'ером. — Пр'љ'узи ће ни при'е'ва пр'одри'ети) и сл.

Глас *г* место гласа *x* редовно стоји, кад *x* није изгубљено, у ген. (односно ак.) мн. свих заменичко-придевских речи:

о'ви'ег, о'ви'г (До'ћи ће о'ви'г дан'а), *и'и'ег* (Др'жи се т'и'ег љ'уди), *о'ни'ег, к'о'и'ег, н'и'и'ег, к'а'к'и'ег, и'г* (Ево и'г а'мо. — Не биг и'г о'дала за ц'и'о св'и'ет. — Ј'еси ли и'г (врата) т'и отворила? — Ни'јеси и'г тр'е'б'о о'ста'љ'ат. — На'ш'о и'г је ме'ђу в'ровима), *и'и'г* (У њи'г нем'а м'ушк'ога х'ете'та. — Би'ј'о сам о'новечери код њи'г. — Ш'е'хела е кра'ј њи'г), *с'ви'ег* (У здрав'ље св'и'ег нас). — Познаем св'и'ег т'и'ег), *на'ки'ег, њ'ени'ег* (ба'ба и њ'ени'ег д'ев'ет ја'ра'ца), *њ'ени'г* (До'ста ми 'е њ'ени'г марив'етл'у'ка), *мо'и'г* (О'во е рад мо'и'г р'ук'у), *мо'и'ег* (О'во е в'уна с мо'и'ег о'ва'ца), *н'е'ки'ег* (Н'е'ки'ег пу'та до'ђе ми да умр'ем); *до'бри'ег, з'ла'т'ни'ег* (О'ви'ег з'лат'ни'ег ја'б'у'ка нем'а ни'је), *ма'њи'ег, ма'њи'г, в'д'и'ег, в'д'и'г, ц'р'њи'г, з'ли'ег, и'о'гину'и'г* (Ма'јке по'гину'и'г бо'ра'ца мо'гу до'бити сп'омени'це), *и'р'ви'ег, др'у'ги'ег* итд.

Од ове појаве као да нема изузетка. Пример *Ми смо у њи'к у'з'ели ливаду* може бити просто случајност или ретко дејство аналогije.

Готово без изузетка стоји глас *г* место гласа *x* у 1. л. једн. имперфекта:

о'ха'г (О'ха'г по'ј у Колашин), *ха'г* (Ха'г ук'осит мало тра'в'е за тел'ад), *и'ха'г* (Ш'ха'г да пр'егра'д'им то'р), *би'ја'г* (Би'ја'г се д'еси'о у Борју), *чу'ва'г, г'л'ед'а'г, н'о'са'г, в'у'ци'а'г, м'о'га'г, љ'у'ла'г* итд.

Од примера са *к* место *г* у овом лицу имперфекта забележио сам само овај: Ш'ха'ва'к до при'ат'е'ља.

Глас *z* место *x* сусрећемо и у 1. л. једн. аориста:

убиг, дѡбиг, мѡгог, ѡрѡсѡг (Прѡсѡг јае по сѡбе), *бѡг* (Бѡг да те ма̀ло вѡдѡм. — Бѡг нѡ нѡма̀м ка̀д. — Остала биг дѡсѡ данѡ. — Нѡ биг ѡшѡ ѡ планину ако па̀не кѡша. — Вѡлѡ биг да ми ѡе ру̀ка ѡпала нѡ што се тѡ дѡсило. — Ка̀д биг дѡста жѡла, ја биг бѡла кѡ зем̀па̀ра. — На штилегу биг нѡшто мѡгла, на вретѡно нѡшта. — Рѡкѡ биг да ће цѡтра бѡти лѡѡпо. — Нѡ биг од ѡ̀га залѡжила кѡлико от па̀шчета. — Бѡг, бѡгами!), *шѡг, на̀легог, дѡдог, ѡрѡбиг, ѡрѡсѡг, ѡрѡѡг, ѡддог, ѡсѡадог, ѡбуг, ѡмѡг, ѡѡквасѡг, ѡдог* (ѡдог да ру̀ча̀м), *вѡѡг, за̀лѡѡг, ѡднѡег* (ѡднѡег кѡчки да ѡспѡм), *ѡдмѡриг* (Подмѡриг свѡ за лѡваду), *на̀чуг* (На̀чуг нѡшто дѡље у сѡлу), *ѡѡчѡг, за̀ѡриѡѡг, ѡла̀ѡг, ѡзниѡег, сѡриѡг, ѡрѡсѡг* итд.

2. У средини облика:

ѡрага (ген. једн.; Ѐзвади жѡзгру из ѡрага), *ѡра̀га* (ген. мн.), *грѡѡга* (ген. једн.; Ту грѡѡга нѡма̀ нѡкака!), *смѡѡга, грѡга* (ѡнѡ мало грѡга затрпа грѡд), *ѡѡѡга, мѡѡга, ѡасѡѡга, ѡасѡѡгу, ѡасѡѡгом, сѡра̀га, ма̀га* итд.

У 3. л. мн. имперфекта редовно, без изузетка, сретамо глас *z* место гласа *x*:

зна̀ва̀гѡ, вѡѡѡѡгѡ, мѡшѡѡгѡ, бѡѡѡгѡ, сѡѡѡѡгѡ ((Бѡ ста̀ѡѡгѡ Крѡшикапе?), *ѡѡѡѡгѡ* (ѡѡѡѡгѡ нѡшто о ѡдносима Ѐстѡк-За̀па̀д), *лѐжа̀гѡ* (ѡвце лѐжа̀гѡ у тѡру) итд.

Као што се види, *z* место гласа *x* појављује се само на крају и у средини речи, а нема ни једног јединог примера на почетку речи.

Б) Глас *k* на месту гласа *x*:

1. На крају речи или облика:

за̀дѡк (Бѡѡ му из ѡста̀ на̀кав за̀дѡк), *сѡрѡмак, ѡѡрѡмак, слѡк* (Слѡк му ѡе ѡслабиѡ), *дѡк* (Дѡк се вѡѡе а живѡта нѡѡе), *ѡрѡбук* (Нѡ море свѡ јѡдан трѡбук рѡдити. — Трѡбуци нѡ знају шта̀е кѡ кѡме), *ва̀здѡк, ко̀жук* (ѡво ѡѡе су ви ко̀жуци), *ѡк, ѡлѡк, ѡѡѡк, ѡсѡѡк, ѡдма̀к* (Чѡм су чѡли да су се побѡли, ѡдма̀к су пѡтрча̀ли да спрѡѡчѡ пѡгибиѡ) и др.

У 1. л. једн. аориста:

ѡбик се (ѡбик се ѡвиѡем ѡва̀ѡлѡѡем чѡкиѡем), *мѡгок* (Мѡгок, па нѡ шѡг), *ѡрѡѡадок се, ѡдок* (Јѡ ѡдок ѡ Гла̀ве. — ѡдок да истрѡсем ѡљине), *рѡкок* (Не рѡкок ли ти да ће кѡша), *бѡк* (Бѡк ва̀ла с тѡѡѡм и ѡ гору и ѡ воду. — Ѐма̀ мљѡста̀ жѡ бѡк дѡѡ то̀вара ѡкѡсиѡ на̀ дан. — До пѡдне бѡк ѡвѡ прѡтѡкѡ. — Нѡшта у тѡѡѡѡ кѡѡи залѡжила нѡ бѡк! — Бѡк ли ви за̀клала жа̀гѡе? — Са̀ да крѡнѡм, нѡ

Г) Глас *j* стоји на месту гласа *x*:

Mi'ajū, iij'a, iij'o, iij'e, iij'u, iij'u'ēg, Mi'dilo, di'ajū, ki'ajū, iski'ajū (Иск'јало ти н' н'с!), *iisij'a* итд.

101. — При посматрању гласова који данас стоје место гласа *x* у ускочком говору, њихова постанка, места и природе, може се видети да су се једни од њих (*e* и *j*) развили под утицајем комплексних артикулационо-фонетских фактора на месту гласа *x* кад се оно изгубило, док су се други (*e* и *κ*) развили из самог гласа *x*, тј. глас *x* је прерастао у ове гласове. Глас *x*, уколико се није сасвим изгубио, не оставивши иза себе никаква трага, замењен је, дакле, или гласовима који су се накнадно, секундарно, развили на његовом месту, кад већ њега ту више није било, или гласовима који су се развили из самог гласа *x*, модификацијом његове артикулације.

102. — Као што се из наведеног материјала (*Mi'ajū, iij'o, iij'e, vi'or* итд.) види, глас *j* место гласа *x* имамо у оним позицијама које су погодне за стварање гласа *j*, тј. у позицијама кад иза *u* следи неки други вокал. То што место гласа *x* имамо глас *j* само у тим позицијама, а не и у другим, нпр., *снаја, сиреја, чоја* итд., јесте, за овај говор, једна од чињеница које показују да глас *j* у тим позицијама нема никакве везе са гласом *x*, сем саме позиције, која је, после губљења гласа *x*, остала раскрчена за развитак гласа *j*; у ствари, та се позиција уклапа у систем многобројних других сличних позиција гласа *j*: *Или'a, учини'o, цви'еи, Мари'у* итд.

Треба овде додати да је ово *j*, као и *j* у примерима *Или'a, цви'еи* итд., врло слабо, тј. да се његова вредност креће од непостојања (ø) до његове пуне вредности у нашем књижевном језику; према томе, може бити: *Ми'аи, Ми'јаи* и *Ми'аи*, независно, разуме се, од гласа *x* (в. и т. 114).

103. — Сличне констатације могу се учинити и за глас *v*. После ишчезнућа гласа *x* створила се хијатска позиција, особито у секвенцама *ua* и *uo*, коју је језик, уколико му је било потребно, ликвидирао на тај начин што ју је лабијализовао, тј. развио интервокално *v*. У случајевима кад је било потребно обезбедити пуни гласовни материјал за конзервацију дотичног значења, глас *v* је потпуно учвршћен, као у примерима: *с'ува, с'ува̄д* и сл., док је остао лабилан у свим случајевима кад његово постојање односно непостојање није било релевантно за значење: *иас'и'у'a, м'у'a* и сл. Ако, дакле, не постоји језичка нужда, глас *v* се неће ни јавити; тако се каже само у *сир'ау*, а никад у *сир'аву* или у *сир'а'у*; само *зду'a*, а никад *зду'а* или *зду'ва*; само *зду'вӣи*, никад *зду'вӣӣ*; облици *м'уу, б'уу, м'ӯом, б'ӯом* итд. редовно се употребљавају, много чешће него облици *м'уву, б'уву* и сл.

У примерима као *с'ув, г'ув* место *сух, глух* и сл. није било гласовних услова за развијање гласа *v* наместо гласа *x*. Поставља се онда питање како се развило *v* на месту гласа *x*, управо откуд глас *v* ту. Оно је овде аналошко-морфолошко, тј. унесено је у ном. једн. м.р. из осталих па-

дежа, или осталих родова и бројева: *сува, суво, суви* итд., где је *в*, као што смо видели, настало гласовним путем.

104. — Заменици *г* и *к* гласа *х* не сусрећу се на пространим теренима штокавских говора. Налазимо их само, поред ускочког, још и у готово свим околним говорима: пљеваљском¹⁰⁶, пивско-дробњачком¹⁰⁷, у источнохерцеговачким¹⁰⁸ и источноцрногорским¹⁰⁹ говорима, затим у староцрногорским говорима¹¹⁰ и говорима Боке Которске, особито у прчањском¹¹¹. Судићи на основу материјала који дају поменути дијалектолози, чини ми се да је процес соноризације гласа *х* ипак најдаље отишао у ускочком говору, чак даље него и у прчањском („на северу говори Боке Которске са редовним *г* (Прчањ) или бар исто тако честим као *к*“¹¹²; „у прчањском дијалекту у Боци которској находимо редовно *г* место *х*“¹¹³). Као што се из наведеног ускочког материјала могло видети, глас *х* замењен је гласом *г* редовно у 1. л. једн. и 3. л. мн. имперфекта, на апсолутном крају и у завршном интервокалном положају: *гдњаг*, *брањаг*, *кдсјаг*, *сиризијаг*, *бијаг*, *шјаг*; *гдњагу*, *брањагу*, *кдсјагу*, *сиризијагу*, *бијагу*, *шјагу* итд. Тај заменик редовно лежи у језичком осећању ускочког човека и у 1. л. једн. аориста (*радиг*, *реког*, *чуг*, *биг* итд.), а то што се у овом лицу аориста може чути и заменик *к* — не треба схватити само као последицу прерастања гласа *х* у глас *к*, већ као извесну склоност обезвучавању на крају речи, утицај једначења испред речце „се“, можда и као нанос из других говора.

Глас *г* место гласа *х* јавља се, даље, редовно у ген. множ. свих заменичко-придевских речи: *двиг*, *ншиг*, *срђиниг* итд. Овај глас *г* толико је чврст да се његова природа ту ничим не да изменити. То што се ти облици појављују и без тог *г* (*двиг* људи, *ншиг* момака, *срђиниг* дана итд.) — не треба схватити као губљење гласа *х* на крају речи, већ као губљење *х* у средини сливених изговорних целина, какве чине заменице са наредном именицом, поготово због склоности слабењу акцента заменица у реченици. Ту су спојеви као *двиг гддина* > *двиг гддина* одиграли одсудну улогу. *Г* место *х* редовно је и у *ниг* (<них) и *иг* (<их), а никад *њик* или *ик*. Под утицајем мењања гласова *г* и *к* (место *х*) на крају речи свакако је настао и облик *лиг* (Дај ми да то *лиг* плакнем) од *лигек* у коме глас *к* нема никакве етимолошке везе са гласом *х*; ово *г* донело је овамо, просто, језичко осећање аналошким путем. Најпре ће бити да су облици типа *двиг* и сл. утицали да се осим примарног *к* у *лигек* створи и секундарно *г*. Ако се облици као *двиг* и сл. појаве у сажетом облику (*двиг*), они се опет увек јављају само са гласом *г*.

¹⁰⁶ АСПГ, пас.

¹⁰⁷ ГПД, 34—37.

¹⁰⁸ ДИХ, 18—20; ГИХ, 73—75.

¹⁰⁹ ИЦГ, 45—48.

¹¹⁰ Р. Бошковић: *О природи, развоју и заменицима гласа х у говорима Црне Горе*, ЈФ XI, 179—196; ЦГ, 291—298; ССЛБГ, 123.

¹¹¹ ШД, 121—122.

¹¹² Р. Бошковић, о.с., 188.

¹¹³ Фон., 106.

Глас *г*, а не глас *к*, као заменик гласа *х* редовно имамо и на крају великог броја именица: *маг*, *сирџаг*, *драг*, *јасиџ* (поред *јасиџв*), *смјег*, *грјег*, *сирмаг*, *шермаг*, *врг*, *дчџ*, *мјег* итд. Па и у облицима тих и сличних именица, уколико се нису задржали односи који су настали по испадању гласа *х* (*драа*, *драу*; *вџа*, *вџу*, *вџови*; *маови*, *мабџа*; *грјџа*, *смјџа*, *сирџу* итд.), имамо глас *г*, који се ту појављује као део основе од тренутка кад се стекло језичко осећање да је он саставни део именице и да такав има да остане и у зависним падежима: *драга*, *драгу*, *дрџа*; *врџа*, *врџу*, *грјџа*, *смјџа*, *грџа* итд.

Као што се види, у ускочком говору процес је водио од дефрикације гласа *х* ка његовој соноризацији, тј. претварању гласа *х* у *г*.

Међутим, сусреће се и глас *к*, особито у средини и на почетку речи: *шрџук*, *дџук*, *вџдџук*, *дџак*, *зџдџак*; *изџдџкуџи*, *дрџкуџи*, *Микџило*, *врџуџаџ*, *јоџаџи*, *крџбар*, *кџде*, *кџџаџа*, *бџкуџи* итд. У овим позицијама (средњој и почетној) глас *к* појављује се често у певању гуслара, па одатле улази у свакодневни говор. Али је у већини оваквих случајева, особито оних какви су *крџбар*, *јоџаџи*, *кџде*, *кџџаџа* итд., најбитније то што људи, услед све већег прилива речи са *х* у последње време, изговарају глас *к* место гласа *х* једноставно зато што у свом говору немају гласа *х* па га замењују најближим сродним гласом.

Насунрот рускоме, у коме *х* у неким случајевима данашње употребе страних речи прелази у *г*, овде такво *х* прелази у *к*: *Гџилер* : *Кџилер*, *гимн* : *кџмна* итд.

105. — Глагол *хџјеџи* прешао је у ускочком говору у *шџеџи*, а место *лоџух* овде имамо *лџџур*.

106. — Појаве као *џи* и *џиг* не морају се, мислим, схватити као дублети у којима је једанпут глас *х* просто изгубљен, а у другом сачуван у свом заменику *г*, већ као узвици који су се могли самостално формирати с тим што је звук *г* у *џиг* или аналошког или *х*-овског порекла.

107. — Појаве као *Нека џи* (= нека их тамо), *Ја не би дала* и сл. нису, као што се из досадашњег излагања могло видети, честе у овом говору. Али уколико их сретнемо, оне, мислим, нису последица губљења гласа *х* на крају речи (као што се видело, глас *х* се у овој позицији обично не губи начисто, тј. без заменика, у ускочком говору), већ последица фонетских и морфолошких фактора. Тако се од *Нека џи горе* могло добити *Нека џи гџре*, а после се (у реченичком склопу, разуме се, а не само) ово и могло употребити и у случајевима где се *г* није морало губити. При том стоји чињеница да је форма *Нека џи гџре* редовна, а форма *Нека џи гџре* спорадична, што није, као што смо видели, случај са формама *дџиџег* и *дџиџе*, а што долази отуда што је форма *џи* (= их) исувише „огољена“ да би могла одржати своје значење. Нешто је друкчије са формом *би* (место *биџ*), коју у наведеном примеру подржава у чувању значења заменица *ја*, што опет, разуме се, не значи да је та форма чешћа од форме *Ја не би дала*; стварно, у Ускоцима је редовно *Ја не би дала*, а *Ја не би дала* ретко. У склопу свега овога разумљива је и врло, врло ретка појава *Ја јој реко да дџе* место редовног *Ја јој*

реког да дѡђе, дакле не као последица губљења гласа *x* на крају речи или облика, већ као последица дејства других језичких чињеница. У прилогу *бирекѡ* пре ће бити 3. л. једн. потенцијала (човек би реко, рекло би се) него 1. л. једн. са евентуалним изгубљеним *x*. У Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ овај се прилог дефинише са „рекао бих, рекло би се, изгледа“,¹¹⁴ што је семантично тачно, али се из тога не види из којих је елемената настао тај прилог; та дефиниција допушта и једну и другу претпоставку.

108. — Према свему што је овде речено у вези са гласом *x* у ускочком говору, може се извести ова рекапитулација:

— на почетку и начелно у средини речи *x* се губи, као и широм штокавских говора;

— при томе ни у хијатским позицијама *x* није добијало замену у правом смислу, али су морфолошки разлози у неким случајевима довели до успостављања *v* на месту етим. *x*, а интервокално *j* развијало се на месту етим. *x* једнако као и у другим аналогним додирима вокала;

— крајње *x* давало је као директну замену *z*;

— *z* уместо *x* имамо редовно и у наставку 3. л. мн. имперфекта (*-azy*), а понекад такође — под утицајем аналогije према *-z* од *-x* у ном. једн. — на крају основе у зависним падежима им. м. рода;

— поред обичног *-z*, на крају речи јавља се и *k* уместо *x*, и то у аористу, ређе у другим случајевима;

— иначе остали случајеви са *k* уместо *x* не значе *k* као замену старијег *x*, неко ускочно *k* уместо страног *x*, односно уместо *x* у речима које са стране продиру у ускочки говор.

Судбина сугласника *ф* у ускочком говору

109. — Глас *ф*, као што је већ речено, не постоји у ускочком говору. Свуда, у свим приликама и позицијама он је замењен гласом *в*. И оне речи које су улазиле у овај говор са гласом *ф* одмах су прерастале у облике у којима је тај глас ишчезавао, а на место њега се појављивао глас *в*. То се прерађивање збива и данас међу светом који стално живи у Ускоцима, тј. који не одлази некуд на школовање или да другде живи. Глас *в* место *ф* појављује се чак и у ономапопејским узвицима и речима изведеним од тих узвика, у којима би, по природи ономапопеје, било нормално очекивати глас *ф*. Одатле се види да је процес дефрикације гласа *ф* у ускочком говору у правцу соноризације, тј. у правцу прерастања у звук *в* — потпуно изведен.

Пошто је глас *ф* у словенским језицима несловенског порекла, природно је што његову замену у ускочком говору најчешће сусрећемо у страним речима:

вишек, *вишечина*, *вишекли'е*, *вишекѡ̄р*, *авѡрим*, *ѡ̄ѡнев* (Свѡ бѡ тѡнев), *виљѡн*, *ћѡв*, *ћѡв*, *ућѡвиѡи*, *ућѡвиѡи*, *ћѡвираѡи* (живети по својој

¹¹⁴ Београд, 1959, I књ., s.v. бирек.

вољи, уживати), *шѣвѣтер*, *вурѹна*, *маривѣйлук* и *марвѣйлук*, *вѣс*, *чѣвчи'а*, *маривѣи*, *маривѣили*, *мѹвѣи* (Оће мѹвтѣ), *сѣв*, *сѣвѣи се* (Сѣви'о сан се, Сѣв сам), *зѣвѣи* (Пѹн ми 'е чѣбук зѣвта), *вѹрсѣи*, *овурсѣиши* (Мене су моја ђеца овурсѣтила), *кава*, *кавана*, *вѣј* (тал. folio, франц. feuil), *вин*, *вина* (Онѹ је вина ђевѹјка), *винѣи се* (улепшавати се), *винѹкас*, *шѣдѣв* (Што е ѹвѣ штѣв чѣстит!), *кѹвер* (Ќдни'о е свѣ у кѹверу), *ѣривѹрѣаѣи*, *ѣривѹрѣаѣи* (Бљѣжи, ђаволе, што си ме привѹрѣала), *вѣлѣи* (Шѣер му вѣлѣла. — Јѣдан зѹб јој [машини за писање] вѣлѣ. — Штѣ ти вѣлѣ? — Вѣлѣло дѹсад њѣкѹме њѣ), *вѣлично* (Тѹ е нешто вѣлично), *ѣрѣверѣнс* (Нѣјвише ѣгрѣмо прѣверѣанса), *сѹвра* (Прѹжѣ ми рѹку прѹ ѹнѣ сѹврѣ), *Вѣлѣи*, *Вѣлѣиѹв* (Дѹшѹ Гѣвро Вѣлипѹв), *Врѣнѹѹз*, *Врѣнѹѹскѣ*, *врдѣи*, *вѣки'ер*, *ѣрдѣисор*, *врѹи* (Оћеш ли ѣмати штѹ врѹта?), *дѣруѣиши*, *кѣнвор*, *навѣка* (Ни'ѣсам, навѣкѣ ми), *навѣкли* (Сѣка је вѣзда навѣкли бѣла) итд.

110. — Не може се сигурно рећи да ли је група *хв* директно дала *в*, тј. да се глас *х* губио и из те групе као што се губио и из других група: *вѣла*, *вѣла* (Кѹд ми 'е Јѹко, вѣла бѹгу?), *валѣјбогу*, *вѣлѣи* (Вѣлѣнте, бѹже = валѣм те боже!), *вѣи'ѣи*, *свѣи'ѣи*, *ѹвѣи'ѣи* итд., или преко звука *ф* (не: хвала>фала>вала, већ хвала>вала).

111. — Као што је већ речено и као што се из материјала могло видети, и ономагопејско *ф* дало је *в* у овом говору: *вѣ'ѹ* и *вѣ'ѹ*, *врѣк* (<фрѣк), *ви'ѹкаѣи*, *ѣзвускаѣи*, *вѹнду'ѣ*, *вѹк* и *вѹк*, *вѹкнѹиши*, *врѣкаѣи*, *оврѣкаѣи*, *вѹра!*, *вѹкаѣи*, *ѹвѣкнѹиши*, *овѣкаѣи*, *вр* или *вр* (А јарѣбѣчице учи'нешѣ вр), *вѹнда'ѣ*, *навѣкаѣи се* итд.

Звук *ј*¹¹⁵

112. — И у овом говору као и у другим народним говорима овог типа артикулација гласа *ј* нема увек једнаку гласовну вредност. У једним случајевима та је артикулација у пуној својој вредности, онаква каква се обично среће у типичном изговору овог гласа у нас у књижевном језику; у другим је слаба, каткад врло ослабљена; а у трећим сведена на нулу, тј. у тим позицијама глас *ј* не постоји. Међу тврдим, непалаталним вокалима глас *ј* се изговара, обично, у својој пуној вредности, док се међу палаталним вокалима или у додиру палаталних и непалаталних односно непалаталних и палаталних вокала изговара најчешће слабо или се сасвим губи.

113. — Глас *ј* чврсто стоји:

1. На почетку речи:

јѣблѣн, *јѣвѹр* (Ќвѹм јѣвору крај кућѣ ѣмѣ вѣј педесѣ гѹдѣнѣ), *јѣе*, *јѣенѣе*, *јѣја* (Да е бѣло јѣдно јѣе да мѣло зачинѣте тѹ сѹну), *јѣ*, *јѣшка*, *јѣнѣи'а*, *Јѹван*, *Јѹванѹвић*, *јѹи*, *Јѹјо* (Нѣ дѣј, Јѹјо, ѹвцама у ѹткосе),

¹¹⁵ И за овај глас важи напомена дата за глас *х*, само што сам чланак о гласу *ј* објавио у ЈФ XXIII, Београд, 1958, стр. 221—226.

јој, Јоко, јџмужа, Јоциловићи, Јовањдан, Јулка, јџду, Јеврем, јџезеро (Јавјмо стоку на језеро у Шумарицама кад ни лџкве пресџшџ. — Бјли смо на Врџкјџм јџезеру), *Јџца* (Нџмџ загрјзати Јџцу), *Јџшовићи, јџлен, јџдан* (Јџдно дијџте кџ ни јџдно), *јџдва, јџсам* итд.

Сасвим је незнатан број примера без гласа *ј* на почетку иако су познате варијанте и са *ј*; то су, у ствари, лексички, а не фонетски случајеви: *џксер, џндџк, диџ(ш)*, али и *јдиџ(ш)*, *Еврџа, али и Јеврџа*.

2. На крају речи:

дај (Нџ дај џ отаву, јаџте (= јад те) нашо! — Дај ми џраг. — Дај настави тџ млијџко. — Дај ми, дијџете, каџбџ. — Дај ми џра. — Дај се сеџе. — Дај се на се), *идишјај* (Поитјај да не замркнуш), *иришјај* (Трпјај тџ завалу, видјш да џе кјша!), *измишшјај* (џдлш скрџб па измишшјај), *идмагјај* (Пџмагјај ако џџга знаш!), *сиришјај*.

Међутим, егзистенција звука *ј* на крају речи или облика није увек сасвим чврста. У 2. л. јџдн. императива глагола типа *идиш*, тј. *и/је*-основа, глас *ј* се, као ни у другим народним говорима, није одржао:

џдџи (џдџи џ жита, џдџи џ ти се кјс џ срца! — џдџи џд џткџсџ и ливаџџ. — џдџи џд мџне), *сџви се* (*Сџви се* па џеш пџжњџети), *џџи* (Сџџку змијџ џџи), *рџзџи* (Ајџе, Гајџо, рџзџи кџџ дрџво), *џдлш* (џдлш скрџб па измишшјај качџмак), *идиш* (Пошш џвџ варџенику џ сашлџка, дџ, лиле), *сџкри* (Онџјај се џна сџкри џ куђу да се замџкнџ. — Сџкри се ако нџ мислиш да те мушкџџајџ), *наџи* (Раџно наџи џвџе преко Глаџва), *идкри се* (Пџкри се џшима!), *наџи се* (Наџи се на мџне), *ириш* (Пришш му штџ на прс), *гри се* (Шџџи џџе и гри се), *џгри се* (Дџџбро се џгри, свџ си помџдрџла џ студџни), *иш* (џди, пџ варџеникџ), *насмш се, нџ смш се, смш се, сџшш, идџџи* (Пџџџџи тџ пришџевину), *шш, слш, рџзлш* (Слш, рџзлш, и џто ти живџта), *џгри, џми* (џгри џџду па се џми), *заџи* (Заџи тџ џ кџрту), *кри* (Нџ кри се за џга!), *исш* (Испш тџ кџп џџџџ) итд.

Гласа *ј* нема ни у множини: *идкришџе, сџвишџе, сџшшџе, џмишџе се, ишмо, ишџе, смшџе се* (Смшџе се ако ви је до смшја) итд. Обрнуто, императиви типа *џџкај* добро, исто као и у јџдн., чувају ово *ј* и у множ.: *џџкајџе, џџџкајџе, идшџџџџе, сџџџџџе, дајџе* (Дајџе ми јџш џџџџ) итд.

Облик *нџмџ* употребљава се и у форми *нџмџ*. Овај је облик настао, тј. у њџму се изгубио глас *ј*, у позицијама као *Нџмџ јој на џџб учшњџшш*, па се после уопштиџо. Данас је стварно немогуђе утврдити каџ се употребљава јџдан а каџ други облик. Као и у неким другим случајџевима, и овџе се сигурно може ређи да је овај дублетизам потпуно слџбодан. Да би се то видџло, неђе, мислим, бити без интереса да наведем неколико потврџда:

а) *немој*:

Нѐмōј да дѝмāш на мѐне! — Нѐмōј да се забāљāш. — Нѐмōј га ми'ѝшат. — Нѐмōј им варѐнику дāвати. — Нѐмōј забōралāт Сѝњāвину. — Нѐмōј му учи'њети нā жб.

б) *немо*:

Нѐмō, ѝмена ти бōжѝг! — Нѐмō јā да јој дōђѝм! — Нѐмō жāлѝти што си јој дāла. — Нѐмō да омалиш. — Нѐмō га заговāрати, дѝе да рāдѝ. — Нѐмō да црѝиш кō пачāрма. — Нѐмō се, јāдна, гри'ѝшати. — Нѐмō дāлѝт, лѝле, дāко ви штō приглāм. — Нѐмō дѝра њѝгōв навѝлак. — Нѐмō га ци'ѝдити. — Полако, нѐмō свѝ наипац. — Нѐмō пѝсат за амāнат бōжѝ! — Нѐмō бѝти лўда. — Нѐмō се изгōрети. — Нѐмō да се дѝрāш. — Нѐмō га дѝрати. — Нѐмō пѝти жѝђ. — Нѝшта зā тō нѐмō рāмати. — Нѐмō, мōј рōдо.

Једна статистичка провера показује да је фреквенција обе варијанте приближна (око 43,48%:56,32% у корист облика без *j*). Нешто ређе се у множини сусрећу облици без *j*: Нѐмōте да јāгњад нōдоѝ. — Нѐмōте ѝтићи без мѐне. — Нѐмōте ѝстāлāт [сено кад грабе]. — Нѐмōјте се ви шāлѝти с ѝзбѝлѝни'ѝем лўдима! — Нѐмōјмо, браћо, тākō! — Нѐмōјте кōнō лāнѝ итд. *Немомо* нисам забележио ни чуо, али мислим да није ислучено његово постојање.

Као што се из наведеног материјала могло видети, глаголи *a/a-*основа врло добро чувају звук *j* на крају 2. л. једн. заповедног начина: *чѝкāј*, *ѝричѝкāј*, *слўшāј*, *ђѝрāј*, *мрдāј*, *чувāј*, *глѝдāј*, *чишāј* итд. Ипак, у тим и још неким сличним случајевима појављује се понекад и форма без *j*. Тако се, поред *ѝдглāј* (<погледај), сусреће и *ѝдглā* (Пōглā тѝ што ми нѝ би Зоркѝ! — Пōглā ѝвā се ѝѝца нѝ дигошѝ. — Пōглā кōјā е жѝна на ѝнōм кōњу! — Пōглā ѝнў лōнцу. — Пōглā мōи'ѝг бѝлѝнāдѝ како кōсѝ и плāстѝ! — Пōглā, приѝтиште цѝ'ѝелō имāње!). Место *ѝмогајбōг* имамо *ѝдмāгабōг*, са изгубљеним сугласником *j* и редукцијом једне дужине. Редовни императив *чѝкāј* постоји и као нека врста узвика: *чѝкā* и *чѝка*, обично двапут или више пута поновљено, који се јавља и у облику: *чѝк* и *чѝки*. По једанпут сам забележио и ово: Дā (= дај) му ѝнў нōвў кōшуљу и Пōдā (= подај) му нāшу лѝмицу. У случајеве колебања уклапа се и заменица *шāј*, која, поред те форме, постоји и у форми *шā*: Е вāла ти је дōбар тā чѝк. — Дāј ми тā капўт. — Вāлā зā тā нōвāц. Изгубљено *j* сусрећемо и у прилогу *шāчас* (= сместа, одмах): ѝн дōђе тāчас. — Тāчас се ствōрѝ Мѝлена ѝднекуј. Форма *ојми* сведена је на *ѝми*, али се у *валāјбогу* (које је вероватно постало од *вала је богу*) глас *j* задржао. Овамо би ишле и појаве као: *ѝндā* и *ѝндāј* (ѝндāј ѝн ѝде у дрва), *ѝдондā* и *ѝдондāј* (Нѝ'ѝе дōлази'ѝо ѝдондāј), *вудā* и *вудāј*, *шѝдā* и *шѝдāј*, *ѝногā* и *ѝногāј*, *ѝвогā* и *ѝвогāј* (Пōглā ѝвогā јāда и Пōглā ѝвогāј јāда) и сл.

У посматрању ових појава не би требало искључити ни утицај староцрногорских говора. У случајевима кад *ѝми* и *ѝдмāгабōг* треба, мислим, видети редукцију гласовног (консонатског и вокалског) материјала, која је посебно карактеристична за разне узвике, узречице и сл.

Форме *й̄дг̄л̄а* и *гл̄а* (= глај) могле су се повести и за формама *й̄дг̄л̄е* и *гл̄е*. Дублетизми типа *д̄нд̄а* и *д̄нд̄ај* условљени су укопчавањем партикуле *ј*. Примери као *к̄ӯ је г̄д̄ј кр̄е̄й̄ѓ* и сл. последица су, очигледно, губљења једног од два иста сугласника, односно од два *ј*, с тим што у оваквим случајевима није искључена могућност губљења оба гласа *ј*: *к̄ӯ е г̄д̄ј кр̄е̄й̄ѓ*.

Ипак се из свега лако да видети да је губљење гласа *ј* на крају речи или облика врло уска појава. Појаве као *Д̄а му д̄н̄ӯ н̄д̄аӯ к̄д̄ш̄ӯлӯ* толико су ретке и толико одударају од језичког осећања ускочког човека да се за њих готово може рећи да су *lapsus linguae*.

3. У средини речи, у интервокалном положају вокалских секвенци: *ао*, *ау*, *оа*, *оу*, *уа*, *уо*, *еа*, *ео*, *еу*, *аа*, *оо* и *уу*.

ао ≥ *ајо*:

Б̄ајо, *Б̄ајовић*, *Г̄ајо*, *с̄ӣа̄ј̄ѓ*, *с̄ӣа̄ј̄о* (вок. од *стаја*), *л̄а̄ј̄ѓ*, *н̄а̄ј̄ѓ* (*Н̄а̄ј̄ѓ* б̄ӣ'ел̄ӣ св̄ӣ'ет̄), *к̄а̄ј̄ѓ се*, *ја̄ј̄ѓ* итд.

ау ≥ *ају*:

д̄а̄ј̄ӯ, *гл̄е̄д̄а̄ј̄ӯ*, *сл̄ӯш̄а̄ј̄ӯ*, *р̄еш̄а̄ва̄ј̄ӯ*, *й̄л̄ѐ̄ва̄ј̄ӯ*, *ч̄ӯва̄ј̄ӯ*, *с̄ӣа̄ва̄ј̄ӯ*, *вр̄џ̄а̄ј̄ӯ* (*Вр̄џ̄а̄ј̄ӯ* в̄ар̄нице с̄ д̄г̄њ̄ӣшта), *р̄аз̄д̄в̄а̄ја̄ј̄ӯ се*, *ћ̄ѐ̄ра̄ј̄ӯ*, *й̄реб̄р̄ѓ̄ја̄ва̄ј̄ӯ*, *й̄ре̄й̄р̄ӣч̄а̄ва̄ј̄ӯ*, *закр̄ес̄а̄ва̄ј̄ӯ*, *ид̄ра̄ј̄ӯ*, *с̄ӣд̄с̄а̄ва̄ј̄ӯ*, *й̄ма̄ј̄ӯ*, *нак̄он̄ча̄ј̄ӯ* (*Н̄е* могӯ љ̄уди да се *нак̄он̄ча̄ј̄ӯ*), *с̄а̄с̄ӣа̄ј̄ӯ се*, *сл̄ӣ'е̄ва̄ј̄ӯ*, *к̄ӣда̄ј̄ӯ* (*К̄ӣда̄ј̄ӯ* ми се *при'е̄ва*), *закр̄ив̄а̄ј̄ӯ*, *закр̄ж̄љ̄а̄ва̄ј̄ӯ*, *Б̄а̄ју*, *Г̄а̄ју*, *б̄а̄ј̄ӯн*, *ма̄ј̄ӯш̄ан*, *й̄дро̄ћ̄а̄јӯ* (дат. од *пороћ̄ај*), *вр̄ш̄а̄јӯ*, *на крају* итд.

оа ≥ *оја*:

м̄о̄ја, *ш̄в̄ѓ̄ја*, *с̄в̄ѓ̄ја* (*Н̄е* чеш̄е̄ т̄ӯђа к̄ѓ̄ *с̄в̄ѓ̄ја* р̄ӯка), *к̄ѓ̄ја* (*К̄ѓ̄ја* е б̄ӣла *н̄а̄ј̄згоднӣја*), *б̄ѓ̄ја*, *к̄а̄рабо̄ја*, *б̄ѓ̄јама*, *б̄ѓ̄ја̄*, ген. једн.: *б̄ѓ̄ја* (од *б̄ѓ̄ј*), *й̄рӣбо̄ја* (од *й̄рӣбо̄ј*), *кр̄ѓ̄ја* (од *кр̄ѓ̄ј*), *с̄ѓ̄ја* (од *с̄ѓ̄ј*, али *с̄ѓ̄а* < *соха* без развијања гласа *ј* и *Р̄а̄соа* < *Расоха* такође без развијања гласа *ј*), *л̄ѓ̄ја* (од *л̄ѓ̄ј*), *бр̄ѓ̄ја* (од *бр̄ѓ̄ј*), *зн̄ѓ̄ја* (од *зн̄ѓ̄ј*).

оу ≥ *оју*:

б̄ѓ̄ју, *кр̄ѓ̄ју*, *с̄ѓ̄ју*, *бр̄ѓ̄ју*, *зн̄ѓ̄ју*, *й̄рӣбо̄ју*, *з̄а̄во̄ју* (све дат. једн. од *б̄ѓ̄ј*, *кр̄ѓ̄ј* итд.), *м̄ѓ̄ју*, *ш̄в̄ѓ̄ју*, *с̄в̄ѓ̄ју*, *к̄ѓ̄ју* (све ак. једн. од *м̄ѓ̄ја* итд.), *К̄ѓ̄ју*, *С̄ӣѓ̄ѓ̄ју*, *З̄ѓ̄ју* (ак. једн. од *К̄ѓ̄ја* итд.) и сл.

уа ≥ *уја*:

к̄ӯја, *г̄ӯја*, *д̄лӯја*, *М̄ӯја* (ген. једн. од *М̄ӯјо*), *Д̄ӯја* (ген. једн. од *Д̄ӯјо*, хип. од *Д̄ӯш̄а̄н*) итд.

уо ≥ *ујо*:

к̄ӯјо, *г̄ӯјо*, *д̄лӯјо* (вок. једн. од *к̄ӯја* и д.), *М̄ӯјо*, *Д̄ӯјо*, *Гр̄ӯјо* итд.

еа ≥ *еја*:

б̄л̄е̄ја̄ӣӣ, *с̄е̄ја*, *кр̄е̄ја* и др.

Ваља овде приметити да се у овој позицији, иначе доста реткој, не држи глас *ј* онако чврсто као што је то случај са горе наведеним по-

зицијама. Тако се, поред *блѣјаѣи*, може чути и *блѣаѣи*. Можда овде, поред измењене фонетске ситуације позиције, треба видети и аналошке утицаје; наиме облици као *блѣи* (Стѣка блѣй. — Нѣмѣј да блѣйш), *блѣѣ* (Ѡвце блѣѣ) и сл., који су врло фреквентни а сасвим су остали без гласа *ј*, могли су утицати да ишчезне *ј* и у позицији коју има *блѣјаѣи*.

ео≥ејо:

блѣјо, сѣјо, крѣјо (вок. од *сѣја* и *крѣја*).

Ни ова позиција, која је такође ретка, није „склона“ развијању јеовских елемената у својим оквирима. Случајеви као: *дѣвео, срѣо, лѣо* (= врло изнемогао човек, у коме се још једва „дук ви^јѣ“) то јасно потврђују, тј. ако је истина да ти случајеви нису имали етимолошког *ј*, оно је опет истина да нису развили ни секундарно *ј*.

еу≥еју:

сѣју, крѣју.

аа≥аја:

Мáја, Гáја (Ѡдáвно ни^јѣсмо добíвали пíсмо од Гáја), *змáја* (Нí^јѣ нáкѣга змáја пѣт капом нѣбескѣм), *сí^јáја* (Пѣ Стáрцу íмá млѣго стáја), *сí^јáјаѣи* (Не мѣгу ни ѣткѣси вíшнѣ стáјати), *сí^јáјаѣи* (Нí^јѣ мѣгѣ ú наше стѣпе стáјати).

оо≥ојо:

брѣјѣ, сí^јѣјѣ, бѣјѣ се (Бѣјѣ се да му се сíн не пѣкáжѣ јúnáк), *Кѣјо, Јѣјо, Кѣјо, Јѣјо, бѣјѣм, Сí^јѣјѣм, свѣјѣм, мѣјѣм, швѣјѣм, кѣјѣм, Кѣјѣм, Кáјѣм, Јѣјѣм, мѣјѣј, швѣјѣј, кѣјѣј*, итд.

уу≥ују:

кѣ^јују, чѣ^јују, скѣ^јују, í^јлѣ^јују, кѣ^јују, кѣ^јују (Íшнѣрáј кѣ^јују нáнолѣ), *íзáв^јлѣ^јују* (Íзáв^јлѣ^јују нá планину чíм окѣпни снí^јѣг), *кѣ^јујују, ѣбују, Мѣ^јују* (Мѣ^јују Мáшанову ни^јѣдан нáш мѣмак нѣ може прíћи ни по лѣпѣти ни по снáзи), *Дѣ^јују* (Дѣ^јују се нí^јѣ свíћѣла ѣнá ѣвѣјѣка што смо гѣвѣрили).

4. Пред сугласником:

Сí^јáнѣјѣка, ѣвѣјѣка, Рáдѣјѣка, Вѣјѣка, вѣјѣка (Цí^јѣлу е нѣј нáка вѣјѣка крцáла нѣкѣј), *нáјгорнíѣ* (Шí^јлѣж спрáћáмо у нáјгорнíѣ бѣј), *јáдѣјѣка* (Нí^јѣ ѣнѣ ѣвѣјѣка нѣ јáдѣјѣка), *Мí^јáјѣло, áјѣка, Ајѣка, мáјѣка, úјѣна, вáјкáѣи се, свѣјí^јлѣв, швѣјѣски, мѣјѣски, Мѣјѣковáц* итд.

У префиксалној суперлативној партикули *нáј* сугласник се редовно добро држи, и пред сугласником: Дѣ сан ти нáјбѣлѣга ѣвна, и пред самогласником: Они су нáјѣдличнíѣ ѣáци у Југѣслáвíѣ. У овој позицији гублѣње гласа *ј* врло је ретко и, готово бих рекао, случајно: Нѣмѣј тáкѣ нáлѣпшѣ те мѣлíм. Ако се има у виду пуна артикулациона сливеност суперлативног префикса *нáј* са осталим саставним делом суперла-

тива, управо да се у изговору не јавља други акценат, онда је сасвим јасно што се губи једно од два *j* у суперлативу придева и прилога који почињу са *j*: *најачи*, *најаче*, *највиши*. Овде треба поменути и случајеве као *сајмиа*, у којима је глас *j* редовно чврст, а само се каткад губи: *сајмиа*.

114. — У свим другим позицијама глас *j* је или слаб или се, може се рећи, сасвим изгубио. Овде треба разликовати четири случаја.

1. Глас *j* је слаб у свим интервокалским позицијама у којима је први самогласник *и* а други ма који од остала четири самогласника наша:

а) *си'асеи*, *ѝекси'ан*, *си'леци'а*, *сајми'а*, *јанги'а*, *јанги'аи*, *гри'аи*, *бр'кајли'а*, *Или'а*, *Си'ани'а*, *Васи'ли'а*, *Икони'а*, *си'аи'а*, *Си'аи'а*, *сини'а*, *чиви'а*, *гри'а* (ген. једн. од *гри'ег*), *сми'а* (ген. једн. од *сми'ег*), *бри'аи*, *сми'аи* се, *зи'авеи*, *кмеши'а*, *зми'а*, *ши'а*, *Ми'ајло*, *ѝри'аи* (Они су *ничи* *при'атељи*) итд.

б) *ви'ока*, *гали'ои*, *Ми'бјка*, *Ми'о*, *Ми'о* ((вок. од *Ми'о*), *Ми'ом* (инстр. од *Ми'о*), *ди'о*, *чи'о*, *си'о*, *би'о* (*Би'о* е свѝ у сви'ету). *ѝои'о*, *дои'о*, *види'о*, *забди'о* (*Заболи'о* ме дрбб), *крди'о*, *брои'о*, *сломи'о*, *учини'о*, *замди'о*, *бри'б*, *види'о*, *мили'бн*, *кари'ога*, *ѝси'о*, *ѝти'онуи* итд.

в) *Ми'у*, *гри'у*, *сми'у*, *сми'ури'а*, *ли'у* (*Поси'ала* сам једну *ли'у* лѝка), *ви'укаи*, *ви'у*, *си'у*, *кри'у*, *ѝдли'у*, *дбави'у*, *ди'и'у* итд.

г) *ли'еи* (А. *Ли'еп* момак! Б. *Ли'еп* ббг кој га е дао. — *Ли'еп* му је они ѝетић), *ѝи'ем*, *маи'е* (*То* су *маи'е* бблан), *гни'ев*, *гни'ева* (ген. једн.), *ѝед*, *ѝедак*, *ѝеѝка*, *ѝеѝко* (*Он* се ѝутнѝ па ми ѝетко рече), *наѝеди'о* се (*Не* дѝрај га, *наѝеди'о* се), *чи'е* (*Чи'е* е двб ди'ете?).

У наведеним и сличним позицијама глас *j* се креће од пуне своје вредности до свог потпуног непостојања. Сасвим је нормално ако се чује *кариога*, *ѝѝи'онуи* итд., али и: *каријога*, *ѝѝи'онуи*, *учинио* и *учинијо*, *си'иенā* (*Бāvō* и [= из] *стиенā*) и *си'ијенā* (*Бāvō* и [=из] *стијенā*), *ди'еи* (*Не* дај дбље на завалу, *дѝете*) и *ди'еи* итд. То значи да је глас *j* у овим позицијама факултативан, у ствари без диференцијалног значења. Ако би се ипак хтело рећи нешто више од те опште констатације, онда би се могло рећи да су претежнији примери без гласа *j* него са ѝим. Покушаји неких дијалектолога да утврде под којим је условима чвршћи глас *j* у овим позицијама а у којима опет слабији, узимајући при томе и акценат као један од битних елемената, не могу се применити и на појаве овог говора. То због тога што у Ускоцима једно те исто лице сад изговара реч или облик без гласа *j* а сад са тим гласом. Овде треба рећи реч-две о још једној појави. Готово сви дијалектолози наглашавају да се глас *j* добро чује у интервокалској позицији *ио*, особито у глаголским придеву радном: *носијо*, *водијо*, *видијо* итд. Што се тиче ускочког говора, морам рећи да у ѝему глас *j* у тој позицији никако нема већу снагу него у ма којој од осталих лабилних позиција овог говора, тј. интервокалских позиција у којима је први вокал *и* а други ма који од остала

наша четири књижевна вокала. Према томе, у примерима као *би'о, говд-ри'о, учи'о* итд. глас *j* се „понаша” исто као и у примерима: *сни'ег, сџни'а, шџи'у* итд. Лабилност гласа *j* у показаним, а и неким другим позицијама толика је да се губљење овог гласа, као што смо видели, срета каткад и у позицијама у којима је глас *j* редовно чврст, нпр. Наљепшā е ствār слобда.

Природа овог *j* не ограничава се само на показане позиције, већ се преноси и у сличне позиције које се стварају у префиксалним образовањима. Тако је глас *j*, као што смо већ рекли, чврст у позицијама као *јавиши*. Међутим, у примерима као *јријавиши, јријавак* итд. глас *j* претвара се у лабилно *j*. Ипак ова позиција, захваљујући мотивисаности, остаје у нечему посебна: у њој се секундарно *j* никад неће развити до пуне снаге: *јриучиши*, евентуално *јри'учиши*, али никад *јријучиши*.

У неким нашим народним говорима у позицијама као *сџреа, јроа, соа, чоа* итд. развио се, после губљења гласа *x*, глас *j*. О томе се у ускочком говору уопште не може говорити. *Снаха* није прешло у *снаја*, већ у *сна* или, ретко, у *снаа*. У интервокалским позицијама речи *сџреа* не чује се глас *j*: *Кāплѣ сā сџреѣ*. — Кад *пāдā* кџша, кџкошке се налазе испџ стрѣа. Итд. Ово је стање овакво и поред тога што све ове позиције, као што смо видели, чврсто држе глас *j*: *сџреа — сѣја, сџа — мџа, сна (снаа) — сџја*.

2. Глас *j* ни у наставцима није остао поштеђен у ускочком говору, тј. у једним случајевима задржава се тај глас, док се у другима губи.

Иза меких сугласника глас *j* се губио: *ндџу, чāђу, жѣђу, дбрџѣ* (зб., обрљасто камење), *јунџмоџе* (кад није *јунџмоџи'е*), *Пџиџеџе* (Станка живџ у Пџтпеџе), али не увек — у топониму *Кџђје* и апелативу *џкуђје* задржао се, као што се види, глас *j* иза меког сугласника; додуше, овакве су појаве врло ретке.

Ни у придевима нема ништа јединствено. Док се, на пример, у придеву *бџжџ, бџжā, бџжѣ* и свим другим његовим управним и неуправним облицима глас *j* готово никад не појављује (Слџта бџжā. — Укџбет бџжā. — Кāли'ег бџжџ. — Кāстиг бџжџ. — Задаем ти бџжџа јџмца и бџжā јџмца. — Нџмџ за име бџжѣ. — Бџжџ лџуди. — Јџмā јг тмā бџжā. — Дџџа, јџмена ти бџжџа! — Јā таки'ѣ бџжџи'ѣ чудѣсā нџкад у свџм живџџу вџђџа ни'ѣсам. — Чџџа бџжā, итд.), при чему тај глас ипак није сасвим искључен (Нџ'ѣ му се знāло бџжџа ли'ѣка), док се глас *j* не чује ни у случајевима као: *џвџџ, џвџā, џвџѣ* итд. (џвџџ сџр, џвџѣ мли'ѣко, џвџā мљѣшина), дотле се у осталим случајевима сређе и једно и друго, или се чују само форме са *j*; тј. поред *џџџџ, мāџџ* (мāџџ кāшпāл), *кџџџ* (кџџџ сџн), *вџџџ* (вџџџ сџј), *зџџџ* (зџџџ трāг), *шврāџџ* (У тебе е шврāџџ мџзак), *врāжџџ* (Тџ е врāжџ пџсџ) итд. — имамо и: *мāџџџ* (поред *мāџџџ*), *мāџџā, мāџџѣ, мџџџџ, мџџџā, мџџџѣ, џџџџā, џџџџѣ, џџџџџџ, џџџџā* (топоним *Тџџџа вџџа*), *врāжџџā, врāжџџѣ* (Врāжџџѣ јџезеро), *врāжџџџ* поред *врāжџџџ*, *кџџџā* (кџџџā вљѣра), *кџџџѣ* (кџџџѣ поштеѣње. — Глāђу да се џткџџџџ од џнѣ кџџџѣ сџртѣ), *вџџџā* (топ. Вџџџā глāва, на Јабланову врху), *вџџџѣ, зџџџѣ* (зџџџā сџ), *шврāџџā* (*шврāџџā* пāмџт), *шврāџџѣ* итд.

Као што се види, колебања се, као уосталом и у знатном броју других народних говора, сусређу углавном у придевима са некадашњим

Тако је често и у санджију: Дѣла, и бѣгу е мѣло.

Ако је истина да су облици као *чѣе*, тј. без гласа *ј*, редовни, истина је, с друге стране, да су облици као *џѣла* обичнији него *џела* и сл.

Најзад, глас *ј* може се сматрати изгубљеним и у интервокалским позицијама истих палаталних вокала:

ији $\geq$ ии $>$ њ:

џогани (<поганији; Погани час ни'есам доживљела у свѣм ви'еку но тада), *ради* (Ради сам љуцки умри'ет но паски живљет), *несрећни*, *Никоди* (Он закваљуе Никоди), *ничи* (<ничији; Они су ничи прѣатељи), *Или* (<Илији; Он дѣста Или сликуе), *Илин* (Ово е коњ Илин).

У неким случајевима — углавном кад би јасноћа значења била доведена у питање — не врши се контракција секвенце *иџ* (в. и т. 27): *змиџа* (а не: *змиџа*), *иџица* (а не: *иџица*), *змиџи* (а не: *змиџи*), *змиџаџ* (а не: *змиџаџ*). Исто тако постоји само *миџ* (1. дат. од хип. *миџа*; 2. леји), пошто облик *миџ* или *миџ* не би био способан за ма какву семантичну функцију. Контракција се не врши увек ни у оним случајевима у којима се обично врши. Поред *Милиџ* (<Милији), *милиџ* (<милији), *џеџиџ* (<џеџији) итд. може се чути и: *Милиџи* (Радуем се Милиџи), *милиџи*, *Никодиџи* (Он закваљуе Никодиџи), *џеџиџи* и сл. Али у оба ова случаја — било да се контракција не врши, било да је она само потенцијална — глас *ј* се врло ретко може чути у овој интервокалској позицији, иако је ова позиција по својој природи блиска оним позицијама (в. горе) у којима се звук *ј* појављује бар у слабој форми, тј. у којима није потпуно изгубљен; дакле *змиџи*, а ретко *змиџиџи*.

Змиџаџ је вероватно настало од *змиџиџаџ*.

еје $\geq$ ее $>$ ѣ:

свѣдно (<свеједно), али *блѣѣ* (Виђи што блѣѣ онѣ бвце), *нѣднѣџ* итд.

Ни у овој позицији није, у случају неконтраховања вокала, искључена појава звука *ј*: *сѣѣ* (ген. једн. од *сѣја*) поред *сѣѣ*.

115. — Најзад, сви наведени односи огледају се, природно и у санджију; глас *ј* у засебним речима које чине једну акценатску целину понаша се као и у простим и сложеним речима. То је углавном случај кад се претходна реч или облик завршавају на самогласник:

Пошла те е карта. — Тѣшко ми ѣе. — Шта е? — Шта е било? — Што е? — Што е дѣшѣ? — То е онџ Милѣан што е би'џо у Пљевља. — Коѣ е дѣба, бѣже? — Остави ѣе, нѣшто е косна. — Жѣ му е. — Бѣ он сѣд? — Бѣ е коѣѣ? — Бѣ е воѣи'ер? — Страшиво е о дивинѣ. — Нѣма е. — Ово е Тали'ѣан. — Нѣ знам ѣѣ е. — А. Како е? Б. Дѣбро е. — Свака е јутрѣс у жито бѣла. — Ово е ѣпуч. — Пристѣ е при'ѣе, а сѣ не пристае. — Дошла му е страшна ѣра. — Замисли да не е ноѣас спѣпѣ сѣн! — Жѣ ми га е. — Сѣ'ѣно е ли'ѣпо рѣдило

òвѣ гòдинѣ. — Бѣло е млòго нàмѣтā. — Ци'ени га пò томе како му е виђело и òђело. — Жò ми те е. — Дāли смо е у дòбру кўћу. — Ўзећѣ ви 'е. — Не ўви'āj, рѣци òнò што е. — Сā ћу ви испрїчати кāко е пòп дрђжò гòвòр нāроду. — Врѣшко га е òддрò. — Нѣ бри-ни, проушò е òн тò. — Йїнекò е сїр на вѣли'е. — Млāви'ò га е кѣпом по глāви. — Душѣ ми, овàкò е. — Пāнѣ му нòм штā му е òтāц рѣкò. — Сāзна да е дòшла Јòкова сѣстра. — Стрāвично е. — Нѣ едем нїшта ёво двā мљесѣца. — Штò му е, тў му е. — Бòлѣ е овàкò. — Чй'ѣ е òвò? — Жївлѣла е òђе. — Бѣло е йж нїг дòбри'ег љўдї. — Прй'е се глѣдā кò е кàкòг срца нò кàкѣ е пāмѣти. — Зача-мāла е. — Нѣгова е снā од љўдї. — Тò е за ўклин. — Тò ни 'е од старїнѣ. — Вїђи кòлика е òвā прòдò! — Душāнова пўница е дòбра жѣна. — Рāзумна е кòлика е тѣшка. — Бѣло е пѣтнѣс свàтò-вā. — Дòшла е кò вѣриге. — Бй'ò е нāјбòлїй јўнāк. — Бѣ е òнò ди'ете Мр̀дѣлино? — Ускāко е òђе кò е налѣти'ò нā кр̀в. — Бѣло јò е пòзнāто. — Чй'е е òнò сй'ено? — Штò е òнò тѣ е Мљѣсѣп нѣкї пўт пр̀вен? — Кāко ти 'е вāмили'а? — Нѣна е лївада повр вāлò-вā вѣлики'ѣ. — Бòлā е òвѣ гòдинѣ òрница нò питòмина. — Зòрка е ип̀едок да не е нāпò. — Òстò е чй'с кò црквѣнї мїш. — Мāјка ми 'е испòљѣла. — Кāжи му да е нїштачòек. — Бѣ ми 'е кòшуља? — Вāлїла е. — Пўтра ћете е дòвѣсти. — Вїн му е сїн. — Ймò е двā брата. — Свѣ е залїзало. — Рѣци 'òј, итд.

Ако суседне речи и облици представљају посебне акценатске јединице, губљења гласа *j* нема макар они на својим додирима садржавали позицију у којој се у простим и сложеним речима и у сандхију губи сугласник *j*: Данāс нѣј йћи у сѣло, Йзнесе ни нѣкò дòбро јѣло на трпезу, Змїскò јѣзеро итд. У оваквој позицији звук *j* се, разуме се, не губи у оним случајевима у којима се не губи ни у простој или сложеној речи: Ймāг јѣдно дòбро јўне, Òнї Кр̀стòв ўгич дòбро јāвї пред òвцама итд.

Кад се везник *да* нађе у проклитичком положају, на њега се у ускочком говору не преноси акценат. Ја сам, додуше, слушао овакве појаве: Не мòгу òчима дā глѣдāм, али то није норма ускочког говора. Према томе, кад се овај везник нађе испред речи или облика који почињу секвенцом *је*, губљења гласа *j* обично нема: Ёно ймāш мāсаницѣ да јѣ-дѣш. — Ўзми òнѣ пр̀ње па дòђи да јѣдѣш. — Мйслїм да е нāјбòлѣ да јѣдан йдѣ нā подину а òстāли да му бачајў. Пређе ли свезник *да* у сферу проклитичности, онда се дешава да артикулација гласа *j* толико ослаби да га сасвим и нестане: Òди дā едѣш. И иначе, може се слободно рећи да се глас *j* не губи у свим оним позицијама када се чврсто не ослони на претходну реч, тако рећи у изговору не слије са њом. Тако ће се пре чути *Йза вāља је Сѣкино* него *Йза вāља е Сѣкино*.

У случајевима кад би звучна представа сувише одударала од семантичког садржаја који у себи носи, обично се остаје при чувању гласа *j*: Нѣко јò је рѣкò. — Јòво е јѣдѣ, иако није искључено ни: Нѣко јò е рѣкò, али не и: Јòво е ѣдѣ, јер би све то заједно замаглило значење у себи. И у другим сличним случајевима може бити губљења гласа *j* или

његовог чувања: Чй'ѣ е ђнѡ сй'ѣно и: Чй'ѣ је ђнѡ сй'ѣно, Ђѣ е мѡја завй'уша? и Ђѣ је мѡја завй'уша?, кад није: Ђѣ мѡја завй'уша?

116. — Завршетак *ијски* у речима изведеним од речй које се завршавају на *ија* своди се у ускочком говору на *иски*, тј. у њему се губи глас *ј*, као и у многим народним говорима, па и у говору многих образованих људи; *змискй* (Змискѡ јѣзеро, змискй лѹк), *сердйилйскй* (поред *сердйилйнскй*) итд.

117. — У овом говору нема неких појава које се сусрећу у неким суседним говорима:

1. *есам, еси, ес, едан, едном*¹¹⁶ у говорима Пиве и Дробњака; *едва, евиѣно, есенас*.¹¹⁷ Напротив, глас *ј* се каткад чује и тамо где му етимолошки није место: *Јевроја*. У примерима као *ексер, ендекаѣи* не чује се глас *ј*;

2. *чййау, йљевау, йребау, койау, ручау, гледаући* итд. у источно-херцеговачким, источноцрногорским и староцрногорским говорима;¹¹⁸

3. *йричека, гађа, слуша* и сл. (2. л. једн. заповедног начина) у истим говорима;¹¹⁹

4. *дванајс, йринајс* итд. у говорима источне Херцеговине;¹²⁰

5. *робје, сабја, гробје, цревје* итд. у истим говорима.¹²¹

6. Бројне позиције овог говора у којима је глас *ј* ослабљен или редукован — нису такве у говорима са северне стране; исп. Ружичићево бележење (тј. Ружичић можда схематски пише *ј* и кад је ослабљено, јер му фонетика није тема): *вйјек, дрйјен, Василије, йрйјашељ, вѡје-ваше, бројѣћи* итд.¹²²

Јѡтовање

118. — Није потребно, разуме се, говорити овде о целокупној појави јѡтовања. Оно на чему ћу се задржати из ове области јесте углавном такозвано новије и најновије јѡтовање, пошто је оно, најновије јѡтовање, једна од обичних црта ускочког говора; управо, ускочки је говор један од оних новоштокавских говора у којима је најновије јѡтовање, ако не сасвим доследно, а оно најдоследније изведено. Оно је захватило не само гласове као *ѡ, ѣ, с, з* итд., и то доследно у одређеним позицијама, већ готово доследно и гласове као *м, в, ѣ, б*. Овде се, разуме се, не мисли на случајеве у којима је постојао ма какав разлог који је био објективна препрека да се изврши јѡтовање, какав је нпр. место где се додирују два форманта у сложеној речи (*сјѡѣи*), већ на случајеве где тих препрека није било (*ијѣна* поред *йљеѣна*). Разлоге томе што се нај-

¹¹⁶ ГПД, 42.

¹¹⁷ ДИХ, 21.

¹¹⁸ ДИХ, 22; ИЦГ, 29—30; ССЈБГ, 118—119; ЦГ, ЗН; ŠD, 113; МД, 185.

¹¹⁹ ŠD, 194; МД, 181; ЦГ, 319; ССЈБГ, 118; ДИХ, 25.

¹²⁰ ДИХ, 22.

¹²¹ ДИХ, 24; ЦГ, 347.

¹²² АСПГ, 128, 133, 131, 159, 170. и на још много места.

Пећарац да пландују), *доћерајџи* (Доћеро ис Колашина стдо кила брашна, Доћерај те овце, ђаволе један), *наћерајџи* (Наћера коња у локву), *ућерајџи* (Јеси ли ућеро крнка у избу?), *ирћерајџи* (Јеси ли ми прећеро онога вола?), *заћерајџи* (Заћеро колац у ледину па сад не може да га извади), *шћерајџи* (Шћеро оно мало брава), *врћети* (Стао врћети зучку), *заврћети*, *уврћети*, *ирврћети*, *заповрћети* (Заповрће зичом па Јована посре главѣ), *оушћети* (<опустјети; Опушћела планина), *ужљућети* (Ужљућело ми мли'еко), *жућети*, *пожућети* (Пожућела трава), *лећети*, *полећети* (Полећела на њега, шћела да га преси'ече), *прилећети* (Прилеће па га загрли) итд.

Овде би могло бити одступања само у случајевима какав је новонесена реч *закљјев*.

Није сасвим јасно како је настао глас *ћ* у речи *ћенујџи се* (мало се осушити, просушити се). Може бити да је то дошло од *уједнујџи се*, што је уз редукцију гласа *д*, могло дати *ћенујџи се*.

У овај ред јотовања спада и јотовање гласа *ц*:

цј > *ћ*: *ћевњак* (<цјевњак, исп. *цј'ев*; голе мршаве ноге; Обргли'о ватру ћевњацима), *ћџајџи* (<цјетати < цвјетати; Чим снџ'ег околнџи, трава почне да расте и цвџ'еће ћџа), *ироћџајџи* (Проћџџо кунпи'ер), *ирћџајџи* (Прећџџо јаблан), *ћџаљка*, *ћџуља* (<цјетуља < цвјетуља), *ћџоња*, *ћџа*, *ћџак* (који се лако цепа; Готово свџ дрва су ми ћџпка), *ћџаница* (Исци'епџ ми неколко ћџпаница), *ћџило* (Јеси ли проци'џдила варџнику на ћџило?), *ћџица* (Расплџћо сан се док сам разорџ оноу ћџицу), *ћџокујан* (Ћџокупнџ мој прикод не износи десџт иљада), *св. Ћџонџси'е*, *Ћџико* (<Цјетко < Цвјетко), *ћџан* (<цјетан < цвјетан), *бџићење* (<бесцјење) итд.

Из примера *ћџајџи* и сл. види се да је и овде (као год и у *мећед*) долазило до јотовања у групи *цвј*.

Примери као *оујџивајџи*, *ироујџивајџи* и сл. су иновација и импорт.

120. — Сугласници *с* и *з* такође су начелно доследно јотовани, као што је то раније показано (в. т. 93).

121. — Као што је већ речено, процес најновијег јотовања захватио је у великој мери и гласове: *б*, *в*, *м* и *џ*. Да би се ова појава боље видела, најбоље је, мислим, да прво изнесем сам материјал.

бј > *бљ*: *бљџџ*, *бљџоња*, *бљџуља*, *бљџичко*, *бљџка* (Имам наки'е дваес бљџка), *бљџче*, *србљџи* (Е сџте [= сад те] вџшп неће србљџети), *засрбљџи*, *бљџаче*, *бљџжајџи* (Неј бљџжат. — Бљџш тамо. — Бљџж да бљџжимо. — Бљџжмо, људи! — Бљџште ми с очџ!), *џбљџи* (Побљџгло јџгње, Побљџгла за Бљажа Грдинића), *бљџлика* (Дрво свџ сама бљџлика), *бљџџка*, *бљџџџ*, *џбљџџи* (Обљџси капут ође, Дај ми пантоле да џг џбљџџим), *џбље* (Убили смо џбље, Ёво џбље косе па косите, Обље нџге слџ-

ми¹⁰), *идбљен* (= побијен; Нође е пдбљен вѣлики кѣмѣн), *бља* (Бља, шйко, бља!), *бљѣчико*, *бљѣн*, *убљен* (Бй¹⁰ е бљѣн, Брат овогај што е убљен), *бљѣнуши* (Бљѣну мѣло у онбј тмѣши), *бљѣлй* (<бјѣлй; Црн му образ, бљѣлй ђ снй¹ега), *Бљѣласица* (Бйли су с оѣцама на Бљѣласицу), *йрбљен* (Нѣ море у овѣ матару, пдпйла муња, пробљѣна е) итд.

Али сам забележио и ове примере:

бјѣлаче, *бјѣжашйи* (Она бјѣжй од вјѣтра), *бјѣлика*, *бјѣшињаши* (= све више постајати телесно снажан), *објѣшњаши*, *бјѣлѣв*, *бјѣлоња*, *бјѣлушина*, *бјѣлѣгла*, *бјѣлѣка*, *бјѣлуља*, *бјѣше*, *Трѣбјешанин*, *ѡбјен* (= обијен; Нй¹е јој вѣла слѣнкѣ објѣно).

Такође је нормална појава *вј* > *вљ*:

нѣвљѣшта (Нѣвљѣста, дѡдѣј ми тѣ дбућу), *нѣвљѣшйица* (ласица), *вљѣш* (Пѣшти њѣга да затвори бадањ, он је вљѣш), *нѣвљѣш* (Од нѣвљѣшта и гѡра плѣчѣ), *вљѣроваши* (Нѣ бој се, дѡћи ће она, вљѣрѣј ме. — Нѣ вљѣруем да е изйшѡ. — Јѣ тебе вљѣруем. — Нѣ биг вљѣрѡвѣла да е он такй), *вљѣра* (Плѣтиће они тѡ, бѡжѣ ти вљѣра! — Бйло е тѣ свѣкѣ вљѣрѣ), *вљѣнчаница* (Вѣш смо и вљѣнчанице мѣтнѣли), *вљѣнчаница* (докуменат о венчању: Јѣси ли йзвѣдйла вљѣнчаницу?), *вљѣшйица* (Дѡшле вљѣштице ѣ свѡј рѡд), *вљѣја* (хип. од *вљѣшйица*), *свљѣцкй*, *йрвљѣнац*, *жйвљѣши* (Лѣѣди прй¹е нй¹ѣсу овѣк ѡ жйвљѣли), *йржйвљѣши* (Јѣ овѣ нѣсрећу прѣжйвљѣти не мѡгу), *нажйвљѣши се* (Вѣла се й он нажйвљѣ), *вљѣйтар* (Нй¹е онѡ чѣк, нѡ вљѣтар, Вљѣтар ни свѣ плѣстѡве пойсрѣтѣрѡ), *двљѣма* (Спрѣмила сам ѣжину њйма двљѣма), *вљѣйрѡбитина* (Онѡ, јѣдан, нй¹е имѣње, нѡ вљѣтрѡбитина), *вљѣйрина* (Пѣнула нѣкака вљѣтрина, нѣ дѣ ѡка отвѡрит), *вљѣйрѡмуша* итд.

У овим забележеним примерима група *вј* нйѣ прѣшла у *вљ*:

свјѣшкйиња (Нѣгоѡа е жѣна *свјѣшкйиња*), *свјѣцкй* (Прѡвй свјѣцкй рѣт не (= нас) е ѣтрѡ, а ѡвй другй докусѣри¹⁰), *вјѣйтар*, *свјѣшлѡс* (Нѣшто ми ¹е гѡрѣ од ѡвѣ свјѣтлости и вјѣтра), *йрйвјѣнчашйи* (Прйвјѣнчѡ Кѡсу за Пѣнишу), *вјѣкови* (Вјѣкови су отѡдѣ прѡшли), *цвјѣтѡви* (Кѣд окѡпнй снй¹ег, по лйѡвадама се рашѣѣтајѣ цвјѣтѡви), *йѡсѡсвјѣйѡвашйи* (Прй¹атѣл му посѡвјѣтуе да нѣ идѣ ѡнамо), *увјѣрѣње* (Трѣбѣ ми јѡш јѣдно увјѣрѣње), *звјѣркѡв*, *вјѣра*.

И јѡтована група *мј* је у прѣвази над нејѡтованѡм:

намљѣчак (Мѡ е (= мој је) намљѣчак кѡ тѡј прѣѡдњѣк), *намљѣшњаши се* (Вйди кѣко се намљѣшња), *йрѣмљѣшйашйи* (Бљѣжи од мѣне, не мѡгу се јѣ прѣмљѣштати кѣко тй ѡнеш), *мљѣшина* (Напунйла сам и онѣ дрѣгѣ мљѣшину скѡрѣпом, Напѣвѣј мљѣшину), *шѣмљѣн* (Нѣ би дѣла бѡгу тамљѣна), *мљѣсѣчѣр* (= регрут кѡји служи месѣ дана: Бй¹⁰ сам ѣ мљѣсѣчѣре), *чѣмљѣши* (Нѣће зѣр цй¹⁰ вй¹ѣк чѣмљѣти у тѡвници?!), *ѣмљѣши* (Не ѣмљѣг да сврнѣм, ѡће ли он ѣмљѣт тѡ урадйти?), *смљѣши* (Нѣћеш тй смљѣти ѣдарйти на њѣга), *нѣм-*

лешћāj (Ишли те добалјали накав намлешћāj њз Никшића), *грмље-иши* (Ка станē грмљети око овѣ вѣвѣ, стрѣг да те увати); *ѣрегрмљеиши* (Најтежē смо прегрмљели), *загрмљеиши* (Шта овѣ на њу загрмље!), *млѣсѣц* (Има млѣсѣц њѣ писѣ), *млѣриши*, *ѣзмлѣриши* (ѣзмлѣрите овѣ мѣсо на чѣвкиу), *ѣримлѣр* (Он слѣжи за примлѣр свѣѣм бѣранскиѣм ѣацима), *ѣамлѣсак* (= запуштено, прлѣво одељење, место, просторија).

Реѣи су примери кад група *мј* не прелази у *мљ*:

мјѣсѣц (Бѣѣо е у Биѣграду два мјѣсѣца), *ѣмјѣшан* (Он је за свѣѣ ѣмјѣшан), *намјѣчак*, *намјѣриши се* (Срѣѣом намјѣриг се на добра чѣска), *мјѣшина* (Одишѣ ли ти мјѣшина ѣѣ?), *ѣримјѣнак*, *намјѣр-ниѣ*, *мјѣши*, *смјѣши*.

Најзад, ево и материјала за *ѣљ < ѣј*:

ѣљѣи (Да ми ѣј дѣниѣсти тѣ плѣт), *ѣљѣиѣиѣ* (Јѣ ли ми ѣни плѣтиѣ у тебе?), *ѣљѣца*, *ѣљѣдела* (млет. *riadella*), *Плѣиѣвци*, *ѣљѣвак* (Опери ѣнѣ плѣѣе у млѣкѣј вѣди, свѣга га е пѣсуо плѣвак), *ѣљѣчиѣи* (Лѣѣти, кад ѣпрѣ звиѣзда нѣбескѣ, плѣвчиѣи ти дѣѣу кѣ вино), *ѣљѣн* (Прѣстани, јѣси ли плѣана!), *ѣљѣнѣс*, *ѣљѣна*, *ѣљѣниши* (Данѣс је мѣј рѣд да плѣним, ѣјде плѣни), *ѣсплѣиши* (Не ѣсплѣг да ѣватѣм ѣрла), *ѣлѣшѣив*, *ѣлѣшѣивѣиши се*, *ѣлѣшѣивѣиши* (Пѣчѣло да плѣшѣивѣи), *ѣрисѣлѣиши* (Прѣсплѣла за удају), *ѣлѣга* (Свѣ му изѣшлѣ плѣѣе по лицу), *ѣлѣѣв* (Она е, ѣстина, плѣѣва, али њѣ рѣжна), *ѣлѣва*, *ѣлѣсма*, *ѣлѣвѣње*, *ѣлѣвѣниѣа*, *ѣлѣвѣиши* (Свѣ мѣѣ плѣсме плѣвѣше, Мѣнци и ѣѣвѣјке ѣграју и плѣвају, Знѣш како му е плѣвѣ?) итд. Забележио сам и ове случајеве са неизвршеним јѣтовањем групе *ѣј*: *ѣјѣсма* (Имѣш ли прѣпис од ѣнѣ пјѣсмѣ?), *ѣјѣн* (Јѣ тѣ ни пјѣн урѣдиѣо нѣ биг), *ѣјѣнѣс*, *ѣјѣна* (Кѣлика е данѣс пјѣна на млиѣку!), *ѣјѣвчиѣи* (Набѣрала борѣвниѣѣ и пјѣвчиѣѣ).

Нешто је подложнији јѣтовању односно ѣпорнији нејѣтовању сугласник *ѣ* у односу на сугласнике *б*, *в* и *м*; ипак је разлика доста мала, па се може готово занемарити. Просечни проценат јѣтованих примера у мојѣј граѣи износи: 84%. У ствари проценат у корист јѣтовања је јѣш веѣи јер нису унесени и урачунати сви забележени јѣтовани примери неких ѣдрѣница. Ипак треба нагласити да се проценат нејѣтованих примера повеѣава услѣд прилика кѣје су захватилѣ усковчи говор у последње време.

У хронолошком поглѣду може се реѣи да је јѣтовање у говору старијих ѣсоба готово дослѣдно, до краја извршѣно, не само сугласника као *д*, *ш*, *з* и *с* веѣи и сугласника *б*, *в*, *м* и *ѣ*; међу млађим светом чују се, пак, доста често нејѣтовани примери, као *ѣјѣсма*, *дѣѣвѣјка*, чак и *ѣсма* и *дѣѣвѣјка*. И то свѣдочи да је процес најновијѣг јѣтовања био и практично дослѣдно захватио усковчи говор, а да у новије време долази до ѣеговог заустављања. На жалост, нема никаквих писаних спѣменика усковчѣг говора из кѣјих би се могло видѣти како се развијала ова појава, ово питање, тј. да ли је било дослѣдно извршѣно јѣтовање (сем неких

ситнијих случајева), па наступио процес дејотизације, или је био просто прекинут процес јотовања, па се до данас задржале обе форме (чак се од исте особе може чути и, рецимо, *иљѣна* и *ијѣна* и др.), или, најзад, није у неким приликама ни било процеса јотовања.

122. — Није редак случај да иста особа изговара не само јотоване и нејотоване облике већ и исту реч или облик јотовану и нејотовану. Неке од речи или облика су само јотовани, и то је, као што се из досадашњег излагања могло видети, најчешћи случај: *ђѣвојка*, *ђѣрајѣи*, *ијѣиј*, *бљѣка* итд.; други само нејотовани: *дјѣлови* и др.; трећи и јотовани и нејотовани: *нѣмљѣра* и *нѣмјѣра* и сл. Од ових последњих, јотованих и нејотованих, неки су чешћи као јотовани: *иљѣвајѣи* има већу фреквенцију него *ијѣвајѣи*; неки су фреквентнији као нејотовани: *усијѣк* је чешће него *усиљѣк*; док су трећи, тако рећи, у подједнакој употреби: *иљѣна* и *ијѣна*.

123. — У сваком јотовању групе *лј* и *нј* увек дају *љ* и *њ*, тј. као ни у књижевном језику не постоје групе *лј* и *нј*: *мљѣкар*, *мљѣчка*, *заирѣвѣи се*, *љѣскоѣв*, *љѣб*, *љѣйдрѣчијѣи* итд.

124. — Ваљало би очекивати да *мрзјѣи* пређе у *мрјѣсѣи*, као што је *изјѣсѣи* прешло у *ијѣсѣи*; међутим, немамо тај резултат, већ: *мрјѣсљѣи*, тј. са аналошким *љ*.

125. — Као што је већ речено на почетку ове главе, јотовање изостаје тамо где постоји неки разлог за несливено изговарање гласа *ј* са претходним сугласником. Како је то обично случај са сложеним речима, у којима постоји осећање границе међу простим деловима, — то у њима и сусрећемо појаве нејотовања у ускочком говору: *сјѣвијѣи* (а не: *шавијѣи*; Ка сј сјавио?), *изјѣвијѣи* (а не: *ишјавијѣи*; Изјавили Ћскоци мал на планину), *објагњѣи се*, *сјѣи*, *узјѣи* (али *ијѣсти* < изјести; Узјо луд на мѣнѣта, тј. момак с мало памѣти на бесна коња), *разјѣијѣи* (Разјѣшио онѣ вѣличѣтине, па нијѣкад да ѣг сѣстави), *објѣи* (Објѣле магле Дурмѣтор), *сјѣгња* (овца, а не: *шѣгња*), *сјѣжно* (време), *сјѣкајѣи* (= *сјѣхати*), *сјѣријѣи*, *сјѣзијѣи се*, *сјѣијѣи се*, *ијодјѣрмијѣи* (окренути јѣрам доле, под грло; Потрчи, Никола, ѣно вѣлови подјѣрмили), *ијдјѣднѣк*, *ијодјѣвијѣи* (Подјѣвиле овце пот подину), *одјѣвијѣи* (Одјѣвила стѣка у штѣту), *ддјѣи* итд. Јотовања нема ни у примерима као: *изјѣднѣчијѣи*, *ијјѣднѣ*, *с јѣднѣиѣм*, *с јѣднѣкиѣм*, *ијјѣдѣ*, *уз Јулѣку* итд. Овако је и у Пиви и Дрѣбњаку^{122а}, док је у Вушовићевим говорима^{122б} извршено јотовање: *изјѣднѣчијѣи*, *изјѣднѣ*, *сѣднѣиѣм*, *сѣднѣкиѣм* итд. Катѣкад, додуше врло рѣтко, и овамо продре процес јотовања: поред *објагњѣи се* (овај се глагол чује и без гласа б: *дјагњѣи се*) може се чути и *обљѣгњѣи се*, па одатле и *обљѣгњѣница*.

Јотовање није увек извршено ни у неким простим речима: *ијѣлеснѣи* (поред *иљѣлеснѣи*; исп. однос *ијѣѣло* и *иљѣло*), *ијѣме* (поред *иљѣме*), *ијѣскоѣба* поред *иљѣскоѣба*, затим у суфиксалном делу неких простих речи: *кѣлѣје* (не постоји *кѣлѣје*, као у неким староцрнѣгорским говорима), *кѣзјѣи* (поред *кѣђѣи*) и др., али *ијѣиј*.

^{122а} ГПД, 45.

^{122б} ДИЖ, 17.

Исту појаву, разуме се, срећемо и у сандхију, тј. на додиру суседних речи које се изговарају као једна акценатска целина, тј. потпуно сливено:

Стòй насрèt кућē. — Штò њг òвò нè бѝ, бòк ти свèтѝ? ! — Прèли'ећē з бр̀да нà бр̀до. — Нè мож га дѝћи из гр̀ба. — Др̀ш се млáдòга и јáкòга. — Је ли гр̀ота да òстанè бèsреће (< без среће). — Не мòгу ишчекáт дог Ду́о (< док Дујо) нè дòђē. — Цѝ'ò дáн нѝ'е њзлазѝла њс кућē. — Извади'ò кòмáт мèса ис кòтла и пòи'ò. — Нег задерè же бѝло у Бр̀цкòј, покòсиће дáнáс два тòвара сѝ'ена, — Нег дòђē да се стр̀пá òвò. — Нид (< нит) га мòш извèсти. — Нèмò такò, бòк ти бра̀цкá. — Иш̀нерáј тѝ стòку њшумè (< из шуме). — Гѝбáвци о тебе (< од тебе) òтпадáли! — Дò сам бра̀вè пòт кесѝм. — Сáд је дòшò з Бувáна. — Бòк ти пòмòгò! — Свè што бѝвá, сѝбина е кр̀ива, али млòгòм òт памèти бѝвá. — Нè знáм ни зàшто ни кр̀што (< кроз што). — Пѝшти тò тèле пòт краву. — Кѝ ће (< куд ће) кр̀шка нò пòт крушку. — Прòсни òнѝ вòду ис кòрита. — Сѝнòј су шлèгли њс Корѝтá. — Упр̀цò е у дваеспèдгодѝнá (< дваес пет година) а рáдѝ кò ди'èте! — Ымá му десèд годѝнá (< десет година). — Ёно га пот кр̀ветом. — Свè рáдѝ ж њáволом и з бáксузом. — Тò му е òт прелáдè. — Мѝлан је кòт кућē. — Дò њг је у бèш'ење (< бесцјење). — Пѝно бик ти ѝмала да прѝчáм. — Јá ò тогá (< од тога) не òблáзѝг. — Не дáдѝ му ѝзá (ѝзићи) њс кућē. — З дòлинè смо рáшккли. — Тò е сѝн Пèтрòв з Бáрá. — Цáр ли бѝ'áг дог њèвòјка бѝ'áг! — Òвò е мòнче њс Пивè. — Обáлићу га, пот кáул. — Не мòгу бес тебе зàвр̀сти вòлове. — Òна пáдá з гòрè. — Дѝк се одáтле. — Ш̀еђели су дòслèн прèt кућòм. — Прèвади òнò мèсо њс тећē. — Бáц гáда (< бач гáда; бач = бáчи — импер. од бáчийши). — Нег дòй тèле. — Иш̀нерáј òвце њс тора. — Требò бик се òбри'áти. — Штá òвò бѝ с нaмa, бòк ти свèтѝ Јòван! — Дѝш се (< диж се), дѝ'èте. — Тѝ ћеш тò нáјбòлè ишчивѝ'ати (< изчивѝјати) итд.

Као што се види из овог материјала, принцип Вукове фонетичности потпуно је заступљен у овом говору. Звучно-незвучна односно незвучно-звучна супротност отклања се и у овом као и у другим народним говорима и у говору уопште тиме што се гласовне неравнине поравнавају и извлачи погодна, ефикасна лака фонетска линија, гласовно уједначена и која ничим не омета редован ток говора.

Међутим, тај општи гласовни принцип, принцип фонетичности, који се не само у нас већ и у другим језицима у свету сунротставља принципу етимологичности, није сто посто спроведен у ускочком говору.

Прво што у том смислу треба напоменути јесте да језичко осећање, језичка „свест“ ускочког човека задржава каткад извесне гласове и тамо где се они по асимилационим токовима не би могли задржати. Ако у облику *узак* или *слáдак* или ком сличном гласови *з* и *д* нормално стоје у језичком осећању представника ускочког говора, онда се каткад може десити да ти гласови остану и у облицима *узка* и *слáдка*, тј. да не пређу у своје безвучне парњаке *с* и *ш*. Истина, сем неких специфичних, изузет-

(< разићећи), *обеззубићи* (< обеззубити), *каћи* (< кад ти; Нёмб каћи кажём); Ка грѣбаднѣ (< кад требадне), урадићемо; итд.

131. — Асимилација *сйрамйуишица*, *зелембаћ*, *једамйуи* и сл. овде није извршена.

132. — О неким другим асимилационим појавама говори се и у наредној глави и другде у овом раду.

Још неке йромене сугласника

133. — Глас *м* се у извесним позицијама делабијализује:

грунка (< грумка) (Наше су овце у *грунку*), *йаңиийи*, *зайаңиийи*, одг *йаңиивека*, *Љубинка*, *синсиа*, *озинкуља*, *бунбар*, *денбел*, *санка* (< самка; Његова е кућа на *санку*), *бдйнкѣ*, *шљаңиаи*, *кунйер*, *кунбура*, *лаңиа*, *занче*, *зениара*, *лунбрела*, *сандруга* (< самдруга), *йдсйрнка* (< пастрмка), *йобрайинковић*, *озинче*, *озинчад*, *крнка* (< крмка), *крчић* (< крмчић), *шенлук*, *јангура*, *монче*, *мончад*, *мончи*, *мончина*, *јенчији*, *ванйер*, *ћунка*, *сланка*, *ончица* (< омчица), *йобрайинсйво*, *моңчадиа*, *йрунбоса* (< трумбоса), *санйрећй* (< самтрећи), *седандесей*, *рйалиа*, *ймански* (Нѣ биг тб учйњела ни у поманско йме), *йунбус*, *нанчица*, *чанйаи*, *инбрей* (< имбрет), *инбрейшица*, *канчикур*, *ганбаи*, *саншиина* (< самштина; Он жйвй у санштини), *канчиа*, *шенлучийи*, *дсансйо*, *конишиа* (Ожѣнио ми се коншиа), *конишлук*, *санйас*, *йраня*, *йранийи се*, *йрунйаи се*, итд.

Ово претварање сугласника *м* сусреће се и у сандхију у одговарајућим позицијама:

Омрзнуо сан себе. — Сан санцйт је дтишб љ планину. — Видио сан га један дан. — Трѣвио сан га на ријечи. — Мдлин те кб брата. — Послала сан јој осан кйла скдрупа. — Прдб саму (= сам му) осан товара сйена. — Сан ћу йћи и сл.

Као што се види, ово претварање гласа *м* врши се пред сугласницима: *к*, *г*, *й*, *б*, *с*, *ш*, *д*, *йи*, *ч*, *ц*, *и*, *ћ*, тј. пред по природи различитим сугласницима: задњонепчаним, зубним итд., а и пред усненима се запажа овај процес, затим пред струјним, праскавим, африкатским итд. Другим речима, уопштено би се могло рећи да се сугласник *м* мења у правцу сугласника *н* испред свих врста сугласника (испред сонаната, као и испред вокала, ове промене готово нема: *самљейи*, *замљечийи*, *умријейи* итд.), али: Рѣкб сан ви.

У ствари се ова појава не може посматрати одвојено од назализације вокала испред носних сонаната, о којој је било речи у одељку о вокализму. Појава има смисао редукције, али не назалног него оралног елемента, док фонолошку, дистинктивну функцију задржава углавном назална

љени пример: *ајсодлудно*. Мислим да ово не треба доводити у везу са асимилацијом сугласника, већ са дисимилацијом или са неким моментом прекрајања страних речи приликом њихова примања у домаћи говор.

129. — Многобројни су, јасно, и примери за једначење сугласника по месту и начину образовања:

бајсџеји (Баљега никад није мирисала, већ увијек бајсџела), *рајсљевак*, *ијсљемезаји*, *ињџан*, *ијсљускаји*, *рашчџенуји*, *Шћџан*, *Шћџо*, *Шћџовић*, *ујсљуџеји* (Ужљуџело млијџеко), *ињџа-ница*, *ијсљубији*, *ињџраји*, *ињџи*, *ињџови* (ном. мн.), *иљџак* (слабо печен, танак, слепљен хлеб), *бејсљебовић*, *ијсџејина*, *рајсџећи* (<рајсџећи>рајсџећи>рајсџећи), *ујсљујила се*, *уиљујила се*, *ијсљедњи*, *ијсљегла*, *иљџб*, *иљџгла*, *рајсџејаница*, *ијсџесте* (Кд ијсџеде овака имена овдј џеци, крс му дџин!).

И у сандхију:

Што ијсвадј ијс њџга чџпе, кџкала! — Не знам шта е ш њом. — Ш џудима е лако дџј дџ рџда и начина. — Ж џететом тџдан проџе. — Не знам шта џу ш џим. — Опросио би ш џим вџс бџјели свџјет. — Бџла е ш џиме у сџлу. — Ш џима ни [= нам] је увијек бџло лџјепо. — Бџрили смо се ш џџемцима. — Бџла се ж џететом цџјо дан и цијџелу нџј. — Не мџгу беж џијг. — Вџцијџгу се двџ чоџка ш џим. — Остадосмо беж џџба. — Неј тџ то учињети беж џинџга знања. — Осто е беж џивџе и без волџва. — Обишџу се јџ ш џим. — Они би обезвџјали беж џџга. — Јџванка џе ш џџџџџџ вџмо. — Пџчо е нџ ш чџм. — Ијс џџ излџти јџдан тџвтер. — Ударџћу те ш џиме. — Изабџри најбољџ ијс џијг. — Па издџри живџо дијџете ијс џџ. — Испиџо е свџки кџмџн ијс џивџе. — Ж џџаволом ли је тџ зџрада! — Тџ е ж џџаволом пџсџ. — Прџлазио е бн ш џџме. — Свџљено ш џџга чџдо (= много). — Јџ се ш џима инџтџм. — Пџглџ, нџ ш чџм уста да џтрџ. — Испаде ијс џџ јџзџарица. — Ш чџм да зџгрџдџм сџјџено. — Гџџџ ш џџме кџ грџм. — Тџ ти је рад беж џџава. — Свџјџ се нџж џџ. — Скџчио иш џџстека итд.

Међутим, ни асимилација сугласника по месту изговора, као ни она по звучности, није увек доследно изведена у ускочком говору. Поред *иљубији* *иџице* може се чути и *сљубији* *иџице*, затим *сњџан*, *изљемезаји*, *изљускаји* поред облика са извршеном позиционом асимилацијом. У глаголу *сњџрији се* (покуњити се; Сњџријо на ништа — спао на ништа, пропао) чак се не чује глас ш, а *изњџрији* је обичније од *ијсњџрији* (онемоћати, ослабити, изнемоћи). Ни у изразу *иш џџсџека* не чује се увек глас ш, већ и безвучено з, чак и с.

130. — Као у књижевном језику и у другим народним говорима, и у ускочком говору обе врсте асимилације, свака за себе или удружене, доводе често до редукције истог гласовног материјала: *разшегати*>*расшегати*>*рашшегати*>*рашџегаји*, *ишмџкнџти* (< ишмџкнџти), *рајсџећи*

(< разићећи), обезубиџи (< обеззубити), каџи (< кад ти; Немб каџи кажём); Ка трѣбаднѣ (< кад требадне), урадићемо; итд.

131. — Асимилација *сирамџуиџица*, *зелмбаџ*, *једамџуи* и сл. овде није извршена.

132. — О неким другим асимилационим појавама говори се и у наредној глави и другде у овом раду.

Још неке промене сугласника

133. — Глас *м* се у извесним позицијама делабијализује:

грунка (< грумка) (Наше су бвце у *грунку*), *ја̀ниџи*, *за̀ја̀ниџи*, од^т *ја̀ниџивиџека*, *Љуби́нка*, *си́нси'а*, *озинкуља*, *бу̀нба̀р*, *дѐнбел*, *са̀нка* (< самка; Његова е кућа на *са̀нку*), *бо̀ди́нкѣ*, *ша̀ла̀ниџи*, *ку̀ниџе'ер*, *ку̀нбура*, *ла̀ниа*, *за̀нче*, *зѐниа̀ра*, *лу̀нбрела*, *са̀ндруга̀* (< самдруга), *ја̀си́рка* (< пастрмка), *ја̀браџи́нковиџ*, *о̀зи́нче*, *о̀зи́нча̀д*, *кџи́рка* (< крмка), *кџи́чиџ* (< крмчиџ), *шѐнлук*, *ја̀нгура*, *мо̀нче*, *мо̀нча̀д*, *мо̀ни*, *мо̀нчи́на*, *је́нчиџи*, *ва̀ниџе'ер*, *ћу́нка*, *сла̀нка*, *о̀ниџица* (< омчица), *ја̀браџи́нскиво*, *мо̀нча̀ди'а*, *и́рбу̀нбоса* (< трумбоса), *са̀ниреџи* (< самтреџи), *седа̀ндесеџи*, *џи́ала'а*, *и́дма̀нски* (Не биг то учињела ни у *пома̀нско џме*), *и́у̀нбу̀с*, *на̀нчица*, *ча̀ниџи*, *и́мбреџи* (< имбрет), *и́мбреџица*, *ка̀нџику̀р*, *га̀нбаџи*, *са̀ниџи́на* (< самџина; Он жи́ви у са̀ниџини), *ка̀нџи'а*, *шѐнлу́чиџи*, *о̀санџио*, *ко̀ниџи'а* (Ожени'о ми се ко̀ниџи'а), *ко̀ниџи́лук*, *са̀ниџас*, *и́ра̀ниа*, *и́ра̀ниџи се*, *и́рбу̀ниџи се*, итд.

Ово претварање сугласника *м* сусреће се и у *сандџију* у одговарајућим позицијама:

Омрзнуо са̀н се́бе. — Са̀н са̀нџи́т је о́тишо́ у планину. — Ви́ди'о са̀н га жеда̀н да̀н. — Трѐви'о са̀н га на ри'џи. — Мо̀лин те ко бра̀та. — По̀слала̀ са̀н јо̀ оса̀н кџи́ла ско̀рупа. — Прдо̀ саму (= сам му) оса̀н това̀ра си'џена. — Са̀н ћу и́џи и сл.

Као што се види, ово претварање гласа *м* врши се пред сугласницима: *к*, *г*, *џ*, *б*, *с*, *ш*, *д*, *џ*, *ч*, *џ*, *и*, *ћ*, *тј*. пред по природи различитим сугласницима: задњонепчаним, зубним итд., а и пред усненима се запажа овај процес, затим пред струјним, праскавим, африкатским итд. Другим речима, уопштено би се могло рећи да се сугласник *м* мења у правцу сугласника *н* испред свих врста сугласника (испред сонаната, као и испред вокала, ове промене готово нема: *са̀мџеџи*, *замли'џиџи*, *и́мри'џи* итд.), али: *Реко̀ са̀н ви*.

У ствари се ова појава не може посматрати одвојено од назализације вокала испред носних сонаната, о којој је било речи у одељку о вокализму. Појава има смисао редукције, али не назалног него оралног елемента, док фонолошку, дистинктивну функцију задржава углавном назална

компонента. Како се она распростире на претходни вокал и прати његову артикулацију, као и имплозију следећег сугласника, изговор *м*, *н* у таквим случајевима може изгубити сваки утицај на рад усана и језика и свести се на сам покрет опуштања меког непца и ресице, тј. отварање пролаза фонационој струји кроз носну дупљу, док рад језика и усана при артикулацији слога може бити једнак у *й̄āmий* (паџи) и *й̄āй̄āк̄ā*, амбис и *абий̄* итд. У том смислу се и може говорити о губљењу *м* испред *й̄*, *б* — тј. изостаје артикулациони покрет карактеристичан за *м*, а изговор овога сонанта не утиче ни на интензитет ни на трајање имплозије и оклузије наредног усненог сугласника. Према томе, код *н* имамо ширење појаве познате и у књижевном језику у изговору *банка* и сл. (где изостаје додир алвеола језиком), а код *м* изостанак утицаја на рад усана.

У случајевима као *Не зна^н ја* и сл., што се понекад може чути поред редовног *Не знам ја*, не може се говорити о прелазу гласа *м* у *н*, али се мора рећи и да се у гласу *м* понекад редукује лабијална компонента, чиме назалност долази до одсуднијег изражаја. У сваком случају ово је ретко, јер мутно изговарање гласова није одлика ускочког говора.

Међутим, иако је ова појава (прелаз *м* у *н* или назални вокал у свим горе наведеним позицијама) у ускочком говору доста интензивна, ипак се, разуме се, не може говорити о потпуном губљењу осећања за глас *м* у датим позицијама. Тако се, поред *Ја сам га види^о*, може чути и *Ја сам га види^о* сваки пут кад се свака реч изговори одвојено, разговетно, а можда су форме као *момкџаји*, *јџма* (ген. једн. од *јџмац*) и сл. и чешће од форми са гласом *н*, односно носним вокалом (*момкџаји* итд.).

Кад вокал *м*, стојећи у номинативној форми у интервокалској позицији (*момак*), доспе у зависним падежима у претконсонантску позицију, онда се глас *н* добивен овако од гласа *м* преноси понекад и у номинатив јединине, дакле аналошки. Тако се у ускочком говору може, поред *самак*, чути и *санак* (осамљено место), али је ова појава остала у врло уским границама. Исто тако се чује *грунак* поред *грумак*, што може бити и чисто морфолошка појава, која се знатно шире испољава у неким староцрногорским говорима.¹²³ Тако се никад не чује **монак*, већ само *момак*. Супротно овоме, у неким речима, у којима су услови за промену гласа *м* у *н* постојали у ном. једн., задржава се промењени глас, тј. *н*, и тамо где нема услова за промену *м* у *н*: *сланка* (ном. једн.) — *сланка̄* (ген. мн.), *ћунка* (ном. једн.) — *ћунака̄* (ген. мн.) итд. У оваквим случајевима као да је изгубљена свака веза са некадашњим обликом, тј. са гласом *м*.

134. — У неким црногорским и источнохерцеговачким говорима (највише у источноцрногорским), сусрећемо се са познатом појавом прелаза африката *ћ* и *џ* у глас *ј*, обично на крају речи, а ређе у средини речи¹²⁴. Ово прелажење врши се у извесној мери и у Ускоцима, и то у разним категоријама речи, понајпре у супинској форми инфинитива на *ћи*:

¹²³ ЦГ, 396; ССЈГ, 133.

¹²⁴ ШД, 138—139; ЦГ, 263; ИЦД, 38—39.

а) Инфинитив и други гл. облици:

идмој (Не могу Пёку ништа помој. — Ако е за смрти, ни лекари му неће помој), *изај* (Не мош изај ис куће, мећава не да отворит дка), *идј*, *ддј* (Би ли мдог ддј вамо ддље? — Оли ддј да ни нешто забркаш?), *зај*, *уј* (Оћеш ли уј?), *нај* (Не могу га нај. — Ђе ћеш га нај? — Не знам дђу ли га нај), *дј* (Могли сте на днومه коњу кђј дј), *мдј* (Нећеш га мдј издриети, бдгами), *неј* (Неј ти мене више тђторити), *изидј* (Ка ћеш изидј? — Рачунд сам да ћеш изидј), *ирдј* (А. Подире ме лђтина. Б. Нека, прдј ће; Неј ти зар прдј мдју кђжу?!), *иридј* (Оли придј да сркаш двб млидјеко?) итд.

За разлику од неких црногорских говора,¹²⁵ сви наведени и слични гласови, сем *дј*, *неј* и сл., сусрећу се и са глаголом *ћ*: *ддћ*, *наћ*, *иридћ* итд. Штавише, може се рећи да се облици на *ј*, не само у инфинитиву већ и у неким другим категоријама речи, све више губе и осећају готово као архаични. Постојање облика на *ћ* као дублетских подржано је у овом говору (у коме се, као што је већ речено, меша супинска и инфинитивна форма инфинитива) и формом на *и*: *ддћи*, *ући*, *ирећи* итд., што није било могуће у говорима који не знају за инфинитивну форму инфинитива или је имају у врло оскудном облику. Сем тога, у овом говору нисам забележио облике: *реј*, *иореј*, *изреј*, *сидеј*, *изидиј*, *замрј*, *омрј*, *ирј* итд. (Имала црћ на муке, а не: *ирј*), који се могу срести у неким другим говорима.¹²⁶

б) Именице:

ндј (Једну ндј бану у кућу накав чдек. — Ви ајте, брате, а ми ћемо дстати до у ндј. — Отидите пред ндј на локву. — Цдјелу ндј спавала нијесам. — Радд дан-ндј. — Свд ндј прешлака двб дијете. — Добрд ндј. — Једну ндј пренемог се), *идндј* (Ајде да спавамо, сд ће пдндј. — Пробудила се у пдндј), *идмдј* (Притёкошё ми лђуди у помдј, те свё покдсиг и пдждег), *иридомдј* (Ондд ми и дјеца стдсдшё у припомдј), *ддмдј* (Видше су ми били на одмдј нд напомдј) и др.

Од случајева прелаза гласа *ћ* у *ј* у средини речи забележио сам само дем. *ндјца*, врло редак, и више у народној песми него у свакидашњој употреби. Случајева као *иокујсидво*, *имусидво* итд., које бележе Милетић и Стевановић,¹²⁷ овде нисам констатовао. Иначе се и ове речи, као и глаголи, све више сусрећу са гласом *ћ* на свом крају.

в) Прилози:

свдј (Гусле вёј свдј калтё — губе значај и употребу), *никуј* (Не могу никуј), *кдј* (Кдј ћеш тд, Милосава? — Немала му дђша кдј на

¹²⁵ ИЦД, 38.¹²⁶ Ibid.¹²⁷ ЦГ, 283; ИЦД, 39.

та свй'ет! — Нè знам нèкй нòжйћ кўј се дй'о. — Склòни га кўј-гој), *òднекуј* (Навáliшè скàкàвци òднекуј и свè ни ливаде опустишè), *нèкуј* (Òтишо е нèкуј прò Тарè), *свўкуј* (Јàвили смо свўкуј по Главама), *сйнòј* (Кàка е вервèла сйнòј бй'ла у кући Мйшовòј, кўкавице!), *кўјкамо* (Нй'е ймò кўјкамо, нò се врати'о и сàви'о òје кò вèга) и др.

г) Неке помоћне речи и неке заменице:

вèј (Èво вèј свй'хè. — Јèси ли вèј гòтов? — Преврши'о си вèј свàкў мљèру. — Òнеш ли вèј јèднòм дòћи?), *гòј* (Кàко гòј òј. — Òћу кад ми гòј пàнè нòм. — Лупà хè гòј штà стйгнè), *кòгој* (Бй'ће јòш кòгој нà мббй), *ко гòј* (Ко гòј дòћè да е прòси, дàћу му е), *шй'àгој* (Йди нèли штàгој пòтўћи — покосити), *шй'а гòј* (Шта гòј рèкнèм, òн пòрекнè) итд.

Ни ове категорије не остају увек при гласу *j*, већ се појављују и са гласом *ћ* односно *ò* или *ћ*:

Нèћу вй'ше рàдити нàко нè мognèм нй'куд. — Ако ймàм, йшò кўд и òне (паре) йдў (тј. из руке у руку). — Бè си бй'ò сйнòћ? — Што гòћ ймàм, òћу да дàм Нй'коли, и сл.

Примери као *Нè знам кў ћу се ди'èвaй* и сл. спадају у групу примера у којима имамо сугласник *ò*, прво зато што се сугласник *ò*, по природи гласова, губи и друго — зато што постоји и форма са *j*: *Нè знам кўј ћу се ди'èвaт*.

135. — Резултати палатализације задњонепчаних сугласника у ускочком говору углавном су као и у нашем књижевном језику: *јўнàче*, *јàчица*, *рўчица*, *кòшчица*,¹²⁸ *дрўже*, *сўйрўже*, *сй'òжинa*, *кўжинa*, *сй'рàшййи*, *сй'рòмаше*, *јўнàци*, *сўйрузи*, *млозйна*, *колицйна*, *неколицйна*, *кнèз*, *шйййца*, (*<дъск + ца*), *увòшйййи* итд. Али има неких одступања која су резултат аналогиче или каквог другог утицаја. Тако, аналошким путем, имамо глас *ч* место гласа *к* у 3. л. мн. презента глагола чија се основа свршава на *к*:

Вўчў йг кò вòзове. — Òтишли су да си'èчў гòру. — Цàр нàрèдй да га поси'èчў. — Ў јесèн пй'èдè око кàзана, причајў приче и пèчў рàки'у. — Не ўми'у да испечў лèб како трèбà. — Тўчў грòмови пòви'ем (= по овй'ем) глàвицàма. — Смрòò е, мòћи ће дàнàс да свўчў сй'èно како òхè, итд.

То исто се збило у том случају и са веларима *г* и *х*:

Èно йг, стрй'жў јàгнàд. — Лй'èп дàн, на свй вршў.

Властите именице II врсте с основом на *к* претварају овај глас у *ц* у дат. и лок.:

¹²⁸ М. Пешикан (ССЈБГ, 129) вели да је *кòшчица* постало од *кòсй + чица*.

Рекō сам Зѡрци, али ўзалўд. — О Јўлци најљепшѣ свѣ гѡворѣ. — Загѡрци ѣ бѣло ѡсам гѡдѣнѡ кад је ўмрла. — Мѣѡльци се нѣ ѣ допало у дѡму па је трѣћѣ дѡн побљегла ў рѡд — брўка! — Стѣ ѡ да се прѣмакнѣ Стѡн ѡјци Вўлевѡј, а ѡна га дѡчекѡла шѡком по нѡсу.

Палатализације нема у случајевима кад би њени резултати довели до гомилања сродних или за изговор незгодно груписаних гласова или до њиховог губљења: Дѡла сам варѣникѣ мѡчки. — Нѣ дѡм ѡнѡј кўчки нѣ дѣнѡра. — Ѳдни ѣг кўчки да ўспѣм. Тако је и *ѣѡчки*, *мѡзги* итд., а не *мѡчки* и сл. Међутим, у ном. мн. м. рода каже се *скѡчки* (део разбоја), а не *скѡчки*. Палатализација се не врши ни у случајевима кад би њеним извршењем дошло до мућења значења: *лѣнга* — *лѣнги*, *лѡга* — *лѡги*, *Мѣлики* (Ѳн је рекѡ Мѣлики, за разлику од дат. и лок. од *Милица*) итд. Неке двосложне властите именице ж. рода на *а*, хипокористици и речи хипокористичког порекла, не мењају задњонепчане сугласнике на крају основе у предњонепчане: *Сѣки* нѣ ѣ бѣ ѡ равѡ дѡбар Ўскок. — Ѳнеш ли узѡјмити Нѣки ѡнў твѡју плетѣвачу? — Зѡрка крѣва, а ѡн свѣ по Мѡки лўпа-тўпа, лўпа-тўпа. — Заги ѣ дѡ прѣстѣн нѣ ѣ о Ылѣндѡну. — Сѡви ѡ се и пољубѣ ѡ бѡки рўку. — Дѡћу јѡ мѡјѡј јѡги грўмѣн сѡли. — Прѣвўкѡ се зѣки до на двѡ корѡка итд. Палатализација се не врши ни у неким новијим деминутивима: *ѣѡркић* (исп. *брѣчић*, *мѡмчић* и сл.), а ни у случајевима кад би гласовни процеси довели до такве језичке форме која не би била у стању да одржи значење. Тако деминутив од *кўчка* гласи *кўчкица*, а не *кучица*.

Нисам запазио појаву *рукица*, *ногица* и сл.

И у присвојним придевима на *ин* огледају се углавном исти односи: *Мѣличѣин*, *Зѡрчѣин*, *Загѡрчѣин*, *Мѣѡљчѣин*, *Сѣѡдничѣин*, *Грѡничѣин*, *Сѣѡнѡјчѣин*, *Јѣлѣичѣин* итд., али *Сѣкѣин*, *Нѣкѣин*, *Зѡгѣин*, *Мѡкѣин*, *Олгѣин*, *Зѣкѣин*, *Јѡгѣин*, *Кѡкѣин*, *Бѡкѣин*, *мѡчкѣин*, *кўчкѣин*, *мѡзгѣин* (форме *мѡчѣин* и *кўчѣин* и сл., добивене после палатализације, не би, очигледно, биле способне да одрже значење). Присвојни придев од властитог имена мушког рода *Мѣлика* гласи *Мѣликѣин*. Вероватно се језик овде супротставио гласовном закону да не би дошло до зборке са присвојним придевом *Мѣличѣин* од властите именице *Мѣлица*; може бити да акценатска диференција није била довољна да одржи значење. У називу славског празника *Лўчиндѡн* сачувана је прва палатализација, али присвојни придев од властитог имена *Лўка* гласи данас у Ускоцима и *Лўчѣин* и *Лўкѣин*.¹²⁹

Појаву *Милицѣин*, *Јѣлицѣин* и сл. нисам констатовао, али имамо, наравно, *мѡцѣин*, *кўцѣин*, *Цѡцѣин* и сл.

Нема аналошког ремећења друге палатализације у императиву глагола типа *ѣѣћи*. Поред: *вўци*, *вўциѣѣ*, *ѣўци*, *свўци*, *ѣревўци*, *ѣѣци*, *рѣци*, *сѣѣци* итд. не сусрећу се облици *ѣѣчи* и сл.¹³⁰ Тако је у имперфекту: *вўци ѡѣг*, *сѣѣци ѡѣг*, *ѣѣци ѡѣг* итд. Међутим, у императив глагола *врђћи* и његових композита ушао је глас *ш* наместо гласа *с*: *врђши*, *оврђши*, *ѣоврђши*

¹²⁹ Исп. М. Пешикан (ССЈБГ, 129).

¹³⁰ Ibid.

итд., иако не увек, док се у императиву глагола с основом на *г* колебају рефлекс прве и друге палатализације: *сирѝзи* и *срѝжи*.

Придеви чија се основа завршава на *к* задржавају тај сугласник непромењен у ном. мн. мушког рода: *јаки*, *лаки*, *дубѝки* итд. Једино су се, поред облика са неизвршеном другом палатализацијом (*јѝднѝки*, *свѝколики*, *јѝдѝднѝки*), задржали и облици са извршеном палатализацијом: *јѝднѝци*, *јѝдѝднѝци* и *свѝколици*. Само ваља додати да се ови облици (са извршеном палатализацијом) све више губе и да се већ данас осећају архаичнима; нешто чвршће се држе у случајевима као: *Кѝкѝ мајци*, *свѝ су јој јѝднѝци!* или: *Кѝкѝ јаци* (< *јадки*), *свѝ су јој јѝднѝци!*

136. — Сугласник *в* место *б* забележио сам у неколико примера: *јрѝва*, *јрѝваѝи*, *ојрѝваѝи*, *исјрѝваѝи*, *злѝков* (несрећа), што је постало од *зла коб*, *чивѝулица* (< *чибуљница*, тур. *çiban*), *лаврња* (< *лабрња*),¹³¹ *лаврњаѝи* итд.

137. — Познато је да у хипокористичком расположењу, у подражавању децјег говора и сл. неки сугласници лако прелазе у друге сугласнике, али, разуме се, ипак до границе на којој се још може распознати шта реч или облик са измењеним сугласником или сугласницима још значи. Тако није необично да се у таквим приликама чује: *Дај ми лѝчицу* (*ручицу*); *Такѝ е, мјѝдѝћу мѝј* (у таквим случајевима јотовање се не врши); *Ѓјде, воћо* (*воко*), *Ѓјде, кѝћо мѝја!* итд. До оваквих промена долази понекад услед уљудности, пристојности, нежности, посебних обзира итд.: *Устани, мѝрашу мѝј*; *Ѓјде, мѝрац мѝј*; *Спѝвај, маљи мѝј*; *Не играј се с тѝм, маљѝ* (јетко и иронично). Друкчији су случајеви у којима до промене сугласника или гласовног материјала долази услед страхопоштовања и сл.: *бѝраѝи* (< *богати*), *зѝбора*, при чему ваља рећи да постоје не само и облици са неизмењеним сугласником: *зѝбога*, *бѝгаѝи* већ да су ови облици (са непромењеним сугласником) редовни, а они (са промењеним сугласником) ретки, спорадични и сл. Ова појава можда има фонетски корен — прелазак *ж* у *р* у вокативу (исп. *неборе* < *небоже*, СДЗБ XV, 259), али се шири из других разлога.

138. — И у Ускоцима има примера да пискави сугласник *с* у извесним позицијама прелази у африкату *џ*: *џклѝд*, *џка̀ра*, *џка̀рѝѝи се*, *џка̀ра*, *џѝмљана*, *џрѝѝемош* (старосл. *стрѝмошѝ*), али овде не постоје појаве као *џмонѝца* (место *смонѝца*), *џбир* (место *сѝбир*), *џмола*, *џкола* (м. *школа*), *џѝује*, *џѝовка*, *џѝеѝо* и сл., што се среће у неким другим говорима.¹³² Забележио сам *џка̀ле* поред *ска̀ле*, али само *ска̀лине*, а не и *џка̀лине*, што, вероватно, није искључено. Исто тако *џкѝрња* (исп. *оскѝрнавѝти*), а *скѝрња* уопште нисам чуо. О облицима *џкло*, *џакло*, *џакѝѝи се*, *џкли се* и сл. в. у т. 178.

139. — У Ускоцима се сусрећемо са облицима *нѐсклаѝѝан*, *нѐсклаѝѝино*, *нѐсклаѝѝѝница*, *нѐсклаѝѝѝѝик*, *нѐсклаѝѝѝѝѝс*. Речи *нѐскладан*, *нѐскладно*, *нѐсклад-*

¹³¹ у РЈА се реч *лабрња* доводи у везу са гл. *лабаѝи* (тал. *lappare*, нем. *schlappen*), а и са тал. *labro*.

¹³² ССЈБГ, 127; ЦГ, 363—364; ИЦД, 52—53.

носѝ значе исто што и ове, али није сигурно да је гласовним путем звучни сугласник *д* прешао у наведеним примерима у свој безвучни парњака, пошто није било услова за асимилацију по звучности. Чини ми се да није згодно доводити објашњење ове појаве са речима *клайниѝ се*, *клаћење* и сл., и то из семантичних разлога. Наводећи речи *несклаѝ*, *несклајница*, *несклајан*, које је Ј. Богдановић забележио у Лици, у РЈА се (s.v.) вели да је „постање тамно“. Ове се речи доводе у везу са речима *склаѝа*, *суклаѝа* и *сумлаѝа*, које су готово истог значења као и оне.¹³³

140. — У облику *кличачкѝ* (Кличачкѝ пѝље) имамо глас *л* место гласа *р*. Других примера ове врсте нисам забележио, пошто примери као *крава*, *кревиѝ*, *крај* и многи други гласе само тако, сем у случајевима показаним у т. 137. Али сам забележио *квартиѝљ* место *квартир*, што је могло настати и путем дисимилације.

141. — Место *ѝољага* (у неким народним говорима у Црној Гори) имамо *ѝојага* (стсл. тојага) и *исѝојагаѝи* место *исѝољагаѝи*.

142. — Крај редовног *бук*, *бucci*, *букови* итд. забележио сам и *буг* (ретко), што је, вероватно, настало под утицајем облика као *сѝраг*, *мѝг* и сл.

143. — У Ускоцима имамо *бачѝи*, *бачѝм*, *бачѝо* итд., па и у дуративној форми овог глагола: *бачаѝи*, *бачѝм* итд. поред новог *бачѝиѝи*, *бачаѝиѝи* итд. Такође је обично *разбучѝиѝи* (поред новог *разбуциѝиѝи*), *разбучѝѝм* (поред новог *разбуциѝѝм*) итд. Место *казиваѝи* овде имамо *кажѝваѝи* и *кажѝиваѝи* (према *кажѝм* од *казаѝи*; Милика е мене кажѝивѝ), *ѝревежѝиваѝи* (Па свѝ длаку пѝ длаку превежѝивѝ) поред *ѝревеживаѝи*, према *ѝревежем* (од *ѝревезаѝи*). Овде, даље, срећемо и ове аналогije: *унѝшен* (Јѝ ли унѝшен дрѝб?), *донѝшен*, *однѝшен*, *ѝринѝшен*, *ѝонѝшен* (1. однет, 2. заклан, изгубљен, 3. својтљив, који воли: Она е понешѝна за своѝма), *разнѝшен* (Тѝ си чѝек разнѝшен) итд. (према *нѝшен*, *уношен*, *дѝношен* итд.), *довѝжен*, *навѝжен* и сл. (према *вѝжен*), *зѝгрижен*, *ѝдмужѝна* (Јѝсу ли краѝе помужѝне?; према *грѝжа*, *мужа* или, још пре, према општој тенденцији да се пискави сугласници палатализују у глаголском придеву трпном и од глагола у којих се редовним путем пискавци не претварају у шушкавце). У овом говору је редовно *сѝаѝшен* пошто у ѝему инфинитив гласи *сѝасѝиѝи*, а не *сѝасѝиѝи*.¹³⁴ Одавде је глас *ш* ушао и у *сѝашѝиваѝи* (Тѝ ме спѝшѝавѝа. — Треѝбѝа спѝшѝавѝати што се мѝже спѝсѝити). И т. сл.

144. — Речима као *бубуљѝа* и *ѝуѝуљѝа* није исти етимолошки извор и ускочко *ѝуѝуљѝа* није постало од *бубуљѝа*, што доскора није постојало у ускочком говору.

¹³³ В. у РЈА и у Вукову Рјечнику.

¹³⁴ Маретић, Gram. hrv. ili srp. jez. za srenje šk., 7. изд., Загреб, 1923, 94: *сѝасѝиѝи*. Нови Правопис: *сѝасѝиѝи*, *сѝасѝиѝи* и *сѝасѝиѝи*. Вук: *сѝасѝиѝи*.

најамнѣк и *најамлѣк*; а у неким аналогним примерима дисимилација се никако не врши (готово редовно у завршетку *ми* у придевским речима): *чѹмнѣи*, *чѹмнѣ* (Имѣм наке двѣје чѹмнѣ краве), *дѣрбмнѣи*, *срѣмнѣи*, *сѣрѣмнѣи*, *најамнѣи*, *слѣмнѣи* итд., па онда: *слѣмнѣица*, *несѣрѣмнѣица*, *чѹмнѣица* итд., где је придевско присуство очигледно. У *осѣмнѣс* глас *н* ретко прелази у *л* вероватно под утицајем бројева *једанѣс*, *дванѣс* итд., у којима је глас *н* врло чврст. Понекад је дисимилациона промена аналошки раширена: према *шѣвна* и сл., где су постојали нормални услови за промену гласа *м* у *в*, имамо глас *в* и у мушком роду: *шѣван* место *шѣман*, где није било услова за промену *м* у *в*. Ја сам једном забележио и *скрѣван* (али не и *скрѣвно*, *скрѣвно* и сл.), што је свакако последица неког аналошког дејства. Већ је речено да је *јамнѣм* дисимилационим путем прешло у *јамлѣм*. Али постоји и *јанѣм*, где је глас *м* изгубљен дисимилационим путем. Таквог губљења има и у другим случајевима: *анѣшењѣк* (< анатемњак), *озѣмѣица* (< озимница), *дзѣмѣи* (< озимни или озимнѣи), *Малѣнишѣанин* (< Малинштанин, и поред њега), па и *брѣзѣин* према *брѣзнѣин* (тал. *bronsin*), *сѣшѣнѣица* (лат. *sententia*) итд. Реч *учѣшѣвна* прешла је у *ѹшѣшѣвна* (Онѣ е ѣвѣјка *ѹшѣшѣвна*) после дисимилационог губљења експлозивног елемента у гласу *ч*.

Имперфекат глагола типа *ндѣшѣи* не гласи у ускочком језику као у књижевном: *ношѣше*, већ *ндѣшѣше*, *вѣсѣше*, *кѣсѣше*, *ѣрѣсѣше* итд., али *ндѣшѣше*, *грѣшѣше* и сл., на основу чега се мора претпоставити да се јотовање извршило и у овој категорији, али је до форме *ндѣшѣше*, тј. са *с* место *ш*, дошло вероватно путем дисимилације, па се тај резултат после распростра и на облике *ндѣсѣг*, *ндѣсѣгѹ*, *ндѣсѣсмо* итд., тј. тамо где није било услова за разједначавање.¹⁴⁰

Као што је познато, покрајински глаголи типа *ѣзѣсѣи* и *ѣзѣшѣи*, поред осталих, имају и ове и овакве облике: *ѣзѣзѣм* (презент), *ѣзѣзѣ* (2. и 3. л. једн. аориста) од *ѣзѣсѣи*, и *ѣзѣгнѣм* (презент), *ндѣзѣсѣ* (2. и 3. л. једн. аориста). Облици ових глагола, будући да им се значења потпуно поклапају, сасвим су се измешали у ускочком говору. И не само то, већ су се и облици једног те истог глаголског облика, услед међусобних утицаја и деловања дисимилације, знатно намножили. Тако за презент, поред облика *ѣзѣгнѣм* или *ѣзѣгнѣм*, имамо и ове облике: *ѣзѣзѣм*, *ѣзѣзѣм*, *ѣзѣзѣсѣм*, *ѣзѣзѣсѣм*. Пре свега, као што је већ речено у одељку о асимилацији, јасне су форме *ѣзѣшѣи* и *ѣзѣшѣи* односно *ѣзѣзѣм* и *ѣзѣзѣм*, тј. извршена је асимилација по месту и начину образовања (*ѣзѣшѣи*, исп. *шѣзѣсан*), али се није морала извршити (*ѣзѣшѣи*, исп. *сѣзѣсан*). Глас *ж* могао је у форме као *ѣзѣзѣм* (презент) и *ѣзѣзѣ* (аорист) ући из аориста *ѣзѣзѣсѣ* (аор. од *ѣзѣшѣи*), а могло је доћи и до асимилације: *ѣзѣзѣм* > *ѣзѣзѣсѣм*. А чини ми се да ни дисимилациони моменти нису искључени; кад се већ једном формирао облик *ѣзѣзѣсѣ*, могао је он путем дисимилације дати и *ѣзѣзѣ* и *ѣзѣзѣсѣ*. Као што се види, односи су се веома заплели, и није увек могуће прецизно рећи шта је на што утицало и шта је од чега постало. Још више, ови су се резултати пренели и на облике сличних глагола: *ндѣзѣзѣм*, *ндѣзѣзѣсѣм*, *ѹзѣзѣсѣм*, *ѹзѣзѣм* итд., што, као што се види из наведеног материјала, не мора

¹⁴⁰ В. и ССЈ, 94.

бити само диференција коју за собом, по својој природи, повлаче глаголи *уљесити* и *уљећи*, *наљећи* и *наљесити* итд.¹⁴¹

Поред *окрабрђење*, забележио сам и *окрабљење*, што ће такође бити дисимилација.

150. — Гласовне секвенце *дск* и *шск* даље су, као и у великом броју других народних говора — *чки*, управо извршена је контракција суседних сугласника *ш* и *с* у *ц*:

гурбецкѝ (< гурбетски), *љуцкѝ* (благодет љуцка) *љуцки*, *љуцковина*, *грацки*, *свѣцкѝ* и *свиѣцкѝ* (Нећу да чувам свѣцка говеда), *госидцкѝ*, *гдсиоцки*, *брацкѝ* (Нем̄о, бок ти брацка), *брацки*, *бѣцкѝ* (Изјавили бѣцкѣ двце. — Узеља педесѣ кѝла вунѣ од бѣцкиѣг жѣнѣ), *Бѣцка* (Бјелопавлићка испаша на планини Сињајевини, до ускочких испаша, зове се Бѣцка), *биѣграцкѝ* и сл.

Кад се једном формирало *бѣцкѝ* и *Бѣцка* редовним гласовним путем, дошло је после, пошто су те речи биле врло фреквентне, и до образовања као *бѣца*, *бѣцин*, *бѣцаљ*, *бѣца*, *бѣцоштина* и сл., тј. глас *ц* је оданде унет у ове речи, тј. *бѣц-* је схваћено као основа од које су се после могле градити нове речи.

Из наведеног материјала се види да су се ови гласовни процеси обавили у завршетку *-шскѝ* односно *-дскѝ*. Управо, у овом говору не сусрећу се појаве као *ѣрецедник* (в. и т. 167. при крају), што се сусреће у неким другим народним говорима нашим; нема их ни у вези са другим суфиксима: *богациво*, што такође постоји у неким другим народним говорима. Контракција групе *шс* није се могла извршити у ускочком говору већ ни са разлога што се у њему губио глас *ш* (богатство > *богасѣтво*) односно *д* (предсједник > *ѣрѣшеднѝк*). Али треба подвући да се, сем у наведеној позицији, група *шс* не контрахује у ускочком говору. Тако (в. и т. 167. при крају) *кад се* не прелази у *каце*, већ или у *кадѝ се* или *ка се* (изгубљено *д*); случајеви *сломиш се*, *убиш се* и сл. не прелазе у *сломице*, *убице*, већ остају такви какви јесу.

Тешко би било прецизно рећи откуд је глас *ц* у придеву *сѣоцки*, пошто су при његово формирању могли дејствовати разни чиниоци: 1. утицај облика као *грацкѝ*, 2. пренос гласа *ц* из облика *сѣоце*, 3. прелаз гласа *с* у *ц* (сеоски > сеоцки) као у *цклад* (< склад).

151. — Група *ћски* своди се дисимилационим путем на *ћки*: *нишѝћки*, *идѝћки*, *идѝбшићки* итд.¹⁴²

152. — Оно што за рефлексе група *сѝшј*, *здј*, *скј*, *згј*, *ски*, *ске*, *зги*, *зге* важи за остале новоштокавске говоре и за наш књижевни језик —

¹⁴¹ В. и Пешиканова схватања — О глаголима *ѝшија* *изљећи* и *изисѝти*, Питања савр. књ. ј., св. 5, Сарајево, 1957, 104—105.

¹⁴² М. Пешикан (ССЈБГ, 127) за катунске говоре вели да је наставак *ћски* дисимилативним губљењем фрикативног елемента у *ћ* дао *чки* (*ћски*—*тски*—*цки*), а да „у наставку *ћки* имамо вероватно аналошко обнављање основе“. Пошто ускочки примери ове врсте имају само завршетак *ћки*, а не и *чки*, то тај наставак не би био аналошко обнављање основе, већ је добивен гласовним путем: *нишићски* — *нишићки* после губљења гласа *с* пред гласом *ш* у *ћ*.

важи углавном и за ускочки говор. Од тих група је добивено *ши* и *жд*: *кршиџен*, *сжджен*, *набџиџиџи*, *звџздаџи* итд. Стари односи огледају се и у овим примерима:

сџиџиџен, *џиџиџе* (3. л. једн. аор.; Пџиџте ми диџете ђ глади), *кршиџен* (Полако, јеси ли крштен!. — Онђ диџете ниџе јџш крштено), *џџиџен* (Јесу ли пџштене ђвце?), *љџиџине* (Склђни ђвџ љџштине), *врџиџаџи* (Вџџи што врџштџ онђ џџца), *џиџиџем* (Одосмо да џштемо онџ џџвђјку у Петра), *бџиџиџем* (Бџштџем џг кад гђј дђспиџем, али слаба ваџда, ђпџт џм је глава пџна џшџ), *џрџждџиџи*, *џждџиџи*, *џрџџиџиџе* (Прџиџиџиџе ме Јђко Кршџикапа), *џрџиџиџиџи* (Нџмђј га џрџиџиџиџи), *џрџиџе* (Прџиџе мђли куд кођа), *џиџиџаџи* (Ка тђмо, пџштџ змџђа џ камену), *џиџиџалина*, *Пџиџиџалина* (топоним), *свџиџаџи* (Треба му свџштати мђсло), *љђиџиџиџи* (Љђштџ онђ диџете, вџџи штђ му е), *румџиџаваџ*, *кђиџаџ*, *џрђиџаџ*, *џрђиџина*, *џрђџиџина*, *мђждан*, *руџиџаџи* (Она руџштџ шеџер), *џрђџиџаџи* (Вђди штђ тђ трђштџ. — Трђштџ грђмови) итд.

У Ускоцима уместо књижевног *сџ* имамо *ши* у *џџиџиџиџи* и сл. Сужеџи према руском језику, овде је давно дошло до двоџства *џусџ*—/*џуск*—; ово друго даје *џуџиџиџиџи*. Уп. и аналошко *џђкиџиџе* (Пђкиџте сџџено).

Групе *шџ* и *жџ* имамо у резултатима новог јђтовања (*грђжџе*, *рђскрџиџе* итд.), којима су се придружџили резултати подмлаџеног (подновљеног) јђтовања. Подновљено јђтовање сусреџемо: 1. у компаративу (придева и прилога): *чђрџиџиџи*, *гђшџиџиџи*, *жђшџиџиџи* итд.; сугласник *с* асимџилације по начину артикулације пред гласом *џ* добивеним јђтовањем од *џџ* прелази у *ш*; 2. у имперфекту: *чџиџаџ* (< чџштџаџ), *мђшџаџ* (< мђштџаџ); 3. у глаголском придеву трпном: *чџиџен*, *ђмђшџен*; 4. у инфинитиву: *зђбђжџџивџиџи*, *зђмђшџџивџиџи*.

Групе *шџ* и *жџ* као резултат најновијег јђтовања, карактеристичне су за наше јђгозападне народне говоре: *рђшџерџиџи*, *бђжџеџиџи*.

Групу *шџ* налазимо нешто шире него у књиж. јез. у облицима глагола *џуџиџиџиџи*/*џуџиџиџиџи* и џеговим компђзитима:

Пђтљџе су пџшџени из јђрма. — Сџн му е ђпџшџен џ службџе. — Пџшџи, бђгати! — Ёно га, пџшџа јђгђад. — Пушџај јђдну по јђдну ђвцу. — Твђја Јџлка зђпушџила онџ мђе тђване. — Пушџи ђђ ђвце повр жита. — Пушџи живђтиџу! итд.

Ипак треба напоменути да су старији облици (са групом *ши*) обђчнији, много чешџи.

Исто тако среџемо *шџ* и у овим случајевима: *џуџиџџениџа* и *џуџиџџениџа*, *џуџиџиџиџџе* и (реџе) *џуџиџиџиџџе*, *намљџиџиџиџи* и (реџе) *намљџиџиџиџиџиџиџи*, *крџиџен* и (реџе) *крџиџен*, *намљџиџиџај* и (чешџе) *намљџиџиџај*, *крџиџаваџиџи* (Бџспђслен пђн и гђведа крџштђва) и (реџе) *крџиџаваџиџи* (Вђдђ за врђџеме рђта ниџе ни крџштђвавађо), *намрџиџен* и (реџе) *намрџиџен*, затим: *џрџиџевина*, *рђшџџеџе*, *џрђиџџаџеџе*, *џрђиџџеџе* (поред *џрђџиџеџе*).

А. Пецо,¹⁴³ поред облика *йишѣ*, *бишѣм* и сл., бележи и облике: *йишѣм*, *бишѣу*. Ове појаве нема у Ускоцима, у којима се срећу само облици са старом групом (*йишѣм*, *бишѣм*). Да би објаснио групу *иш* у овим примерима, он се позива на облике типа *йљешѣм*, *мљешѣм* и сл. из дублетског ланца: *йљескам* — *йљешѣм* од *йљескайи* и *мљескам* — *мљешѣм* од *мљескайи*. У Ускоцима не постоји овај презентски дублетизам. Постоји само *йљѣскѣм* од *йљѣскайи* и *йљѣскѣм* од *йљѣскайи*, затим *мљѣскѣм* од *мљѣскайи* и *мљѣскѣм* од *мљѣскайи*.

Глаголи као *врѣишѣйи*, *йѣишѣйи* и сл. само тако гласе. Топоним *Прѣишѣње* употребљава се само у том облику.

Нове односе представљају и форме: *дѣишѣца* (< даскица), *љушѣца* (< љускица), *кѣишѣца* (< коскица) и сл. М. Пешикан¹⁴⁴ вели да „реч *кошѣца* (дем. од *кѣс*) представља новије образовање *кѣс*+*ѣца* (уп. *гранѣца*, *сѣранѣца* и сл.)“¹⁴⁵. У Ускоцима постоје ове три речи: *кѣишѣца* (дугме на кошуљи; постоји и њен дем.: *кѣишѣцаца*), *кѣишѣца* (дем. од *кѣс*) и *кѣишѣца* (љупчица у плоду). Пошто ове три речи значе разне ствари, уследила је не само гласовна већ и акценатска диференцијација. Иако је јасно да се суфикс *ѣца* сасвим осамосталио, ипак мислим да у *кошѣца* немамо образовање какво даје Пешикан, већ онакво како сам већ показао.

153. — Група *ћњи* (или *ћни*) прелази, путем дисимилације или асимилације,¹⁴⁵ у групу *ињи*: *куињи*, *ноињи*. Управо, овде се глас *ћ* испред *њ* (односно *н*) претвара у глас *и*. Сем Милетића, нико други (Белић, Вуковић, Стевановић, Пецо, Пешикан и др.) у овоме не види асимилацију већ дисимилацију. Вушовић се не изјашњава ни за једно ни за друго, већ вели: „Објашњење за мењање сугласника у горњој групи најпре се може наћи у начину саме артикулације њених гласова“¹⁴⁶ М. Пешикан у вези са овим пише: „Примери као *куињи*, *йомоињица*... могли су бити добивени од облика са *ћн* (после асимилације *ћн* у *ћњ* и дисимилације *ћњ* у *ињ*) или од *ћњ* (где би стари суфикс био *-њи*, а не *-ни*). Вероватније је да је овде био наставак *-ни*, који је иначе знатно распрострањенији. Промена *н* у *њ* могла је бити и истовремена са променом *ћ* у *и*“¹⁴⁷ Ако се има на уму оно што вели Вушовић,¹⁴⁸ а што важи и за Ускоке, тј. да сугласник *и*, добивен од *ћ* из групе *ћњ*, често

¹⁴³ ГИХ, 91.

¹⁴⁴ ССЈБ, 129.

¹⁴⁵ Изневши да је ова појава позната и у другим нашим народним говорима и у другим словенским језицима, Б. Милетић (ЦГ, 347) вели да у овој позицији глас *и* има дорсалну артикулацију, услед чега би, у овом случају, било оправданије говорити о асимилацији, при чему упућује на слично констатовање за чешко *и* у Holgera Pedersena: *Den böhmiske Urdale*. Nordisk Tidsskrift for Filologie. 3 die K. XI, 116, и на О. Брока, *Slavische Fonetik*, 213. и *Русское тѣма-дня, польское ста-дня* (харитѣра проф. Коршу, Москва, 1896). О овој појави в. и А. Белић, ДИЈС, 231. и *Савремени српскохрватски књижевни језик*, први део: *Гласови и акценат*, Београд, 1951, 161; ГПД, 48; ГИХ, 97; ССЈБ, 126; ДИХ, 28; ИЦГ, 54.

¹⁴⁶ ДИХ, 26.

¹⁴⁷ ССЈБ, 126.

¹⁴⁸ ДИХ, 28.

у изговору добива извесно умекшање, као и оно што каже Милетић,¹⁴⁹ тј. да ово *ш* има дорсалну артикулацију, — онда је, мислим, сасвим оправдано говорити у овом случају не само о дисимилацији већ и о асимилацији.

У ускочком говору сретају се и суфикс *ни* и суфикс *њи*: *среџањ* и *среџан*, *среџиња* и *среџина*, *зимни* и *зимњи*, затим:

ндџињо (Стџгли су ндџњо. — Радићемо ндџњо. — Лџица не долази у сре да̀на, нд ндџњо, лџдо !), *злосреџињи* (А хџ е онџ злосретњи Нџ-кола?), *куџињи* (Сретњо прешла двџ кџтњи пра̀г !), *нџсреџињи* (Насту-пили су нџсретњи да̀ни), *нџсреџињи* (Овџ су нџсретњи чџбани. — Тџ е во̀ли:о нџсретњи Мџле), *џрџљеџињи*, *џомџџињџк* (Он је мџј помџтњињк), *сџноџињи* (поред *сџноџињи*, што је настало према *да̀наџињи*, *џуџџроџињи* и сл.), *нџсреџињџк*, *нџсреџињица*, *на̀нџсреџињи*, *нџџињџк* (Пџва нџт-њињк), *ндџџињи*, *џдикуџињица*, *џкуџињица*, *куџињица* (Нема е кџтњице на свој Сџџавџни), *куџињџк*, *нџсреџињиковињ*, *џомџџињица*, *да̀џињџк*, *мџџињо* (мџтњо сџџсно) и др.

Кад је *среџињи* (одн. *среџињи*) прешло у *среџињи*, онда је према овоме образовано и *среџањ*. Тако имамо и *нџсреџањ*, *злосреџањ*, *нџмоџањ* (= болестан), *мџџањ* (Овџ ми је двас мџџањ) и сл.

Као што је већ речено, нема одређеније границе међу групама *ињ* и *иш*, тј. између *н* и *њ*, управо — у много случајева они су напоредни: *среџан* и *среџањ*, односно *среџињи* и *среџињи* (Сретње ти ра̀не ! и: Сретне ти ра̀не ! — Сретња ти бџла ! — Сретан пџт ! — Сретањ до̀м у ко̀џи крџ-чиш ! — Сретња ће бити ка тџ чџе. — Ја сва сретна. — Нека су, сретно џм бџло. — Сретњо ве онџ до̀м до̀чеко ! — Он ва̀с сретан), *нџсреџан* и *нџсреџањ*, *џрџљеџињи*, *џрџљеџињи* и *џрџљеџињи*, на и у другим сродним категоријама: *леџињи* поред *леџињи*, *џчињи* (поред *џчињи*) и *џчни* итд.

Напомињем да у овом говору постоје само облици *дџе* и *неџе*, а не и облици: *оџе* и *неџе*, који се сређу у неким другим говорима (зетским, косовско-ресавским и др.).

Облици *џрџвојанка*, *дрџвојанка*, *џрџџејанка* настали су од *џрџвојанка* и сл., вероватно путем асимилације.

154. — Група *хиџ* прешла је у *иш*: хтјети > *ишџети*, на тај начин што је, после јџговања, глас *х* дао *ш* испред *ћ*,¹⁵⁰ тако и *ишџла*, *бишиџла*, *ишџаг*, *ишџагџ* итд. Јасно је да је *х* прешло у *ш* пре него што се изгубило. То значи да ова појава хронолошки стоји између најновијег јџговања и губљења гласа *х*. Сам овај резултат — прелаз гласа *х* у *ш* испред меког *ћ* — настао је у процесу регресивне асимилације, тј. глас *х* је пред меким *ћ* изгубио своју реску фрикативност и приближио се пуштавости одговарајућег елемента гласа *ћ*.

155. — Колебљивост гласова *с* и *ш* у консонантским групама *си*, *сиш*, *ск* итд., углавном у речима страног порекла, постоји и у овом

¹⁴⁹ ЦГ, 347.

¹⁵⁰ ГПД, 34.

говору као и у доста других народних говора.¹⁵¹ У вези са тим могу се дати три категорије:

1. само са гласом *с*:

бис̄ти'ерна (лат. *guistierna*), *т̄ас̄т̄а̄менат̄и* (лат. *testamentum*), *ск̄але* (итал. *scala*, млет. *scala*), *мис̄три'а* (новогрч. *mistri*, алб. *mistri*), *с̄ӣма* (лат. *aestimatio*, итал. *stima*), *с̄ӣма̄ит̄и*, *с̄ӣма̄ва̄ит̄и*, *с̄ӣма̄ва̄ње* (лат. *aestimare*, итал. *estimare*, франц. *estimer*) итд.; овамо иду и речи као *скр̄ѡб* и сл.;

2. само са *ш*:

ш̄ӣрӣш̄ (лат. *spiritus*), *ш̄ӣѡла* (нем. *Stall*), *ш̄ӣр̄ан̄ӣа*¹⁵² (итал. *stampa*, тур. *istampa*), *ш̄ӣр̄ан̄ӣа̄ит̄и*, *ш̄ӣш̄ик* (нем. *Stich*), *ш̄ӣш̄ца* (млет. *špizca*), *ш̄ӣш̄ка*, *ш̄ӣш̄'ун* (млет. *špiòn*), *ш̄ӣш̄'а̄ит̄и*, *ш̄ӣш̄'уна̄ит̄и*, *б̄аш̄ӣш̄ун* (млет. *baštìon*), *ӣд̄ӣш̄ӣ'ер* (млет. *poštier*), *к̄ош̄ӣа̄ит̄и* (млет. *coštàr*, итал. *costare*, нем. *kosten*), *ш̄к̄ӯљ*, поред *ч̄к̄ӯљ* (итал. *scoglio*, млет. *scòjo*), *ш̄ӣш̄ан̄ци'а* (млет. *štaciòn*), *ш̄к̄ѡдела* (млет. *šcodela*), *ш̄к̄а̄њ* (млет. *šcagno*), *вр̄еш̄ко* (млет. *freško*), *ш̄ӣа̄г*, *ш̄ӣа̄цӣра̄ит̄и* се (нем. *sprazieren*), *Ш̄ӣан̄и'а* (лат. *Hispania*), *ш̄ӣек̄ӯл̄ан̄ӣш̄* (лат. *spectulans*), *ш̄ӣш̄цо* (према нем. *Spitz*), *ш̄ӣш̄л* (нем. *Spiel*), *ш̄ӣа̄г* (итал. *spago*, млет. *šrag*), *ш̄ӣдр̄еш̄* (нем. *sparen+Herd*), *ш̄вр̄ѡка* и др.; па онда и *уш̄ӣр̄ѡш̄ӣш̄и*, *ш̄к̄ѡа̄ц*, *уш̄к̄ѡӣш̄ӣш̄и* и сл.;

3. *с* и *ш*:

к̄ас̄ш̄ӣг и *к̄аш̄ӣш̄ӣг* (млет. *caštigo*), *ск̄ан̄ѡѡл* и *ш̄к̄ан̄ѡѡл* (итал. *scandalo*, млет. *šcandalo*) и др.

Речи као *с̄ӣш̄ѡд̄ен̄ӣш̄*, *с̄ӣш̄ѡд̄ӣра̄ит̄и* итд., које су новијег порекла у ускочком говору, ушле су у њега у наведеном, тј. модерном облику, тј. у оном облику који се по нашим источним крајевима употребљава у књижевном језику.

У Ускоцима је позната само форма *скр̄ѡб*, не и *ш̄кр̄ѡб*, а исто тако само: *уш̄ӣр̄ѡш̄ӣш̄и* и *уш̄к̄ѡӣш̄ӣш̄и*.

Примери као *ш̄љ̄ѡме*: *сл̄еме* не иду овамо (сл̄јеме > ш̄љ̄ѡме).

И примери као *ш̄њ̄ѡжан*: *ш̄њ̄ѡжан* су друге природе. Исто тако и *Ш̄ћ̄ѡан* : *С̄ӣѡан*.

Овде нема појавâ какве представља пример *слива* м. *ш̄љ̄ива*.¹⁵³ А исто тако ни: *ос̄ш̄ар*, *ос̄ш̄рӣш̄ӣш̄и*, *ос̄ш̄рӣш̄ца*, *наос̄ш̄рӣш̄ӣш̄и* итд., већ само: *ѡш̄ш̄ар*, *ѡш̄ш̄рӣш̄ца*, *ѡш̄ш̄рӣш̄ӣш̄и*, *наѡш̄ш̄рӣш̄ӣш̄и* и сл.

156. — Готово је усамљена појава коју имамо у примеру *ш̄др̄а̄к̄н̄ѡш̄ӣш̄и*, у коме глас *ж* води своје порекло од гласа *з*.

¹⁵¹ Исп. ЦГ, 356—358.

¹⁵² В. и КМР II s.v.

¹⁵³ В. ЦГ, 359. и ИЦД, 41.

157. — У примерима као *Маћедбнија*, *ћесар* итд. стоји, као што се види, глас *ћ* место гласа *к*,¹⁵⁴ а исто тако, као што је познато, место турског меког *к*, не само испред вокала *е*: *ћеса* (*kese*), *ћейенак* (*kerenk*), *ћенар* (*kenar*), *ћела* (*kel*) итд. већ и испред других вокала: *ћилер* (*kiler*), *ћар* (*kjar*), *ћоро* (*kör* = слеп), *ћулав* (*kulah*), *ћумур* (*kümür*), *ћускија* (*küskü*) итд., а тако и према неким случајевима из грчког: *ћивои* (*kibōtos*), *Ћафило* (*Kýrios*) и сл.

158. — О збивањима у групама *цј* и *цвј* (*ћейак*, *Ћейко*) в.т. 119 при крају.

159. — Група *ск* у придевским завршецима, а тако и у категоријама речи изведеним од тих придева, редовно остаје таква: *ијурски*, *бујарски*, *Турскā*, *ијурски*, *Бујарскā*, али *арбанашикѝ*, *инглѝшкѝ* и *Јнглѝшкā*; два последња примера су унесена приликом додира са Приморјем, а то су могли донети и повратници са рада у Америци; данас, разуме се, постоје и књижевни облици: *енглѝскѝ* и *Еглѝскā*.

160. — У неким случајевима не могу се тражити никаква гласовна нити друга језичка објашњења неких гласовних промена. Нешто што представницима једног говора није у свести, у језику, што је однекуд наишло, што им је непознато, може бити изговорено на разне начине, онако како коме дође на уста. Тако сам, примера ради, поред *дибиду*, чуо и ове форме: *димиду*, *димилу*, *дибилу*.

Прелаз л у о

161. — Што се тиче прелаза *л* у *о*, ускочки говор не показује нека нарочито велика одступања од типичних новоштокавских народних говора, па ни од нашег књижевног језика какав се употребљава у источним крајевима српскохрватског језика. Пре свега, глас *л* је прешао у вокал *о* у свим оним позицијама у којима је прешао и у књижевном језику источне варијанте:

а) *дао*, *сидо*, *брдо*, *носио*, *мислио*, *гледо*, *сагно*, *иримако*, *искојо*, *срио*, *ио*, *био*, *чишо*, *реко* итд.

б) *во*, *до*, *сио*, *иријесио* и *ијесио*, *сдо*, *расо*, *вишо*, *узо*, *ијесио*, *сврдо*, *ћаво*, *кабо*, *кошо*, *идо*, *дро*, *идио*, *нузо*, *андио*, *дио*, *карако*, *судо*, *бице*, *врџце*, *иријесо*, *убо* итд.

в) *срџо*, *ијрдо* (*Виђи колика е ова прдо*). — Он ради у прдоли), *мисо*, *идмисо*, *снисо* (ж. р.), *иднико*, *со* и др.;

г) *го* (*Го ко дрински вук*), *цио*, *мио*, *весео*, *сиџона*, *бона*, *ијруо*, *сеоци*, *ијесио* итд.

¹⁵⁴ Као што је познато, речи *ћесар*, *цар* доводиле су се у везу са именом римског императора Цезара (*Caesar*) и у вези са тим са нем. *Kaiser*. Др М. Будимир и др М. Флашар, у свом делу „Преглед римске књижевности (*De auctorigibus romanis*)”, Београд, 1963, констатују: „... *ћесар* одговара ромејском изговору *Кесар*“ (стр. 3).

Овамо иду и неки топоними: *Сѣоца* (пл. т.), *Врѣоца* (det.; Дѣшла на́ка жѣна љз Врѣцѣ; као што се види, *л* не постоји ни у ген. пл.; тако је и у *Сѣоца*: Сѣшѣ сѣ Сеѣцѣ), *Добрѣдѣ*, *Сувѣдѣ*, *Прѣдѣ* и сл.

Ти и слични примери јављају се само у том облику, тј. са *о* < *л*, а од појаве *дал*, *брал*, *дол*, *сол* итд. нема ни трага у ускочком говору.

Облици *бѣна*, *бѣно*, *бѣни* итд. добивени су нормално од болѣна итд., па је отуд добивен и облик м.р. *бѣн* (= болестан) место *болан*, које не постоји. Доскора није постојало ни *болница*, већ само *бѣница*. Не каже се ни *болник*, већ само *бѣник* (= болесник). Само са *о* постоји и *смѣница*. Нема гласа *л* ни у именици *бѣзвѣник* (= човек без својих волова).

Поред прилога *ѣдла* (Пѣла Пѣтру, пѣла Мѣливоју) и именице *ѣдла* (Рѣша ми ѣ о (= од) двѣѣ поле), постоји и прилог *ѣд* (< пол): Мѣе е пѣ куѣѣ, Покѣсиѣ е пѣ њѣ (ливаде), Прѣтиснуѣ е пѣ сѣла итд. Нисам забележио придев *јѣдноѣлан*, али јесам придев *јѣдноѣн*. Он је настао према женском роду и уопште према позицијама у којима је *л* прелазило у *о* (јѣдполан: јѣднополна > јѣднопоона > јѣднопѣна, па и *јѣдноѣн*).

162. — Међутим, није мали број примера у којима данас стоји глас *л* незамењен гласом *о*, било да је то случај на крају речи, било на крају слога:

вѣселник, *сѣдла* (Нѣмѣ сталниѣ (= поштеније) ѣвѣѣѣ од њѣ на Сѣњѣвини),¹⁵⁵ *ѣдла*, *жѣдла*, *ѣдла* (Да ми ѣ скѣрѣпа кѣлико с пѣлца), *вѣдла* (Вѣди кѣко е свѣдѣѣ ѣнѣ зѣд), *бѣл* (Бѣл јѣј сѣрѣе прѣѣече, те сирѣта ѣмриѣ и смѣри се), *вѣл* (Опучѣѣ се вѣликиѣ вѣл из Грѣдѣ и слѣтиѣ у Риѣѣку), *вѣл* (Зѣпучѣѣла вѣл, пѣ кѣ вѣла), *камѣѣѣ* (пл. т.), *чѣвѣл* (Мѣтнѣла е вѣну у ѣнѣ чѣвѣл), *ѣдмол* (ѣно ѣг на пѣмол Пѣљу), *биѣл* (не постоји: *биѣо*) итд.

Реч *мѣба* јавља се само са *о* (Мѣба му е покѣсила двѣнѣс кѣсѣ лѣвадѣ. — Ниѣ лѣко бѣти кѣзбѣша прѣд мѣбѣм у кѣјѣј су свѣ сѣмѣ мѣнѣи. — Мѣбама ѣѣди пѣмѣжѣ јѣдни дрѣгѣма, а ѣсобито инѣкѣснѣѣма и ѣперѣмаѣицѣма), док се у речима као *мѣлба*, *жѣлба*, *Мѣлка*, *Јѣлка* и сл. не може, разуме се, говорити ни о каквом *о* у вези са *л*.

163. — На основу већ познатих односа који су се развили на бази преласка гласа *л* у *о* и његовог поновног успостављања на негдашњим местима може се, разуме се, и у овом говору говорити о дублетима. Тако зависни падежи именице *кѣлац* могу бити и са *л* и без њѣга: ѣн је кѣ пѣс пѣштѣн с кѣца, Скѣни вѣзу с кѣлѣца, Полѣѣе с кѣѣѣм на њѣга. Тако и *ѣриѣсѣѣдѣница* и *ѣриѣсѣѣѣница*. Редовни су облици *гѣнѣо* и *рѣсѣѣ*, али нису искључени ни облици *гѣнѣл* и *рѣсѣѣл*, у које је глас *л* свакако враћен из зависних падежа.

164. — Што се тиче именица на *лац*, треба имати на уму две ствари. Прво, ако те именице значе неки предмет, биљку, животињу и сл., онда тај наставак обично остаје такав, тј. непромењен, и не само у ном.

¹⁵⁵ Вук у Рјечнику има *сѣѣѣна*, поред *сѣѣѣла* (s.v. *сѣѣѣлан*).

једн. већ и у осталим падежима: *коза̀лац*, *би'џлац* (Узми би'џлаца и до'ћерај товар дрва), *Зџба̀лац* (брдо на Јаворју), *кои'џлац* (Дошла му душа у коталац), *ка̀лац* (Кад на планини окопни снй'ег, иза њџга ка̀лац зџлен кџ џкри'ек). Друго, ако су именице с тим наставком *попina agentis*, онда се наставак *лац* обично своди на *оу*: *си'џраоу*. Тако остаје и у генитиву множине: ствара̀бџа.

Губљење сугласника

165. — Као и у другим народним говорима, тако су и у овом говору многобројни и разноврсни узроци губљења консонантског материјала. Ослабљена или слаба артикулација, удвојеност истог консонанта у процесу формирања речи или облика, кад се, услед једначења или ког другог момента, нађу један до другог два иста или сродна консонанта и сл. — јесу најчешћи моменти који доводе до редукције консонаната. Може бити да упрошћавање облика и форми све до мере која је још способна да изрази значење — нигде није распрострањеније и уочљивије као у овој области; реч се фонетским или морфолошким путем или комбинацијом та два пута или на који други начин своди каткад на врло просту, врло упрошћену форму, све до такозване семантичне границе, коју, као што је то такође истакнуто, никад не прелази ниједан, ни фонетски, ни морфолошки, нити какав други лингвистични закон, јер чим се пређе та граница, језик се распада, престаје бити језик и претвара се у неорганизовано, несемантичко, празно гласовно звучање.

166. — Узмимо прво случајеве кад се — било у простој речи променом облика, било у сложеној речи, било у сандхију — нађу, после једначења, један до другог два иста или сродна сугласника. У том се случају, као што је познато, један се од њих редовно губи:

а) У сандхију:

Прџћи ње јџш љ шџс мљџсџџа до га (< док га) на̀чине. — Не затварај врата до (док) кџкоши не љџезу. — Крџсан (< кроз сан). — Изџмџ (< из зиме). — Тртљати љсна (< из сна). — Сра̀ме (< срам ме). — Нџзнџму (< не знам му) бџџџга ли'џка. — Данџсам (< данас сам) дџсти пакџси'џ. — Остали смо бџсоли (< без соли). — Сва̀што саму (< сам му) рџкла. — Кро За̀брџе (< кроз Забрџе). — Дала саму (< сам му) цингар дувана. — Да нџј варџнике љсни'џга (< из снй'џга). — Ка сам бџла на Ластву, рџкла саму (< сам му). — Дошо е нџко љ Шарџна (< из Шарана). — Да̀му (< даем му), али џн нџће да љзме. — Убили су га љза̀пџдџ (< из за̀пџде). — До'ћерџ наку стџку и Санџака (< из Санџака). — Ва̀си џд летрике (< вас си џд летрике = муња си). — Ва̀сам (< вас сам) ба̀тал. — Зџмџсуме (< зимус су ме) бџпале. — Ја̀ вишџ мџгу бесвакџга (< без свакога). — Рџстџсе (< Ристос се) рџдџ. — Ја̀ мрџм чџме (< чим ме) стџдџн довати. — Бџга (< бог га) е љушноу. — Бџга (< бог га) ка̀зни'џ. — Бџга (< бог га) љби'џ. — Нџће тџ прџћи бџзгибени'џа

(< без згибенија). — Нèзнāму (< не знам му) нй̄кака к̄нта. — Нй̄кад овак̄о ни'есам била б̄ескор̄упа (< без скорупа). — Лй̄нуш̄е му с̄узе као й̄стре̄ (< из стрее). — Ј̄едн̄оме (< једном ме) т̄о м̄ар̄ило. — Је ли т̄о б̄ило избй̄л̄е (< из збиље). — Ј̄а би га (< ја биг га) м̄д̄г̄о пр̄еварити. — Тй̄'ē г̄д̄йн̄а (< тијег година) м̄д̄г̄о смо оскуди'евали у св̄ему. — Он је м̄ои'ē г̄д̄йн̄а (< мојијег година). — Ј̄едни'ē г̄д̄йн̄а (< једнијег година) р̄д̄й̄ к̄о у Мй̄сй̄р. — Они су ј̄едни'ē г̄д̄йн̄а (< једнијег година). — Н̄е д̄āму (< дам му) ј̄а да ш̄ārā (= вара). — М̄дреш ли б̄еш̄екир̄е (< без ш̄екире).

Наведеним и сличним примерима потребни су извесни коментари. Примери као: *исна* (= из сна), *изйм̄е* (= из зиме), *й̄зй̄да* (= из зида) и сл. чине говорну норму ускочког говора. Међутим, не треба схватити да су то и једине форме таквог изражавања. Поред тих могући су сви они прелази од форме, рецимо, *исна*, потпуно идентичне физиологији артикулације, рецимо, одговарајућих гласова речи *исти* и сл., до форме *из сна*, која такође није искључена у посебним говорним ситуацијама — посебан изговор сваке речи, посебно наглашавање свих делова једног израза и сл.; при томе треба рећи да је она форма са нешто продуженом артикулацијом гласа *с* или са двојним *с* (*исна* и *иссна*) такође приметна. Каткад и сама „несвесна“ свест о посебним деловима сложеног израза, артикулационо интензивира завршни део првог дела израза или га на који други начин истиче. У другим случајевима, у онима у којима изговорна сливеност није толико потпуна, форме у којима се не губе исти или сродни сугласници — још су обичније. Ако је тачно да се може чути форма *Ќће ли ј̄д* (= још) *ш̄й̄д*, исто тако је истина да се може чути и *Ќће ли ј̄ди ш̄й̄д*, сваки пут кад „свесно“ постоји свест о потпуном организму речи *још* или кад је у питању какав други моменат који то захтева. При томе ваља нагласити да се форма *јо* (= још) не употребљава самостално (о случајевима кад се и тако окрњене форме могу употребити самостално — в. ниже), тј. никад се неће рећи: *Он јо седи*, већ само у контексту у коме је — у гласовној условљености губљења гласа *ш* а у читавој повезаности свих делова дотичног израза, синтагме, реченице — сигурно да ће дотична реч (*још*) у свом окрњеном облику (*јо*) још бити у стању да одржи значење. Као што се види, семантичка граница може бити прекорачена, каткад у знатној мери, само у оквирима израза, синтагме, реченице у којима контекст и одређена говорна ситуација држе значење и оних речи и облика који су толико гласовно редуковани да сами за себе не би били у стању да одрже значење. Форма *јо* сама за себе може бити узвик за изражавање бола, изненађења и сл., али у контексту, као што смо видели, може значити и *још*. Форма *бо* не значи ништа (ако не какав дечји узвик), али у реченици *Б̄о га к̄āзн̄и'о* значи: *бог*. Итд.

Из свега тога је јасно да поред форми:

Б̄ога уби'о. — Ј̄а би га уби'о. — Ј̄а саму д̄āво п̄етн̄ес ком̄ат̄а. — И с̄а саму р̄ек̄о. — Они су ј̄едни'ē г̄д̄йн̄а. — О̄дм̄а га доведи, итд.

могу постојати и постоје форме:

Бог га уби^о. — Ја биг га уби^о. — Ја сам му даво петнѐс кома^{та}. — И сад сам му рѐк^о. — Они су јѐдни ѓѐг г^од^ин^а. — О^дмаг га до-вѐди, итд.

Неке од тих и сличних форми чак су обичније са нередукованим консонантима :

В^ас си о^д л^етрик^ѐ. — З^им^ѐс су ме б^упале. — Зач^ив^ути^о, н^ѐ мош ш њ^им н^ишта. — О^ѐ ли ј^ош шт^о? — З^наш шта грѐба да ч^иниш. — Ш^та ђе б^ити од о^вѐ ђе^цѐ након н^ас?, итд.

У извесним случајевима губљења истих или сродних сугласника кад се нађу један до другога готово никад не бива. Нпр.:

В^улеви дан^ас си^ѐч^у др^ва. — Они дан^ас ср^ижу о^вце. — И^жела сам м^ѐсо. — З^нам М^иљана. — Н^ѐ биг т^о уч^ињела да ми д^аш в^ас св^иѐт. — Н^иѐ га з^абуна у в^ас св^иѐт. — Б^иѐ е в^ас срѐтан. — Д^ва-н^ѐс ст^от^ин^а вали^де пр^им^ам. — Д^оћер^ај к^рм^ад да л^оч^у. — С^ва^ко му ј^аг^ѐ ђтишло по ос^амн^ѐс ст^от^ин^а без шѐст^оро. — Ё^то њ^а тр^авѐ па нек к^рк^а, итд.

На основу тих и сличних примера није тешко закључити да до губљења истих или сродних додирних сугласника не долази кад су додирне речи неенклитичне, кад нису сливене у говорну целину, кад нису акценатски обједињење, кад се свака од њих одвојено, посебно изговара, наглашава, истиче, кад то смисао захтева без обзира на позициону повољност за губљење сугласника итд. Кад се, дакле, испречи ма који од тих момената, губљења сугласника нема. Ако су позициони услови за губљење сугласника повољни а губљење сугласника не доводи у питање схватање смисла, редукција одговарајућег консонантског материјала ђе се извршити.

Реч *врх* (Вуков акценат) гласи у ускачком говору: *вр̑г*. Остали падежи гласе: *вр̑а* (ген. једн.), *вр̑у* (дат. и лок), *вр̑ом* (инстр.), *вр̑ови* (ном. мн.) и секундарно: *вр̑га*, *вр̑гу* итд. Исто тако је добивен и предлог у обе форме: *вр* и *вр̑г* (вр̑ њѐ и вр̑г њѐ) и сложено: *џовр* и *џоврг*. Глас *х* могао се губити због акценатске целине. Глас *г* могао је бити изгубљен и у ситуацијама као: *џоврг г^орѐ*, *џов^{р̑}г г^лавѐ* и сл. Али, било како било, форма без гласа *г* се осамосталила и употребљава се и у приликама ван сучељавања два гласа *г*: Њѐна е ливада повр вѐлики^ѐ в^ал^ов^а поред *џоврг в^ал^ов^а*.

Што се тиче осамостаљења које смо сад поменули, оно је много изразитије у случајевима типа *џви^ѐ г^од^ин^а*. Кад је једном од *џви^ѐг г^од^ин^а* добивено *џви^ѐ г^од^ин^а*, онда је, и у пракси, форма *џви^ѐ* стекла извесну, релативну, па после и пуно самосталност (Да ви ѐ пр^осто т^иѐ триѐс к^ил^а шѐнице! — Ја нѐћу п^ош^лѐ да б^идѐ г^рдни^ѐ ри^ѐч^и, и сл.), тј. облик без *г* на крају почео се употребљавати не само у позицијама које су ус-

ловљавале губљење једног *g* већ и у позицијама у којима није било услова за губљење гласа *g*, тако да се данас облици без *g* употребљавају редовно као и облици са *g*: *двиг'ѣ гддѣнѣ* и *двиг'ѣг гддѣнѣ*, *двиг'ѣ људѣ* и *двиг'ѣг људѣ*, *двиг'ѣ ѿдѣлѣ* и *двиг'ѣг ѿдѣлѣ*. Ова је појава прешла, дакле, фонетским путем у морфолошку и уопштила се. До ове појаве могла је довести и дезакцентуација показних заменица и др.

б) У простој или сложеној речи:

У оквиру показаних закона губљења сугласника у сандхију креће се губљење сугласника и у простим и сложеним речима, само, у извесној мери и према приликама, још ефикасније, глађе. Пошто се то губљење креће у границама општепознатих гласовних закона о губљењу сугласника у новоштокавским говорима и нашем књижевном језику:

ѿрѣдак — *ѿрѣци*; *задаѣтак* — *задаци*; *Градац* — *Граца*, *Грацу* (Нѣвѣла си сѣ'ено ка Грацу); бѣг и *свѣци*; Чѣ су овѣ мѣци?; *мѣцац* — *мѣца*, *мѣцу* један!; Нѣје мајци, него јѣци (<јатци, <јадци; ном. јадка>*јѣцка*); *ѿрѣшицац* — *ѿрѣшица* (Скѣни се с тѣг прѣшца, јѣте [>јад те] нѣшѣ!); *лупѣшиѣво* (<лупежство>лупешство>лупешштво); *мѣж* — *мѣжѣ*, *Рус* — *рускѣ*; *разпѣгати* (<разпегати); *обѣзубѣши* (<обеззубити); *изѣмитѣ* (<иззимити); *најѣчи* (<најјачи) итд. —

није потребно даље се задржавати на овој материји.

167. — Експлозивни дентали *ш* и *д* не чине, у погледу губљења гласова, неки изузетак, али је ипак потребно посебно се задржати на њиховом губљењу и због неких специфичности које су, на овом пољу, својствене само њима, управо — губљење сугласника *ш* и *д* у ускочком говору врло је широко и свакако обичније него губљење других сугласника.

Пре свега, сугласници *ш* и *д* потпуно су се изгубили у групама *сш*, *шш* и *зд* на крају речи:

шлѣс (Ўпрѣ плѣс ѣ плѣс), *брѣс*, *ѿрѣс*, *крѣс*, *гѣс*, *мѣс*, *лиѣс*, *рѣс*, *ѿдѣс*, *ѿрѣиѣс*, *ѿбѣиѣс*, *зѣиѣс*, *влѣс*, *слѣс*, *мѣс*, *свѣс*, *кѣс* (Скѣвѣј кѣс мѣса за вѣчеру), *жѣлѣс*, *нѣиѣс*, *чѣс*, *свѣ'ѣс*, *слѣбѣс* (= болест), *бѣлѣс*, *гѣс*, *ѿѣс* (Пѣс ѣстѣ!), *лѣбѣдинѣс*, *јѣс* (<јест), *шѣс*, *ѿлѣш*, *ѿрѣш*, *вѣлѣш*, *нѣвѣлѣш*, *ѿрѣгѣрѣш*, *ѿѣш* (<пушт<пушти=имп. пусти), *бѣз* (<базд), *грѣз* (грозд), *Гвѣз* (<Гвозд), *дрѣз* итд.

Услед исте појаве инфинитиви на *сш* односно на *сш* своде се на врло упрошћене форме:

јѣс (<јест : јести), *ѿрѣс* (<трест : трести), *ѿрѣс*, *крѣс* (краст : красти), *свѣс* (Њѣш ли 'ѣ свѣс?), *ѿлѣс*, *ѿлѣс* (Њѣш ли ми ѿплѣс чѣрапе?), *грѣс*, *ѿс* (<исти: Олѣс на Буѣн? = Хоѣш ли ѿи на Буан?), *ѣс* (Нѣ знѣм кѣ ѣ се ѣс), *сѣѣс* (Њѣш ли мѣи сѣѣс ѿнѣ сѣ'ено?), *ѿѣс* (И Буѣчиѣ ѿми'ѣ ѿѣс бѣлѣгу испѣ себѣ), *ѿѣс* (Нѣ сми'ѣш свѣј шѣс), *смѣс* (Пушти га, нѣѣ се ѿн смѣс), *ѿдѣс*, *ѿвѣс*,

йрѡвес, ѡзвес, зѡвес, нѡвес, ѡдвес, зѡврѣс, зѡйѡс, зѡгрейс, ѡбѡйс (Ќћеш ли ѡбѡйс од ѡвѡг мѣса?), *ѡиѡес* итд.

Принципијелно, у овај процес треба укључити и групу *жд*, али ја за њу немам потврде; речи *дажд*, *вожд* и сл., које не постоје у овом говору или их ја овде никад нисам чуо, гласиле би, кад би постојале: *дажс*, *вожс*.

Међутим, у свим тим групама, нађу ли се оне у средини, тј. престану ли заузимати финални положај, гласови *й* и *д* се не губе:

Стрпала е двѡ *йласѡа*. — Нећеш кѡ што ѡћеш, *крѣѡа* ми! — Лако е дѡбар бѡти у *слѣѡи* и *мѡѡи*. — Ќћеш ли *јѣѡи*? — Све сѡмѡи приш дѡ *йрѡиѡа*. — Не море се у њу уљећ ѡд *бѡзда*. — На *Гвѡзду* не дѡчекѡшѣ небескѣ мѡње. — Нећоештво мѡра кад-тад *забѡжћейи*. — *Пѡшѡи* ѡ ѡвце у ливаду па га ѡтац ѡмѡ *смѡждѡи*. — Што тѡ жѣна умиѣ *угѡѡиѡи* чоѡка — тѡ ниђе на планини нѡј нећеш итд.

Сасвим су ретки случајеви у којима не важи то правило, нпр. ген. једн. од *брѡес* не гласи *брѡесѡа*, већ *брѡеса*. Овде је, очигледно, сасвим изгубљена веза са некадашњим обликом *брѡесѡи*. Пример *Крсѡанди* ѡ (= крст и анђео) бѡжѡ с тѡбѡм пружа две могућности: *крѣѡанди* ѡ, у којој је у свести задржана номинативна ускочка форма, и *крѡѡанди* ѡ, у којој је група *ѡи*, у језичком осећању, у средини речи, тј. израза.

Као што је познато, сугласничка група *ѡи* своди се фонетским путем на *си* у књижевном језику и у народним говорима: *мѡсна > мѡсна*. Одавде се губљење сугласника *й* пренело у ускочком говору и у ном. једн. придева мушког рода неодређеног вида. Отуд се сви придеви на *ѡиан* завршавају у ускочком говору на *сан*:

мѡсан, врсан, йдсан, рѡдосан, бѡлесан, йдрѡсан, слѡсан, жѡлосан, мѡлосан, йѡкосан (= немиран).

Тако, разуме се, бива и у речима изведеним од таквих придева и сличних речи: *врсница* (< врстница), *нѡјѡсник*.

Вероватно је реч *мѡсаница* (врста јела), по свом образовању, пре у вези са *масан* него са *мѡѡан*.

Један од два сугласника *й* или *д* губи се кад се они на било који начин нађу у простој или сложеној речи или у сандхију један до другог или испред сродних гласова:

Ка су *ѡдигли* у планину? — Тѡ е *себѡѡгѡј* (< себет тогај). — Купи ѡ сам *йѡѡѡрѡ* (< пет говара) сѡјѡна. — *Ойѡка ѡи* (< откад ти) ѣ нѡјладниѣ, вѡче? — *Јѡ ѡи* (< јед ти < једи ти). — *Йѡѡѡ* (< ѡѡѡте < ѡѡѡдите). — *Вѡѡѡ* га (< водте < водите). — Дај ми мѡло ѡ *ѡѡгѡ* (< од тога) дувѡна. — Дѡгла рѣп на крста па ѡбѡѡ ѡ *Дунава* (< од Дунава) дѡ мора. — Бѡла сам *ко Дуѡѡна* (< код Душана). — Живѡт чоѡков је ѡ *данѡс* (< од данас) дѡ ѡутра. — И ѡ *ѡѡѡ* (< од те) сам јѡчѡи. — Штѡ сѡ да (< сад да) рѡдѡм? — Платићеш *ка ѡѡћеш* (< кад доћеш). — Знѡш ли, *јѡѡѡ* (< јад те) не знѡ?! —

Саћу (< сад ћу) дђћи. — Кђсило е *десе дрѹгѹ* (< десет друга). — Йди кѹћи *каѹи* (< кад ти) кѹжѹм. — Нѹ знам *са да* (< сад да) ме ѹби'еш. — Покрѹпаће ми мал *бѹ си'ена* (< без сијена). — *Кѹћемо* (< кад ћемо) јѹс? — Оћеш ли *оѹдварѹиѹи* ђвогѹ кѹња? — *Кѹћеш* (< кад ћеш) дђћи? — *Кѹћу* (< куд ћу) ђвѹ дрђб? — *Вѹиѹе* (< видте < видите) вѹ ђвђ чѹдо. — *Кѹћѹиѹе* (< кад ћете) у сѹло? — *Вѹиѹи* (< вид ти) ѹѹга! — *Јѹиѹе* (< једте) кђлико мђжете. — *Поѹиѹе* (< поједте) тђ да не ђстае. — *ђ ѹђ* (< од то) шѹсѹ кѹлѹ ни'ѹсмо нѹ десѹ пђели, нђ свѹ кђкошке пђћукѹле. — *ђ ѹѹбе* ни јѹва ни глѹса. — Јѹ ћу ђстати *ко ћѹцѹ* (< код ћѹце). — *ђћу са да* (< сад да) йдѹм. — Дђчѹпашѹ вђлове *сасрѹ ђђлине* (< сасред долине). — *Ајѹше* (< ајдте < ајдете) да идѹмо. — *Ка ѹиѹ* (< кад ти) ђј (= хоћеш) да стрѹдѹш, штђ да крѹи'еш ђногѹ крѹвђгѹ? — *Шѹѹ ѹиѹ* (< шед ти) тѹ, *саћу* (< сад ћу) се јѹ врѹтити. — Одмѹкните се јѹдан *ђ дрѹгђгѹ* (< од другђгѹ). — *Нѹка ѹиѹ* вѹшѹ влѹѹрѹвѹти нѹћу. — ђвѹце пѹсле *исѹђ Трѹшѹиѹенова* (< испђд Трѹштенова) брѹда. — ђкупи'ѹ се вѹликиѹ свѹѹет *ѹрѹ црѹквђм* (< пред црѹквом). — ђстале трѹ удђвице *ђѹиѹ* (< од та) трѹ брата. — Зврѹчи'ѹ га кѹменђм *ѹосрѹ цѹка* (< посред цѹка). — ђћерѹј гђведа *ѹђ чѹчѹр* (< под чѹчар). — *Ка чѹек* (< кад чѹек) нѹмѹ живђга, трѹбѹ му помђћи. — ђво ти гђворѹм *исѹре Дѹнила* (< испред Дѹнила; испред = у име). — ђдни'ѹ га е *исѹре ѹѹбе* (< испред тебе). — Стрѹше ме бѹло ђвѹ нђ ђ *ђавђла* (< ђвђвола). — Нѹ знам кђѹ е бѹло *ђ ћѹцѹ* (< ђвѹ нђ ђвѹ нђ). — Стѹи'ѹ е да ђдметнѹ Дрђбњѹк кђ што су се ђдметнѹли ѹскоци *ђ ѹѹрскѹ* (< од турскѹ) влѹсти. — *Кѹћемо* (< куд ћемо) волѹкђ жѹвђђ? — Стрѹвично е ђвѹцама *ђ дивѹнѹ* (< од дивѹине). — Пѹмѹт стѹѹ *ѹре ѹѹкѹм* (< пред таким) јунаком. — *Вѹиде* (< видде=имп. види де) штѹ е са ћѹцђм. — Плѹтићеш ми *сѹлѹиѹе* (< салт те < салти те) ѹватѹм, итд.

Велико гублѹѹе сугласника *ѹиѹ* и *ђ* постоји и пред фрикативним консонантима било да су ови пискавог (*с*, *з*) или шуштавог (*ш*, *ж*, *ѹ*, *ж*) реда, тј. експлозија ишчезава пред струјношћу. То се дешава у свим позицијама у којима се поменути сугласници наћу пред струјним сугласницима: у простим или сложеним речима, у префиксима, у санджију, дакле — у свим акценатским целинама:

Нѹко кђ Радђица не ѹми'е тђ *ѹрѹсѹѹавѹиѹи* (< представити). — Не вѹлѹ *кѹсе* (< кад се) кѹћа нѹ млѹдѹ. — Нѹѹ се мђгло *ђ жѹиѹа* (< од жѹита) прђћи. — *Пђ зѹму* (< под зиму) сјѹвисмо у сѹло. — *Кѹсмо* (< кад смо) дђшли кђ *Зђркѹ* (< код Зорке), сѹнце е бѹло вѹј зашло. — *ђ ѹиѹа* (< од шта) е ђвђђ? — *ђѹкѹ сѹбе* (< ђкад сѹбе) шѹѹдѹм. — ђд ѹѹга нѹѹ е бѹло пѹсма *ђѹкѹ сѹбе*. — Сѹсам (< сад сам) кђ на кђњу. — Нѹшто е *ђсуѹиѹан* (< ђсутан; забринут). — ђдмљерѹла му *ђ шѹкѹ* (< од шаке) дђ лѹкта. — ђна е стѹјѹла кђ *шѹиѹђѹра* (< код шѹђѹра). — Јђш је цѹи'ѹла планѹна *ѹђ снѹѹѹгом* (< под снѹѹѹгом). — Йдѹ *ѹђ здравѹ* (< под здравѹ; као исправно, цело). — Нѹ што сам спѹђ — да прђсѹм *ѹђ сѹѹђђс*! (< под старђс).

— *Кўсу* (< куд су) ђтишли? — Он има прстѣн ђ *злаїта* (< од злата). — Тако ни је оставио *їре смрїи* (< пред смрт). — Ўвијек си је моґо виђети како шѣдї *кѡ шїорейша* (< код шпорета). — Није ни ниједна крѣпала *ѡїкѡ смо* (< откад смо) ђђе. — Стѣну на *осїојѡње* (< одстојање) и пѡчнї гађати. — Сѡд ни је *їрѣшѣднїк* (< предшѣдник) Пуниша Мїкић. — Ђно е *кѡ жсїїа* (< код жита). — Бїла сам *ко Жѡла* (< код Жала), свї ме прѣгледѡ. — *Озови* (< одзови) се, моја Мїка, кўмїн те бѡгом! — Пѡглѡј шта имѡм *исїо сѣбе* (< испод себе). — Тѡ е бїло *їре шѣдоцима* (< пред шѣдоцима). — Нѣ знѡм *кѡсу* (< кад су) дѡшли. — *Сѡсам* (< сад сам) шлѣгла. — *Сѡсу* (< сад су) дѡшли с вра. — *Ѡвѡ* ти је *їдсигўр* (< подсигур). — *Ѡса* (< одсад) ћемо друкчије. — *Осијѣци* (< одсијѣци) ми кѡмѡт лѣба. — Причѣкај, сѡ ћу ти *ѡїећи* (< одїећи). — Ѡћеш ли ме *їѡишикѡиши* (< подшишкати)? — *Оселѣ* (< одселе) ће бити како јѡ ђћу. — *Оскѡчило* (< одскѡчило) сўнѣцѡ двѡ ўжа. — *Ѐзїи* ће и *їријѣшѣднїк* (< пријѣдшѣдник). — Она прѣче *о сїчијѣ* (< од сичије). — Нѣ може ѡн млѡд, а ће ћу јѡ *їѡ старѡс* (< под старос). — Бѡгами ћу сѡ *їѡс* (< сад шес) пѡ ѡко ће свѣ ў воду! — *Ѐмѡш* ли штѡ *їѡ собѡм* (< под собом). — Нѣмѡ накѡга лѡва *їѡ сўнѣцѡм* (< под сунцем). — Бијѣла ли је бѡка *кѡсе* (< кад се) ўмије. — Кѡ знѡ *кўсе* (< куд се) ћеде ѡнѡ сланина! — Нѡшѡ ме јѡд вишї *ѡ смрїи* (< од смрти).

У вези са тим, губљење сугласника *ш* и *ѡ* испред наставка *сїво*, сугласничке групе *сїи* и сл. доследно је спроведено:

богѡсїво, *срдсїво*, *брѡсїво*, *кмѣсїво*, *љўсїво* (= поштење, Виђела сам јѡ њѣгово лўство јѡш прѡшлѣ гѡдинѣ), *руководсїво*, *срѣсїво*, *госїѡсїво*, *брасївѣнїк*, *љўсївѣн* итд.

Из онога што је досад речено о губљењу сугласничког материјала у основним бројевима, па онда и у другим категоријама бројева, могло се назрети да су неки бројеви сведени на изванредно просте форме, било да су те форме зависне, полузависне или да су се сасвим осамосталиле. Основни бројеви као *јѣдан*, *два*, *їри*, *їей* и сл. углавном од *јѣдан* до *десѣи*, имају, као што ћемо јѡш видети у партији о акцентима, својство да из области самостално наглашених речи прелазе у сферу проклитичности, тј. да губе свој акценат и дужине, да се са наредном рѣју изговарају као једна акценатска целина и да као такви примају на себе и извесне акценте. Тако форма *їей* *їѡдвѡрѡ* може, поред себе, имати и форму *їѣ* *їѡвѡрѡ*, а форма *їей* *їсѣнѡ* — и форму *їей* *їсѣнѡ*. Како смо видели да се форма *їей* *їѡвѡрѡ* гласовним путем своди на *їѣ* *їѡвѡрѡ*, то се у ускочком говору могу срести све ове форме: *їей* *їѡдвѡрѡ* *сїјѣна*, *їей* *їѡвѡрѡ* *сїјѣна* (ретко), *їѣ* *їѡвѡрѡ* *сїјѣна* и *їѣ* *їѡдвѡрѡ* *сїјѣна*. Као *їѣ* (*їѣ* *їѡдвѡрѡ*), *їѣ* (*їѣ* *їѡвѡрѡ*) и *їѣ* *љўдї*), тако и сви десетни бројеви од 10—90 могу бити, на бази истих гласовних законитости, без крајњег *ш*: *ѡдѣсѣ*, *двѡдѣсѣ*, *їридѣсѣ* итд. Ако је *сїи* у *шесїи* сведено, према ономе што смо о групи *сїи* већ рекли, на *с*, па је од *шесїи* добивено *шес*, онда се и ова форма, по угледу на форму *їѣ* или на основу гласовних процеса (рецимо:

шес са̄ӣи), могла свести на форму *ше* у ускочком говору. Упрошћавањем гласовног материјала, дисимилационим губљењем сугласника, пасивном артикулацијом сугласника и самогласника итд. добивене су и ове форме: *йешѣс* (5—6), *йешѣсѣина* (5—6 људи), *шѣсѣи* и *шѣсѣ*, *јѣданѣс*, *йѣдѣнѣс*, *двѣдѣс* и *двѣс* и *шѣрѣдѣс* и *шѣрѣс* (са секундарним *ј* или без њега), *чѣшѣрѣс* и *чѣшѣрѣдѣс*, *йѣсѣио̄ӣӣн*, *шѣсѣио̄ӣӣн* (са старим ген. мн. именица *а*-основа), *йѣсѣио*, *шѣсѣио* итд.

Исто тако су разумљиве и врло упрошћене форме као: *ѡј* и *ѡј* (= хајде), *ви* (= види, импер.), *иѣ* (= шеди, имп.), *јѣше* (= једите, импер.). Облик *ѡјде* (ѡјде да идѣмо) може, као што смо видели, бити сведен на *ѡјд* (ѡјд да идѣмо), а овај, у тој вези (ајдда), на *ѡј* (ѡј да идѣмо) који се креће у тој акценатској форми (кад се коњ тера, редовно му се каже: *ѡј*, *ѡјд* и *ѡјде*) или у акценатској форми итеративног наративног (историјског) императива *ѡј* или *ѡјд*: *ѡј*, *ѡј*, *ѡј*, *јѡ* ѡдог у гај (исп. *нос*: Зѡметнѣ брѣме на лѣѡа, па нѡс, нѡс, нѡс док нѣ паде пѡд њѡм; в.т. 268). У императиву глагола *и/е*-основа вокал *и* је доста лабилан, покретан, па се форме као *вӣди*, *ӣѣди*, *јѣди* и сл. своде на форме *вид*, *шед*, *јед* итд., које лако изгубе крајњи сугласник (*д*) чим ти облици дођу у близак акценатски изговор са наредном речју која почиње са *д* или *ӣ*, и тако улазе у минимални гласовни материјал способан још да, у контексту, саопшти нешто.

Један део досад наведеног материјала о губљењу сугласника *ӣ* и *д*, као и раније показано губљење других сугласника, даје повода да се још једном осврнемо на појаву релативног, па и потпуног осамостаљивања извесних форми и уопштавања извесних појава. Ако погледамо ове примере:

ѡј ѡмо. — Вӣ белѡја. — Шѣ, ма̄ӣо̄ јѣдна! — Шѣ, ѡѡволе јѣдан! — Опѣ ме бѡди ѡнѡ рѡна. — Са̄ (= сад) Мӣликѣ нѣмѡ, па и имаѣ слѡбѣ. — Дѡј да вӣ са̄ нѣшто пригѡм да јѣдете. — Са̄ би за Мӣлицѡм ѡтишла ѡ свӣѣт. — Са̄, нѡвӣ (< на ови) чѡс, да се стрѣжѣ јѡгѡѡд. — Покѡсило бӣ ѣ [ливаду] десе кѡсѡ. — Пѡлатӣо̄ сам ѡм ѡнѡ десе илѡѡдѡ за ѡнѣ њѡву. — Нѣ оправѣ (= не посла) мӣ њѡка пѣсмо. — Нӣѣсанга (< нијесам га) вӣѡела ѡмѡ пѣ годинѡ. — Пѡмрѡли бѡсмо ѡ глади да нѣ бѣ њѣга. — Нѣ знам ка би мӣ рѣке ѡшѣкла. — Не бѡй се Га̄јо ни ка пѣва мѣѡава. — Ка ме јѣднѡм ѡглибѡш, нѣмѡј ме вӣшѣ прѡти. — Нѣ дѡј, ѣно ти ѡвце усрѣ ливадѣ. — Запѡишла вода ѡнѣ срѣ кѡѣ. — Нӣѣсам је вӣдӣо̄ ѡтка е дошла. — Пѡглѣ како ѡнѣ рѣоплѡн лѣти испѡ ѡблакѡвѡ. — Шӣшикѡ вода ѡспѡ њѣ [стене]. — ѡмѡ вѣлики јѡсѣн порѣ кѡѣ Петровѣ. — Бљѣжи, дѣјете, испре кѡѡа, јѡте (< јад те) нѡшѡ! — Дѡшѡ е ѡту ѡс Пивѣ. — Испре мѣне и испре свӣѣг нѡс прӣми нѡлѣпшѣ пѡздравѣ. — Покѡсите ѡвѡ мѡло испѡ буѡѡка. — Залѡжӣо̄ сам нѣшто двѡпѣ. — Пѡѡ снѣгѣ до срѣ нѡгѣ, итд.,

а тако исто и ове:

Тѡ е бѡло прѣпрошлѣ годинѣ. — Извѣди га у прѣкуѡу. — Јѣси ли пѡслѡ прѣпрѡлату нѡ новине? — Опѡдошѣ мӣ рѣке држѣѡи те. —

Ќкиде ми нѡс мѣђу свиѣтом. — Нѣшто ми се порѣгуе. — Препѡс-
таљамо да ће Јоко љѣтѡс из Биѡграда. — Ко (= ако) мѡгу
слѡнкѣ ѡбит (< одбит), бѡг ме ѡбиѡ. — Дѡдѡј ми тѡ поглавѡч
(< подглавач, јастук). — Омљери (< одмјери) ѡдѡ љга, итд. —
запазићемо да се *ај* налази испред *амо*, тј. да тај облик може стајати не
само испред речи и облика који почињу сугласником *д* већ и неким дру-
гим гласом, у овом случају вокалом *а*; да облици *ви*, *ше* и сл. (2. л. једн.
импер.). могу стајати и испред речи које не почињу сугласником *д*, *ш*, *ц*,
ч и сл.; да се облици *оше*, *ше*, *десе*, *са* (= сад), *о* (= од), *ка* (= кад), *сре*
(= сред), *усре* (= усред), *шре* (= пред), *шо* (= под), *двају* (= двапут)
итд. могу наћи и испред речи и облика који на свом почетку имају друге
гласове од гласова којима се ти облици завршавају кад нису окрњени,
тј. од гласова *д* и *ш*; да се сугласници *д* и *ш* губе не само у случајевима
као: *ѡдићи* (< оддићи) већ и у случајевима као: *шрѣшрошли* (< претпрош-
ли), *шрекућа* (< преткућа) итд. Вуково *шѡшшруг* овде гласи *шѡшруг*. Ра-
није смо видели да сличну ситуацију имамо у случајевима као: *ѡвиѣ*
ѡнѡ, *шѡвр њѡвѡ* итд. Ако се од форме *Кѡд да шѡђемо?* стиге нормално
гласовним путем до форме *Кѡ да шѡђемо?*, тј. ако се сугласник *д* покрене
са његовог природног места и одбаци и тако облик *кад* сведе на *ка* без
икакве штете по значење, — онда је тиме створена могућност да се овај
нови облик *ка* употреби и у другим сличним приликама, па и у случај-
јевима које гласовно не одговарају наведеној. Ако сам облик *ка* не може
значити *кад* и ако се као такав не може самостално употребити за зна-
чење *кад* а може у контексту (нпр. *Кѡ да пѡђемо?*), онда је облик *ка* само
релативно, гласовно самосталан; то је, ако се тако може рећи, зависна
самосталност, зависно постојање, полусамосталност. При томе треба има-
ти на уму да је та релативна самосталност потенцијални резервоар за
пуно, морфолошко осамостаљење. Тако је данас форма *оше*, добивена
преко *ѡшеи шѡ велѡм* и сличних процеса, потпуно самостална у односу
на форму *ѡшеи* од које је проистекла, као што је самостална, рецимо, фор-
ма *ѡббриѣ* према форми *ѡббриѣг*, од које је исто тако постала, или форма
себе, добивена преко *себеи шебе* и сл., према форми *себеи*. Мислим да
се овде закључак сам намеће: кад се на било који начин једна форма
измени и сведе на облички нешто друго, онда нова форма постаје мање-
више слободна, самостална и може се употребљавати и у ситуацијама
које нису ничим условљење сем значењем. Ја мислим да није био баш
кратак пут од форме *ѡббриѣг* до форме *ѡббриѣ*, али је нагомилавање овак-
вог материјала, његово ширење, аналошко и слично уопштавање морало
довести до квалитативног прерастања. Мислим, даље, да је ова појава
једна од маркатнијих црта не само ускочког говора већ и многих других
наших народних говора и језика уопште; другим речима, ово је свакако
један од општијих језичких закона који непрестано прерађује језички
материјал у границама значења.

Као што је већ наглашено, значење, тј. одржање значења, може,
разуме се, унети разна одступања у све наведене појаве. Ако је дрво за
секиру предуго па га треба прикратити, човек из Ускока може рећи:
Ова е држалица прѣдуга, трѣба е пѡшећи, јер је из контекста јасно да
облик *шѡшећи* значи *шѡсећи*. Међутим, у свакој прилици у којој би се

значање глагола *й̆одд̆иѣћи* могло помешати са значењем глагола *й̆одиѣћи* (са префиксом *й̆о*, а не *й̆од*), који, јасно, значи нешто сасвим друго, глагол *й̆одд̆иѣћи* биће употребљен са сугласником *д* као фонолошка семантична дистинкција, што се, разуме се, супротставља гласовној конституцији облика *й̆одд̆иѣћи*, тј. гласовном закону да се глас *д* губи испред струјних сугласника. Исто тако ће се направити обличка разлика кад затреба да се значењски одвоји *й̆одд̆сирићи* од *й̆одсирићи*, *д̆иѣд̆аѣи* од *д̆иѣд̆аѣи* (= оговарати, говорити лоше о некоме), *д̆осуѣи* од *д̆суѣи*, *д̆иѣуч̆иѣи* од *д̆иуч̆иѣи* итд. Форма *й̆е*, *й̆ѣ* или *й̆е* (= пет) може бити употребљена и употребљава се, рецимо, у бројању: *ј̆ѣдан*, *д̆в̆а*, *ш̆ри*, *ч̆ѣтири*, *й̆ѣ*, *ш̆ѣ*, *с̆ѣдам* итд., или у реченици *Било е т̆о пр̆иѣ п̆ѣ год̆йн̆а* и сл. јер је његово значење потпуно јасно у оба та случаја и у свим другим сличним случајевима, док сам за себе тај облик није у стању да пренесе значење. И тако увек. Језик, тј. сва његова изражајна средства, увек се повија за значењем као сенка за својим објектом. Из овога што је досад речено о губљењу гласова *д* и *й̆* види се да се они могу, али и да не морају увек губити у ситуацијама које омогућају то губљење, па после и ван њих. Тако реченица *С̆ад̆ сам̆ с̆иш̆ла* може имати у ускочком говору ове форме: *С̆ӑ (< сад̆) сам̆ с̆иш̆ла*, *С̆ад̆^м сам̆ с̆иш̆ла* и *С̆ад̆ сам̆ с̆иш̆ла*. Поред *Т̆у си се н̆ѣш̆т̆о др̆нула с̆ад̆ й̆ѣ с̆тар̆ѣс̆* може се чути и ... *й̆ѣд̆ с̆тар̆ѣс̆*. Поред *С̆ӑ ћ̆еи ми й̆л̆аѣиѣи* може се чути *С̆ад̆ ћ̆еи ми й̆л̆аѣиѣи* (кад се свака реч изговори одвојено, за себе, разуме се). Исто тако: *Д̆иѣчени смо д̆д̆ сви^еѣѣа* и *Д̆од̆иѣчени смо д̆д̆ сви^еѣѣа*, *Д̆иѣчени смо д̆ сви^еѣѣа* итд. У неким случајевима обичнији су облици без губљења сугласника од облика са изгубљеним сугласницима; тако ће се пре рећи *Од̆ с̆й̆аѣӑња се не ӂиви него о с̆й̆аѣӑња*...

Треба рећи да у овом говору нема појаве да се групе *дс* тј. *йс* претварају у *ц* у неким позицијама, што се сусреће у неким нашим народним говорима. Према томе, овде, као што је наведено, имамо само *й̆р̆ѣѣд̆ниѣк* или *й̆ри^еѣд̆ниѣк*, а никад *й̆р̆ѣѣд̆ниѣк*, *К̆ѣ се (< куд се) д̆н̆а т̆ѣл̆ад̆ ћ̆ѣд̆ош̆ѣ?*, а никако: *куѣ она...* *Н̆аш̆ѣ ме ј̆ад̆ в̆иш̆и д̆ см̆рти*, а никако... *оц̆м̆риѣи* итд. Ову појаву ћемо срести у ускочком говору у једној другој позицији (в. т. 150).

168. — У демонстративним квалификативним заменицама као и у неким другим придевским заменицама у консонантској секвенци *кв* увек је изгубљено *в*; то има морфолошко објашњење, али је на правац уједначавања вероватно утицала општа тежња за упрошћавањем сугласничке структуре речи:

Кака (< каква) му ш̆ѣр̆ ѣм̆риѣ у цви^ету жив̆ота! — Ј̆ош̆ је н̆ѣв̆л̆еш, н̆ѣко ће му увал̆и (= увалити) каку поруг̆аницу. — Т̆у гр̆иѣга н̆ѣма н̆икака. — Била д̆ѣ нака (< наква < некаква) ӂѣна и тражила М̆илицу. — Д̆ошли н̆ѣкаки л̆ѣди ис Пр̆отар̆ѣ да к̆упуј̆у ј̆аг̆н̆ад̆. — Њ̆егова е так̆а (< таква) пр̆ирода. — Он̆акиѣ п̆г̆ан̆и н̆ије н̆ѣма. — Ако б̆ид̆н̆ѣ овакиѣ д̆ан̆а, св̆ѣ ћемо р̆ат̆ п̆оӂњети. — Наи^о се так̆иѣ б̆иг̆аниѣѣа. — Н̆икака в̆л̆ѣра н̆ије б̆ила так̆а. — Он̆акога чоѣка св̆ак̆ ӂӑли. — Нӑкога м̆онка н̆ико н̆ѣма. — Зан̆ѣдили д̆ни у нӑкога

У неким наведеним случајевима можда би се пре могло говорити о творбеној варијанти него о губљењу гласа *v* (*грѹда*, *цокдѣаѣи* и сл.).

И у разним другим позицијама нашао би се по који пример губљења гласа *v*. Тако се место *Мрњаѡчевићи* у Ускоцима каже *Мрњаѡчевићи*, *ође* је чешће од *овђе*,¹⁵⁸ *даждевњак* је сведено на *даждењак*, исто тако *учевњак* на *учењак*, *вјеверица* на *јеверица*, *човјек* на *чдек*, *Дуњак* је вероватно постало од *Дувњак*,¹⁵⁹ поред *чѡвкиа* чује се и *чѡкиа*. Место *врускаѣи* и *врушѣаѣи* чује се само *рѹскаѣи* и *рушѣаѣи*. Познато је да су облици *обикнѹѣи*, *обѹћи*, *обљесѣи* и сл. постали од облика *обвикнѹѣи*, *обвући*, *обвјесѣи* итд. Вук у Рјечнику наводи *обришѣи*; ускочки говор не зна за губљење гласа *v* у том глаголу, дакле: *обвршѣи* (*Обвршѣо е кѡ пѣс*).

Неке од наведених појава су потпуно стабилизоване, као *грѹда*, *међед*, *ћѣчуља*, *Бѣѣица*, *иѡдок*, а неке нису, већ су још увек процесуалне: *цврѡаѣи* и *црѡаѣи*, *цокдѣаѣи* и *цокѣаѣи*, *чѡкнѹѣи* и *чѡкнѹѣи* итд.

Ако је истина да се неке од наведених појава могу објаснити самом природом сугласника у групи, дисимилацијом итд., исто тако је истина да глас *v* често ишчезава из овог или оног облика или речи и услед своје лабаве, каткад врло слабе артикулације; процес делабијализације ове врсте консонантске секвенце доста лако се реализује у ускочком говору.

169. — Познато упрошћавање сугласника група: *ѣѣи*, *ѣѡ*, *ѣи* итд., које губе уводну експлозију, потпуно је заступљено у овом говору: *ѣѣца*, *ѣѣчјѣ* (али *лѡѣѣа*), *чѣлица*, *чѣлињак*, *шѣница*, *шѣничан* (Љѡб о [= од] шѣничнога брашна мѡш испѣћи под^т пазуом), *шѣничѣишѣ* (али *љѣѣишѣ*; Љѡпшѣ е о тебе стѡ пѹтѣ. — Изљѡпшѣ се врѣѡме; само сам једном чуо: *изљѡша се*, али мислим да је то пре случајно изговорено него да је то иоле чврста појава), без појаве *љѡвѣшѣ*. Забележио сам и читаву породицу: *љѡсак*, *љѡшѣаѣи*, *љѡскаѣи*, *љѡснѹѣи*, *љѡшѣѣишѣи* итд. поред *љѡсак*, *љѡшѣѣишѣи* итд.

Упрошћавања има и у другим групама. *Гђе* (< гдје) се у Ускоцима уопште не може чути, већ само *ђе*, а исто тако *ниђе*, *идђе*, *свѹј* итд., а не *нигђе*, *негђе*, *свугђе*. Поред *гњѣришѣи* чешће је *њѣришѣи*, али само *гњѣда*, *гњѣла* (врста земље), *гњѣла* (крушка или шта друго) итд. Мислим да је *ѣѣвојѣнка* и сл. постало од *ѣѣвојагња*. Речи као *шиндра* и *карлица* сведене су на *шѣнда* (Пѡпунѣѣѣла шѣнда па прокишњаѡвѣ) и *калица* (Полѡмо калицу приљѡвѣ), *карлицаѣи* на *калицаѣи* (= скитати), а *Нѣкишѣ*, *нишѣшѣски*, *ѣѣшѣски* итд. на *Нѣшишѣ*, *нишѣшѣки*, *ѣѣшѣки* итд. *Бѡквица* је чешће од *брѡквица*. *Бѹѣаѡ* и *брѹѣаѡ* се подједнако употребљавају. Место *Пѣрлѣѣѡр* чује се *Пѣлѣѣѡр*, а поред *ѣѣлиѡѣѣи се*, *ѣѣлиѡѣѣаѡ* чује се и *ѣѣликаѣи се*, *ѣѣликаѡ* и сл. Група *ѣѡ* добро се држи у ускочком говору: *ѣѡѣѣи*, *ѣѡѣѣм* (нема *ѡѣм* < ѡѣм) итд., али се не каже *ѣѡ* (*qui*), већ само *кѡ* (и *кѡ*), а *каница* је свакако настало од *ѣѡканицѣа*. У Ускоцима постоји топоним *Јѣѣѣишѣа*; вероватно је постао упрошћавања групе *ѡѣ*, дакле од *јѣѣѣишѣа*,

¹⁵⁸ Несмирени процес у овој речи види се и из Вукове напијалице „кад се ракаја пред ручак пије“: „У чиј смо дом, помогао га господ Бог! Њега и његове синове и синовце, браћу и рођаке његове, кумове и пријатеље, све *ође* (подвукао МС) и све друге, који нијесу *овђе*“ (подвукао МС).

¹⁵⁹ В. РЈА.

интересайно, вѣредно, ѡбреш итд. Поред редовног *макни се* може се чути и *маки се*. У употреби су обе форме примера типа *лѣжѣм* и *лѣжѣм*, али нисам чуо *ѡаднем* већ само *ѡднѣм* (Запаните ѡм, па ѡг жѣве поватѡјте, а не: *зѡаднѣше*). У изразу *јѡним* (< ја мним) извршена је дисимилациона редукција, док је у изразу *јѡмлим* извршено дисимилационо раздвајање без редукције.

172. — Претпостављам да је речца, узречица *жѡми* добивена од *жив ми* (био, била).

173. — О губљењу гласа *ј* в. т. 114 — 116.

174. — У погледу губљења гласова, за стране речи важе разуме се, гласовни закони који важе и за домаће речи, али за њих важе, као што смо и раније помињали, и неки посебни моменти, у првом реду: каткад врло велико „прекрајање“ и прилагођавање домаћем терену било због тога што је непознат организам стране речи, што се добро не дочује страни изговор, што се добро не запамти или из неког другог разлога. Тако ће се у речима као што су *марширајти, балсамиран, ренген* итд. упростити сугласничке групе: *марширајти, басамиран, ренгел* (или плуралија тантум: *ренгеле, исп. ѡнгеле*), при чему је у *ренгел* извршена још и дисимилација. Италијанска реч *frumentino* „прерађена“ је у *урмѣјин* на тај начин што је, пре свега, одбачен глас *ф* односно *в*, затим извршена метатеза (*rum* > урм) и ишчезла назализација и, најзад, као и у многим другим случајевима, изгубљен је завршни вокал *о*. Као што се види, од *frumentino* до *урмѣјин* требало је доста „прерађивања“. Тако је, као што смо раније видели, и са речима *ѡанѡбле* (< панталоне), *лѣјрика* (< електрика), *ѡуѡ, лѣѡр, лѣјро, лѣјрајти се, валида* и сл. *Вурсѡи^а* је добивено губљењем гласа *ѡ* гласовним путем. До *инѡѡлѡран* се дошло путем дисимилације и редукције (*н* > *л*, *р* редуковано дисимилационим путем). Најпре ће бити да је *с* у *диѡѡлина* ишчезло путем дисимилације, а тако и *брѡвинг* с тим што је вокална секвенца *аи* претрпела знатну измену. У неким страним речима развијају се, као што смо видели, консонантски елементи тамо где као да се осети „артикулациона празнина“ или услед ког другог момента. Тако је италијанска реч *fazzoletto* постала у ускочком говору: *варѡле* (то што ова и сличне именице може гласити и са *ѡ* у ном. једн. — ствар је морфолошке природе, а не гласовне). Дисимилација је учинила своје и у речи *ѡѡр* (< аграр). Консонантска група *ѡб* у турским речима изгубила је глас *ѡ*, тј. две експлозије су сведене на једну: *буѡубаѡа* (< буѡубаѡа). Итд.

175. — Из досадашњег излагања могло се видети да се у речима, облицима и изразима губе не само поједини сугласници или групе сугласника већ и поједини слогови. Такве упрошћене облике (делом као резултат редукције, а делом као реликте старих облика) имамо у глаголским узречицама и, тако рећи, скамењеним облицима: *вѡи* (= видиш; Да вѡи ѡвѡ кѡвчег мѡј), *мѡш, мѡж* (= можем), *ѡли* (= хоћеш ли), *ѡј* (= хоћеш), *нѡј* (= нећеш), *ѡѡ* (= шеди), *вѡ* (= види; Вѡ тѡ њѡга!), *ѡш* (= хоћеш, у изразима: *ѡшѡш* и *ѡшѡшѡш*), *мѡѡѡин* итд. Слогови огла-

дају каткад губљењем једног од два иста узастопна слога. Тако се, поред *лелџаиши*, чује у ускочком говору и *лџаиши*. Вероватно је тако постало и *надољковџиши* се поред *надовољковџиши* се. У ускочком се говору, поред *Нећу га изгубиши* или *Нећу га изгубиш*, може понекад чути и *Нећу га изгуби*, *Немџ се с кџме свџдџи*, *Шћџли смо се наџи варџникџ* итд., тј. у инфинитиву је изгубљен читав слог, односно наставак *иши*, јер је контекст омогућио да тако окрњени инфинитив одржи значење; при томе не треба сметати с ума ни чињеницу да су инфинитиви на *иши* у футуру типа *гледџи* поткраћени за тај наставак. Исто тако могло се видети да се губе слогови или врше разна друга прекројавања у страним речима: *лџџџ* (= револвер), *џаниџџџ* (= панталоне) итд. Већ смо видели како су постали неки од ових ситних облика (*џи*, *џџ*, *џџџ*, *џџџџџ* и сл.). Најразноврснија скраћивања извршена су у облику *хоћеш*: *џџџ* (изгубљено *х*), *џџ*, *џџџ*, *џџџџ*; *џџ* је постало од *оћ*; *џџџ* од *оџџџ* (ово постоји у неким народним говорима) упрошћавањем гласовне групе. Најкраћа могућа форма облика *хоћеш* јесте пуко *џџ*. То сам једном забележио у реченици: *Шћџаш то?* (= шта хоћеш то?). Пре свега морам рећи да то није изговорено случајно, у говорном поремећају, у празнословљењу, већ је, просто, тако речено, па се према томе треба односити као према језичкој чињеници. Ја тај пример не показујем да бих констатовао неки особити гласовни закон, нешто што је гласовно уопштено, колико да се из њега види какве све могућности језик крије у себи и колико се све може у датим ситуацијама економисати гласовним, односно језичким средствима при казивању онога што се хтело рећи. Ово саопштавам и због тога што то није, разуме се, одлика само ускочког говора, већ људског говора уопште као изражајног средства. Мислим, даље, да у томе не треба видети само свођење лингвистичких форми на адекватне семантичне садржаје, тј. људску мисао која се увек изнова облачи у овакве или онакве језичке форме, већ и окосницу на којој су се, током људске цивилизације, биле битке између писане и изговорене речи, између етимолошког и фонетског писања. Ускочки се говор, посред других српскохрватских говора, одликује, као што је то већ речено, тиме што непрестано тежи да фонетске јединице сведе на што мању меру, да мисао што једноставније достави другоме до знања. Ово не треба побркати са епском бујношћу ускочког говора у приказивању овог или оног момента из живота. Реч је, дакле, о фонетским, о фонационим средствима за изказивање мисли и осећања, а не о самим мислима и осећањима.

176. — Овде дајем једну принципску напомену, која је овде-онде и досад помињана или се из досадашњег материјала могла видети. Наиме, као што то бива у језику уопште, представници једног говора увек нађу могућности да на неки начин упросте нешто што је за изговор тешко, да нешто прилагоде свом изговору, па да и тешку консонантску групу учине лакше изговорљивом тиме што изоставе или промене неки од консонаната, што консонантску групу разбију неким вокалом итд. Име бившег ганског премијера Нкрумаха заиста је тешко за изговор. Ускоци су се при изговору тог имена снашли на тај начин што су просто, путем вокализације гласа *н* или преко затвореног *е* задњег реда, развили вокал *е* иза гласа *н*: *Нџкрумак*.

177. — За губљење, управо непостојање неких сугласника (или вокала) у дечјем говору, важе, разуме се, посебна правила. Али не само за дечји говор, посебна правила о губљењу сугласника важе и за одрасле кад се, у извесним приликама, обраћају деци или подражавају дечји говор. За случајеве као *кава*, *Лаша*, *баго мде*, *зајшо ликино* итд. не треба тражити фонетске разлоге губљењу гласова, већ семантично-емотивне, тј. хипокористичке, и психолошке. *Кава* (женско теле, па и теле уопште) вероватно је постало, као хипокористик, од *крџава*, а *Лаша* од *Лабуда*. *Баго мде* и *зајшо ликино* (= мајчино) јесу хипокористичке форме, хипокористични вокативи за: *благо моје* и *злајшо ликино*.

Метаташеза

178. — Ова се језичка појава сусреће у ускочком говору углавном у оним размерама у којима се сусреће у осталим новоштокавским говорима.

Пре свега, овде наилазимо на метатезе двају гласова:

цкло (Заповрти^о праћом па ми слџми^о цклџ на прџзору), *цклийи се* (Цклий се вода), па *цакло* и *цаклии се* (Цаклџ ти се џчи, Цаклий се снй^{ег}), *цкленница* (стаклена чаша за ракију), *Цака* (< Стака) и хип. *Пака*, *Цана* (< Стана), *Цако* (< Станко у хип.), *Цџле* (< Столе), *Крџо* (< Крсто), *урмејийин* (итал. frumentino), *урмејийинџв* (Ја вишџ вџлим урмејинџв качамак нџ јџчменџ, шџеничнџ или џлдџвнџ), *вође* (Бџлим ме вође, Нека вође џстанџ и Јџко), *нође* (Нџђе нџкад нџје бџло чоџка), *снаџбнџџваији се*, *џрџвекџи* (< перфект), *џџам* (< аџгам), *џџкаџи* (: куџати; Цџка нџшто по вџздџн), па према томе и: *џџк* — *џџк* место *куџ* — *куџ*, *џџкнџџи*, *џџукџџи*, *џџукџџи*, *расџџџији се* (размакнџти ноге, раскорачити се, раскречити се) према *раишџџији се*, итд.

Редовни облик за заменицу *сав* јесте у ускочком говору: *ваџ* (ваџи виџек, ваџ свиџет, вџздџн, Кџсџ по ваџ дџџи дџн, По ваџ дџџи дџн гџлаџми нџ чељаџ, Знџдили смо се ваџ дрџгџ џџето, Дџла биг за нџга ваџ рџд и дџм, Прџпџ ни је кџнпџџер вџсколик, итд.), али (са метатезом): *сва*, *сви*, *свишџџџиџа*.

179. — Метатазирају се не само гласови, било у непосредном или посредном суседству, већ и слогови: *намасџиџр*. Дџдуше, и овај би се пример могао схватити као и, рецимо, *џџкаџи*, тј. да су променили места само гласови *м* и *н*, пошто и у јџдном и другом слогу (*ма* и *на*) имамо исти вокал (*а*), па није сигурно да су се ту преместили слогови. Али ако је тачно да су се ту метатазирали сугласници, а не слогови, ипак у језичком осећању стоји као да су се метатазирали слогови, а не гласови. То долази отуда што ми као целине рџчи осећамо слогове, а не гласове. У Ускоџима постоји хипокористик (каткад и пејоратив) *Шџле*, који се, поред осталџга, употребљава и за Милоша. Можџа није искључено да

је тај хипокористик постао на неки начин метатезом од *Милош*. Можда је и *мецедина* (лек) постало од *медецина* путем метатезе и замене гласа *ц* гласом *м*; у староцрногорским говорима има *медицина*.

Партикуле

180. — Забележио сам ове партикуле у ускочком говору:

j: *шдгāj* (Јада тогāj није не налазило у ви'еку. — Дај ми ма'ло ђ [= од] тогāj. — Мйчи се с тогāj кр'евета), *двогāj*, *шадāj*, *дндāj* (Па њ ондāj доћи. — Имала сан се помамити дндāj), *свэгāj* (Имамо свегāj д'оста), *ш'уј* (Т'уј нећеш наћи љ'уцковин'е) итд.

Тешко је утврдити шта представља глас *j* у изразу *вал'јбогу*: 1) партикулу *j*, 2) неки утицај императива типа *ч'увај*, 3) краћи облик 3. л. једн. глагола *јесам*: *вала* [нека] *је* *богу*.

n: *шадан*, *дндан*, *ддслен* (Св'е сам д'дслен ма'зала шп'орет. — Б'е си бй'о д'дслен?), *вуди'ен* (Нава'лићеш њг [овце] в'уди'ен око заран'а-ка), *овуди'ен* (Нем'ој ви'ш'е ћ'рати говеда овуди'ен), *онуди'ен*, *ш'уди'ен*, *нуди'ен*, *вудан*, *овудан*, *нудан*, *онудан*, *ош'ален*, *д'илен*, *дд'илен*, *ддовлен*, *дндолен*, *в'ечен* (П'обили су се он'у в'ечен на ш'еднику. — Разгов'арали смо он'у в'ечен. — Доћи ће и'утра в'ечен), *ш'удан* (Ж ћ'етом г'удан пр'лази), *ј'учен* (Ј'учен је ђтиш'о у Би'оград). — Ј'учен љ'утру е дош'о с'а Жаб'љака), *д'клен* (О'клен си ти, ма'ли?), *д'влен* (Д'влен је моја [ливада]), *дд'нлен*, *д'шолен* (Ето ђтол'ен иси'е-ци), *ддонлен*, *шаден* (Таден он р'ече), *увечен*, *ддвечен* (Ддвечен ћемо заклати једно ј'агње), *с'аден* (С'аден нов'и [на ови] ч'ас да љдеш у с'ело), *дселен* (Оселен ћемо друкчи'ј'е), *о'ћен*, *н'ћен*, *во'ћен*, *ба'ћен*, *н'оклен*, *д'оклен* (Д'оклен ћеш бити о'ћен, м'онче), *идсли'ен*, *идиш'ен*, *идиш'ен*, *к'удан*, *дд'љен* итд.

Ова се партикула из адвербијалних речи преноси каткад и у неке заменичке облике: Т'дм'ен се ни'есам на'д'о о [= од] тебе, Т'й се ни'еси на'дала т'ом'ен, Ј'а и Г'ајо смо једини у ђвомен с'елу кој не пи'емо и не пуш'имо.

p: *шадар*, *дндар*, *с'адер*, *с'адар*, *шадер*, *вуди'ер*, *ш'уди'ер*, *нуди'ер*, *овуди'ер*, *онуди'ер*, *никадар* (К'ук'авац п'р'ни без никадар ни'је ник'ога!), *к'уди'ер*, *к'удар*, *овудар*, *вудар*, *онудар*, *нудар*, *ш'и'а-гар* (П'оглед'ај ш'тагар љг је [голубова на орању]!), *и'р'екош'ар*, *н'ћер*, *во'ћер*, *икадар* (Ј'а сам к'укавица без икадар и'кога!), *д'д'ер*, *видер*, *д'б'идер'ше*, *увечер*, *ен'едер*, *д'ајдер* и др.

k: *с'адек*, *н'ћек*, *во'ћек*, *о'ћек*, *дд'љек*, *г'дрек* (Ј'еси ли б'ила г'дрек?), *днд'ак* итд.

zi: *н'ђзи* (Да јој даш ва'с свй'ет, н'ђзи ђп'ет ни'е д'оста).

de: *вид'е* (< видеде), *д'ајд'е*, *дон'есид'е*, *д'д'д'е* итд.

Уп. и дометке при тепању животињама, одн. при подстицању, мамљењу, вабљењу и сл.:

ма: *бижомā*, *гаромā*, *шаромā*, *жшџомā*, *шайомā*, *зельомā*, *кџуомā*, *бљџломā* итд.;

еџ: *џрџџеџ*, *гџлеџ*, *јџлеџ*, *рџмеџ*, *бџреџ*, *шџреџ* итд.;

еи: *гџлеи*, *бџреи*, *јџлеи* итд.

Као што се види, разне партикуле могу се лепити на исти облик: *сџден* — *сџдек* — *сџдер*; *кџдиџен* — *кџдиџер*; *овџдџан* — *овџдџар* итд.

Број форми исте речи знатно се повећава додавањем партикула: *сџд*, *сџде*, *сџдџ*, *сџден*, *сџдер* итд.

Није без интереса ни то да иста особа у разним приликама употребљава исту реч са разним партикулама: *дџвечџер*, *дџвечџен* итд.

Из наведеног материјала се види да нека реч или облик може бити са комбинацијом партикула: *дџјдџер*.

Партикуле обично не уносе никакву промену у значење речи на коју се додају. Ипак би се, чини ми се, могло рећи да императивна партикула каткад чини заповест нешто чвршћом, изразитијом. Разуме се да партикула *де* престаје бити партикула и постаје императивна речца чим се употреби самостално: Потџгни, дџ! — Претџдџри [= послушај], дџ!

За појам „ево ти“, „узми“, „дајем ти“ у Ускоцима постоји речца *нџ*: *нџ ии*. Место ове речце, у говорима морачко-колашинским, дакле у говорима суседним ускочком говору, може се чути *ма*. Све ми се чини да у узвицима *шаромā* и сл., који служе за вабљење паса (= шарове, дођи да ти дам да лочешу), место речце *на* имамо речцу *ма* претворену у партикулу. У сваком случају то *ма* данас у ускочком говору функционише као партикула показане категорије речи. Томе треба додати да део речи на који се додаје *ма* представља свакако хипокористички вокатив назива дотичног пса: *шџро* је вок. од *шџро* (= хип. од *шџрџв*); *гџро* је вок. од *гџро*, што је опет хип. од *гџрџв*; итд. У узвицима *шџромā* и сл. измењена је, очигледно, акценатска слика у односу на ону коју сад показује (*шџромā*: *шџромā*, тј. *шџро*, *мā*). Она чак може бити и друкчија, наиме читав први део овог узвика може бити акценатски неутралисан, а последњи део (*ма*) примити на себе сву акценатску силу, што је сасвим у природи узвика: *шаромā*, *гаромā* итд.

Партикуле *еџ* и *еи* могле би се и друкчије схватити него што сам показао. Наиме, форме *џрџџеџ*, *шџре*, *гџле* итд., које као такве и самостално постоје, представљају, у семантичном смислу, вокативе. Па и облички оне јесу вокативи типа *брџле* (ном. *брџале*), *Мџле* (ном. *Мџле*). Ако је тако, а по свему изгледа да јесте, онда би се партикуле *еџ* и *еи* (*гџлеџ* и *гџлеи*) имале свести на *џ* и *и*. Ја сам ипак задржао форме *еџ* и *еи* због продуктивности ове форме ових партикула, тј. уколико би биле употребљене за коју другу категорију речи или облика, оне би биле употребљене у форми *еџ* и *еи*, а не у форми *џ* и *и*, што значи да су се као такве већ оформиле примивши вокативни наставак *е* и осамосталиле за функционисање. Треба додати да и ова врста узвика (*бџреџ* и *бџреи*),

као и она за бављење паса (*ша́ромā*), има хипокористички дозивни карактер; све су то хипокористички вокативни узвици.

Консонантске варијације

181. — На консонантске варијанте наилазили смо досад више пута: *идј* — *идћ*, *идј* — *идћ*, *свј* — *свд*, *йушиен* — *йушићен*, *срѣшан* — *срѣшањ* итд.

Прегледаћемо овде још неке случајеве у варирању сугласника, да би се видела природа тих случајева.

Као што се могло видети из досадашњег материјала, разноврсни су чиниоци који доводе до појаве варијантних консонаната у појединим речима и облицима или у групама речи и облика. Каткад је тешко одредити разлоге који су условили варирање или промене сугласника.

182. — Колебања су нарочито очљива у експресивним, ономато-пејским и сл. речима. Колико год су неодређена, она нису произвољна, па се тако ствара свест о алтернантним паровима гласова и изван познатих позиција (јотовање, једначења сугл. и сл.).

ћдйййи — *идйййи* (Ћдпи га једнџм = Шдпи га једнџм), *Дреко* — *Дрецо*, *чагрљайи* — *чагрљайи*, *чагрљнуйи* — *чагрљнуйи*, *чейркаи* — *чейрљайи*, *маракнуйи* — *гаракнуйи*, *разбучији* (Й'а, разбучи'о те вѹк! — Кд е разбучи'о ђвѢ пѢсмо?) — (каткад) *разбучији*, *одбучији* (Одбучи ми ма̀ло кѢртѢ) — (каткад) *одбучији*, *йљакаи* — *се* — *йлакаи* — *се*, *илдйййаница* — *илдйййаница*, *блека* — *блека*, *наћућукайи* — *наћућукайи*, *грѣцайи* — *грѣцайи*, *йљуснуйи* — *йљуснуйи*, *грцайи* — *крцайи* (Грчй ми нѐшто у дрѢбу), *векѣйайи* — *мекѣйайи*, *вѣцайи* — *мѣцайи*, *букайи* — *мукайи* (додуше, са малом диференцијом у значењу), *мѹмлаји* — *мѹмлаји* итд.

Али се не сусрећемо само са примерима у којима стоје један према другоме два различита сугласника, већ и са случајевима у којима је додат један сугласник, што може чинити утисак секундарног, факултативног сугласника:

гакайи — *гракайи*, *вѣцайи* — *врѣцайи*, *врчка* — *зврчка*, *врцайи* — *зврцайи*, па и *врѣ* — *зврѣ* и *врѣа* — *зврѣа*, *клѣниѢ* (< клѣмпо) — *шклѣниѢ*, *љусак* — *йљусак*, *љушишайи* — *йљушишайи*, *љушишййи* — *йљушишййи*, *љуснуйи* — *йљуснуйи* и сл.

Као што се види, гласовна диференција настаје овде већином услед ономато-пејске природе наведених речи, а не услед гласовних утицаја.

182а. — Прегледаћемо неке сугласничке односе:

л — љ:

йљдска — *йљдска*, *расйљѡшйййи* — *расйљѡшйййи*, *илдйѡс* — *илдйѡс*, *илѡм* — *шѡм*, *лѡрга* — *љѡрга*, *шѡбла* (ређе) — *шѡбла*, *вѡво-лийи* — *вѡволийи*, *мѡм* — *мѡљ*.

Крај облика *људи* овде не постоји и облик *љуђи*.

к — п:

кроз — *ѿроз*.

к — т:

чакма — *ча̄тма*.

н — к:

инс̄ан — *икс̄ан*.

г — ж:

к̄длм'ег — *к̄длм'еж*.

ш — ч:

шкӯль — *чкӯль*, *шкд̄ль* — *чкд̄ль*.

Иако је облик *чкола* некад и могао постојати у овом говору, данас се уопште овде не може срести, већ само облик *шкдла*.

ш — ш:

шашуна̄ш — *шашуна̄ш*, *Гашо* — *Гашо*.

ш — њ:

ш̄ајн̄и — *њ̄ајн̄и*.

Појаве ове врсте Милетић¹⁶⁰ објашњава на тај начин што конструктива, услед појачане артикулације, прелази у семиоклузиву. У осећању ускочког човека облик *њ̄ајн̄и* стоји као хипокористик према облику *ш̄ајн̄и* и поред тога што и сам овај облик често улази у ред речи којима се изражавају нежна, емотивна осећања; *њ̄ајн̄и*, дакле, представља степен хипокористичности у односу на облик *ш̄ајн̄и*.

ц — њ:

Цана — *Ѓана*, *Цака* — *Ѓака*.

У вези са овом појавом треба рећи две ствари: 1. да су *Цана* и *Ѓана* два имена, а не дублет, и 2. ја мислим да је форма *Ѓана* настала хипокористичким путем од форме *Цана*, па се после осамосталила као посебно име

ђ — њ:

ђус̄ио — *њус̄ио*.

ж — ц:

ж̄анд̄ар — *ц̄анд̄ар*, *ж̄анд̄ам̄ери'а* — *ц̄анд̄ам̄ери'а*.

¹⁶⁰ ЦГ, 363.

к — г:

киљан — *гилан*, *кич* — *гич*.

ј — в:

јуриуј — *вуриуј*.

п — в:

цици'о — *цици'о*, *диск* — *диск*, *дисиеница* — *дисиеница*, *кича* — *кдвча*, *чичи'а* — *чичи'а*.

б — в:

Дробњак — *Дровњак*, *ирова* — (данас и) *ироба*.

ц — ч:

бдцији (ређе) — *бдчјији*, *иробацјији* — *иробаचјији* (Пробачи ми ту шеду).

п — ц:

зија — *зица*.

ш — ч:

Лебриник — *Лебрчник*.

г — д:

згрицјији се — *здрцијији се*.

д — ц:

бада — *баца* (слабо, кржљаво женско дете).

ц — ц:

медција — *медција*.

ш — ћ:

шцијији — *шцијији*.

м — в:

баглама — *баглава*.

м — б:

мганица — *бганица*.

р — л:

чайри'ез — *чайли'ез*,¹⁶¹ *размрзајији* — *размлзајији* (разбити).

т — ч:

млаиуца — *млачуца*.

¹⁶¹ У „Ботаничком речнику“ Драг. Симоновића, Београд, 1959, стр. 55, наведени су и ови називи за поменути биљку: *чайлијез*, *чайлан*, *чейлез*, *чайлез*, *чайлез*, *чейлиз*, *чейлијез*, *чейријез*, *чейрис*.

ч — в:

уи́ечени'е — уи́двени'е.

ц — ђ:

Ма̋ца̋р — Ма̋ђа̋р, Ма̋ца̋рска̋ — Ма̋ђа̋рска̋.

ш — ж:

кӳшљо — кӳжљо (= мршав коњ).

л — в:

*ми̋галица — ми̋гавица, али само кӳцалица (а не и: кӳцавица), само
ћӳва̋ње (а не и: ћӳла̋ње или ћӳла̋ње).*

р — ј:

ча̋рња — ча̋јна.

Ова се реч чује само у песми у форми *ча̋рњи, -а̋, -о̋*, док сам форму *ча̋јна* забележио као усамљену појаву (Ђевџка е ча̋јнџу гору клѣла).

Напоредност постоји не само међу појединим сугласницима већ и међу појединим сугласником и сугласничком групом (зг̋р̋штити — зг̋р̋читити) или међу сугласничким групама (*ка̋ши̋и̋и̋г — ка̋си̋и̋и̋г, ка̋ши̋и̋га̋ни̋ца — ка̋си̋и̋га̋ни̋ца, ка̋ши̋и̋га̋и̋и̋ се — ка̋си̋и̋га̋и̋и̋ се*).

Секундарни сугласници

183. — Раније смо рекли да ускочки човек у извесним речима, обично страног порекла, осећа као неку празнину, недостатак, непотпуност, артикулациони вакуум, и на том месту развија, ради отклањања тог вакуума, „недостатка“, назални елеменат типа гласа *н*:

ко̋ме̋нди'а, ко̋ме̋нди'а̋и, ко̋ме̋нди'а̋и̋ца, ко̋ме̋нди'а̋и̋и, њро̋ко̋ме̋нди'а̋и̋и, ш̋е̋ни̋и̋р, џ̋и̋нџи'а, ле̋ги̋и̋и̋ма̋нџи'а, џ̋и̋нџа̋р, ко̋ме̋нси'а, њ̋бре̋и̋ (тур. ibret), њ̋р̋џ̋но̋ло̋с (тур. trablus),¹⁶² ко̋ни̋и̋џ̋н (франц. coton), сӳнџ̋ре̋и̋, сӳнџ̋ре̋и̋и̋и̋ (млет. soperšar), кӳнбӳра (тур. kubur), ле̋нџ̋ро, ле̋нџ̋ра̋и̋и̋, ле̋нџ̋ра̋ње (млет. retrar) и сл.

Придеви као *аӳси̋р̋и̋нски̋, њо̋ли̋џ̋и̋нски̋* и сл. стекли су глас *н* према придевима типа *др̋и̋нски̋*, а у *џ̋ки̋и̋џ̋нбар* тај глас је унесен вероватно према *с̋џ̋и̋енбар* и називима других месеци који имају назални глас на одговарајућем месту. Пошто нисам могао утврдити шта је од *керека̋да* и *кере̋нка̋да* примарно а шта секундарно, то не могу ни рећи да ли је глас *н* у једној од тих речи примаран или секундаран. Слична је ситуација и са глаголима *ги̋нга̋и̋и̋* и *ги̋га̋и̋и̋*.¹⁶³

¹⁶² ТСХЈ: trāboloz, trābolos (грч.), тур. trablus, 620.

¹⁶³ Исп. те глаголе са оним што је речено у РЈА s. vv.

ним изведеницама, творбеним типовима; пре би се могло говорити о слободи мењања облика речи у тепању, иронији и сл.

Ја сам горе рекао да је овај систем образовања неисцрпан. То долази отуда што једна изведеница постаје основа за многоструко гранање, готово у оноликој количини колика је суфиксална количина нашег језика, а свака од тих нових изведеница опет постаје база за многострука образовања.

Већ је речено да сваки хипокористик под извесним условима може бити пејоратив (нарочито у иронији) и обрнуто — сваки пејоратив може под тим условима бити хипокористик. То, разуме се, не значи да ове две категорије значења нису довољно издиференциране и одвојене, већ само то да њихов модални садржај зависи од околности и мотива употребе. Из онога што нам показују неки примери наведеног материјала може се, пак, видети да у језику може постојати и симбиоза, сједињеност деминутивног и аугментативног, тј. хипокористичног и пејоративног, не само са семантичног гледишта већ и са чисто формалног, језичког гледишта. Тако је, нпр., у форми *Гавџудра* спојено деминутивно и аугментативно, односно хипокористично и пејоративно.

Не само *Гаврило* већ и друга властита имена могу имати многобројне деривативне форме, нпр.: *Жарко*: *Жајо*, *Жајо*, *Жаро*, *Жањун*, *Жарун*, *Жањко*, *Жале*, *Жале*, *Жариле*, *Жарое*, *Жаћан* итд.

Показано мноштво форми није својство само властитих имена. И разне друге речи, као што је већ речено, могу, под одређеним условима, долазити до ове деривационе разноврсности: *браћо*, *брацо*, *браље*, *брајо*, *брајко*, *брајан*, *брајић*, *брајан*, *брајо* итд. Романски предлог *contra* претворио се овде у карташкој игри у именицу *кониџра*. А ова је именица после — услед доста честог и раширеног картања међу Ускоцима и услед разноврсних расположења играча у току игре — развила доста велики број чланова своје породице: *кониџрица*, *кониџруља*, *кониџро*, *кониџраћ*, *кониџричица*, *кониџрџа*, *кониџрџина* итд.

Таквих примера могло би се навести много, али је, мислим, и ово довољно да се види како се врше лексичка образовања у одређеним животним условима.

Кад су у питању тзв. „обојена“ (модална) грађења, онда се мора рећи да изведеница не мора увек имати везе са речју којој служи као хипокористик, пејоратив и сл.; по свом гласовном саставу то може бити и често јесте сасвим нова, друга реч или реч која једва асоцира и неку формалну везу. Од таквих случајева забележио сам у ускочком говору ове: *Пџтар* — *Злајо*, *Вјдосава* — *Цица*, *Гаврило* — *Родо*, *Станислава* — *Гица*, *Мйлија* — *Дано*, *Раде* — *Дреко*, *Велјинка* — *Бџба*, *Мйлица* — *Ика*, *Цмиљана* — *Цика*, *Луџија* — *Лила*, *Мйлосава* — *Шума*, *Радџојка* — *Мајца*, *Станица* — *Маја*, *Мйлан* — *Гуља*, *Саво* — *Мрдеља*, *Вукџасав* — *Кџошо*, *Никола* — *Ђићо*, *Сека* — *Дуја*, *Душан* — *Дуко*, *Радисав* — *Шоле*, *Милџасав* — *Мџошо*, *Сава* (ж.) — *Дџда*, *Микаило* — *Шџицо* и многа друга. Као што се види, поводи који воде до ових образовања врло су разноврсни и разнородни. Све ове формације или бар неке од њих имају факултативан карактер и привремен

век, а обично се употребљавају у оквирима села или, још чешће, у оквирима породице; израставши у надимке и функционишући често као друго име, надимак, — њихов век се протезао на век њихових носилаца.

189. — Нека образовања само су сазвучја, гласовна пратња (гласовно подударање, сликовање, римовање) других речи, а употребљавају се ради експресије, сликовитости, као израз сажалења, осуде, нежности и сл. На пример: Мѝлисав — *јадисав*, Радосав — *јадосав*, Радисав — *јадисав*, Љубисав — *јадисав*, Нѝкола — *јадола*, Мѝлица — *јадѝца*, Радое — *јадое*, Мѝлосава — *јадосава*, Станисава — *јадисава*, Мѝлица — *јадѝца*, Радован — *јадован*, Раде — *јаде*, Рѝстић — *јадић* (или: Нѝе Рѝстић нѝ јадић), Радовић — *јадовић* (или: Нѝе Радовић нѝ јадовић), Радан — *јадан* (или: Мѝј Радане — мѝј јадане!), Радѝјка — *јадѝјка*, ђевѝјка — *јадѝјка* (и у форми: Нѝесу оне ђевѝјке нѝ јадѝјке, а и — са извесном осамостаљеношћу —: Иди зови онѝ јадѝјке, при чему се мисли на уцвелење, ожалошћене девојке, обично сестре), Станѝјка — *јадѝјка* (и: Нѝе она Станѝјка нѝ јадѝјка), Мѝлѝјка — *црнѝјка*, радити — *јадићѝи* (Нѝ радѝ нѝ јади), па онда: Бѝћко — *срећко*, Бѝћо — *срећо*, Кѝјо — *бѝјо*, Мѝто — *злѝто*, Кадуша — *радуша*, Загѝрка — *радѝјка*, Радован — *крѝдован* (= крадљивац), или *ћдрѝван* (= слепец, који ништа не види, којему је болесно једноко), или *крѝкован* (= који „крка“, много једе), или *блѝсован* (= блесав), или *гадован* (= нечовек), или *срећован* (= „дивна моја срећа“) или *дѝброван* (= човек срећне руке или онај који чини добро), или — читав низ скаредних речи са овим другим делом римовања(-ован) итд. Овамо свакако иду и образовања ове врсте: *радача* (Пѝдај кѝсу радачи, а тѝ ипѝди па плачи, тј. дај нешто што ти је за рад јако потребно или што треба веома да чуваш — некоме ко би радо хтео да то има, и онда ти ништа не остаје до да се секираш, „да плачеш“). Затим и оваква грађења: *јадо-овце*, *јадо-Мѝлосава*, *јадо-Нѝкола*, *јадо-ѝас*, *јадо-грабуље*, *јадо-сѝн*, *јадо-ѝрѝѝаѝељ* *јадо-чѝдек* (= јадне, кукавне овце, несрећна Мѝлосава итд.) итд.

Ова образовања нису стална језичка појава, већ имају тренутну вредност и живе од случаја до случаја, тј. не употребљавају се као самосталне речи. Њихова фонациона корелација је очигледна, па према томе и њихова гласовно-значењска узајамност и целовитост. У неким случајевима није, истина, искључено њихово осамостаљивање. Ако се реч *блѝсован* није осамосталила поред речи *Радован*, осамосталила се, како се мени чини, реч *јаѝика* поред речи *мајка*. Сам живот — погибија момака у непрестаним борбама, а и умирање природном смрћу или каква друга несрећа која би задесила мушкарца-сина — избацио је на површину напоредност, лексичку корелацију *мајка* — *јаѝика*, која је, као што се види, сасвим у духу образовања која ту горе поменућ. Члан те дихотомије *јаѝика*, будући да је цео израз имао велику фреквенцију, могао се с времена на време одвајати из поменуте свезе и постепено се осамостаљивати. Он се тако и осамосталио; реч *јаѝика* данас функционише у ускочком говору као ознака тешко уцвелење мајке; ово основно значење после се проширило, тако да та реч, поред тог значења, може значити и уопште уцвелењу жену, ма које женско биће, тј. генеза овог значења

ишла је у Ускоцима овим путем, а не обратно — од општег значења ка посебном и појединачном, како би, по природи ствари, требало претпоставити. На овај или сличан начин отрзала су се поједина од ових образовања из корелативне уланчености и почињала да функционишу као самосталне речи. Иначе, уопштено говорећи, она су, ова образовања, као што је већ речено, факултативна и привремена, а могућност њиховог образовања, баш зато што су привремена и условљена, нефиксирана, неутврђена — ничим није ограничена.

190. — У експресивном типу са наставком *o* разликујемо:

1. хипокористично: *брајшо, брајцо, Дујо, Грујо, вујо, Бајо, Мишо, Злајшо, рдоо, воко, Дано, јојо, лебо* (Качамаче, сјти бдче, кјуку, лебо!), *скробо, Којо, Гајо, Пјро, Вуко, Бјоо* (од *Бјико*), *мршо* (мршав мушкарац), *Мршо* (од *Мрдеља*), *Ушо, Мојо, Мишо* (од *Милош*), *Јко, Јшо* (од *Илија*), *срећо, благо, драго, гјро, шјро, зјло, шјшо, јјро, зјко, дјро, Бујо, Мујо, Пјо, Кјо, Брајо, Мишо* итд.;

2. редовна имена: *Мајо, Пјро, Мишо, Гајо, Рајо, Бајо, Мујо, Мишо* итд.;

3. мушкарци с неком изразитом особином или у неком стању: *блјсо, ушљо, шмбкљо, шмркљо, ћоро, црњо, јјдо, шрањо, дрбјо, брко, бајо, илјћо, збћо, мршо, мрчо* (несрећник), *ћосо, жјенско* (човек женских особина), *дбмо* (добар домаћин);

4. онај који воли нешто да чини:

жјенско, луњо и сл.;

Са наст. *e* имамо:

1. хипокористично: *брале, Жале, Ббле, Раде, Миле, Селе, Дуле, Вуле* (од Вукосав), *Иле* (од Илија), *Шале, бдче, млдје* итд.;

Случајеви какви су *брале* (: брат), *Дуле* (: Душан), *Жале* (: Жарко) и сл. упућују на закључак да је може бити правилније рећи да ту имамо посла са суфиксом *ле* него са суфиксом *e*¹.

2. редовна имена: *Раде, Миле, Вуле* и др.

Као што је познато, наставак *a* је универзалан (грч. *χώρα*, лат. *gosa*, рус. голова, чеш. *stařena*, итал. *saia*, шпан. *Valencia*, српскохрв. *жена* итд.) и употребљава се и у овом говору, поред других случајева, и за коренско грађење разних категорија женских именица:

1. хипокористично: *сека, сеја, села, Сјека, Зага, Мајца, Дјра, Дана, Злајца, шјула, шјила, Мјка, Јка* (од *Милица*) итд.;

2. редовна женска имена: *Сека, Злајца, Мајца* итд.;

¹ Исп. ЦГ, 187; в. и ГС, 362—363.

3. (и са јотованим сугласником испред наставка *a*) она која се одликује неком особиним:

ша̀ра, га̀ља, ро̀га, м̀рка, з̀рња, њ̀рска, чу̀ја, ју̀ља, гла̀ба, њу̀ша,
гу̀ча, шу̀ша итд.;

4. (и са јотованим сугласником испред наставка *a*) конкретне и апстрактне именице ж.р. са значењем које носи у себи корен:

но̀са (ношење за опкладу или у игри), *во̀за* (направа за затезање основе при навијању на вратило), *жѐћа, гла̀ћа,*² *њ̀рџа, њвџа, крџа,*
мѐћа, су̀ша, грџа, њџа (= невоља, мука), *му̀жа, сњрижа* итд.

Као што се види из наведеног материјала и као што је то иначе у природи нашег језика, овде има напоредних образовања на параметру мушки — женски род: *гу̀ча* — *гу̀чо, њу̀ша* — *њу̀шо, шу̀чо* — *шу̀ша* итд., од којих су нека обичнија (и примарна) у женском роду: *њу̀ша, гу̀ча,* а нека опет у мушком роду: *шу̀шо.*

191. — Наставак *ић* продуктивнији је овде него у књижевном језику у области именица којима се казује припадност некој врсти, роду људи извесног квалитета, па онда и свака јединка те врсте, рода; поред тога овде спадају неке упитне именице образоване овим наставком и још понеке:

ко̀љеновић (онај који припада добром, квалитетном роду људи, па онда и: добар, честит човек уопште), *чо̀јковић, до̀бровић, ку̀ћић,*
џа̀ковић, њо̀шићењаковић, саварда̀ковић, ба̀здовић, беџљебовић, ни-
ко̀говић, чо̀вовић, ја̀довић, ђо̀вић, го̀ловић (и презиме *Го̀ловић*), *бѐску-*
ћић, гла̀дњиковић и гла̀дњиковић, нѝчеговић, ђграшенић, ђграшеновић,
џа̀ијаковић, џавдичић, рѐиовић, рѐиоњић, њришичић, до̀мовић, ју-
на̀ковић, гордо̀ганивић, њра̀новић, скдрњиовић, срѐћковић, бла̀гдшевић,
џа̀мешићаковић, ма̀јковић итд.; овде треба поменути и знатан број ружних именица ове врсте на наставак *ић*; затим упитне именице као: *чѐговић, ко̀говић,* именице којима се означају неки родбински односи: *сѐсњрић, џеџричић, њја̀ковић, сњричевић* и сл., па онда и друге именице са овим наставком: *џра̀говић, њобраињнковић, ма̀јашевић* (припадник моје породице, игре, партије и сл.), *ко̀њићовић* (онај који пита), *вњко̀њић, бра̀иовић* итд.

Продуктивност овог наставка у овој врсти именица практично је неисцрпна. Привеже ли се за некога нека активност или неко својство, лако се онда створи и именица с овим наставком. Ако неко, нпр., воли да гребе котлове, лако му се може десити да за њега кажу: *ко̀њловић* или *грџебовић* или шта слично. Ова именичка продуктивност олакшана је, у свом повратном дејству, великом одговарајућом презименском продуктивношћу. И кад би се једном уврстиле као заједничке именице, оне су могле лако прерастати и прерастале су у презимена. Иако није

² Ова је именица добила глас *ђ* према именици *жеџа*, а не зато што је имала наставак *ја*, односно што јој је основни сугласник јотван.

лако увек одредити које су од ове две врсте именица пре постале, у неким случајевима се ипак лако види да примат припада заједничким именицама, на пример несумњиво је да су прво настале именице *Бабовић*, *Кршикајић*, *Головић* па онда презимена: *Бабовић*, *Кршикајић*, *Головић* и сл., иако и обрнуте појаве нису искључене.

Кад су већ дотакнута, нека презимена у Ускоцима, у свакодневним, неслужбеним комуникацијама, имају двојаку форму: са наставком *ић* и без њега: *Рубежсић* и *Рубежанин*, *Кршикајић* и *Кршикаја*, *Сиджиснић* и *Сиджисина*, *Чогура* и *Чогурић*, *Ашанин* и (ређе) *Ашанић*, *Кдџилица* и *Кдџиличић*, *Варакача* и *Варакачић*, *Пљачкара* и *Пљачкарић*, *Гуља* и *Гуљић* (надимци) и др. Има, разуме се, презимена која се не завршавају на *ић* и која немају своју варијанту на *ић*: *Бџрац*, *Пуџар*, *Лойџишина*, *Луковац*, *Сирџаши* и др. Према мом осећању ових презимена, а и према њиховој употребној вредности, биће да је наставак *ић* у њима секундаран и аналошког порекла, тј. да су форме *Сиджисина*, *Рубежанин*, *Кршикаја* — примарне. Само по себи је јасно да се презимена у овом делу наше земље претежно праве помоћу суфикса *ић*. За Ускоке би се могло рећи да је готово искључиво тако, сем случајева на које смо већ указали. Међутим, — услед разних додира, а и мешања, особито у последње време, представника разних крајева наше земље, а и услед разних других момената, Ускоцима нису непознати ни други начини грађења презимена, надимачка и сл. Поред презимена као *Сиджисина*, затим хипокористика *Гаврилџовски*, што сам већ показао, ја сам чуо како су једну девојку, *Мару Булатовић*, назвали једном приликом: *Мара Булатићка*. Ово је сасвим разумљиво: кад представници једног говора почну излазити из оквира свога пребивања и залазити у друге крајеве, и обратно, онда се и говор тог краја почне изливати из свог дотадашњег корита и стицати нека нова својства. Међутим, као што смо рекли, наставак *-ска* (*-шка*) не мора бити необичан у презименском опредељивању женских особа у ускочком говору³, нпр. *Марија Рубешићка*, *Луција Ашанска*, *Сидана Пуџарска*, *Сиданица Гигашка*, *Јована Сирџашка*, *Ћевојке Сирџашке* и сл., а још мање у другим посесивним случајевима: *куће ашанске*, *њиве рубешике* и сл., али не и: *њиве ситаничке*, већ: *њиве Сиданића*. Према томе, женска особа из овакве породице може се, у свакодневним говорним комуникацијама, подједнако презивати на ова три начина: *Марија Рубежанин*, *Марија Рубежсић* и *Марија Рубешићка*.

Треба овде додати да се појаве у презименима као *Јелићева* и *Јелићка* не сусрећу у ускочком говору.

192. — Сваки крај има своје називе за разне домаће животиње. Сви су ти називи углавном образовани истим или приближно истим суфиксима. Диференција је, наравно, у томе што је сточарство у разним крајевима различито и неједнако развијено па је различита и продуктивност ових наставака. У овом планинском крају има, као што сам већ рекао, доста оваца, крава и волова, па су најчешћи и наставаци којима се граде називи тих животиња. Као и другде, наставак у називима крава јесте *уља*:

³ Сличну појаву показује и Ј. Вуковић (ГПД, 81) за Пиву и Дробњак.

рисуља, красуља, љрушља, шаруља, јайшља, галуља, ћейшља, дивуља, кусуља, блелуља и бјелуља, мацуља, рамуља, јелуља, жудуља, крилуља, зекуља, сивуља, озинкуља, здруља, видруља, љдруља, кдлуља итд. поред наставка *уша*: *баљуша*.

Претпостављам да је овде дошло до наставка *уша* уместо наставка *уља*, који је редован, зато што се форма *баљуља* морала дисимилovati и да је, место суфикса *уља*, ту згодно притекао у помоћ већ постојећи суфикс, сродан не само формално већ и суштински.

Наставак у називима волова јесте *оња*:

јелоња, љрушоња, рисоња, бброња, дивоња, красоња, шароња, јайшоња, галоња, ћейшоња, кусоња, блелоња и бјелоња, мацоња, рамоња, колоња, жудоња, крилоња, зекоња, рудоња, злайшоња, вилоња, сувоња, баљоња (поред чешћег *баљен*), *љероња, дугоња, видроња, мркоња* итд.

Називи овнова завршавају се на разне суфиксе, или на *аљ*: *зрњаљ, рудјаљ, звнаљ, шушјаљ, жушјаљ, мркаљ, гривјаљ, кусјаљ* (и свака друга мушка животиња куса репа), *скдбаљ, скубјаљ*, или на *ак*: *гаљак, чуљак*, или на *ац*: *шарац*, или на *ичко*: *бљеличко* или *бјеличко*, или на *ушко*: *калушко* итд. Називи оваца, као што је већ наведено, имају углавном формант *а*: *гаља, руда, шара, ковча, вранка*; затим, наставак *ка*: *ћерданка, сажунка*, на наставак *уша*: *мркуша, љошркуша, калуша, јалдеуша* и др.

Кобиле на крају својих назива обично имају завршетак *уша*: *доруша, зекуша, ћогуша, врануша* (поред чешћег *враница*) итд., док су суфикси у називима коња — разнородни: *дбраш, зекан, кулаш, мрков, вранац, шарац, љушјаљ* и др.

Називи паса завршавају се најчешће на *ов*: *гаров, шаров, жушов, кусов, зелов, шайов* итд., док су наставци у називима кучака опет разноврсни: *жуја, коруша* итд.

Као што се види, поједини форманти служе за прављење назива одређених врста домаћих животиња, али не треба, наравно, схватити да се ти форманти употребљавају само за називе тих врста домаћих животиња и да немају других служби. Напротив, сваки од њих, као и иначе у нашем језику, служи за грађење и других семантичних категорија. Тако се, да се подсетимо на неколико примера, наставак *уша* употребљава: 1. у властитим женским именима: *Сидануша, Анђуша, Милуша, Кадуша, Веруша, Маруша, Петруша* итд.; 2. за називе разних врста земље: *љескуша, љљуша, смљуша* и др.; 3. за називе женских особа одређених, обично негативних особина: *намтеуша, љовкуша, лангаруша, ушљуша, гадуша, смрдљуша, бећаруша* итд.; 4. за називе разних предмета: *завијуша, љовијуша, љреврајуша* и сл. Наставак *уља* употребљава се још за грађење именица женског рода које значе женске особе одређених негативних својстава: *кучуља, љогануља, манџиуља, авешуља, гадуља* и др., затим какав предмет или појаву: *росуља* (врста кише), *рдогуља* и сл. Наставак *аљ* може значити што и наставак *ајлија*, тј. мушкарца који има нешто врло развијено, изразито и сл.: *бркаљ* (исп.

бркајлиа). Доста врло добрих примера за све наведене суфиксе налази се међу ружним речима: неке од њих могу, без промене значења, имати и по два суфикса, нпр. *о* и *оња*, неке и по три: *о*, *оња*, *аљ*, неке и по четири: *о*, *оња*, *аљ*, *ан* итд., или у ж.р.: *уља* и *уша*, или: *уша*, *уља*, *ача* и сл.

Ако се свему овоме дода да сви називи животиња могу бити и најчешће и јесу властита имена тих животиња (најчешћи је случај у Ускоцима да укућани надевају, имају и знају име свакој крави, овци, овну, псу, волу, коњу итд.) и да многе од горе наведених и других заједничких именица често прелазе у надимке или презимена, — онда се цела ова категорија лексичких образовања проширује и повећава. Отуда је и *шаџуља* општи назив за све шарене краве, а *Шаџуља* име једне такве животиње.

193. — Познато је да се наставком *иво* граде у књижевном језику именице које значе предмете или оруђа за вршење радње: *мељиво*, *илеџиво*, *кресиво* итд. Тако је и у ускочком говору: *илеџиво*, *џредиво*, *кресиво*, *кдљиво*, *гдриво* итд. Међутим, у овом говору наставак *иво* има још једну службу: именице начињене њиме могу значити и саму глаголску радњу, тј. бити исто што и друге глаголске именице типа *чишање*. Додуше, ја сам забележио само једну (Разбљегоше се кд маџке с ј. ива), али није искључена могућност да би се могла наћи или створити још која.

194. — Изгледа да је наставак *аћ* шири у ускочком говору него у књижевном језику. У књижевном језику имамо ове примере: *глуваћ*, *голаћ*, *зелембаћ*, *срндаћ*, *кораћ*, *сианаћ* и још који, и то је све, а у ускочком говору — све то и још ово: *крџаћ*, *глибаћ*, *сунџраћ*, *г...аћ*, *булџмаћ*, *џџаћ*, *лијсаћ*, *манџаћ*, *џрсаћ*, а вероватно и још која. Из наведених примера види се да се именице са овим наставком граде у књижевном језику од придевских основа, па имају одговарајуће значење. У ускочком се говору ове именице, поред придевских и именичких, граде и од глаголских основа: *крџаћ*, *лијсаћ*, *џрсаћ*. И значења су се овде доста померила; именице као *крџаћ* су збирне и значе: оно што крепава (слабе овце, говеда и сл.), тако и *лијсаћ* итд. Именице као *глибаћ* значе исто што и *глиб* само у већој мери (*глибаћ* значи: велики, и дубок и широк, *глиб*). Друге именице с овим наставком имају значења као у књижевном језику.

195. — Наставак *ушан* за грађење именица не среће се у књижевном језику, али се може срести у придевима: *малушан*. Само по себи се разуме да се у књижевном језику не може срести још хипокористичнија форма тог суфикса: *ушан*. У ускочком говору постоје оба ова наставка: *ушан* и *ушан* — за грађење именица м.р. и за грађење придева: *бравушан* (= мушка особа с памећу као у брава, овна; исп. Он има ђвнџску главу = глуп), *малушан*, *малушан*, *дебелушан*, *дебелушан* (Р—К: *дебелушан*). Придеви као *малушан*, *шанушан* итд. могу имати и дугоузлазни акценат: *малушан*, и онда је појачана и деминуција и хипокористичност. Придеви као што је овај (*малушан*) лако прелазе у категорију именица: хипокористично *малушан* (= малиша). Слично овоме добивено је *барусан* (= барусаво дете), па и хипокористик: *барушан*.

196. — Наставак *u'a* у ускочком говору има многобројне функције као и у књижевном језику. Међутим, док су збирне именице типа *Србадија* релативно непродуктивне у књижевном језику, то се не би могло рећи за њих у ускочком говору:

ждребџади'а, јунади'а, крмади'а, г...и'а, монџади'а, шиенџади'а, њашџади'а, млађади'а, мшиџади'а, сувџади'а, њашиџади'а и др.

Карактеристика ових збирних именица састоји се, као што се види, у томе што се на већ збирне именице са формантом *ад* додаје нови наставак (*u'a*), али овај наставак не уноси готово никакво ново значење у већ постојеће значење тих именица; именице, рецимо, *џидиџад* и *џашџади'а* значе исто, само што је значење форме на *u'a* нешто блаже; ово се особито осећа кад се конфронтирају преносна значења ове две врсте збирних именица: преносно значење речи *џидиџад* — *зла, љуџа чељад* или *рђава деца* знатно је оштрије од истог значења речи *џашџади'а*. То што наставак *u'a* не уноси битну промену у значење именица на *ад* усаглашава се у неку руку са именицама као *џигџани'а, џогџани'а, незџани'а* (ситна, неразумна деца, неразумна чељад), *лаџман'а, Араџи'а, Швабџури'а* итд. које су такође колективне, али, као што се види, нису направљене од збирних именица као оне типа *јунади'а*, већ од апелативних, заједничких; битно је, дакле, то да наставак *u'a* уноси збирно значење у заједничко јединско значење именица типа *џоган, Араџ, лаџман* итд. Ипак треба додати овде да готово све именице имају, поред збирног, и одговарајуће апстрактно особинско значење; тако, нпр., реч *џигџани'а*, поред пегоративног значења Цигани, значи и: нечовечност, лакрдијаштво итд.

Овај наставак домаћег и страног порекла уноси, као што сам већ рекао, и разна друга значења у опште значење корена или основе. Ево неколико примера из којих се то види: *џиџури'а, џакџани'а* (лепо укусно јело, посластица), *џџџи'а* (главица, брдо), *џџџџи'а, санџџџи'а, сџурџи'а* (висока, велика особа или живинче), *џиџџани'а* (слаба кућа, кроз коју и ветар може да пролази), *џлди'а* (врста пите), *џровџли'а, рогџџи'а* (врста пшенице), *џџури'а* (јурење; воловодница), *џљевџани'а* (певање и песма), *џџуџи'а, јанџи'а* (велика ватра, јара), *џидџари'а, сџрџаџли'а* (којештарија), *манџули'а* (Манџулија га наџиџела), *џџџи'а, џџџи'а, Сџџџани'а, Маџри'а, Иџли'а, Зџри'а, Гџли'а* итд.

Наставци турског порекла: *лиџа, аџлиџа, џиџа, чиџа* и сл. заступљени су и у ускочком говору: *рџли'а, обрџли'а, мерџли'а, брџџли'а, белџџли'а* (враголан), *новџли'а, Буџџџи'а, давџџи'а, дуџџџи'а, раџџџи'а, ниџџџџи'а, мџџџџи'а, буџџџи'а, комџџџи'а, говџџџи'а, џивџи'а* (исп. тур. *çiftçi* и *çift*) итд.

Из овог што је овде наведено види се да се наставак *ли'а* употребљава за грађење именица мушког рода, али именице као *одрџли'а, џуџџли'а, јаџџли'а* и сл. показује да се употребљава и за грађење именица женског рода.

Врло је честа употреба и турског завршетка *лук*: *крџанлук, бџглук, чиџилук, аџлук, раџилук* (веселје), *безобрџлук, џидџанлук, свиџџарлук, јаџџилук, џогџанлук* итд.

Сусрећу се и други страни завршеци: *говѡрѡнѡци'а*, *договѡрѡнѡци'а*, *јурѡнѡци'а*, *варѡнѡци'а*, *ћѡрѡнѡци'а*, *идѡдѡнѡци'а*, *идѡйљѡнѡци'а*, *врзѡнѡци'а*, *ћѡсѡнѡци'а*, *йљѡвѡнѡци'а*, *буруќѡнѡци'а* (расипничко тропење имовине), *шѡйтѡнѡци'а* итд. Као што се види, све ове именице значе исто што и глаголске именице дотичних глагола, а разликују се од њих осетном нијансом пејоративности, ироничности и сл. Затим: *кѡнѡвѡрѡнѡци'а*, *курѡвѡнѡци'а* и сл.; овамо спадају и примери као *згѡдѡнѡци'а*; па онда: *йљѡдела*, *шќѡдела*, *врќѡћѡла*, *лунбрѡла*, *вѡћѡла* и др.

197. — Наставак *и'е*, сем у властитим именима: *Вилѡйѡи'е*, *Димѡйѡи'е*, *Савѡйѡи'е*, *Вѡсилѡи'е* итд., задржао се у извесном броју именица с.р. из прквеног језика или у онима које су начињене према тим именицама: *уѡиѡчени'е*, *науѡиѡчени'е*, *Прѡбѡражѡни'е* и *Прѡбѡражѡни'е*, *сѡисѡѡни'е*, *самѡйѡиѡни'е*, *јаћѡвѡни'е* и *јаћѡвѡни'е* (Како е тѡ јаћѡвѡни'е!) и још неке. Као што се види, већина тих именица, направљена је од глаг. придева трпног и суфикса *и'е* (*сѡисѡѡни'е*), а само неке, аналошки томе, од какве друге основе и наставка *и'е* (*јаћѡвѡни'е*). Поводећи се за овим начином образовања речи, представници ускочког говора „пресађују“ овај наставак и на слична „модерна“ образовања: *уѡйѡмѡчѡни'е*, *йрѡвиѡћѡни'е*, *узѡиѡиѡни'е*, *йѡдѡни'е* итд., ипак са свешћу да се изводи нека „језичка игра“. Слична су томе и она латентна образовања као *йѡисѡни'а* (поред *йѡисѡни'а*), *сѡисѡни'е* (поред *сѡисѡни'а*), *чиѡйѡни'е* (поред *чиѡйѡни'а*) итд. Под извесним условима, готово свака „савремена“ глаголска именица (у првом реду од свршених глагола, а и од несвршених) може овако бити претворена у „застарелу“. И Ј. Вуковић⁴ каже да оваква образовања нису ретка у говорима Пиве и Дробњака.

198. — Ливаде, њиве, шуме и сл. често су купопродајом прелазиле из руке у руку. Многе од њих имају своје име и данас су нека врста топонима. Та имена су углавном начињена од присвојног придева имена продавца мушкарца (жене су ретко бивале поседнице; чак и после погибије или природне смрти старешине задруге или мужа земља се звала по мушкарцу) и наставка *ина* (целокупни наставак: *овина*, *евина*):

Сеќуловина, *Сѡйѡнковина*, *Јѡнковина*, *Зѡковина*, *Суљовина*, *Бѡћовина*, *Милѡновина*, *Пѡвловина*, *Рѡсѡйѡвина*, *Вулевина*, *Ћићовина* и др. (исп. *Бранковина* у Србији).

Сеќуловина сад више не значи Сеќулова ливада (или њива), Сеќулово имање, Сеќулова имовина, већ је само име земље чији је власник раније био Сеќуле; садашњи власници тако зову, дакле, ту ливаду; то је ливада купљена (или на неки други начин добивена) од Сеќула као власника. Тако је и у свим другим наведеним примерима. Наставак *ина* и други наставци са консонантом *н* имају иначе значења и функције као у књижевном језику: *ширина*, *висина*, *дубина*, поред *дубљина* (према *дубљѡ*), *модрина*, *сѡйѡревина*, *гѡревина*, *крѡвљевина*, *ѡвчевина*, *ѡдлуина*, *ѡвнуина*, *ѡковина*, *йѡнковина* (слаб човек, породица или слаба земља),

⁴ ГПД, 53.

кайџунина (1. аугм. од катун, 2. место где је некад био катун), *гндина*, *идбачина*, *кариџуљина*, *мончејина*, *мончина*, *мончџурина*, *санијина* (< самштина), *поганијина*, *мавџина*, *ђевдјчина*, *идшчејина*, *богдбијина*, *ијијалина*, *кодшевина*, *јрдшевина*, *варевина*, *идљевина*, *грађевина*, *кујљевина*, *крчевина*, *млађевина*, *јршићевина*, *Злајтана*, *злајтана*, *ђевојана* (Ој ђевдјко, ђевојана!), *ђдгјин*, *домаћин*, *барџан*, *скорџан*, *бордзан*, *бравџан*, *Душан* (дуљење само у ове последње), *Смрдан* итд. Именице ове врсте могу бити начињене и од прилога: *досјина*, *малина*. Хипокористици *Пџрован*, *Радован*, *Милован*, *Мићован*, *Драгован* итд. према *Пџшар*, *Пџро*, *Радџе*, *Милџе*, *Мићџо*, *Драџо* праве се, као што се види, суфиксом *ан* односно *ован* и постоје поред редовних имена *Пџрован*, *Радован*, *Милован*, *Мићџо*, *Драџо* и сл.

Наставак *ин* којим се граде именице које значе становника неког места, припадника неког сталежа, занимања. итд. — непокретан је у једн. у неким случајевима: *Ашанин*, *Баџанин*, *Сирџчанин*, *Тџушиљанин*, *Мџрачанин*, *сџљанин* итд., али има случајева у којима је покретан, тј. именица може бити с њим или без њега, што је свакако утицај множине, у којој, као што је познато, поменути наставак ишчезава: *џдбан* и *џдбанин*, *каџур* и *каџурин*, *касај* и *касајин*, *Арај* и *Арајин* итд.

199. — Наставком *иша* граде се и заједничке и властите именице: *радџиша*, *Радџиша*, *ваљиша*, *илајџиша*, *ишџедџиша*, *јџуниша*, *Пџуниша*, *бладџиша*, *Бладџиша*, *Драџиша*, *Пџриша*, *Љџубиша*, *Сџиљаниша*, *Малџиша* и др. Као што се види, неке од наведених заједничких именица имају према себи парњака властиту именицу: *радџиша* — *Радџиша*, *јџуниша* — *Пџуниша* итд., али има и властитих именица без заједничког парњака: *Пџриша*, *Сџиљаниша*, и заједничких без властитог парњака: *илајџиша*, *ишџедџиша*. Према властитом имену *Малџиша* не постоји овде заједничка именица *малџиша*, која се другде често среће.

200. — Наставак *ош*, поред онога на што наилазимо и у књижевном језику: *Милош*, *Урош*, *Радош*, *јџусџиш* (у Ускоцима: *јџусџиош*) итд., наилазимо још и на овакве примере: *јџезичџиш*, *мџуздекџиш*, *јџџубиш*, *бладџиш*. Пре свега, пада у очи дужина самогласника *о*, која није увек заступљена у књижевном језику; додуше, у именицама ж.р. *јџезичџиш*, *мџуздекџиш* тај вокал може бити и кратак, али у узвицима *јџџубиш*, *бладџиш* (уп. узв. *јџџубо*, *бладџо*) он је редовно дуг. Према гласовној структури узвика *јџџубиш* и *бладџиш*, пре би се рекло да у овом случају имамо неке врсте партикулу *ш* или самостални формант *иш* који са узвицима *бладџо* и *јџџубо* даје наведене узвике него да је у питању наставак *ош*.

201. — У речи *виљашџица* јасно се распознаје комбинација наставака (*виљашџиш*: *виљаш*, *виљашџица*). Међутим, у речи *долашџица* (= долиница) не осећају се суфикси *аш* и *џа*, већ као да имамо у питању суфикс *ашџица*, који не сусрећемо у књижевном језику (ову реч нисам нашао ни у једном нашем речнику⁵). И у речима *кујашџица* и *крсџишџица*

⁵ Ако нема реч *долашџица*, РЈА има *дољашџица*, што је за нашу ствар потпуно исто. Ова је реч протумачена као „долиница, јаџица на бради“, а у вези са њеним формирањем вели се: „Као да је дем. од *дољаша*, али овоме имену нема потврде.“ Као

(= херчева и трефова десетка) лако је уочљива комбинација наставака (куп+аш+ица); од речи *куйаш* (= херчев ас), формиране наставком *аш*, направљена је реч *куйашица* наставком *ица*. Можда би се могло претпоставити да је од *до*, односно *дол*, и наставка *аш* у неком тренутку и из неке побуде створена реч **долаш*⁶ (исп. хип. *вдлаш* од *во* и још хипокористичније *вдлаш*, *Миллаш* од *Милла* и сл.; и реч *долашница* је не само дем. већ и хип.), а онда је већ било лако од те речи и наставка *ица* створити реч *долашница*. У сваком случају, било да је формиран комбинавањем наставака *аш* и *ица*, било да је евентуално самостално створен, формант *ашица*, кад се једном оформио, почео је дејствовати као такав, посебан, самосталан. Тако се он осећа данас у ускочком говору не само у речи *долашница* већ и у оним другим сличним образовањима (*виљашица*, *куйашица* итд.). Реч *црњашица* (пикова десетка) показује већ потпуно самостално функционисање суфикса *ашица* јер та реч није направљена од речи *црњааш*, пошто ова реч не постоји за пиковог аса, већ од речи *црњак*, како се каже за тог аса, управо од њеног дела *црњ-* и суфикса *ашица*. У Ускоцима и у Београду чуо сам реч *чергашица*, у којој је посредство наставка *аш* очигледно, а у Сремској Митровици *контрашица*, у којој посредство тог суфикса није баш тако очигледно; пре би се, говорећи с данашњег гледишта, рекло да је ту наставак *ашица*. Овамо спада и реч *гурмашица* односно *урмашица* и поред тога што је турског порекла (перс.-тур. *hırmacık*). Детаљније испитивање свакако би открило још материјала ове врсте. Ја, дакле, признајући композитност наставака *ашица*, сматрам да се данас може узети као самосталан суфикс у првом реду због тога што он у нашој свести у свим образовањима као *долашница*, *куйашица* итд. функционише као посебан, засебан, самосталан суфикс који у своја образовања уноси и посебна значења.

Тако, осамостаљени наставак *ашин* сусрећемо у речима: *кумашин*, *Милашин*, *Вукашин*, *Колашин*, *Пејрашин* итд., у неким од њих и данас је присутно хипокористично значење (*кумашин*, *Милашин*). Верујем да је и суфикс *ашин* настао комбинацијом суфикса *аш* и *ин*. Име *Добраш* постоји још из средњег века,⁷ па је властито име *Добрашин* (уп. презиме *Добрашиновић* : *Добрашиновић*) могло постати од *Добраш* и су-

што се из мога излагања види, мислим да је овде, уколико је уопште исправно претпостављати неки посредни тип, боље претпоставити интермедију *долаш* него *долаша*. Као потврду ове речи РЈА наводи Мил. М. Ђ. *Лейње вечери*, стр. 15. Реч *долашица* налази се у Речнику САНУ са овим значењима и потврдама: а. *долница*. — Он види само једну долашицу, којом протиче поток дренавачки (Мил. М. Ђ. 15,793). б. *јамица*, *удубљење на бради*. — На врху браде Станка има малу долашицу као да је ту прстом убодено (Недић Љ. 5, 108). Даничић (Жорени) и Белић („Савремени српскохрватски књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи“, Београд, 1949, универзитетска предавања) немају суфикса *ашица*, вероватно зато што нису имали при руци одговарајући материјал. Овај суфикс нису навели ни А. Лескин (*Gramatik der serbo-kroatischen Sprache*, Хајделберг, 1914, стр. 228—330), ни Т. Маретић (ГС, 292—390). Овај суфикс нема ни Олга Цвијић, која је у својој докторској тези испитивала језик писаца нашег романтизма, који су се, ако је ико, обилато служили свакојаким деминутивима и хипокористичима.

⁶ Исп. презиме *Долаш* у Ђорђ. Т.: *Арх. грађа за насеља у Србији*, Срп. етн. зб. 47, Београд, 546. и Шен. Бос. 1886, 29.

⁷ В. РЈА s. v. и Ђ. Даничић: Рјечник српских старина.

фикса *ин*, док је, бар привидно, *кумашин* постало директним додавањем суфикса *ашин* на *кум*.⁸

202. — Истина је да суфикс *ло*, поред других значења (*грдило*, *јадило*, *јрло* итд.), има и значење места вршења радње: *јџрило*, *идило*, *сдлילה* (обичније него *сдлילו*; *сдлילו* је једно од низа места на која се сипа со за стоку, овце). Међутим, именица *јагњило* готово да у Ускоцима више не значи „место гдје се јагње овце, Ort wo die Schafen lammen, locus ubi oves pascunt“ (Вук, Рј.), већ „време кад се јагње овце“ (Онџ сј’ено ћеш ми вратити о јагњилу).

Проф. Белић констатује да се наставак *ло* шири на штету других наставака, па, између других, наводи и овај пример: *вратило* — *вратиша* („ено брода на вратло, кад улази из мора у залив“). Ова се појава огледа у ускочком говору у топониму *Вратило*.

Према неким властитим именицама м.р. с меком основом, а и неким другим (*Радое*, *Вукоје*, *Миле*, *Дуле*, *Мрле*, *Вуле*, *Груле*, *Гале* итд.), неке властите именице м.р. тврдих основа добиле су у ном. једн. завршетак *е* место завршетка *о*; тако се данас у Ускоцима, поред *Данило*, *Гаврило* и сл., може чути и *Даниле*, *Гавриле* и сл. Можда у овој појави не треба искључити ни страни, млетачки, утицај. Као што се зна, ова је појава позната и неким староцрногорским говорима: *Вукале* и сл.⁹ У Речнику САНУ нема ни *Вукале*, ни *Гавриле*, а има хип. *Гавре*, док у Рјечнику ЈАЗУ има *Даниле*, а нема *Гавриле*.

Из тих и сл. случајева осамосталио се, поред наставка *ило* (*Јабучило*, *Гаврило*, *Данило*, *Јујило* — путаст коњ итд.), и наставак *иле*. Он је прилично продуктиван, особито у атрибутивским (детерминативским) синтагматским образовањима за означавање мушкараца и мужјака са изразитим извесним својствима: *јујиле*, *шујиле* (поред *шујило* и *шујилџ* = шут ован), *гаћиле* (гаћаст певац или човек у пространим „гаћама“; поред *гаћило* и *гаћило* са суф. *ило*, исп. *Мијило*, *Сайанџило* и сл.), *пиргиле* („пиргаст петао“), *баусиле*, *дугдогиле* („мушкарац дугих ногу“), *брздогиле*, *крајкдогиле*, *јујидогиле* („коњ с путем, путама, путаст коњ“), *кривдогиле*, *црночариле*, *кривдусиле*, *кривдосиле*, *јујидносиле*, *шујлдносиле*, *шујлдоглавиле* (поред *шујлдоглавац*), *црнобркиле* (човек изразито црних бркова), *црнокиле* и *црноокиле* (мушкарац црних очију), *гајркиле* и *гајокиле*, *зљокиле* и *зљодокиле*, *дугдвратише*, *јујидглавиле*, *широкдгрудиле*, *виљдогиле*, *шујидрогиле*, *вијидрогиле*, *јујидрогиле*, *ковчдогиле* итд.

Присутни су и турски наставци *ли* (*шувџли*, *јадџли*) и *ле* (*зџмџиле*, *крџкаиле*).

У вези са наставком *ишије* треба рећи неколико ствари. Пре свега, именице са овим наставком значе не само место где се нешто налази, врши, бива, проводи (*јландишије*, „место где овце пландују“, *иозаршије*,

⁸ Без обзира на генезу формирања суфикса *ашин*, мислим да је, полазећи са синхроних позиција, боље Маретићево схватање (ГС, 303) да у *кумашин* и *јријашин* имамо суфикс *ашин* него Белићево (Грађ., 102), који у тим и сличним образовањима види суфикс *ин* додат на *кумаш, *пријаш („исп. Вујаш: Вујо, Милаш: Мило и сл.“).

⁹ Исп. и ЦГ, 178 (*Даниле*, *Гавриле*, *Мишале*); ИЦД, 61; ССЈБГ, 136.

д̄ан̄ишӣте, *н̄д̄н̄ишӣте*, *ӣр̄е̄н̄о̄н̄ишӣте*), где је некад нешто било (*ка̄ӣӯн̄ишӣте*, *ча̄рд̄а̄ч̄ишӣте*), њиву неког усева (*кӯн̄ӣ'е̄р̄ишӣте*, *ше̄н̄ӣч̄ишӣте*, *ј̄е̄ч̄мӣшӣте*, топ. *Ј̄е̄ч̄ишӣта*; *сӣр̄н̄ишӣте* је њива са које је дигнуто жито), глаголску радњу (*ӣд̄в̄ра̄ӣишӣте* = повратак, враћање — Нема ми повратишта у рбд!) већ и сам неки предмет. Тако *сӣр̄ишӣте* значи 1. оно чиме се сир сири (*chymosinum*) и 2. сам суд у коме се сирите држи. *Бумбар̄ишӣте* значи „гнездо бумбар̄а“; *бӯн̄ишӣте* не само место где смеће стоји већ и само смеће; *грабӯљишӣте*, *ко̄с̄ишӣте* значе држаће делове оруђа за рад, док *ор̄лишӣте* (назубљени део грабуља, у виду раширених орлових крила, исп. и *ор̄лић* за исту ствар), направљено према *грабӯљишӣте*, не значи држећи део грабуља, већ просто један њихов део. *З̄д̄р̄ишӣте* је оно што је нагорело, донекле захваћено горењем итд. Такве тенденције има и у глаголских именица образованих наставком *лишӣте*. Именица, нпр., *бӯка̄лишӣте* не значи само место где бикови бучу, већ и саму букалину, биковим роговима и ногама распану ледину.

Nomina agentis типа *нос̄иља* (кокош која редовно носи) лако се граде и другим глаголским суфиксом: *нос̄илица*; тако и *ил̄етиља* — *ил̄етилица* и сл. Иначе, овај наставак има разноврсна значења као и у књижевном језику: *ӣж̄е̄лица*, *в̄ӯј̄алица*, *д̄ва̄алица*, *ӣр̄о̄ӣалица* итд.

203. — Композитни деминутивно-хипокористички наставак *ӣћак* врло је продуктиван у ускочком говору, иако се не може рећи да је то специфична црта тог говора. Као што се види, он је састављен из два дем. наставка: *ӣћ* и *ак*, али је јединствен, целовит у језичком осећању ускочног човека, а једва би се могло рећи да он у себи носи нешто већи степен деминутивности односно хипокористичности него наставак *ӣћ*:

ов̄нӣћак (мушко јагње, поред дем. *о̄в̄нӣћ* и *ов̄нӣчић* за ован), *ӣм̄елӣћак*, *во̄лӣћак*, *ја̄г̄н̄ӣћак*, *мон̄чӣћак*, *ћ̄е̄јӣћак*, *ко̄њӣћак*, *ја̄рӣћак*, *ӣрс̄ӣӣћак*, *ӣрӯӣӣћак*, *в̄е̄ш̄ӣрӣћак*, *ӣӯӣӣћак*, *сӣло̄лӣћак*, *ц̄в̄е̄ш̄ӣӣћак*, *ӣор̄ӣћак*, *ко̄ӣлӣћак*, *каб̄лӣћак*, *гра̄дӣћак*, *ӣа̄ва̄нӣћак*, *сно̄ӣӣћак*, *бре̄ж̄ӣӣћак* итд.

Сасвим је сличан и сродан наставак *ӣћак* наставак *ичак*: *ӣра̄мӣчак*, *ӣла̄мӣчак*, *ка̄мӣчак* итд.

Такво значење има и суфикс *а̄ћак*: *крӣа̄ћак*, *ӣа̄ва̄ћак* и сл., док суфикс *ӯнак* има изразито хипокористичко значење: *Мӣћӯнак*.

Наставак *о̄љак*, поред других значења (*за̄ко̄љак*, *ӣд̄во̄љак* итд.), значи нешто мало, ситно, безвредно: *цӣцо̄љак*, *ӣр̄цо̄љак*, *рӣӣо̄љак* итд.

Наставак *ак* (*а̄к*, *ја̄к*), поред разних других значења (*д̄д̄ла̄зак*, *д̄бо̄јак*, *ӯрӣвак*, *ӣрӣгла̄вак*, *ж̄ӯћ̄а̄к*, *ӣлӣӣћ̄а̄к*, *др̄ен̄д̄ва̄к* (поред *др̄ен̄д̄ва̄ча*), *бор̄д̄ва̄к*, *сир̄д̄ва̄к*, *бук̄д̄ва̄к*, *ј̄е̄ља̄к* са јотованим претходним консонантом) служи и за грађење именица које значе узраст мушкараца и мужјака: *сӣо̄год̄ӣш̄ња̄к*, *ӣр̄е̄ћа̄к*, *ӣр̄во̄ӣе̄ља̄к*, *д̄руго̄ӣе̄ља̄к*, *ӣр̄е̄ће̄ӣе̄ља̄к*, *ко̄ја̄к*, *ӣр̄ед̄о̄ња̄к* итд.

Наставак *ко* у образовањима типа *бр̄љ̄ӣвко* непродуктиван је. Сем тога, именице са тим наставком акценатски се разликују од истих именица у источним крајевима наше земље: *бр̄љ̄ӣвко*, *чӯӣа̄вко*, *см̄р̄д̄љ̄ӣвко*.

Осамостаљени наставак *чӣћ* и наставак *ӣћ* каткад се употребљавају напоредо: *ба̄чӣћ* и *ба̄кчӣћ*, *ил̄е̄чӣћ* и *ил̄е̄кчӣћ*.

204. — Властита мушка имена типа *Радосав* завршавају се тако⁹ а завршетак *слав* (*Радослав*) донедавно није био познат: *Милисав*⁹ *Љубисав*, *Радисав* итд.

205. — Наставак *ун* у примерима као *йѣрѣн* (итал. дијал. *rigon*, новогрч. *πηροῦτι*), *бајѣн*, *канѣнѣн*, *башиѣн*, *идѣн* (итал. *ravone* или *raon*), *шиѣнѣн*, *велѣдѣн* (итал. *veladone*) итд. страног је, романског, порекла, у коме је вокал *у* добивен од страног вокала *о*, али је у случајевима као: *каѣнѣн* (стсл. *катоунъ* „*castra*“, буг. *каѣун* — стан, рум. *sătun* — заселак, новопрч. *χαϊούνα* — табор, шатор), *Гајѣн*, *Миѣнѣн*, *Пеѣрѣн* (исп. пољ. *rigoun* — гром), а то може бити и хип. од *Пеѣро* и *Пеѣшар*,¹⁰ *Милѣн* итд. и наш.

206. — Поред тога што је у неким властитим мушким именима сталан: *Радое*, *Драгое* и сл., наставак *је* може бити и покретан при хипокористичким образовањима од властитих мушких имена: *Мрдеља* — *Мркое* и *Мрдоје*, *Боро* — *Бдроје*, *Пеѣтар* — *Пеѣроје*, *Видак* — *Видоје* итд. Супротан томе је суфикс *че*: *Мрдѣлче*, *Урдшче*, *Јагдшче*, *Душанче*, *Миланче* итд.

Из овога, а и из онога што је досад речено, особито у вези са властитим именом *Гаврило* (в. т. 188), види се једна од битних одлика природе суфикса: они, пре свега, нису стални, већ променљиви део речи, и не носе у себи увек једно значење, већ им се каткад значења јако расплођавају. Тако, док основа *Пер-* остаје релативно стабилна, дотле се суфикси, према приликама, расположењима и сл., могу мењати у једном те истом језичком медијуму: *Пеѣро*, *Пеѣрѣн*, *Пеѣроје*, *Пеѣриша*, *Пеѣрица*, *Пеѣрѣнко* итд. До разноликости и разноврсности још више долази у разним срединама истог језика или разних језика: *Пеѣро* — *Пеѣра* (*Пер-* + *о* и + *а*), *кѣнѣрица* — *кѣнѣришица* (*контр-* + *ица* и + *ашица*). Та променљивост и разноврсност суфиксног дела речи и јесте главни извор лексичког и семантичног богатства флексивних језика. При овоме не губим из вида, разуме се, ни огромни префиксни творачки материјал (*пѣсати*: *напѣсати*, *йрепѣсати*, *йопѣсати*, *уипѣсати*, *доипѣсати* итд.), такође покретан као и онај суфиксни, а ни промене које се збивају у самом корену или основи: *сѣојѣи*: *сѣјајѣи*. Ако се свему овоме дода да се и суфикси и префикси могу дуплирати, чак и триплирати: *пѣље* — *идѣлѣр* (*пољ-* + *ар*), *йѣлѣрина* (*пољ-* + *ар* + *ина*), *тѣрати* — *йрепѣтѣрати* (*пре-* + *турати*), *исйрепѣтѣрати* (*из-* + *пре-* + *турати*), *йѣисйрепѣтѣрати* (*по-* + *из-* + *пре-* + *турати*), биће потпунија слика творачке моћи језика и његовог богатства. А све то, разуме се, као последица огромног појмовног капацитета човека, тј. људског друштва. Свака од тих језичких форми или елемената носи своје значење или своју модификацију или нијансу значења: *каѣнѣнѣ* није исто што и *каѣна*, већ мала капа, дакле, апсолутно узето — друго значење, нити је *Пеѣроје* исто што и *Пеѣшар*, већ се при том изражава једно друго расположење онога који изговара форму *Пеѣроје*, а у *сѣјајѣи* је у односу на *сѣдѣи* измењен глаголски вид: у првом случају спајање се врши више пута, у другом једанпут, а то су два значења без обзира на то што је у питању сродност појмова. Другим

¹⁰ ŠD, 266.

речима, човек располаже моћу да сваку своју мисаону, појмовну творевину, све оно што му се у свести формира као појам или у организму покрене као емоција — уобличи, телови у неку језичку форму.¹¹

207. — Сложене именице граде се на најразличитије начине: *нечоек*, *кучкодсиса*, *осмордсиса*, *лајшмуа*, *бџићела* (< би хтјела; она која се лако подаје), *злџушро* (несрећа, пропаст), *нишишачоек*, *нишишадрџг*, *нишишабраш*. Полусложенице типа *Смаил-ага* овде гласе само као сложенице: *Смаилага*, *Мујага*, *Сидјанага*, *Бџирага* итд., па онда и *Смаил-агин*, а не *Смаил-агин*. Исту појаву срећемо и у случајевима као: *двашри*, *двашришри* итд., а не: *два-шри*, *два-шришри*, али *саиш-два*, *нећелу-два*, *биринци-јело*, *биринци-ћевџка* и сл.

208. — Нека су образовања нејасна: *јангура*, *шиљегвица*, *коджура*, *залудран*. Ако се у њима претпоставе суфикси: *ура*, *ица*, *ан*, што није безразложно, онда би се морало потражити: откуд у њима гласови *г* (јан-г-ура), *в* (шиљег-в-ица), *м* (кож-м-ура) и *р* (залуд-р-ан). Морало би се претпоставити да су се они ту на неки начин развили, да су, дакле, секундарног порекла. Али на који? Гласовни услови развијања секундарних сугласника у нашем језику не дају нам довољно могућности да објаснимо све наведене случајеве. Ствар постаје сасвим једноставна ако се претпостави да у наведеним примерима имамо суфиксе: *гура*, *вица*, *мура* и *ран*. Али је тешко, можда чак ненаучно, учинити такву претпоставку јер таквих суфикса нема у нашем језику, а у овај нису дошли ни са стране, сем ако се не би стало на гледиште да су то појединачна образовања, па према томе и појединачни суфикси. Занимљиво је у том смислу Белићево и Маретићево третирање формирања речи *ијјандура*: Белић¹² види у тој речи аутм. наставак *ура*: пијанд-ура, али ништа не вели о томе откуд онда ту сугласник *д*. Маретић¹³ пак каже да су та реч и њена варијанта *ијјандура* начињене наставком *дура* и да га ван њих нема у нашем језику. Као што се види, појава је остала неразјашњена. Истина је да се неки пут, услед честе употребе, крајњи сугласник основе може „преселити“ у суфикс, али се тај принцип не може применити на овај случај (*ијјандура*), пошто сугласник *д* не сачињава саставни део основе. Броз—Ивековић, у свом Рјечнику, нису отишли даље у третману речи *шиљег* и *шиљегвица* од онога што је Вук о њима дао у свом Рјечнику. Ја осећам да се у основи речи *јангура* (= јама, рупа, провалија) налази реч јама > јамгура > *јангура* (в. т. 144) односно *јангура*. У Семегњеву, у златиборском крају, место *јамгура* односно *јангура*, постоји *јагура*, у истом значењу.¹⁴ У РЈА има *Јагура* (f., pl. t.), село у Босни, у бањалучком крају, statist. bosn. 72. Можда треба имати на уму и метатезу од *јаруга* или контаминацију са *гудура* или нечим сличним.

209. — Деминутивно-хипокористички придеви граде се, поред осталих, и наставцима *шпан*, *шина*, *шино*: *овошпан*, *шпашпан*, *кодшпан* и

¹¹ У вези са овим в. и Маретићеве чланке „О народним именима и презименима у Хрвати и Срба“ у *Раду ЈАЗУ*, бр. 81. и 82.

¹² А. Белић: *Наука о грађењу речи*, универз. предавања, Бгрд., 1949, 117.

¹³ ГС, 308.

¹⁴ Ове податке добио сам 1964. год. од Милојка Пишчевића, секретара Инст. за српскохрватски језик СР Србије, који је родом из Семегњева.

МОРФОЛОГИЈА

ИМЕНИЦЕ

211. — Род и *иши* *и*ромене. Именице као:

жар, гар, бол, жуч, звер (*звѣр*), *брав, илѣс, дрѣб, зндј, гндј, буђ, иѣд, ђс, снѣиш, љрав, кѣв, слѣз, нѣш, сѣишеж, илѣж, ирѣлѣж* и сл.

мушког су рода:

Ўпѣ јѣ *гар* у *млиѣко*. — *Забѣли* ѣ га *дрѣб*. — *Плѣс* *млѣго* *пѣпѣ* по *ѣнѣм* *скѣрѣпу*. — *Умиѣси* *лѣб*, *ѣмѣ* *дѣста* *жѣра*. — *Напали* *ме ѣсови*. — *Вѣлики* *снѣѣт* *ѣ* *житу*. — *Мањкѣ* *му* *јѣдан* *брѣв*. — *Нѣстѣ* *ми* *кѣњски* *кѣв*. — *Јѣси* *ли* *бѣчила* *ѣни* *жѣч*? — *Ѣли* *ми* *ѣсплѣс* *дѣвѣ* *пѣда* *ѣжѣта*? — *Оклѣпи* ѣ га *вѣлики* *пѣлѣж*. — *Бѣло* *ѣ* *јѣгње* *сѣвѣ* у *слѣзу*. — *Имѣмо* *дѣста* *гндја* *да* *ѣгноймо* *ѣнѣ* *лѣваду*. — *Одумѣли* ѣ *ми* *бѣл*, *итѣд*.

Неке од тих именица као *жар, гар, бол, жуч, звер* и сл. искључиво су мушког рода, док се неке од њих, истина у малом броју, колебају између м. и ж. р. Тако се за именице као *чађ, ирѣрши, кѣвей, брс, иѣдрѣв* и сл.¹ не може рећи да су искључиво м. р. иако се углавном таквима осећају. Поред редовног *ѣшекѣ ѣ вѣлики брс* налази се и ређе *ѣ брсѣи ѣ бѣѣ*. Можда су именицу *ирѣрши*, која је обично ж. р., повукле међу именице м. р. именице као *ѣлѣи* и сл. Поред: *Шѣлѣ ни млѣго иѣдрѣвѣ* може се чути и *Ѣиши ѣ без иѣдрѣви* (речи „без“ и „поздрави“ изговорене несливено, не као једна акценатска целина). Именица *кѣв* (исп. *кѣваши*; прибор за поткивање коња) увек је м. р. Међутим, им. *кѣв* поста-ла од *кѣв* женског је рода: *злѣкѣв* (она се, уосталом, налази само у тој атрибутој синтагматској сложеници). Неке се сусрећу и у м. и у ж. роду: *вѣлики иѣсѣиш* и *вѣлика иѣсѣиш, Ниђе сѣрѣва* од *нѣга* и *Ниђе*

¹ Именице *сѣишеж, ирѣлѣж, илѣж* и сл. Вук је у свом Рјечнику обележио са *т*, *тј*. као именице м. р., дакле као у Ускопима, док Ј. Вуковић (ГПД, 58) вели да су оне у Пиви и Дробњаѣина ж. р.

сѣрви од њега. Именице *смѣсѣ* и *ѣрѣмѣсѣ* су, насупротив књижевном језику (исп. у Вука: *смѣсао* м, *ѣромѣсао* м), женског рода:

Тѣ е сѣмо у бѣжбѣ прѣмѣсли. — Нѣмѣ смѣсли. — Ымѣ смѣсли. — Бѣлѣ ти ѣ смѣсѣ нѣ рад. — Нѣкакѣ смѣсли у њега нѣѣ.

Свакако је именица *мѣсѣ* одржала ове именице у ж.р. Тек у последње време налазимо их и у м.р.; овај им је род импортован.

Именице као *смѣрѣсѣ*, *ѣрѣдѣсѣ* и сл. женског су рода:

Нѣ моремо нѣкуј ѣ смѣрѣсли. — Одјави бѣвце у ѣнѣ прѣдѣсѣ, ѣ њѣ ѣмѣ травѣ дѣста. — Мѣнитѣ прѣдѣсѣ. — Прѣд нама се ѣтворѣ нѣка вѣлика прѣдѣсѣ. — Ѣн кѣси ѣ прѣдѣсѣ.

Именица *ѣрѣдѣсѣ* (< прѣдѣсѣ) означава дубоку дугуљасту долину, па мислим да су друге именице ж.р. које означавају удолину такве конфигурације земљишта (*дѣлина*, *удѣлина*, *вѣла*, *вѣлака*, *ѣвала* и сл.) утицале да и ова именица буде ж.р.

Именица *дѣла* је ж.р.: Дѣшѣ е из вѣликѣ дѣлаи.

Именица *ѣдѣсѣ* (pl. t.; исп. у Вука: *ѣходе*, *ѣоде*) често се налази у ова два израза: *ѣ ѣдѣсѣ* и *ѣ ѣдѣсѣ*. Ја мислим да у основи ове именице лежи именица *ѣход*, тј. хођење некуд, односно мн. *ѣходи*, што даје *ѣдѣсѣ* и што би био ном. мн. Одлази се (или долази) у походе, тј. у пѣде, односно ѣ пѣде. Ово би, према томе, био акуз. мн. И све, разуме се, м.р. Међутим, у изразу *ѣ ѣдѣсѣ* ова именица не може бити именица I, већ само III врсте.² Ово *ѣ ѣдѣсѣ* (ѣдѣ ѣ пѣдѣ) био би акуз. мн. (исп. *сѣварѣ*). Према томе, ово би сад био ж.р. Дакле, *ѣдѣсѣ* ном. мн. м.р., *ѣдѣсѣ* акуз. мн. м.р. и *ѣдѣсѣ* ном. и акуз. мн. ж.р. Све се то у погледу рода и облика разликује од Вука. Он има у ном. мн. наставак *ѣ*: *ѣходе* и овај му је ном. мн. женског рода, тј. као да спада у именице II врсте. То би могло бити ако би се претпоставио у једн. облик **ѣхода* у значењу „онај који некуд ходи“ (исп. *ухода*), тј. да су у питању особе које иду у походе, а не само хођење у посету удатој девојци (невести). Језичко осећање ускочког човека овде се сасвим супротставља Вуковим констатацијама.

Поред топ. *Пѣдѣсѣ* постоји и топ. *Пѣда*. Ово је ном. мн. и средњи род, што је, гледано синхронно, необично пошто је очигледно да је у основи тог топонима именица *ѣдѣсѣ*. Ј. Вуковић³ вели да је у њему очуван стари дуалски облик *Пѣда*.

Именица *вѣче* је понајвише ж.р.

Јѣли смо кѣну [као онѣ] вѣчѣ. — Разговѣрали смо ѣнѣ вѣчѣ. — Дѣбру ѣоѣку и дѣбра вѣчѣ. — Ѣтѣи ѣемо једнѣ вѣчѣ кѣд ѣѣг, и сл.

² У овом раду именице се, у погледу припадности врстама, третирају по свој подели именица на врсте (в. Rad JAZU, 278, 195—212): I врста — све именице м. и с. рода сем им. м.р. на *ѣ*; II врста — им. ж. и м. рода на *ѣ*; и III врста — им. ж.р. на сугласник.

³ ГПД, 53.

йлдсйови и *йлаише*, *сндп* — *сндйови* и *сндйље*, *йвѣр* — *йверови* и *йвѣрје*, *прѹт* — *йрѹйови* и *йрѹђе*, *грѹм* — *грѹмови* и *грѹмље*, *крѹш* — *крѹшеви* и *крѹшевље*, *трн* — *йтрѹнови* и *йтрѹње*, *клѹс* — *клѹсови* и *клѹсје*, *кѹмѣн* — *кѹменови* и *кѹмѣње* итд. Неки пут нема, разуме се, разлике у значењу између множинских и збирних облика: *Скѹкѹ* сам трѹ метра с кѹменима (и с кѹмѣњем). Неки пут се једински облик употребљава за множину, па онда за овом и нема потребе, те је и нема: *Ѡвѣ гѹдинѣ ймѹ млѹго млѹља* (= мољаца; нема мн. мољи). Вук (у Рјечнику) има *ѹглѣн* *eine Kohle*, *carbo* и *ѹглѣвље* (coll.) *die Kohlen im Ofen*. *carbones*. У ускочком говору постоји и једно и друго у истом значењу. Множ. од *ѹглѣн* је *ѹглѣнови* и зб. *ѹглѣње*, али је зб. *ѹглѣвље* најчешће, које, с друге стране, нема јединског облика; према томе, то је coll. tantum. Није баш јасно како је настао овај облик. Да је у питању формација *ѹглѣв*+*је* — то је евидентно, али није јасно откуд основа *ѹглѣв*, управо консонант *в*, пошто форма *ѹглѣви* или шта слично овде није позната.

Прва врста

213. — *Хипокористици*. Именице типа *Пѣро*, *Гѹјо*, *Миѹо* итд. увек гласе тако у ном. једн., а никад се у таквим случајевима, тј. кад је у питању дугоузлазни акценат на првом слогу двосложних властитих имена или апелативних хипокористика, не појављује наставак *а*. У овоме је овај говор искључив. Ако се у таквом случају појави наставак *а*, именица је онда граматички увек ж.р., а ако је тај наставак и краткосилазни акценат — именица може бити м.р. Тако је *Сѹво* им. м.р., *Сѹва* такође им. м.р., а *Сѹва* им. ж.р.; или *Вѹко* и *Вѹка* м.р., а *Вѹка* ж.р., *Дѹко* и *Дѹка* м.р., а *Дѹка* ж.р. Све је то чврсто у језичком осећању ускочког човека. Тако су им. *Тѹмо* и *Тѹма* м.р., а тако и *Кѹсѹо* и *Кѹсѹа*. То је осећање чврсто и кад не постоје показани односи, већ какви други: *Дѹдо* м.р., а *Дѹда* ж.р.

Посебно истичем да све ове именице као *Сѹво*, *Миѹо*, *Пѣко*, *Пѣро*, *Гѹјо*, *Бѹјо*, *Бѹко*, *Жѹјо*, *Бѹро*, *Јѹјо*, *Бѹђо*, *Вѹко*, *Блѹжсо*, *Миѹо*, *Рѹсѹо*, *Дрѹго*, *рѹдо*, *ђѣшо*, *ђѣдо*, *йѹио*, *блѣсо*, *мрѹо*, *јѹдо*, *шѹио*, *брѹо*, *кѹко* итд., тј. двосложне властите и заједничке именице на *о* у ном. и са дугоузлазним акценатом, спадају у деклинациони систем именица м.р. (I врста): *Бѹро* — *Бѹра* — *Бѹру* — *Бѹра* — *Бѹро* — *Бѹром* — *Бѹру*. Према томе, именице ове врсте немају у ускочком говору никаквих деклинационих додира ни са деклинационим системом *Бѹра* — *Бѹрѣ* (говори на истоку новоштоковске територије и књ. јез.), ни са деклинационим системом *Бѹро* — *Бѹрѣ* (западни крајеви српскохрватског језика и књ. јез.); заједнички је само ном. са типом *Бѹро* — *Бѹрѣ*. Доследност овог деклинационог типа, па и ускочког говора, заједно са још неким источнохерцеговачким говорима, огледа се и у формама *Бѹрѹв*, *Дрѹгова* итд., а и у топонимима: *Бѹрове кѹменице*, дакле без појава са *-ин*, *-ина*, *-ино*.

Заједничке именице ове врсте (*ђѣдо*, *брѹио* итд.) немају, као што је већ речено (в.т. 212), множине, насупротив типу *зѣка* — *зѣкѣ*, где множ. постоји: *зѣке*, *зѣкѹ* итд.

-*ло/-ле*. Већ је речено (в.т. 202) да се именице као *Манџло*, *Гаврило*, *Данило* итд. могу понекад завршавати у овом говору и на *е*: *Манџле*, *Даниле*, *Гавриле*, *Њушиле*, *Горчиле* и др. Сем ових, доста је двосложних властитих имена и властитих хипокористика чија се основа завршава на *л*: *Лале*, *Шоле*, *Јоле*, *Гале*, *Миле*, *Вуле*, *Жале*, *Диле*, *Дуле*, *Коле*, *Келе*, *Шоле*, *Шеле*, *Ноле*, *Ђоле*, *Вале*, *Жале* итд., а има и заједничких: *брале*, *дуле*, *лале* и сл. Ваља додати да се овде не сусреће појава: *Секула*, *Василија*, *Ђорђија* и сл., тј. са наставком *а* у ном. тих имен. м.р.

-*исџ/-исџа*. Именице типа *комџнис*, *леџнис*, *марксис* итд. немају свој пандан у формама *комунисџа* и сл. Ако се каткад и чује ова форма од стране неке аутохтоне ускочке особе, она је то пре знак „језичке моде“ него стварне језичке појаве ускочког говора.

Тџи камы. Редовни облици именица старе консонантске основе типа камы у ускочком говору јесу дужи облици: *каџмен*, *џлаџмен*, *грџмен*, *крџмен*, *џраџмен*, *грџмен*, *рџмен*. Али поред тих облика постоје и краћи: *кам*, *каџми*, *џлаџм*, *грџм*,⁵ *џрам*, *грџм*. Облик *грџм* може се сматрати исто толико фреквентним колико и облик *грџмен*. Облици *кам*, а особито *каџми*, и *џлаџм* доста су чести, док су облици *грџм* и *џрам* ређи. Облик *крџм* не постоји у значењу *крџмен*, тј. у значењу камена из кога се огњилом избијају варнице, а исто тако ни *рџм*. Облици *кам* и *каџми* данас се у ускочком говору више готово и не употребљавају као именице (Нџе остало ни *кама*), иако се јасно осећа њихово именичко порекло, већ као прилози у узвичним реченицама и изразима, а каткад и као узвик: *Бљџж, каџми ти џ дџм!* — *Каџми мене џ дџм!* — *Каџми дџбар!* — *Каџм ти џ дџм!* и сл., или у нешто смиреннијим реченицама: *Ни каџми снџјега нџје остало*. Облик *кам* је, по мом мишљењу, настао од облика *каџми* путем познате лабилности вокала *и* на крају неких речи или облика (исп. *ради* : *рад*, *ндси* : *ндс* итд.).⁶ Остали краћи облици (*грџм*, *џрам*, *џлаџм*, *грџм*) употребљавају се као именице, иако, као што је већ речено, доста ретко. Каткад се прави разлика у употреби краћих и дужих форми; тако ће се

⁵ М. Пешикан (СИГ, 133) вели да је цуцки облик *грун* (облик *грум*, забележио је у Трепчима) необичан и додаје да је „овде -н вероватно дошло под утицајем суфикса -ен“. *Грум* и *грун* је забележио и Милетић у Црмници (ЦГ, 396). Промене гласа *м* у глас *н* ове врсте има и у другим говорима. Само ја мислим да је до ове промене дошло на други начин. Наиме, позната је појава да глас *м* прелази у *н* у извесним позицијама: *грук* (дем. од *грум*), ген. *грук* — *грук*, па онда *грук*, *грук* итд. Одатле је глас *н* могао прећи и прелазити је у ном. једн. *грук*. Према дем. *грук* могао је накнадно бити формиран облик *грун*. А може бити да је и сам облик *грум* доспевао у позиције у којима глас *м* у поменутиим говорима прелази у *н*, нпр. *грум соли*, *грум земље* и сл.

⁶ М. Пешикану изгледа неприхватљиво мишљење М. Стевановића (ИЦГ, 72) да је према ном. *каџми* добивен ген. *каџа*, а одавде ном. *кам* (СИГ, 133). Он мисли да су краћи облици *кам*, *грџм*, *џлаџм* и сл. добивени под утицајем односа код именица средњег рода типа *џлеме* — *џлеме* (исп. *кам* — *камена*); он даље вели да „није вероватно да би један облик са прилошким значењем [мисли на облик *каџми* — М.С.], дакле увелико одвојен од деklinације, могао извршити на њу толики утицај“. Као што сам већ рекао, облик *кам* је добивен од облика *каџми*, и — пошто ни облик *каџми* ни облик *кам* нису одмах добили прилошко значење, већ су и по добијању прилошког значења (исп. и *Каџмен џ дџм!* и *Њџи џа каџмен!*) још функционисали и као именице, а и данас, где више — где мање, функционишу и као именице — могао повући за собом и облике *џрам* и сл.

рећи: *Ўдарѝиѝ јој ѝламови уз лице* (а не: *ѝламенови*), али: *Плѝменови су лѝзали око бакрѝача* (а не: *ѝламови*).

Тѝи: *кум Јован*. Насупрот неким говорима у којима се именице сродства и уопште именице у атрибутој служби не мењају, већ са властитим именом формирају полусложеницу (*кум-Јовану*, с *кум-Јованом*), те се именице у ускочком говору у таквом склопу мењају, и то или задржавајући потпуно свој изговор, тј. свој акценат и квантитет, или губећи и један и други: *кум Никола* или *кум Никола* (у ствари: кумникола, кумурош, дакле потпуно сливен изговор, али без ремећења акцента осн. речи: кумурош, а не кумурош или кумурош), *кума Николѝ* и *кума Николѝ* (у ствари: куманиколѝ), *са сѝриком Перѝиѝм* и *са сѝриком Перѝиѝм*, Јѝси ли виђела ђѝда Пѝтра и... ђѝда Пѝтра? итд. Тако се онашају и именице ж. и с. р.: Овѝ љу дарѝвати бѝби Дѝди и... бѝби Дѝди, Купила сам сапѝн бѝки Мѝлици и сл. Појава *кум-Пеѝру*, уколико се уопште може срести у ускочком говору, дошла је са стране и представља иновацију у овом говору.

-лац/-оц. Употреба гласа *л* односно *о* у именицама које се у ном. јѝдн. завршавају на *-лац* — није ујѝдначена у ускочком говору. У неким случајевима чврсто се држи глас *л*: *калац* — *калца* — *калцу* итд. У другима, под утицајем падежа у којима глас *л* на крају слога прелази у *о*, сусрећемо глас *о* и у ном. јѝдн. и у ген. мн.: *ѝрегаоц*, *ѝстаоц*, *ѝраѝиоц* и *ѝрегаоца*, *ѝстаоца*, *ѝраѝиоца*, али нису искључени ни облици са *л*: *ѝсѝалац*, *руководѝилац* итд. (в. и т. 164).

Дефектне именице. Има неки пут неких именица, као и других речи, којима не знам неке падеже, било зато што се они не употребљавају, било зато што је дотична именица дефектна у својој промени и сл. Тако је сигурно да постоји ген. јѝдн. *ѝзма* (Не море од ѝзма, тј. од посла. — Тѝ е преко свѝкога ѝзма, тј. мере), лок. јѝдн. *ѝзму* (Она је у вѝликѝм ѝзму, тј. послу; исп. *ѝзми*, тур. *hizmet*, такође, у ускочком говору, посао, кућни рад) итд., али номинатив никад нисам чуо и не знам да ли постоји и како би гласио (*ѝзам?*). Именица *бѝлан* (од придева *бѝлан*, али се осећа као речца у значењу јадник, јадан, уколико није постала узречица) употребљава се само у вокативу, као придев у неодређеном виду: Нѝмѝ такѝ, бѝлан! (исп. *ђѝволе јѝдан!*). Пошто део *ѝаре* у именици *Прѝѝарѝ* представља ген. јѝдн. од *Тѝра* (уз предлог *ѝреко*), другим речима пошто именица *Прѝѝарѝ* представља падежну синтагму, те се још није могла уклопити у неки од наших деклинационих именичких система, то је и разумљиво што је она сасвим непроменљива: Дѝѝерѝли су наку стѝку *ис Прѝѝарѝ*. Неки облици именица, сами или у изразима, „скаменили“ су се и предлози више нису у стању да утичу на промену ѝиховог облика: *с днѝ сѝраѝну*, *дѝ сѝоѝиѝну*, *дѝ иѝаду*, *дѝ неђѝлу данѝ* итд.; као што се види, овде су претежно у питању квантитативни акузативи.

214. — *Црквенословенско -еније*. Као што је већ речено (в.т. 197), у ускочком говору задржао се изван број архаичних образовања типа *ѝѝеченије*. Поред оних која су раније наведена, ево још неких: *ѝѝече-*

ни^{је} (Ш^счени^{је} ти се деси́ло!), уи́двени^{је}, зги́бени^{је}, иа́ђени^{је}, наказа́ни^{је}, нагрѣвени^{је}, сагрешѣни^{је}, чуде́вени^{је} (Како е то чуде́вени^{је}!), чуђдавни^{је},⁷ маши́вени^{је}, обли́чени^{је} (наказа), и́редображени^{је} (срам, стид; Тй си моѣ преображени^{је}), каси́иже́ни^{је}, сазда́ни^{је} (нешто велико) итд. Све ове именице с.р. мењају се као и друге именице с.р.: уи́ечени^{је} (Уи́ечени^{је} му се деси́ло! — Уи́ечени^{је} по њга), уи́ечени^{ја} (Тога́ уи́ечени^{ја} ниђе ни^{је} би́ло. — Шта си то учињела, на у три уи́ечени^{ја}. — Не мош без уи́ечени^{ја}), уи́ечени^{ју} (У уи́ечени^{ју} сан се родила, у уи́ечени^{ју} ћу и кренати), уи́ечени^{јем} (Ка се [кад се] не́ко уи́ечени^{јем} задо́й, не́ма му ли^{је}ка до гроба), уи́ечени^{ја̄} (Кѹј ћеш, на у триста уи́ечени^{ја̄}), зги́бени^{ја} (Неће се то свршити бѣ зги́бени^{ја}) итд. Ипак њихова промена, као ни оне саме (сем неких, као уи́ечени^{је}, науи́ечени^{је}), није редовна и честа као промена других им. с. р. Најчешће се сусрећу у екскламативном квалитативном генитиву: Зги́бени^{ја}! — Погља́ тога́ зги́бени^{ја}! — Тога́ зги́бени^{ја} ни^{је} би́ло! — Самаштени^{ја}! — Јађевени^{ја}! итд.

215. — Дњь (дан). Именица *дан* је врло богата облицима и у народним говорима и у књижевном језику, што је и разумљиво кад се има на уму њен историјски развитак. За ускочки говор то се не би могло рећи. Сем редовних облика по I врсти, оних који су и у књ. јез. најобичнији: *дан*, *да́н*, *да́ну*, *да́н*, *да́не*, *да́ном*, *да́ну*, *да́ни*, *да́на̄*, *да́нима*, *да́не*, *да́ни*, *да́нима*, овде се још сусреће облик *днѣ*, и то за ген. и лок. једн. у називима празника и слава:

Највише се кѣси између Пѣтрова и Ђли́на днѣ (поред... *да́на*). — Ми смо ође ко у та́вници од Митрова до Ђурђева днѣ. — Ду́рла вљѣтрина ко ђ Савину днѣ. — Бра́тићу ти оне́ па́ре ђ Митрову днѣ. — Припѣкло сѹнце о Ђли́ну днѣ, итд.

Треба рећи да се овај облик осећа као скамењен. Облик са ишчезлим полугласником огледа се у прилогу *днѣви* (посталом од инстр. једн.: Ра́дили смо и днѣви и нѣђи), и у множ. *днѣви*: Ни^{је} ла́ко кад се ђте́гну дѹге лѣтње днѣви. Као што се види из овог примера, именице *дан* је сад променила род, тј. осећа се као именица ж.р. III врсте. Вероватно је на ово утицала множ. именице *нѣђи* с којом се именица *дан*, као контраст, а и иначе, често доводи у везу. Па и у већ наведеној реченици *Ра́дили смо и днѣви и нѣђи* не мора увек бити инструментални прилог, већ и темпорални квалитативни множински акузатив. То, разуме се, не значи да је облик *днѣви* увек ж.р. Кад год у свести стоји помисао на *да́ни* (множ.), форма *днѣви* остаје м.р.: Тй днѣви би́ли су ни најтежй.

Именице на *-*х*. Именице *грѣг* и *смѣг* имају, као што је већ показано, двоструку промену: *грѣја*, *грѣју*, *грѣјом* и *грѣјега* (Тѹ грѣјега не́ма ни́кака), *грѣјегу*, *грѣјегом* итд. Двоструку промену имају и именице као *граг*, *маг*, *ираг*, *сираг*, *врг* и сл.: *грага* — *грагу* — *грагом* и *гра* (< граа после губљења гласа *х*; Скувај гра за вѣчеру. — Ђте ша́ка гра па скувај), *грау*, *граом*; *мага*, *магу* и *ма* (< маа после губљења гласа *х*), *мау*; *сирага*, *сирагу* и *сира* (Бѣља е ша́ка стра́ нѡ на́руче мо́лбѣ. — Ђуро сам ђ стра́),

⁷ Ј. Вуковић (ГПД, 53): *нагрѣеније*, *чудевеније*.

сирџау; ђрага, ђрагу и ђрау; врга, вргу и вра, вру итд. Треба додати да се у облицима ових кратких именица нису увек извршиле вокалске контракције после губљења гласа *x*. Тако се поред *ђрага* може чути и *ђраа* (ген. мн. *ђра̄а* поред *ђра̄* и *ђра̄г̄а*), поред *ђра̄га* и *ђра̄* (Ни пр̄а од њега није ђстало) чуо сам и *ђра̄а*, поред *сир̄а* може се чути и *сир̄аа*. Именица *ма̄г* појављује се, рецимо, у ген. једн. у овој разноврсности форми: *ма̄га*, *ма̄а* (задржан акц. номинатива), *ма̄а* и *ма̄* (< маа после губљења гласа *x*). Двоструки облици могу се чути и од именице *џрбук*: *џрбука*, *џрбуку*, *џрбуци* (Трбуци су најгорђ провалије) и *џрбуа* (Им̄о сам шт̄а јђсти да сам им̄о дђвђт трбӯа), *џрбуу* итд. Очигледно је да су се форме *гр̄г* — *гр̄га* укључиле у деклинациони систем именица м.р. на сугласник (I врста), а да су форме као *гр̄а* итд. последица разних гласовних промена.

Презимена. Као и у књиж. језику, углавном и у ускочком говору нема појаве диференцијације презимена уз женска имена, као што смо већ рекли: *Мишо Ристић* — *Миша Ристића*, *Мишу Ристићу*; *Мања Ристић*, *Мањђ Ристић*, *Мањи Ристић*; *Ристићу*, *Ристић̄а*, *Ристићима* итд. Међутим, овде треба дати још неке напомене. У Ускоцима је обична ова појава: Синови *Сђкђ Сџанића* били су одлични ђаци, тј. уз ген. једн. женског властитог имена имамо ген. једн. презимена. То не значи да се презимена уз женска властита имена мењају, јер се исто тако каже: *Сђки Сџанића* је мџло кад јој дђбар чђек дђђђ љ кућу. То значи да и у дативу стоји облик *Сџанића*. Тако је и у осталим зависним падежима: Нђћеш лако надмђдрит *Сђку Сџанића*, Разгђвђра са *Сђком Сџанића*. Штавише, овај се облик јавља и уз ном. једн.: Дђшла е *Сђка Сџанића*. — Жђђле су: *Зђрка Ристића*, *Миђђљка Кршикајића*, *Сџанђјка Грђинића* и *Пђџруца Тмџића* (без обзира на то јесу ли оне биле удате или девојке). — ђвђ е *ђђђјка Тђмића*. — Ђво у наџим јђгњађима јђдно *јђгње Зђковића* итд. У овом облику презимена се много јављају и у топономастичким називима: *Мђрића глђвице*, *Кђђића брђдо*, *Сђловића џђџок*, *Миђића Пђђ*, *Мђшовића џђјаџа*, *Бђјовића глђвица*, *Зђковића гђвно*, *Дђлина Јђлића*, *Чђрђђк Сђловића* (исп. у Његоша: *кула Ђуришића*, *чарђак Алексића*), *Бђра Грђинића*, *Пђђ Бђгановића* (и *Бђгановића Пђђ*)⁸ итд. Овај се облик непромењен јавља и у промени ових и других сличних синтагми: Наџе е грђбље на *Мђрића глђвици*, а *Зђковића*, *Грђинића* и *Бђђелића* на *Кђђића брђду*. — Приђч̄ се да се приђвиђа код *Мђшовића џђјаџђ*. — Тђ није бђло и нђ смије бђџи љ кући *Кршикајића*. Као што се види из наведених примера, тај облик стоји и у номинативним облицима м. и ср. рода: *Сђловића џђџок*, *Кђђића брђдо*, *јђгње Зђковића*. Ако не постоји ном. *Пђџар Бђђелића*, иако теоријски ни он није искључен (Вуковић⁹ га чак и наводи: *Васо Јоџића*, *Мирко Богђановића*), као што постоји *Сђка Сџанића* (поред *Сђка Сџанић*, као *Пђџар Бђђелић*), тај облик постоји у зависним падежима не само ж. рода већ и м. и с. р.: Поред *Ўђђа* е за *Јђваном Бђђелићем* може се чути и *Ўђђа* је за *Јђваном Бђђелића*. Као

⁸ Ред речи у овим називима, као и у другим сличним синтагмама, колебаљив је, иако је, што констатује и Ј. Вуковић, (ГПД, 81), обично да заједничка именица стоји на другом месту: *Мђрића Глђвица*, *Кђђића брђдо* итд.

⁹ ГПД, 81.

што се види, овај је облик — непроменљив, скамењен, монолитан, какав је — донекле универзалан.

Поставља се питање шта представља тај облик? Ако пођемо од језичког осећања ускочког човека, онда се најпре мора рећи да је то присвојни придев, ж.р., ном. једн., скамењен, и као такав се употребљава уз именице свих родова и уз све падеже укључујући ту и ном. једн. У ствари, то је, како мислим, посесивни ген. мн. који је, изгубивши дужине с два последња слога, прерастао облички у ген. једн., а значењски у посесивни придев (Кршикапића > Кршикапића). Губљење дужина омогућено је семантичким посредством, јер посесивни генитив значи исто што и посесивни придев, који тих дужина у неодређеном виду нема (*Милошева рука : Марића гланица*). А генитивни облик презимена (Ристића) условио је облик ж.р. придева, тј. добивши функцију придева, значећи исто што и придев, овај ген. није могао развити и облике за м. и ср. род. Мислим да је та теза вероватнија него — да је то увек просто ген. једн. презимена.¹⁰ О ген. једн. може се говорити само у случају појединачне припадности. Кад је једном прерастао у спец. посес. падежни облик, овај ген. мн., тј. овај новонастали придев, могао је бити и јесте врло продуктиван,¹¹ могао је јако раширити своју употребу. Све ово, разуме се, не значи да се и по окончању овог процеса

¹⁰ Ј. Вуковић (ГПД, 81) вели да је то само ген. једн. О овом питању уопште писано је повише. У *Предговору Српским народним пословицама* (Грам. и пол. списи, III, стр. 14—15) Вук вели да у нашем језику посесивни ген. типа *задужбина Лазара* није обичан, већ да се место тога употребљава или *задужбина кнеза Лазара* или *Лазарева задужбина*; међутим, вели он даље, обично је: *кула Драговића, сивица Појовића, Мркоњића калиак, Бијелића бака, Осиповића виноград, Добриловића куће* итд., тј. ту се генитив не мора заменити посесивним придевом (*Драговићева кула* и сл.). Кад Вук говори о оваквој употреби презимена, не види се јасно да ли мисли на ген. једн. или ген. мнж. Т. Маретић, у својој Граматици (III изд., Загреб, 1963, стр. 565) наводи речено Вуково мишљење, па даље вели: „Prema tome i piše Vuk: ова је пјесма штампана у сатиру *Рељковића*. V. нар. пјес. 2, 633, *gospodica Milica Stojanovića*. rječ. predgovor. Drugi su primjeri: да си здраво, sine *Mrkonjića!* JM, 217, међу njима *Seka Smiljanića*. 341, S posestrimom Ružom *Krušovića*, 432, на *Smiljanića zakosu*. M. 175, krenu se pravo k *Vujdića* kući, 297. Daničić u sin. 35 kaže da je izvan pjesama pridjev i od prezimena mnogo običniji negoli je genitiv, dakle npr. *kula Dragovićeva* je običnije negoli: *kula Dragovića*“. Као што смо видели, ово Даничићево мишљење не стоји за ускочки говор. Д. Вуковић (*Прилози проучавању Његошевог језика*, ЈФ IX, стр. 134) мисли да је у Његошевим стиховима: *Но га гледа Караџића Мимо* (Његош, Огледало српско. Београд, 1951, стр. 391) и *За Абдулом Усеин Азића* (ibid., стр. 452) употребљен генитив ради потпуне оправдана. Ј. Вуковић (ГПД, 80—82), у третирању овог питања, полази од Вукових поставки и, као што је већ речено, сматра да у случајевима какви су *кула Драговића, Чавића кула, Мићовића гувно, Марића Баре* и сл. имамо ген. једн., што се, поред његових изричитих речи, види и из његове акцентуације: *Чавића кула* (тј. *Чавића кула*), *Богдановића куће* (тј. *Богдановића куће*), а не: *Чавића кула* или *Богдановића куће*. Он даље наводи случајеве који се подудару са одговарајућим случајевима у ускочком говору које смо већ показали. Ген. мн. он види, у неким другим случајевима (в.т. 221). М. Пешикан (СЦГ, 187) генитиве од презимена типа *кула Драговића, Пињића До* узима као ген. мнж. („пре би се схватили као множина“). Види о овоме и у: Stanislaw Rospond: *Południowo-słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem *-itj* —. Krakow, 1937, стр. 147—149.

¹¹ М. Пешикан за Цуце каже да тај облик губи продуктивност (ССЈГ, 187).

није више могао употребљавати посесивни ген. мн. Тако су форме *Бј'о сам на слави у кући Кршикапића* и ... *у кући Кршикапићћа* постале изједначене семантичке јединице. Зато ја и мислим да је ирелевантно одређивати који је падеж (ген. једн. или ген. мн.), нпр., у познатом Његошевом стиху: „Весели се, праху Немањића” (на почетку „Шћепана Малог”), или у наслову „Смрт мајке Југовића”, или у стиху те песме „Бога моли Југовића мајка” — оно *Немањића* и оно *Југовића*. За ускочког човека ова два облика јесу посесивни придеви и имали би исто значење било да се изговоре: *Немањића* и *Југовића* (дакле без дужина на последња два слога, као неодређени придеви), било: *Немањићћа* и *Југовићћа* (тј. као ген. мн.), иако би Ускоци, као и многи у другим нашим крајевима, изговорили обично: смрт мајке *Југовића*, прах *Немањића* и сл., али није искључен у изговору ни ген. мн. кад се хоће множина да истакне: поносна и нежна мајка *Југовићћа*, као и праг *Немањићћа*, да о случајевима какав је „У тој војсци девет *Југовићћа*” (у истој песми), где је могућ само ген. мн., и не говоримо. Не треба, разуме се, сметнути с ума ни случајеве кад је употреба једне или друге форме сасвим обична: у вријеме *Немањићћа*, у вријеме *Немањића* (= у вријеме *немањића* = у вријеме *немањићко*), или: понос *Југовићћа*, понос *Југовића* одн. понос *југовића* (= понос *југовићки*); није чак искључена ни форма: понос *Југовића* (једног од деветорице, рецимо Бошка): Свиђа ми се понос *Југовића* (чист ген. једн. ако се односи на једног или, као што видесмо, понос *југовића* — *југовићки* понос).

Међутим, форме изван оквира посесивности, употребљене неатрибутивно: *Бј'о сам на слави у Кршикапића* и ... у *Кршикапићћа* оштро се значењски разликују.

Најзад, у осећању ускочког човека форме *Сэка Сј'анића*, *Маја Рисићића* итд., с једне, и *Марија Рубешића*, *Сј'ана Пуцарска*, *Јелица Гигашка*, *Луција Ашанска* (в. т. 191) и сл., с друге стране, истоветне су, тј. оно *Сј'анића*, *Рисићића* осећа се као оно *Рубешића*, *Ашанска*, без обзира на то што се завршни вокали дужински не поклапају. Изједначеност функције, односно значења, довела је до обличког категоријског једначења.

Међутим, у Ускоцима се, поред *Марића главица*, чује и *Марић главица*: Сви ћемо у *Марић главицу* (= бити сахрањени у гробље на овој главици).

У овом случају може бити да стари ген. мн. *Марић* није ни развио крајње дужине модерног српскохрватског ген. мн., већ да је стари ген. мн. *Марић* добио у синтагми *Марића главица* неко покретно а нејасног порекла (можда делим. еволуција у правцу нормалног генитива или она аналогија о којој сам већ говорио: *Милошева рука* : *Марића главица*).

Треба томе додати да је ген. мн. донедавно морао бити *Марић* или сл., да су генитивне дужине историјски настале у одређеним акценатским типовима, а одатле се прошириле и тамо где је била етимолошка краткоћа. Природно је да се у специф. окамењеним облицима, у специфичним изолованим спрегама (макар биле и продуктивне) могло зау-

јагњади,¹² што је свакако дошло под утицајем дужине наставка ген. мн. именских речи уопште.

Именице ииџа Раде. Деклинациони тип *деије* — *деиџа* утицао је на деклинацију именица типа *Раде* у неким србијанским говорима.¹³ Тако се у тим говорима среће: *Радеџа*, *Радеџу*, *Радеџом*; *Миљеџа*, *Бањеџа* итд., а тако, по мом мишљењу, треба да буде и у књижевном језику. Ова је појава потпуно непозната у овом говору; према томе, постоје само облици: *Раде*, *Рада*, *Раду*, *Радем*; *Миља*, *Вула*, *Сџола*, *Кола*, *Ђела*, *Шџела*, *Бања* (ном. *Бања*), *Дана* (ном. *Дана*) итд.

Говед-. Не постоји овде именица *говедо*, већ само *говече*, а у множ. *говедо*. У једн. је промена као у именице *јагње*: *говечџа*, *говечџу* итд., а у множини као у именица типа *село*: *говедо* (ном., ак. и вок.) и типа *јагњад*: ген. *говџи* (Види колика е ђнџа јања гџвџи! — Стој дџреж гџвџи!) и (ређе) *говџи* (Кџ е кџд гџвџи?; нема облика генитива множине: *говџа*); и дат., инстр. и лок. *говџима* (Јџ данџс мџрџм за гџведџима).

Плећи, џрси. Именица *џлеђе* има нормално множину: *џлеђа* (Нагледџ си се тџ у живџту плџџџа), а као пл. тџнт. (за горњи део леђа) постоји и *џлеђи* (џдуврџло ми нешто међу плџџи, дакле по III врсти) и *џлеђа* (Нешто ме прџтисло испод плџџџа) и *џлеђа* (Узџ е тџшко брџме на свџја слабашнџ плџџа).¹⁴ За *џрси* (мн., III врста), међутим, нисам чуо и облике по I врсти.

Именице на -џи без множ. Именице као *мџде*, *сџвџре* (чешће *сџвџр* и *сџворџње*) и сл., које се мењају као *јагње*, немају ни множине ни збирних облика.

Рамо. Место *рџме* овде у ном., ак. и вок. имамо *рџмо* (Пџдигџ га нџ рамо), а у осталим падејима као и у именица типа *џлеме*: *рџмена*, *рџмену* итд.¹⁵

Нејроменљиве именице. Нејроменљиве су именице *џџднџ* и *џџба*: *џџ џџднџ*, у *џџднџ*, *џџ џџднџ*, *џџџ сређнџџџ џџба* итд.

Дрво. Диференцирана употреба множинских облика именице *дрво* у књижевном језику: *дрва* (посечена) и *дрвџе* (живо) — постоји и овде. Ова се именица у једн. мења као имен. *јагње*; облици: *дрва* (ген.), *дрву* (дат.) овде су непознати.

-ес. Поред множ. *неба*, *шеља* и *иџеља* и чџџда од именица *небо*, *шељо* и *иџељо* и чџџдо, овде се могу чути и облици *небџса* (Скџнџла би тарџнџ з дџвџт небџсџ. — Лџтџ џблџк прџ небџсџ), *шељџса* и *иџџелџса*, *чудџса* (Не питџј, прџчџ чудџса). Ипак ваља рећи да се обе врсте овде показаних множинских облика доста ограничено употребљавају.

¹² Ј. Вуковић (ГПД, 54) нема дужине: *иџгџади*, *говџи*.

¹³ ССЈ, 196.

¹⁴ У Пешикана (ССЈГ, 141) друкчије (само *џлеђи*, мн. за леђа).

¹⁵ Тако је и у Ј. Вуковића (ГПД, 54) и Пешикана (ССЈГ, 141).

Поименичени њридеви. Ту скоро (у народноослободилачкој борби) настала је именица *вѣселѡ* (Оћеш ли дѡвечѣ на веселѡ?); то је у ствари поименичени одређени придев и није, разуме се, још успео да и деклинационо пређе међу именице с. р. типа *сѣло*: Ка сте се врати́ли с вѣселѡга? Међутим, имена места као *Кр̑ново*, *Лийово*, *Буково*, *Луково*, *Скѡчно*, *Гр̑ково*, *Радигѡјно*, *Мал̑инско*, *Пѡдмал̑инско*, *Гацко*, *Дубровско*, *Гдр̑анско* и сл., која су придевског порекла, сва су прешла у именичку промену: Он је њз Гацка. — Гајо е б̑ј'о учитељ у Дубровску. — Б̑ј'о сам пр̑ј'е нећелу дана на Горанску. — У Липову ни 'е ѡдѡта онѡ одива. — Алексићни живе на Мал̑инску. — Ка си сишѡ с Мал̑аинска? итд. Као што се види, овде је супстантивизација до краја изведена. Чак је ишчезла и дужина са завршног вокала оних имена која су постала од одређеног придевског вида: *Мал̑инско* (а не: *Мал̑инскѡ*), *Гдр̑анско* (ане: *Гдр̑анскѡ*), *Гацко* (а не: *Гацкѡ*) итд. Међутим, ако се топоним придевског порекла завршава на дуг вокал, промена је као у одређених придева: *Мѡкрѡ* — *Мѡкрѡг(а)*, *Мѡкрѡм(е)* итд. Од квантитета завршног вокала зависи, дакле, бифуркација ове деклинације: *Мал̑инско* — *Мал̑инска*, али *Дубокѡ* — *Дубокѡг(а)*.¹⁶

216. — *Дома.* Поред редовног дат. и лок. једн. *дѡму* (Врати се свѡме дѡму. — Весѣли се у дѡм, домаћине, И у дѡму кѡ ти се дѣси'о!), постоји у овом говору и скамењени облик *дѡма* за те падеже (Вѡди га дѡма. — Јѣ ли ти ѡтац дѡма?).

217. — *Брав.* Именица *бр̑ав*, иако значи нешто живо, па би, према томе, требало да има наставак *а* у ак. једн., има колебаљив облик у том падежу, тј., поред наставка *а*, може бити и без наставка: Изгуби'о сам јѣдан бр̑ав. — За мѡбу мѡр̑аш заклати дѡбар бр̑ав итд.¹⁷

218. — *Тврда и мека ѡромена.* Вок. на *-е/-у*. И у ускочком се говору, у погледу наставака тврдих и меких основа, сусреће мешавина форми. Ево, како је у том погледу стање у вок. једн. именица мушког рода I врсте.

Пре свега, наставак *е* у овом падежу имају именице м.р. са некадашњим тврдим основама:

сине, *бане*, *бр̑аше*, *друже*, *сирѡмаше*, *кнѣже*, *бѣже*, *Вуче*, *јунѣче*, *Јакове*, *Милане*, *Јѡване*, *Милѡвѡне*, *Бѡгдѡне*, *Мил'аше*, *Душѡне*, *Сидѡвѡне*, *Љубисаве*, *Милисаве*, *Радисаве*, *ѡбане*, *Вуксане*, *ѡксѡ'ане*, *гѡсѡде*, *бѡже*, *ђѡволе*, *ѡколе*, *вр̑же*, *кр̑иче* (< крмче), *каѡмаче*

¹⁶ Ј. Вуковић (ГПД, 63) вели: „Обична је ствар да се дужина крајњег слога у оваквом придеву на ски средњег рода изгуби, ако је из назива испала именица, а остао сам придев“, па наводи примере: *Гдр̑анскѡ*, *Дубровскѡ*, *Мал̑инскѡ* итд. Међутим, на стр. 55 (ibid.) има: *Гдр̑анско* или *Гдр̑анскѡ*, *Пѡдмал̑инско* или *Пѡдмал̑инскѡ* итд., дакле и са дужином. Вук у Рјечнику има: *Гдр̑анско*, али *Гацко*. Несмирене процес Вуковић има и у деклинацији ових именица (ibid., 63): *Гдр̑анскѡг*, *Гдр̑анскѡм*, *Дубровскѡг*, *Мал̑инскѡг*, али и: *Гдр̑анска*, *Мал̑инска*, *Дубровска*, *Мал̑инску*, особито у лок.: на *Горанску*, *ѡд Мал̑инску* итд. Интересантно је да се све ово налази у говорима који се налазе у непосредном суседству ускочног говора; ни суседни живот од два и по века није успео да уклони неке разлике.

¹⁷ Слично стање у вези са акуз. ове именице показују и Ј. Вуковић (ГПД, 50) и М. Пешикан (ССЈБГ, 139).

(Качамаче, ситї бѣче, кукѹ, лѣбо), *монче, рѣде, ѿроде, народе, изроде, дѣраше, ђогаше* итд.

Те и сличне именице готово никад немају наставка у.

Међутим, има доста именица, обично краћих (једносложних и двосложних), с некадашњим тврдим основама које у овом падежу имају наставак у, тј. наставак негдашњих меких основа.

д: *гаду* (Бљѣжи, гаду један!) и *гаде, смраду, базду, јаду* (Привали ту, јаду један. — Штѡ си се снѹжди'о, јаду бѡжи?) и сл.;

л: *вѡлу* (и *вѡле*), *малу* (Штѡ ћу с тѡбѡм, малу мѡј?!), *алу* (Привали дѡље, алу један), *асїалу* итд.;

в: *браву* (Кѹј си засли'ѣпи'о, браву један?) и *браве, гњї'еву* (Кѹј ћеш, гњї'еву безѡбразнї?!);

б: *гѣрибу* (Склѡни се, гѣрибу ђавѡљї!);

т: *гїбешу* (Бљѣжи тамо, гїбету један), *мїлешу, свї'ешу* (Мѡј свї'ету изгубљенї, брѣте рѣно);

н: *аївѡну* (Штѡ аївѡнїш, аївѡну један!) и *аївѡне, ѡвну* и сл.;

с: *нѡсу* (Е мѡј ѡпеченї нѡсу!), *кѹйусу* (Е мѡј дѡбри кѹпусу, о тебе су ми цри'ева дѡшла тѡнка кѡ картице!);

з: *ѡбразу* (Мѡј ѡбразу, застиђе мѡе!);

ц: *мѣцу* (ном. *мѣцац*) итд.

Од именица какве су *нос, образ, асїал, ѿрушї, глїб, крѣвешї* итд., тј. од именица које значе предмете, нежива бића, вок. се ретко употребљава, али кад се употреби, онда се поводи за овим или оним именицама м.р. које означавају жива бића.

Од именице *чѡек* вокатив гласи *чѡече* и *чѡче*, у последње време и *чѡвјече*. Облик *чѡче* је чешћи и употребљава се не само као вок. од именице *чѡек* (Чѹј, чѡче, што ти гѡворїм) већ и као узречица (Јѡ сам, чѡче, сѡгласан), узвик (Стѡните, лѹди! Нѣћемо се, чѡче, бїти!) и сл. Једанпут сам забележио: Штѡ рѡдиш тѹ, чѡеку?

Именице с основном на мек или умекшан, тј. палатални, предњо-непчани сугласник имају углавном наставак у вок. једн.:

звѡнѡлу, ѿѹшїѡлу, скѡбѡлу, кѡњу, пѡњу, крїѡлу, краљу, нѡју, Јѣлићу,

Тмѹшићу, јѣлѡшу, вѡлѡшу, Милошу, Урошу, Јѡгошу, Рѡдошу итд.

Појава *Милоше, Уроше* и сл., тј. са е у вок. место у, која се сусреће у неким другим говорима и у књиж. јез., непозната је овом говору.

Властица мушка имена на сугласник *р* имају наставак *е* у овом падежу:

Лаза̀ре, Рѡдомїре, Мїшїре, Дмїшїре, Пѣшїре итд.

Друге именице м.р. на сугласник *р* имају или само наставак *е*: *јѡворе* (Ѡ јѡворе, зѣлен бѡре), *цѡре, ђѡвере* и сл., или само наставак у:

вѡмїшї'еру, гѡнги'еру, вѹњеру, ѡвици'еру итд., или и један и други: *гѡсїѡдѡру* и *гѡсїѡдѡре, бѡрѡјакїѡру* и *бѡрѡјакїѡре, кѡмандїру* и *кѡмандїре* итд.

Вок. = *ном.* Што се тиче властитих имена и других именица на самогласник, оне углавном имају у *вок.* исти облик као и у *ном.*:

Мърко, Сїѿанко, Брѿанко, Јѿнко, Сѣкуле, Димїїри'е, Дѿнило, Дѿниле, бѿусниле, дугѿногиле, Феїѿонѿси'е, Вїдѿе, Сїѿѿѿе, Мїлиѿе, Рѿдѿе, Бѿрђи'е итд.

Двосложне властите и друге именице м.р., међу којима је велики број хипокористика, на *о* или *е* са дугоузлазним акцентом — имају двојак вокатив:

а) са номинативним наставцима, али дугосилазним акцентом место дугоузлазног:

Пѣро, Мїћо, Мїшо, Дѿко, Жѿјо, Кићо, Сѿво, Јѿјо, Рѿко, Бѿљо, Бѿле, Цѿле, Кѿле, Јѿле, Мїле, Гѣле, Лѿле, Жѿле, Вѿле, Рѿде, брѿко, брѿѿо, слїно, шѿѿо, шмѿкљо, цѿѿо, глїѿо, блѣсо, гѿро, зѣко, шѿро, лѿле, блѿго (*ном. блѿго*, м.р., разл. од *блѿго*, с.р.), *злѿѿо* (разл. од *злѿѿо*, с.р.), *ѿчо, рѿдо, јѿдо* итд.;

б) хипокористички се вокатив ни по чему на разликује од номинатива и обично је новезан са заменицом *мој*:

мој Пѣро, мој Гѿјо, мој Мїле, мој Лѿле, мој шѿро итд.,

при чему се заменица *мој* или изговара са својим акцентом (*мѿј Пѣро*) или губи акценат, скрађује вокал и прелази у сферу проклитичности (*мој Пѣро*).

Али није ово једини случај у коме је *вок.* раван номинативу. То имамо и у примеру: *Сїѿѿни, Тѿли'ѿнаѿ, нећеш ми ѿобљѣћи*, место *Тѿли'ѿнѿче*. Овај номинативни вокатив употребљен је за лице које хоће да побегне, а не за Италијана, и има подсмешљиво значење. У хипокористичним расположењима могу номинативи као *мѿчак, јѿраѿ, мѿмак* и сл. послужити као вокативи: *Немѿ ми смѣтати, мѿчак мѿј.* — *Ѕјде, ѿјде, јѣлѿш мѿј.* — *Кѿд си тѿ крѣнуо, сїнак?* Номинативни вокатив *дрѿѿг*, који се тако распространио у народноослободилачкој борби, допро је и у овај говор и каткад се употребљава крај редовног вокатива *дрѿѿже*, док се *вок. сїнко* осећа као усамљена, скамењена форма.

219. — *Инсїѿр. -ом/-ем.* У инстр. једн. најнесигурније су и највише тешкоћа задају именице које се завршавају на отврдли сугласник. Никад се са сигурношћу не може рећи хоће ли се у овом говору рећи *бїчѿм* или *бїчѿм*. Ту несигурност показују и именице са меким завршетком основе: *їрї'ѿшѣљѿм* и *їрї'ѿшѣљѿм*, а ни тврде основе нису ње поштеђене: *Рѿдем* и *Рѿдом*. Као што се види, колебаљивошћу наставка захваћен је овај падеж у овом говору на целој својој површини. Тако је мање-више и у многим другим нашим народном говорима.¹⁸ Зато је потребно прегледати што више случајева да би се видело шта се може рећи и може ли се шта сигурније рећи.

¹⁸ Види материјал који Ј. Вуковић (ГПД, 51) наводи за разне говоре наше.

Основа на *ш*ушӣтави сугласник. Именице на *ш*, *ч*, *ж* и *ш*ӣ имају и један и други наставак:

ашом и *ашем* (Прѣби тѣ ашем), *кршом* (Удари'о га је кршом у главу) и *кршем*, *мишом* и *мишем*, *јѣлашом* *јѣлашем*, *Мирашом* и *Мирашем*, *Милошом* и *Милошем*, *Урошом* и *Урошем*, *Јагѣшом* и *Јагѣшем*, *Радшом* и *Радшем*; *нѣжом* и *нѣжем*, *мѣжом* и *мѣжем*, *йѣжом* и *йѣжем*; *кључом* и *кључем*, *мачом* (Замануо мачем) и *мачем*, *бичом* и *бичем* (Изударѣ га бичом), *лѣчом* и *лѣчем*, *орачом* и *орачем*, *йлачом* (Не би'ѣ се бѣј са плачем) и *йлачем*, *сиршом* и *сиршем*, *дгњшом* и *дгњшем* итд.

На питање јесу ли то потпуно равноправни облици — не би се могло поуздано позитивно одговорити. Нисам сигуран да ли би детаљна анкета дала шта одређеније, али ипак мислим да су облици *Милошем*, *Урошем* и сл. чешћи од облика *Милошом*, *Урошом*¹⁹ итд., *нѣжем* него *нѣжом*, *јѣжом* него *јѣжем* итд., чему је, може бити, и дисимилација дала свој допринос. За остале примере (*мачом* — *мачем*, *дбрѣчом* — *дбрѣчем*, *кључом* — *кључем*) не може се ништа одређено рећи, сем да се употребљавају и једни и други.²⁰

Основа на *р* (*инсир*). Именице на *р* типа *ванш'ер* и *шѣвѣр* редовно имају наставак *ом*: *ванш'ером*, *кунш'ером*, *косш'ером*, *йушш'ером*, *овишш'ером*, *вуњером*, *шѣвером*, *ћѣвером*, *лѣмером* (Ова моја њива може се мљѣрити с најбољим лѣмером земљѣ у Барѣма), *йвером*, *ћилером* итд.

Као што се види, у тих именица редовно је кратак вокал пред наставком *ом*, а свакако не треба изгубити из вида ни дејство дисимилације.

Вишесложне именице са суфиксом *-ар* (-арѣ), а за њима и неке друге с дугим вокалом испред завршног *р* имају оба наставка:

барјакш'арем и *барјакш'аром*, *госшод'арем* и *госшод'аром*, *измећ'арем* и *измећ'аром*, *млшн'арем* и *млшн'аром*, *дшн'арем* и *дшн'аром*, *чакш'арем* и *чакш'аром*, *овч'арем* и *овч'аром*, *везш'арем* и *везш'аром*, *левб'арем* и *левб'аром*, *кошш'арем* и *кошш'аром*, *јагњач'арем* и *јагњач'аром*, *чеч'арем* и *чеч'аром* итд.

Код једносложних именица не примећује се, међутим, ово дејство дужине: код именице *цѣр* (< цѣсарѣ) имамо *-ем*, такође и *-ом* (Она се пита с цѣром. — Тада ди'ѣте пође за царом), а иначе је:

бѣром, *шѣром*, *дѣром*, *чш'ром*, *мш'ром*, *вш'ром*, *жсѣром*, *гѣром*, *звѣром*. Именице на *ар* с непостојаним *а* редовно имају наставак *ом*: *Пѣшром*, *свѣкром*, *вљѣшром*, *Мшш'ром*, *Дшш'ром* итд.

Основе на *-у*, *-з*, *-с* (*инсир*). За разлику од пивско-дробњачког говора, у коме именице на *у* имају у инстр. једн. и *ем* и *ом*: *коцем*, *йалцем*, и *коцом*, *йалцом*,²¹ овде је обичнији наставак *ем*:

¹⁹ У пивско-дробњачким говорима обрнуто (ГПД, 51).

²⁰ М. Пеншкан (ССЈБГ, 144) вели: „Код именица које се завршавају на *-ч*, *-ш*, *-ц* напореда се чују оба наставка. Тешко би било рећи који је обичнији“.

²¹ ГПД, 51.

йрѣвцем, мудрѣвцем, јѣрцем, сунцем, оцем, лѣвцем, тѣрѣвцем, јунцем, жсунцем, јѣјцем, звѣнцем, кѣцем (ном. кѣлац), кѣцем (ном. кѣшац), йѣлцем итд.,

али су чести и облици на *ом*:

биѣлцом, йиѣвцом, јѣрцом, кѣцом итд.

Именице на *с* и *з* имају наставак *ом*:

ндсом (Зѣорѣ нѣсом лѣдину), *кѣсом, јѣзом, млѣзом, йрѣзом, мрѣзом, вѣзом, баксузом, слѣзом* итд.,

иако, може бити, нису искључени ни облици: *ндсем, мрѣзем* и сл.

Основа на *йалайшал* (*инсѣр.*). Као што је већ речено, неуједначен је инстр. једн. и у именица на мек сугласник. Неке од њих обичније су с наставком *ем*:

бѣем, крѣем, крѣем (Не могу да саставим крај с краем), *знѣем, вѣем* (ном. вѣј), *брѣем, лѣем, йриѣем, зѣем, гнѣем* итд.

Као што се види, овде је у питању меки глас *ј*, као и кратак вокал *о* у инстр. испред тог меког сугласника. Наставак *ем* обичнији је и у неким именицама са дугим вокалом *а* испред гласа *ј*: *ѣбичѣем, дѣживѣем, дѣгаѣем* итд.

С наставком *ем* обичније су једносложне именице на остале меке сугласнике:

шѣлѣем, маѣем, краѣем, мѣлѣем, йѣлѣем, чаѣем,

али нису ретки ни облици на *ом*: *йѣлѣом, мѣлѣом, йѣлѣом* итд.

Вишесложне именице на ове меке сугласнике употребљавају се и с једним и с другим наставком:

учиѣлѣем и учиѣлѣом, йрѣѣлѣем и йрѣѣлѣом, звѣлѣем и звѣлѣом, зрѣлѣем и зрѣлѣом, чѣлѣем и чѣлѣом, бѣлѣем и бѣлѣом, шѣлѣем и шѣлѣом, шѣлѣем и шѣлѣом, корѣем и корѣом, кѣлѣем и кѣлѣом, Јѣванѣлѣем и Јѣванѣлѣом, јѣлѣем и јѣлѣом итд.

Од двосложних властитих имена, хипокористика и заједничких именица под дугоузлазним акцентом — инстр. је са наставком *ом* без обзира на то да ли се та имена или именице завршавају на мек или очврсли сугласник:

Буѣом, Суѣом, уѣом, Кѣом, Бѣом, Баѣом, Даѣом, Зѣом, Баѣом, Киѣом, Мѣом, Миѣом, Миѣом, учѣом, Баѣом, Мирѣом, гѣом, шаѣом, Блаѣом, Бѣом, блѣом итд., али *Вуѣем* и *Вуѣом* (в. ниже).

Како се види из наведене грађе, дисимилација има утицаја на репартицију ових инструменталних наставака: *ѣѣверѣом, йѣѣверѣом, вѣѣверѣом, лѣѣмерѣом, нѣѣзем, јѣѣзем, крѣѣзем, йрѣѣзем, сѣѣзем, лѣѣом,* итд., али не увек и не мпого: *нѣѣзем* и *нѣѣзем, мѣѣем* и *мѣѣом, йрѣѣлѣем* и *йрѣѣлѣем, Миѣѣем* и *Миѣѣом* итд.

Инсѣр. именица са осномом на *йрасловенски тѣврди сугласник*. Међутим, код основа на сугласник који потиче само од тврдог прасловенског сугласника нормалан је наставак *-ом*:

другом, драгом, јунаком, мџнком, ифрајом, зубом, грбом, Душином, сином, каменом, друмом, рбајом, брајом, ирујом, соколом, Радисавом итд.

Продирање наставка *ем* и у ову област именица м.р., што се сусреће у неким нашим народним говорима,²² готово је непознато у ускочком говору. Према томе, овде је само *ирујом, сидјом, рџбом* (Рџбом њкад, грџбом њкад) итд., а никад *ирујем* и сл. Ипак треба указати на два случаја појаве вокала *е* и међу именицама ове врсте. Први је именица *иуј*. Она се, не само у инстр. једн. већ и у другим падежима са вокалом *о* у наставку, колеба између вокала *о* и *е*:

Видиш ли ону кџу под путом. — Иди за својим путом. — Ко не слуша старега, злијем ће путем обрнут. — Не може да плете путем. — Није њг право ни помагат ка су пошли ђавџијем путем. — Ја неју пођи његовијем путем. — Ишла сам пријекијем путем. — Мџрамо путове да изградимо. — Наше путове саградиле е наша омладина. — Вџк и пџс се срели у мџклој нођи на раскршћу путџва итд.

Као што се види, о граници између конкретног и апстрактног у вези са вокалом *о* или *е* овде као да се једва може шта рећи. Треба додати да мој материјал показује превагу вокала *е* у инстр. једн., док се он у множини готово и не појављује.

Именице *иџија Вуле*. Други случај појаве *е* у овим именицама чине, као што је горе већ напоменуто, именице типа *Вуле*, у којима у инстр. имамо, поред наставка *ом*, и наставак *ем*, вероватно под утицајем номинатива: *Милем* и *Милом*, *Ђелем* и *Ђелом*, *Лалем* *Лалом*, и *Јџлем* и *Јџлом*, *Шџлем* и *Шџлом*, *Радем* и *Радом* итд. Ипак се може рећи да овакве именице са три и више слогова обично имају наставак *ом*: *Радулом*, *Сџкулом*, *бауснилом* итд.

Колебања нема ни у именицама средњег рода чија се основа завршава на мек сугласник; оне редовно имају наставак *ем* у инстр. једн.:

иџлем, кољем, ирујем, дрџлем, каменејем, грањем, бџрјем, самџиџенијем (Са џнијем самџштенијем њкад изађи на крај!) итд.

220. — Што се тиче ном. а и осталих падежа мн. именица м.р. I врсте, овде су од интереса два питања: прво, понашање уметака *ов* и *ев* и, друго, у којим се случајевима употребљава уметак *ов* а у којим уметак *ев*.

Прво питање могло би бити обухваћено у три дела: једне и менице увек имају уметак *ов* или *ев*, друге могу бити с тим уметцима и без њих, треће су увек без тих уметака. Али су ове категорије врло уопштене, а не чврста подела.

Уметак *ов/ев*. Узмимо прво једносложне именице и прво оне које се увек појављују са инфиксима *ов* и *ев*:

²² В. ЦГ, 191. и ИГД, 65.

ашеви, ндсови, њушови (њушјеви), сндњови, њлсњови, њрњшови, њањеви (њањеви), маови, кључеви (кључеви), гндеви (= нађубрене ливаде, гноине), чњреви (чњреви), вњроди (вњрови), бњрови, скњкови, слњйови (слњйови), дрњгови, дсови, вњзови (= балвани), дрњбови, вњлови, сњнови, сњнови (сњнови од сњн), бњкови, бњкови (бњкови) (Ѐјде, њспршти ми ма̀ло ђвњ бњкове — набрекле жиле или мишиће), грњбови, грњдови, сњйови (сњйови), њђдови, бђлови (бђлови), дђмови, вњшњови, вњшњови, њлсњови, звњкови, њрњшови, дђлови, њрњшови, њлђнови (њлђнови), њлђмови, њрњгови, кђшеви, њрњшњови, рђгови, дњмови, вњрови, њрњгови (њрњгови), њњрови, њуљеви, крњљеви, њњреви, лњвови, рњсови, мњйнови, крњвови, сњњшњови, дњлђнови, зњчеви, глђгови, бђгови, књрови, бђеви, вђеви, брђеви, њђрови, зњдеви, рњшњови, сњђлови, сњњвђрови, њрњнови (њрњнови), њрњшњови (њрњшњови), судови (tribunals), њђлови, рђбови, њђслови, рђдови, лњдови, ђчеви, књњжјеви итд.

Врло се ретко која од тих и сличних именица појављује без уметка *ов* или *ев*. Именица *рђб* у значењу чељаде, особа (које је овде врло обично) нема множине, већ место ње стоји збирна именица *рђбље*. Међутим, кад та именица значи *esclave*, *servus*, онда има множину, и то само дужу: Ми њњкад нињсмо бњли рђбови, но њвињек слђбодни кђ ђрлови.

Неке од наведених именица (*њлђс*, *њрњшњ*, *сндњ*, *грђб*, *лђс* и др.), поред облика множине, имају и збирне облике: *њлђшње*, *њрњшње*, *сндњље*, *грђбље*, *лђшње* итд., при чему сваки од тих облика (множинских и збирних) има своје редовне функције.²³

Овамо спадају и именице м.р. I врсте са једносложном осномом а које у ном. једн. могу бити двосложне или тросложне:

кђђлови, кђблови, ђрлови, мђзгови, ђвнови, њвњњшњови, вњњкови (вињњкови), лњњкови (Сњњсет је лњњкђвњ у травама), њњњгови, вњњшњови, дњњлови (дињњлови) и сл.

Краћи облици. Једносложне именице које су готово увек без инфикса *ов* или *ев*:

њрњви, мрњви, зњби, кђњи, њрњшњи, њси, гђшњи, њђшњи, њђди (Кђ зњњм, њђди ме зњњли!), лњђди, Грњци, Рњси итд.

Понекад се, особито у случајевима померености значења, могу срести уметци и у овим именицама: Она пђстњ свњ пђстове (велике, госпођинске итд.). — Зњбови на мђњем грабуљама јђш су добри свњ.

²³ Интересантно је осврнути се овде на једну појаву. Ј. Вуковић (ГПД, 52) вели да је у Пиви и Дрђбњацима обичнија употреба збирних именица *њлђшње* и *сндњље*, а да је множ. *њлђсњови* и *сндњњови* ретка, „кад се означава какав одређени број“. Ускочки се говор овде разликује од пивског. Наиме, у ускочком се и множина и збирни облици употребљавају редовно, тј. сваки за своје значење, као и у књижевном језику; према томе, *њлђсњови* у ускочком значи све појединачне пластове, док су још на ливади, разбацани, несвучени и сл., а *њлђшње* се употребљава за те пластове кад су они свучени, на гомили, један до другога, у „свозу“ и сл. Тако је и са облицима *сндњови* — *сндњље* и са свима другима: Грђбови мђњег стрњчњвњ јђш су у Мђђковцу. — Наше е грђбље на Мњриња главици.

Краћи и дужи облици. Једносложне именице које се употребљавају и без уметака и са уметцима:

крћи и кршеви, мћиши и мћишеви (мћишови), вүци и вүкови, ћаћи и ћакови, даћи и данови, брћи и бркови, брәви и брәвови, зраћи и зракови (зракови), краћи и кракови (кракови), двори и дворови (дворови), судови (ustensiles, récipients) и суди, сндви (сәнови) и снй, свәйшови и свәйши и сл.;

и једносложне основе:

јарћи и јарчеви, коћи (кољци) и кољчеви, сйәрћи и сйәрчеви и сл.

Не може се рећи да су краћи и дужи облици наведених и сличних именица подједнаке употребне вредности. Неки јесу, као: *брћи и бркови, вүци и вүкови* итд., али је *даћи* обично, а *данови* ретко; *сүдови* је чешће од *суди*; облик *снй* је редак према облицима *сндви* и *сәнови*; *свәйшови* је редовно, али се појављује и *свәйши*. Облик *брәви*, иако је чист множински облик од *брәв*, ипак је по значењу колективна именица, као стадо, што је само по себи разумљиво будући да се *брәви* обично налазе у скупу, збиру, стаду, док се дужа множина (*брәвови*) употребљава за људске особе: Ни јесу оно чәљад нә брәвови! (неразумна бића, глупаци).

ов/ев код именица са вишесложеним основама. Употреба уметака *ов* и *ев* много је ограниченија у двосложним именицама него у једносложним, у тросложнима је врло ретка, а продирање тих уметака у именице са још више слогова — није ми познато, управо нисам забележио такве примере у ускокочном говору. Ево неколико примера проширене множине овде означених именица:

гдлубови, сокдлови, дблакови, гдвранови, каменови, бусенови, дбадови, йрсйенови, вйшезови, йләменови, јасенови, јасйри'ебови, бунбарови итд.

Као што се види, а то констатује и Ј. Вуковић,²⁴ проширену множину имају двосложне именице м.р. I врсте са краткосилазним акцен- том на првом слогу и дужином другог слога: *гдлүб, вйшйез* итд. Међутим, то не мора увек бити тако: *грдбән — грдбени, мљдсән — мљдсәнци* и сл. Неке од наведених именица могу, сем тога, имати краћу множину: *бунбәри, дбләци, камени, дбади, јасйри'еби, сокдлн* (Види око мене во- лике сокдле) итд. Врло је тешко одредити шта је овде фреквентније, а шта опет ређе, јер су се границе помериле и односи побркали.

Именице типа *јунәк*, тј. оне са првим слогом под краткоузлазним и дугим вокалом у другом слогу, никад не проширују свој облик у множини:

јунәци, дућәни, шииәци, йољәци, зубүни, кайшүни, исәни, ћевләци, гарови итд.

Не проширују своју множину ни именице на *ац, ак* и сл.;

бәрци, мдљци, койци, врәйци, мднци, кдсци и сл. —

затим именице на *ар*:

²⁴ ГПД, 51.

к̄ан̄ӣяри, л̄а̄ђ̄ари, г̄о̄вед̄ари, м̄л̄ӣна̄ри итд.,

али, као што смо већ видели, ни у тим случајевима правила нису увек неокрњена: крај *м̄о̄л̄ци* постоји *ј̄ӯн̄чеви*, крај *к̄ан̄ӣяри* имамо *б̄ӯн̄барови*, крај *м̄о̄н̄ци* живи и *д̄блакови* и сл. Ни у другим случајевима није могуће увек поставити сигурне границе између непроширене и проширене множине. Тако, док се на једној страни редовно појављују облици: *з̄абун̄и*, *ӣд̄авани*, *л̄о̄йови* и *ӣа̄йци* и сл., дотле није искључено да се на другој чују и облици *ӣд̄овари* поред *ӣд̄вари*, *ӣа̄йкови* поред *ӣа̄йци* итд.

Ӯйо̄ӣреба ов|ев. На питање кад се у множини употребљава инфикс *ов* а кад инфикс *ев*, могло би се углавном рећи овако: *ов* се употребљава иза тврдог, а *ев* иза меког или очврслог сугласника:

а. *сн̄о̄йови, в̄о̄лови, л̄ис̄т̄ови, с̄а̄нови* итд.;

б. *б̄д̄еви, г̄нд̄еви, сл̄д̄еви, ӣа̄њеви, ма̄љеви, ма̄чеви, к̄љ̄учеви, н̄о̄жеви, ӣђ̄жеви, а̄шеви, м̄ӣшеви* итд.,

само што у овом другом случају односи нису увек стабилни, као ни у инстр. једн., тј. није искључено да се овде неки пут појави и уметак *ов*; тако се, поред обичног *м̄ӣшеви*, може чути и *м̄ӣшови* и сл. Иза гласа *р* вокал инфикса је доста колебив. У примерима:

б̄д̄рови, ӣд̄рови, з̄б̄д̄рови, д̄д̄рови, с̄ӣв̄д̄рови, в̄ӣрови, ш̄д̄рови итд. — вокал *о* је сасвим чврст, али на другој страни имамо:

ч̄ӣреви, ц̄д̄реви, с̄ӣреви итд.

Затим, само *з̄ечеви* и *д̄чеви*, али *кн̄е̄жеви* и *кн̄е̄зови*, *м̄р̄азови* и *м̄р̄азеви*, *н̄д̄сови* и *н̄д̄севи* итд.

221. — *ов|ев* у ген. мн. Од доста великог броја једносложних именица м.р. I врсте које у множини имају дужи облик а краћи се ретко или никако не употребљава, — постоји краћи ген. множ., обично уз основне бројеве или количинске речи уопште:

Било е четири-пѣт *рб̄а̄*. — Йм̄а пѣт *с̄ӣн̄а̄* к̄б̄ пѣт златнӣѣг̄ јаб̄ӯк̄а̄. — Уб̄ери ми нѣколико *л̄ис̄т̄а̄*. — Усӣѣци ми једно дѣсѣт в̄рбовӣѣг̄ *ӣрӯш̄а̄*. — Св̄укли смо дан̄ас око тр̄иес *ӣлас̄т̄а̄*. — Било йг̄ је десе *д̄руг̄а̄*. — Омл̄атӣо сам пе *сн̄в̄ӣа̄* р̄аж̄и. — З дѣвѣ *г̄рб̄а̄* да д̄о̄ђ̄еш, љ̄м̄рла би о см̄ѣа. — Једна љ̄ста а ст̄д̄тину *г̄рд̄а̄*. — Сѣдам йг̄ је *бр̄а̄ш̄а̄*, п̄а йм̄ је л̄ако. — Ӯш̄екли смо и ур̄ѣдили дѣсѣт *ш̄ӯљ̄а̄*. — Ч̄ӣѣ е д̄в̄о пѣт *в̄о̄з̄а̄*. — Д̄д̄ста ти ѣ десе *с̄р̄ѣа* (= жетелица) за д̄в̄у њ̄йву. — П̄ӯтов̄али смо дв̄анес *с̄а̄ш̄а̄*. — Нѣкӣѣ *ӣӯш̄а̄* к̄идис̄ала биг на с̄аму сѣбе, итд.

Прво што се може запазити у вези са овим генитивом јесте, како је већ речено, да нема краћих множ. облика, већ су обични само дужи облици: *с̄ӣнови, л̄ис̄т̄ови, ӣл̄ас̄т̄ови* итд., а нема: *с̄ини, л̄ис̄ти, ӣлас̄ти* итд. Као што је и иначе познато, а како је и у књижевном језику — према именици *бр̄а̄ш̄и*, која место множ. има збирну именицу *бр̄а̄ша*, стоји једини множински облик *бр̄а̄ш̄а̄*. Једну именицу, и то врло често, имамо у овом говору само у облику ген. мн.: *г̄рд̄а̄*. Мора се претпоставити да је ном.

бара и сл. Синхронично гледано, форма *Марић главица* представља, бар за ускочки говор, пре скраћивање типа *Позови Церовић Новака*, место ... *Церовића Новака*, него остатак старог генитива множине без наставка.

Насӣ. **-у|-и|-а у ген. мн.* Начелно говорећи, ускочки је говор изгубио дуалске наставке и заменио их множинским. Форме *нокѣӣју*, *ѣрсѣӣју*, *госѣӣју*, *враѣӣју* и сл. овде су непознате. Место њих у Ускоцима постоје само ови облици: *ндка̄ӣа̄* (*нокѣӣа̄*) и *ндкѣӣ* (Свѣ што ѣмѣм зарадила сам са своѣѣг дѣсѣт нокѣтѣ. — Скѣни тѣ глѣб иза нокѣтѣ), *ѣрсѣӣа̄*, *ѣрсѣӣ*, *госѣӣ*, *враѣӣа* (Блѣжи с врата) и сл. Наставак *и* ген. мн. консонантских основа сусреће се у ген. мн. имен. I врсте, поред наведених случајева: *ндкѣӣ*, *ѣрсѣӣ*, *госѣӣ*, још и у овим примерима: *људѣ*, *мљесѣѣӣ*, *динѣрѣ*, *ѣрвѣ*, *мрѣвѣ*, *зубѣ* (Овѣ мѣсо мѣже јѣсти сѣмо ко ѣмѣ зубѣ), *сѣӣѣ* и сл. Међутим, одмах се мора додати да је тај наставак редован само у облицима *људѣ* (нема *људѣ* или *људвѣа̄*) и *госѣӣ* (нема *госѣӣа̄*), да је обичан у облицима *ѣрсѣӣ* и *ндкѣӣ* поред облика *ѣрсѣӣа̄* и *ндка̄ӣа̄*, а да је у свим другим случајевима (*мрѣвѣ* итд.) необичан, редак, архаичан, а у неким случајевима, као *мљесѣѣӣ*, *динѣрѣ*, треба видети уношења са стране; место њега редован је наставак *а*: *мљѣсѣѣа̄* (Прѣћи не још шѣс мљѣсѣѣа̄ до га [= док га] наѣине), *динѣрѣа̄*, *мрѣвѣа̄*, *ѣрвѣа̄*, *зубѣа̄*, *сѣӣѣа̄* (сѣтѣвѣа̄) итд.

Насӣ. а у ген. мн. Именица *ѣѣѣ* мења се као именица *ѣдѣ*, тј. без инфикса *ѣӣ*: *ѣѣѣ* — *ѣѣѣа̄* — *ѣѣѣу*, мн. *ѣѣѣа̄*, *ѣѣѣа̄*, *ѣѣѣима* итд. Поред ген. мн. *ѣѣѣа̄* чује се и облик *ѣѣѣѣа̄*, у коме се сачувала стара основа (поутѣце). Именица *неѣѣѣ*, која се обично употребљава у мн., има у ген. мн. *неѣѣѣа̄*, у коме као да је изгубљена веза са основном речју. Међутим, једанпут сам забележио и ово: Прѣћерѣ нѣѣѣм прѣ *небѣѣа̄*, што показује да та веза није сасвим изгубљена. Ипак се мора рећи да се облици *ѣѣѣѣа̄* и *небѣѣа̄* осећају као облици ван органских оквира облика̄ именице *ѣѣѣ* односно *неѣѣѣ*, тј. као нешто усамљено, својеврсно.

Непостојано *а у ген. мн.* могло се запазити у неким напред наведеним облицима: *неѣѣѣа̄* (*небѣѣа̄*), *ѣѣѣѣа̄*. Оно се, као и иначе, појављује и у овом говору увек кад треба разбити консонантска нагомилавања незодна за изговор: *сѣѣгѣнѣа̄*, *срѣсѣѣѣѣа̄* и сл. Друге именице с.р. на *сѣѣѣ* и на *шѣѣѣ* обично су без непостојаног *а у ген. мн.*: *ѣдкѣѣѣѣѣѣа̄*, *убѣѣѣѣѣѣа̄*, *кѣѣнѣѣѣѣѣѣа̄*, *домѣѣѣнѣѣѣѣѣѣа̄*, *јѣѣнѣѣѣѣѣѣѣѣа̄* итд., али се чују и облици са непостојаним *а*: *домѣѣѣнѣѣѣѣѣѣа̄* итд.

222. — *Акуз. мн. имен. госѣӣи*, *нокѣӣи*. Именице *ндка̄ӣ* и *гос* имају акуз. мн., као и ген. мн., не само по I већ и III врсти: *Оѣисти ндкѣӣѣ* и *Зѣшло ми зѣ нокѣӣи*, *Вѣздѣн је дочекѣѣѣѣ гдсѣѣѣ* и *Јѣ не мѣгу да не дочѣѣѣѣѣѣ гдсѣӣи* како трѣба. Облици на *и* претежно се чују од старијих особа.

223. — *-ма|-има*. Наставак *ма* место наставка *има* у дат., INSTR. и лок. мн. овде готово и да не постоји. Забележио сам га само у примеру: *кѣѣѣѣѣѣ* (Пѣгѣно е овѣдѣ кѣѣѣѣѣѣ), што је врло ретко, „на умору“, крај редовног *кѣѣѣѣѣѣ*.

Друга врста

224. — *Хиџокор*. Већ је показана напоредност женских властитих имена типа: *Миџа* — *Миџа*, *Дуња* — *Дуња*, *Ружа* — *Ружа*, *Гаџа* — *Гаџа*, *Миџа* — *Миџа* итд. и речено да су то посебна, самостална имена.

225. — II/III *врста*. У ускочком говору, као и иначе у нашем језику, има напоредних образовања која се углавном разликују само формацијски:

наџ (м.) — *наџа*, *жџџ* (ж.) — *жџџа*, *лџмер* — *лџмера*, *сџас* (III *врста*) — *сџасџиџа* (II *врста*), *џџрк* — *џџрка*, *бџк* — *бџка*, *зџрк* — *зџрка*, *зџк* — *зџка* итд.

Ипак треба рећи да међу овим именицама, поред оних које значе нешто апсолутно исто (*лџмер* — *лџмера*, *сџас* — *сџасџиџа* итд.), има и таквих које се значењски не поклапају увек потпуно; тако *бџк* значи „место где вода бучи“, „слап“, док *бџка* значи „бучање“ итд.

226. — *Поименичени џридеви*. Све властите именице придевског порекла као:

Маџарска, *Бџгарска*, *Врџанџуска*, *Тџурска*, *Њџемачка*, *Бџрка*, *Бџелџа* итд.

затим апелативи такође придевског порекла као:

бџелџа (на оку), *жџенска* (*жџенска*), *вџселџа* (вечерња приредба, посело), *дџбра*, *зџла*, *драџа*, *мџда* (невеста) итд.

мењају се као одређени придеви ж.р.:

Оџеш ли бџити на веселџ? — Шџта сте спрџмили мџлаџ? — Оџна му се шџџер џдала џ Биџелџу. — Дџшла ш џџама наџа жџенска, али има и именица придевског порекла које су се потпуно уклопиле у деклинациони систем именица ж.р. II *врсте*: *мџдра* (мудра женска особа), *мџџџ мџџри*; *џџна*, *џџни* итд.

227. — *Флуџиџација облика у карџиџашким називима*. Интересантно је показати какве све номинативске облике имају именице које се употребљавају за боје играџних карата:

1. црвени четвороџгао: *дџнџр* (м., једн.), *дџнаџа* (ж., једн.), *дџнџри* (м., мн.), *дџнџре* (ж., мн.);

2. *мџча* (ж., једн.), *мџчи* (м., мн.), *мџче* (ж., мн.), *џрџна* (ж., једн.), *џрџни* (м., мн.), *џрџне* (ж., мн.);

3. *кџсиџа* (ж., једн.), *кџсиџе* (ж., мн.), *кџсиџи* (м., мн.), *кџсиџа* (с., мн.);

4. *кџџа* (ж., једн.), *кџџе* (ж., мн.).

Данас су потпуно распрострањени и страни називи: *каџа* (ж.), *каџре* (ж., мн.), *каџроџина*, *каџроџл*; *џџк* (м.), *џџкови* (м., мн.); *џџрџв* (м., данас и *џџрџф*), *џџрџвови* (м., мн.); *џџри* (данас), *џџри*, *џџраџ* (м.), *џџрџеви* (м., мн.).

228. — Именица *сиџрана* мења се по овој (II) *врсти*, али се каткад уклапа у декл. систем (III) *врсте*: *Пџиџи* з *дџругџе сиџрани*. Није јасно зашто према мн. *Шџиџње* (ж.), стоји *Шџиџњо* (м.).

229. — Именице *гўсле*, *јасле* и *наћве* имају облике по овој врсти: Додāј ми, дй^јете, онē гўсле. — Он имā двоја гўсалā. — Йзвади онў ўсквасу йз наћāвā. — Ни^јесу глāдни, остало им је сй^јена ў јаслā-ма, —

а неке и по III-ој врсти (обично ном. и ак.):

Запљевāј ми мāло ўз гусли. — Слāбе су ми онē јасли. — Скйни ми наћви.

230. — Палатализација у дат. и присвојним придевима. Што се тиче дат. и лок. једн. именица ове врсте, ускочки се говор разликује од књижевног језика у томе што се у властитим именицама глас *к* претвара испред наставка *и* у глас *ц*:

Збрци (Дāо сам чāрапе Збрци), *Зāгбрци* (Ни^је се брйнуо о Зāгбрци), *Јўлци* (Кўпио сам мāраму Јўлци), *Сйāнка* (Реци Стāнци да йзйде пред врāта) итд.

Разлика постоји и у присвојним придевима изведеним од тих и сличних именица: *Збрчйн* (Дйшб Јāнко Збрчйн), *Зāгбрчйн*, *Лўчйн* (исп. и *Лучиндāн*) итд. место књиж. *Збркин*, *Зāгбркин*, *Лўкин* и сл.

Задњонепчани сугласници се не мењају у овим падежима у двосложним властитим и заједничким именицама под дугоузлазним акцен-том:

Сёка — *Сёки*, *Зāга* — *Зāги*, *Чўка* — *Чўки*, *Цйка* — *Цйки*, *Мйка* — *Мйки*, *Йка* — *Йки* итд.

Не врши се промена поменутих сугласника у дат. и лок. једн. ни у именицама чији би се дативско-локативски облици, ако би се извршила палатализација, сувише удаљили од основног облика услед губљења неких сугласника или би се стекли један до другог сугласници незгодни за изговор, као и у неким другим случајевима:

кўчки (Дāј да понесём кўчки да лдчё), *мāчки* (Бāчи мāчки овў цйгерицу), *јāйки* (Збрна е глāва бй^јо, кўку јātки њёговбй!), *лбги* (Нāшб сам зёца на лбги), *лёнги* (Аљине су на лёнги), *клёки* итд.

Редовни облик за дат. и лок. једн. именице *снā* јесте *снāи* (снāи), али се понекад чује и *снйси* (Тб нё биг рёкла нй снйси ни сйну), што је вероватно остало још из времена док глас *х* није био још изгубљен у говору, тј. неко је од ускока донео овај облик у свој нови завичај из старог.

231. — *Вок. једн.* У *вок. једн.* именица ове врсте постоје овде, као и у књиж. језику, три наставка: *-а* (*Збрка*), тј. номинативни наставак тврдих основа, *-о* (*мāјко*), тј. стари вокативни наставак тврдих основа, и *е* (*кўкавише*), тј. стари вокативни наставак меких основа. Ова три наставка, одвојивши се у знатној мери од својих некадашњих релативно чврстих позиција, временом су се толико испреплетала у нашем језику да због тога *вок. једн. именица II* врсте спада у наше данашње падеже за које је најтеже прецизно одредити који наставак они у овој или оној прилици стварно имају. Зато је потребно подробније разгледати

какво је стање у ускочком говору у овом погледу. Пођимо од властитих имена пошто се она од свих именица (сем можда именица какве су *мајка*, *браћ*, *друг* и сл.) најчешће употребљавају у дозивној служби.

Двосложна властита имена под дугоузлазним акцентом редовно имају наставак *о* у вок., као и у књиж. јез., с тим што место дугоузлазног имају у том падежу дугосилазни акценат:

Ма́ра — *Ма̀ро*, *Да̀ро*, *Се́ко*, *Си́ано*, *Ју́ло*, *Ла́ло*, *Ру́жо*, *Ми́ко*, *Да́но*, *Ца́ко*, *Чу́ко*, *Анђо*, *Ми́шо*, *Ла́шо*, *Ву́ко*, *Га́ро*, *Са́во*, *Ца́ко*, *Ђа́ко* итд.

Као што се види, све су ово хипокористичка образовања или образовања хипокористичког порекла.

Има међу овим именицама једна група која донекле одступа од овог доста чврстог правила. То су двосложне именице, не само властите већ и неке заједничке, које се завршавају на *ла*; оне, поред наставка *о*, имају и наставак *е*:

Ли́ла — *Ли́ле*, *и́и́ла* — *и́и́ле*, *Зо́ла* — *Зо́ле*, *Жо́ле*, *Ко́ле*, *Ца́ле* (хип. од *Си́ана*, *Си́ани́а*), *Ла́ле*, *Бо́ле* (од *Бо́ла*, хип. од *Божана*) итд.

Какав је фреквенцијски однос међу вокативима именица ове врсте? Пре свега треба рећи да је вокатив неких од ових именица у подједнакој употреби и са наставком *о* и са наставком *е*. Тако ће се рећи и: *Ајде*, *Ла́ло*, да *и́и́и́емо ка́ву* и *Ајде*, *Ла́ле*, да *и́и́и́јемо ка́ву*. У неких других много је обичнији наставак *е*: *и́и́ле*, *Ли́ле*, *Зо́ле*, *Ко́ле*, *и́у́ле* итд.; вокативи *и́и́ло*, *Зо́ло* итд. готово да се и не чују, док, с друге стране, никад нисам чуо вок. *Ју́ле*, већ само *Ју́ло*.

Могућно порекло ове појаве:

- 1) утицај меких основа (исп. *другарице*);
- 2) утицај (општи) старијих говора с југа;
- 3) можда је сам овај тип творбе поникао на југу, па ширећи се ширио и своју флексију;
- 4) утицај мушког рода на *-ле*.

Ниједан од ових подстицаја не би се могао сасвим искључити, али је могуће да је пресудно било оно под 3. У прилог тога сведочи чињеница да је хип. тип на *-ле* (*-ла*) веома жив на југу, а има и немотивисаног подударача: *ли́ле* (за мајку) у Ускоцима, средњокатунском и љешанском говору.

Вок. = *ном.* у *хипокористицима*. Овде треба додати још и то да је, као и у именица I врсте, хипокористички вок. именица типа *Ма́ра*, *ли́ла* једнак номинативу једнине, тј. има наставак *а*, а не наставак *о*:

мо́ја Ма́ра и *мо́ја Ма́ра*, *мо́ја ли́ла*, *мо́ја Ми́ка*, *мо́ја Ми́ша*, *мо́ја Бо́ла*, *мо́ја и́и́ка*, *мо́ја и́у́ла*, *мо́ја ду́ша*, *мо́ја ду́ша* итд.,

али овај вок. може бити употребљен и без атрибута *мој*: *По́ш*, *ка́ва*! *Шо́к*, *ка́ва*! *Ђу́к*, *ко́ка* (поред: *Ђу́к*, *кóко*!). Има овде једна интересантна

Вок. заједничких именица. Међу заједничким именицама и ж.р. и м.р. II врсте односи у вок. једн. нису ни близу тако упрошћени. Ипак се и овде може каткад понешто одређеније рећи. Тако све именице типа *жѣна*, тј. двосложне именице ж.р. на *а* са кратким узлазним акцентом, имају наставак *о* у вок. једн. с тим што у овом падежу место краткоузлазног стоји краткосилазни акценат; то исто важи и за овакве именице са непостојаним *а* у ген. мн.:

жѣна — *жѣно*, *гѣро*, *вѣдо*, *рѣсо*, *кѣсо*, *нѣго*, *змѣо*, *снѣо*, *зѣмљо*, *сѣсѣро* итд.

Исти наставак имају и двосложне именице ж.р. (II врсте) под краткосилазним акцентом, само што међу њима има и таквих које могу имати и наставак *а*, тј. вокатив раван номинативу:

кѣћа — *кѣћо*, *срѣћо*, *врѣћо*, *сѣрѣо*, *вљѣро* (Бљѣжи отале, нѣкака вљѣро), *рѣно* (Мѣј Мѣлане, рѣно мѣја, Рѣно мѣја, бес пребола!), *сѣбљо* (Вукашине, змају врѣли, Сѣбљо љуцкѣ, рѣде мѣлѣ!), *вѣљо*, *грѣво*, *мѣко* (Кѣћо мѣја, мѣко мѣја!), *лѣдо* итд.,

али, поред *цѣро*, постоји и *цѣра* (Прекипље ми млиѣко, цѣра!); неке се, опет, готово увек употребљавају са наставком *а*: *тѣтѣка* (Тѣтка, кѣ ћеш ђпѣт дѣћи?), *бѣба*, *шѣица* и сл.

Двосложне именице ж.р. на *а* под дугосилазним акцентом имају наставак *о* у вок. једн., за разлику од таквих женских властитих имена, која, као што смо горе видели, имају наставак *а* у овом падежу:

мѣјко (али: *Сѣѣанка*), *јѣѣика* — *јѣѣико*, *ѣрѣво*, *крѣво*, *лѣнго*, *лѣћо*, *жѣћо* итд.,

али их има које и у вок. задржавају номинативски наставак: *сѣрѣина*, *ѣјна* и сл.

Што се тиче именица ове врсте са дугоузлазним акцентом у ном. једн., оне, као и одговарајућа женска властита имена, имају наставак *о* у вок. једн. и ^место /:

дѣша — *дѣшо*, *дѣѣша* — *дѣѣшо*, *рѣко*, *црѣна* — *црѣно*, *јѣда* — *јѣдо* (разл. *јѣдо* — *јѣдо* м.р.), *рѣна* — *рѣно*, *глѣво*, *снѣго*, *сѣрѣано* итд.

Тросложне и вишесложне именице ж.р. ове врсте, без обзира на то под којим су акцентом, имају углавном наставак *о*:

ажѣаа — *ажѣао*, *ћѣѣсиа* — *ћѣѣсио* (О старости, грдна ћѣѣсио!), *сѣѣоно*, *гѣсѣоћо*, *ћѣвѣјко*, *јѣдѣјко*, *кѣбило*, *крѣкѣнцио*, *варѣнцио*, *ѣоѣанио*, *жѣдрѣѣдио*, *јунѣдио*, *бѣсѣѣио*, *сѣлѣѣчино*, *богѣѣѣишино*, *бѣѣдало*, *звѣѣздо* (исп. *звѣздо* у ек.) итд.,

али их има и са наставком *а*:

јѣнѣѣѣбула, *кѣѣдовоћа*, *каѣдуна* и сл.

Док властита женска имена на *ѣ* имају, како смо видели, чврсто наставак *а* у вок., дотле се заједничке именице ж.р. колебају између

наставка *e* и *o*. Пре свега, двосложне именице ж.р. на *ица* и *ца* имају увек наставак *o*, уколико се, разуме се, употребљавају:

иџицо, *бџо*, *ишџицо*, *брџо*, *бџо*, *кџо*, *џицо* и сл.

Тросложне и вишесложне именице ж.р. на *ица* имају наставак *e*: *ћечице* (Шта ћу ви дати да једете, ћечице моја јадна?), *сунчанице* (Немој ћерати те кџошке, сунчанице моја!), *кџавице* (А што кџаши, кџавице тџжна, | Кад нијеси Шолдврњи дџжна?! — Кџолике су ђе јагоде, кџавице!), *јагодице*, *кџасице*, *мајчице*, *удренице* (Ајде, махни се, удренице бџжа), *соклџице*, *сесџирице*, *вљешџице*, *друкџице*, *голџице*, *јешџице*, *магарице*, *ждрџице* итд.,

али је обичније *главицо*, *мишицо*, *љешџицо* него *главице* итд., а у именицама какве су *сџарица*, *кабаница*, *иџница* и сл. вероватно није искључен ниједан од три наставак: *сџарице* — *сџарицо* — *сџарица*.

До немогућности да се одређено и сигурно каже који наставак има свака поједина од ових именица, долази и због тога што се неке од поменутих и њима сличних именица врло ретко употребљавају или никад не употребљавају у вок. једн., какав је случај и са именицама других родова које значе предмете, појаве и сл.

Заједничке именице м. р. на *a* већином се не поклапају у вок. једн. са одговарајућим именицама ж. рода, већ им је вок. једнак номинативу:

иџица, *кџишица*, *сџица*, *вџвода*, *дџмица*, *новџлица*, *иџура*, *сераџлица*, *младџења*, *руџоња*, *рамоња* итд.,

али има и поклапања:

сџарицо, *буљубаши* и *буљубашиа*, *иџелице* (и *иџелицо*), *иџицице* итд.

Има једна именица која се у ускочком говору појављује само у лок. једн.: Није ми то у знаси (не постоји ном. *знаса, нити који други облик; према томе, њена је дефектност далеко већа него дефектност, рецимо, заменице *себе*).

232. — Ген. мн. (*нейосџи*. *a* и однос *-a/-и*. Велики је број именица ж.р. на *a* са два или три сугласника на завршетку основе које те сугласничке скупове разбијају непостојаним *a* у ген. мн.:

ћевџаџка, *јаџџаџка*, *мајџка* (Има мајџка, али онакџе немџа), *маџка*, *кџаџка*, *чаваџка*, *тџтаџка*, *таџка*, *кџошџка*, *крџаџка*, *јџрибосџна* (од *јџрибосна*), *пџшаџка*, *трџшаџна*, *црџка*, *зџка*, *бџка*, *смџка*, *лџка* (Нема виџиџе џниџ лџка), *бџаџа*, *прџаџа*, *слаџка*, *чаџра*, *трџнаџа*, *гџсџла*, *јаџсџла*, *свџјаџа*, *ваџра*, *граџаџа* (поред *граџуџа*, према номинативима *граџе* pl. t. и *граџуџе* pl. t.), *иџваџка*, *иџиџка*, *земаџа*, *сесџара*, *иџиџаџа*, *иџриџаџа*, *жџиџаџа*, *кџиџаџа*, *мџиџаџа*, *иџџаџа*, *урџаџа*, *кџидџаџа*, *кџиџаџа*, *зџаџа*, *иџиџаџа*, *иџиџаџа*, *каџиџа*, *иџраџа*, *дџџиџаџа*, *иџваџка*, *жџиџаџа*, *оваџа*, *уџаџа*, *сџаџа*, *крџаџа*, *љуџаџа* (= паџчаџа) итд.

Неке се увек појављују без непостојаног *a*:

лѣнѣа, јѣиѣкѣ, гѣиѣкѣ (= прича), *иѣблѣа, бѣрбѣ* (ном. једн. бѣрба), *сѣрднѣа, грднѣа, ѣриѣиѣнѣа, лѣиѣиѣа* (од лѣпта; лѣиѣиѣа је од лѣиѣиѣа), *нѣиѣрѣвдѣа, крѣвдѣа, ѣрѣвдѣа, сѣмнѣа, мрѣжнѣа, смѣиѣнѣа, ѣрѣиѣнѣа, црѣнѣкѣ, рѣнѣкѣ* итд.

Неке могу бити са непостојаним *a* и без њега:

ѣриѣиѣиѣа и *ѣриѣиѣиѣа*, *чѣрѣаѣа* и *чѣрѣа*, *свѣјѣиѣиѣа* и *свѣјѣиѣа* и сл.,

при чему су облици са непостојаним *a* ипак у нешто већој употреби.

Једва је потребно напоменути да се, и поред прилично заплетених односа у ген. мн. ове врсте именица, именице са сугласничким групама *сѣи*, *зѣд* и сл. на крају основе, тј. са сугласничким групама које у прошлости нашег језика нису биле раздвојене полугласником, остале су нетакнуте ширењем непостојаног *a*, тј. непостојано *a*, ни аналогјом, нити каквим другим путем, није успело да продре у ген. мн. ових именица:

Нѣѣас је млѣго *звѣѣздѣа* нѣа небу (исп. *гниѣѣздѣа*, ек. *гнѣѣздѣа*). — Вѣѣди шта е лѣстѣа ѣ вѣздѣуку, Свѣаѣа лѣѣа ѣмѣа пѣ пѣт вѣрстѣа лѣѣа и сл.

Као што се из наведених примера види, наставак *u* у ген. мн. ових именица, који се у неким случајевима сусреће у књиж. језику, а и у неким народним говорима, не појављује се у ускочком говору и њега овде заиста нема,²⁸ и поред врло живе употребе тога наставка у ген. мн. именица III врсте. Према томе, не треба у овом говору очекивати појаву *смѣиѣнѣи*, већ само *смѣиѣнѣа*, не ни *мајѣки*, већ само *мајѣкѣа* итд.

Тешко је увек рећи које су то именице које имају непостојано *a* у ген. мн. а које га немају. Ј. Вуковић²⁹ вели (а М. Пешикан усваја)³⁰ да непостојаног *a* већином немају апстрактне именице. То се заиста може рећи, то показује и мој материјал. Али се мој материјал, ако хоћемо ствар принципијелно да гледамо, и противи тој констатацији, јер према апстрактном *смѣиѣнѣа* имамо конкретно *лѣнѣа*, или према *нѣиѣрѣвдѣа* стоји *лѣиѣиѣа* итд. Ј. Вуковић³¹ покушава да ово питање сагледа и реши, поред осталог, на бази структуре и природе сугласника у сугласничким групама, при чему налази да непостојаног *a* немају у ген. мн. оне именице које имају који од сонаната као први од два сугласника на завршетку основе. Томе се противе у ускочком говору примери као: *ѣѣвѣрѣбѣа* (са непостојаним *a* међу *p* и *b*) и *бѣрбѣа* без непостојаног *a* међу истим сугласницима. Иако би се могли давати неки случајеви у којима је сигурна употреба или неупотреба непостојаног *a* (нпр. група *кѣ* увек се раздваја: *бѣѣкѣвѣа*, група *вѣд* никад се не раздваја: *крѣвѣда*, поред оних типа *звѣѣздѣа*), ипак се, начелно говорећи, мора рећи да се овај процес ни у овом говору није завршио и дао коначне резултате.

Ген. мн. *-y/-a*. Само су два случаја ове врсте у којима се огледају остаци старих двојинских наставака; то су облици *ндѣѣу* и *рѣѣкѣу*:

²⁸ То констатују и Ј. Вуковић за пивско-дробњачке говоре (ГПД, 56), М. Пешикан за старорцногорске говоре (ССЛБГ, 146), Б. Милетић за црмничке говоре (ЦГ, 198), Вушовић за источнохерцеговачке говоре (ДИХ, 37) и др.

²⁹ ГПД, 57.

³⁰ ССЛБГ, 147.

³¹ ГПД, 56.

Штã ху ја прãзни'є рўкў? — Гдворї се о стò рўкў. — Спãла ми òнã óвца с нòгў. — Пўшти га, нã зїму ће гòли'є нòгў, и сл.,

поред облика *нòгã* и *рўкã*, који су, додуше, доста ретки, али чије је присуство неоспорно:

Ўдарїћу ти стòтину *нòгã*. — Ўми'є òн на кòлико ðеш *рўкã*.

Као што се види, двојински наставци су сведени и квалитативно и квантитативно у ускочком говору на најмању меру, неупоредиво мању него у књижевном језику, и није искључено — ако не дође, у додиру са другим говорима, а особито са књижевним језиком, до подмлађивања неких процеса — да ће ишчезнути и ова два примера и поред тога што врло солидно леже у језичком осећању ускочког човека. Ни тако обичан облик какав је *слўгў* није се одржао у овом говору; место њега стоји облик *слўгã*.

Ген. мн. без *настї*. Стари облик ген. мн. без наставка сачувао се једино у облику *стїошїн*: *їдстїошїн* (= пет стотина), *шдстїошїн* (= шест стотина):

Имãвали су òни по пѣт стотїн мãлѣ и вѣликѣ. — Дãћу ти шѣстотїн дїнãрã.

Лок. мн. Генитивни локатив типа *їо ливãда* непознат је у ускочком говору.

Трећа врсїа

233. — *Сїаре -ер-основе*. Именица *мãшї* се не чује у овом говору, али се чује њен акузатив не само као акузатив већ и као номинатив: Бѣ ти 'є *мãшѣр*? — *Мãшѣр* ти твòју! А затим је она пришла и именицама II врсте: Штã ти рãдї *мãшѣра*?, и примила њихову деклинацију: *мãшѣрѣ* (ген.), *мãшѣри*, *мãшѣру*, *мãшѣро* итд.; другим речима, ова се именица данас сасвим мења по II врсти, само што у ном. и акуз. једн., поред облика по II врсти: *мãшѣра* и *мãшѣру*, има и облике по III врсти: *мãшѣр*.

И именица *кћї* се у овом говору удаљила од своје књижевне форме. И овде је акузативски облик ушао у номинатив, док су остали падежи остали на својим местима, тј. у III врсти: *шћѣр*, *шћѣри* итд.:

Дòје ми *шћѣр*. — Одвео *шћѣр* у бòницу. — Кãка му *шћѣр* ўмри'є од трїнес гддїнã! — Кòлико їмãш *шћѣрї*? — Тò е мòја *шћѣр*. — Дòлази'ò òнї чòек што е ўзò Вãсову *шћѣр*. — Нѣ знãм штò ху с òнòм мòјòм *шћѣри*, млòго е задãјачїла! — Кãжў да нї'є срѣћа у *шћѣрима* нò у сїновима, али нї тò нї'є ўви'ек їстина, и сл.

Али поред њих, редовних, облика постоје и облици *шћѣра* и *ћѣра*. Они се, разуме се, мењају по II врсти. Ови су облици, као и облици *мãшѣр* и *мãшѣра*, што примећује и Ј. Вуковић,³² донекле иронични, употребљавају се у љутњи, подсмеху и сл., као и облик *ћѣрана*.

³² ГПД, 58.

Још неке појаве у ишћу иромене. У овом говору не постоји облик саоне (мн., II врста), већ само сѡни (мн.), тј. у оквиру III врсте: сѡни, садни, сѡнима итд. То су велике саони, волујске, за свлачење сена и других терета, док у оквиру II врсте постоје саднице, које вуче човек. У Вука (Рј.) — сѡни (мн.) и саднице (мн., *dim. v.* саони), дакле с истом обличком ситуацијом као у Ускоцима, али с разликом у значењу и употреби.

У ову врсту спадају и *ћаџи* мн. (*ћаџи*, *ћаџима* итд.) и *Цви'еџи*, ж. и мн. (*Цви'еџи*, *Цви'еџима*) итд.

Поред облика *илѣћа* по I врсти (в. тач. 215) постоји и облик *илѣћи* (ж., мн.) по овој врсти.

Именица *дѡ* је увек м.р. као и *бѡл* и мења се само по I врсти. Међутим, сложеница *и'рѡдѡ* је, као и топоним *Прѡдѡ*, женског рода и мења се по овој врсти: *прѡдоли* (Прѡд нама и'крснѹ нака вѣлика прѡдѡ). И у Вука (Рј.); *прѡдѡл* [продо], ж., *vallis*.

Има неких мало необичнијих именица у овом говору, необичних за књиж. јез., а не и иначе: *врѹћ* (ном.), *врѹћи* (ген.) итд.: Вѣлике су *врѹћи* настале; *гѡсѡд*: Оће да му дѡћѣм нѡ *госѡд* (да идем к њему, а не он к мени).

Инсѡр. једн. Материјал:

Дѡј ми онѹ ћѣсицу сѡ *соли*. — Он трѹе з *дѡбѡи*. — Ўмазѡла се *маићу*. — Нѣ играј се *с'рђћу*. — Бѡѣ се с *ѡмећу*. — Пѡморѡ не *жѣћу*. — Оздравиће с *ѡмоћи* бѡга. — Ми смо *к'рви* пољане тѡпили — показује да у инстр. једн. ових именица постоје у ускочком говору оба инструментална наставка која постоје и у књиж. језику. Пошто овде немам доста материјала, зато што је овај инструментал ипак доста редак, нисам у стању да кажем има ли који од њих — тих наставака — какву предност. Ј. Вуковић³³ за пивско-дробњачке говоре вели да је обичан наставак *и*, а ређи наставак *ју*, иако он, како сам вели, није увек сигуран у то како гласи инстр. једн. од ове или оне именице ове врсте.

Ген. мн. Двојинске форме: *очију*, *и'рсију*, *кокошију*, *грудѡју*, *ушију*, *кѡстију* и сл. не постоје у овом говору, већ само: *ѡчи*, *и'рсѡ*, *кокоши*, *грудѡ*, *уши*, *кѡсѡи* итд., као што нема, како смо већ рекли (в.т. 221), ни *госѡију*, *и'рсѡију* итд., већ само: *гѡсѡи*, *и'рсѡи* итд.:

Тѡ ни'ѣси ништа изгѡби'ѡ у вѡду њѣговѡг *ѡчи*. — Ў Милицѣ имѡ јѡто *кокоши*. — *Оси'ѣци* ми јѣдан кѡмѡт з *грудѡ*, и сл.

Поноћ. Интересантно је и то што именица *ѡбноћ* одн. *ѡбној* има у ген. мн., као нешто окамењено, и облик по II врсти:

істаћемо дѡ *ѡбноћѡ*. — Шећѣли смо дѡ *ѡбноћѡ*. — Тѡ е бѡло сѡнѡј у *ѡбноћѡ*. — Кад је бѡло нѡ *ѡбноћѡ*, угѡсише вѡћѣло. — Срѣли се вѹк и пѡс нѣђе прѣт *ѡбноћѡ*. — Тѡ се дѣсило усрѣ *ѡбноћѡ*. — Дожѡви'ѡ сам јѡ дѡста бѹдни'ѣ *пѡбноћѡ*, итд.

³³ ГПД, 58.

Од именице *јѣноћ*, настале од ген. једн. *јѣноћи* (полноћи > поноћи > поноћи),³⁴ могу бити употребљени облици мн.: *јѣноћи*, *јѣноћѣ* итд., као од ма које друге именице III врсте са редовним падежним облицима, иако, вероватно, ретко. Облик *јѣноћѣ* (и *јѣноћѣ*), у наведеним примерима и иначе, не значи такву множину, тј. мн. од *јѣноћ*, средишно време више ноћи, већ време око једне поноћи, употребљава се, дакле, за делове, одсеке времена око поноћи. Пошто се никад није могло тачно знати које је доба ноћи, јер су сатови релативно касно стигли у овај крај и били су ретка појава, ноћно се време одмеравало према унутрашњем осећању и према искуству. Помисао на средишно ноћно време могла је, услед недостатка тачности, обухватити један од поноћних делова ноћи. Зато је, мислим, и дошло до ове множине, а зато и до овог посебног облика којим је требало диференцирати поноћна времена једне ноћи од множине *јѣноћи*. Кад је једном створен генитивни облик (*дѣ јѣноћѣ*), он је, као и иначе нешто необичан у односу на облике именице *јѣноћ*, могао такав остати и уз предлоге других падежа: *у јѣноћѣ*, *на јѣноћѣ*, *изѣ јѣноћѣ*, чак узети на себе функцију ма ког падежа, тј. могао је постати, као што сам већ рекао, окамењени, непроменљиви облик pl. t. за све падежне функције са предлозима и без предлога. Зато ја мислим да је овај облику *Пѣноћѣ је* у функцији ном. мн. као што је ном. једн. именица *ноћ* у реченици *Пѣноћ је*. На основу Ђипикова примера „Биће да су поноћа“³⁵ Ј. Вуковић³⁶ претпоставља да би облик *јѣноћа* ту могао бити именица средњег рода у множини. Пошто сматрам да у овом ускочком облику (*јѣноћѣ*), а ни у оном пивско-дробњачком, као ни у Ђипиковом није изгубљено ни именичко значење ни сасвим именичка функција, то ће, мислим, бити неоправдано Вуковићево³⁷ укључивање овог облика у категорију именичких прилога. Ако се Ђипиков пример узме као именица с.р. у множини, како претпоставља Ј. Вуковић, онда би то требало, мислим, изговорити: *јѣноћа* (као да је ово pl. t. према *поноће < понотје), а не: *јѣноћѣ*, како мисли Ј. Вуковић. Вук (у Рјечнику) има: *јѣноћѣ* [gen. pl. v. поноће, n.], *Mitternacht, media nox*... Од *јѣноћа* наоблачило се“³⁸, али ствар је у томе што именице *јѣноће* (sing., n.) у ускочком говору нема, а оно *јѣноћѣ* се у овом говору осећа искључиво као gen. pl., дакле као у Вука, а не као прилог, као у Ј. Вуковића. Сем тога, не може се прецизно рећи је ли овај облик (*јѣноћѣ*) створен на овом (ускочком) терену или је овамо донет, иако ће ипак пре бити да је овамо донет.

ЗАМЕНИЦЕ

Личне заменице

234. — Личне заменице ускочког говора потпуно се поклапају у основном облику са заменицама у књижевном језику и истог су акцента:

³⁴ ГПД, 77.

³⁵ Целокупна дела, II, 260.

³⁶ ГПД, 77.

³⁷ На истом месту.

jâ — mî, ïñî — vî, ðñ — ðñи, ðñа — ðñе и ðñо — ðñа, сѣбе (се). Обличка су одступања у овоме. Дужи облици дат. и лок. једн., као и у староцрногорским и источнохерцеговачким говорима, равни су облицима ген. и акуз. једн., тј. гласе: *мене, њебе, сѣбе.* Кад су с предлогом, акценат је: код мене, за тебе, о тебе (лок.) и сл. Дативске множинске енклитике су: *ни и ви*, а акузативске: *не и ве.* Остало је као и у књиж. језику, што, поред осталог, значи да нема ни дативског једнинског облика *си.* Не постоји ни акузативски једнински облик ж.р. *ју.* Поред облика *нега* и *га* постоји и облик *ња.* Не постоји облик *њ.* Ген. и ак. мн. место *њих* гласи *њѡг*, а место *их* — *ѡг.* Партикула *зи* појављује се само у дат. *њѡјзи.* Не сусрећу се форме: *нами, вами.* Нисам забележио облик *мноме*, али јесам: *мнѡм, њѡм и њѡме, њѡм и њѡме.*

а) Као у књижевном језику:

Бѡ сам ш њѡм. — Ш њѡме се ништа учињет нѣ море. — Ђѣ да е [= је] дѡднѡ Мѡлошу. — Мѡгу е [= је, електрику] дѡвлѣ дѡвес. — Јѣ ли ðñи мѡлѡ пљѡтѡи у тебе. — Ђѣш ли ми дѡт ðвѡ књѡгу? — Овиѣм су га ѡдарѡли. — Јѡ ћу њѡј рѣћи. — Прѣгнѡто ми ѣ њѣ жѡ. — Изагнали ѣ одѡнлѣ. — Гѡђѣ њѡме (= пушком) кѡ грѡм. — Ишѡ е ш њѡме.

б) Друкчије него у књижевном језику:

Дѡј се сѣбе (уразуми се, дат.). — Тѡ ѣш, бљѡго мене, тѡ јѣсти. — Бљѡðш мене нѡѡс! — Јѣси ли при сѣбе?! — Мене би бѡло мѡло да не прѡстанѣ. — Ниѣ тѡ тѣшко тебе. — Тѣшко мене. — Бљѡго га тебе, кѡкѡ га мене! — Мене се дѣрнѡ. — Ђѣ да е дѡдну тебе. — И тебе ѣ једнѡм сврнути (= поћи низбрдо). — Ђѡ да ви се јѡвим да знѡте о мене. — Он нѣ водѡ рѡчѡна о мене. — На мене нѣмѡ ниѡкѡкѣ бѡлѣсти. — Он ниѣ ништа при тебе. — О мене нѣ мислите. — Твѣрдо ви ѣ тѡ. — Рѡчѡјте, зѣмѡн ви ѣ. — Да ви ѣ прѡсто! — Мѡчѡила сан се да ви штѡ нѡ чѡс нѣ бѡг нѡниѣла. — Опрѡстите, јѡ ви досѡдѡг. — Погѡнѡ (= поганији) ѣ ðд њѡг. — Не дѡду њѡг нѡма. — Оѣ да коси њѡјзи. — Опрѡсиѡ би ш њѡм вѡс бѡѣли свѡѣт. — Бѡли су ш њѡме у Колѡшин у бѡницу. — Под њѡме се цѡнба ðвѡрила! — Донѣси ѣ чѡском. — Ђѣмо ли ѣ ѡскати [= просити]? — Ђѣрајѡ е вѡлови вѡздѡн.

Као што се види из наведених примера, ускочке енклитике *и* и *им* разликују се од књижевних *их* и *им* у квантитету. Дужина вокала у њима настала је у ускочком говору, као што је већ показано (в.т.27), путем контракције вокала *и* у одређеним ситуацијама (реци *им*): Тѡри ѡм на ðвѡ пљѡт. — Ђѣрај ѡг.

Иако је вокал *а* у облику *њага* тако рѣћи на удару огромног броја облика са покретним *а* и уопште система покретности вокала, ипак се у овом говору никад не сусреће облик *њег*. Иначе је покретност вокала као и у књижевном језику, што се могло видети и из досадашњег материјала:

Под њом се црнба провалила! — Није се окористио њоме [= ливадом]. — Душко иде за њиме. — Немој трчати за њим. — Не знам шта ћу ш њом. — Зачивутио, не мош ш њим. — Могла бик се ш њиме умиват таман док сам жива.

Поред некњижевних енклитика *не* и *ве*, *ни* и *ви* сусрећу се данас и књижевне: *нам* и *вам*, *нас* и *вас*:

Дим ли вас? — Дочекаше нас ко људи. — Донијешће нам каву. И нееклитички облици *нас* и *вас*, разуме се:

Свѣ ће на вас ко на инбрет (= чудо). — Наљутила се на нас. — Нѣки је учин на нас.

Нејасно је какве је природе облик *си* у примерима као:

Благо *си* га мене! — Тешко *си* га нама! — Јао *си* га мене! — Брате *си* мој, и сл.

Пошто у овом говору нема заменичке енклитике *си*, која се среће у западним говорима српскохрватског језика (*Куйи си кола*), а исто тако није сигурна ни претпоставка да је то на неки начин девербализована глаголска енклитика 2. л. једн., тај се облик данас у ускочком говору мора узети као речца³⁸ која унеколико појачава, боји израз, слично етичком дативу.

Именичке заменице

235. — Од ових заменица овде имамо: а) упитно-односне: *кѡ*, *шиѡ*, *шиѡ*, неодређене: *неко*, *нешиѡ* (нема *нешиѡ*); одричне: *нико*, *нишиѡ* (нема *нишиѡ*); опште: *свѡк* (нема *свѡко*), *свѡшиѡ*, *свѡшиѡ*, *ћѡко*, *ћѡшиѡ*, *ѡћѡко*, *ѡћѡшиѡ*, *ѡко*, *ѡшиѡ*, *ма кѡ*, *ма шиѡ*, *кѡгој*, *шиѡгој*, *ко гѡј*, *шиѡ гѡј*. Постоје облици *ким* и *кѡме*, *чим* и *чѡме*, али нема облика *ког*, *ком* и *чег*; *чем* је ређе (А. Вала ти. Б. Нема на чем), али је *ѡчем* (= као у претњи: пак, на неки начин, по коју цену) често (Немој почем дојавити ѡвце прије пописа). Стари генитив *чѡса*, присутан у староцрногорским, а и неким суседним говорима (колашинским, доњоморачком и др.), овде није сачуван:

Кѡ снагуе, тај вѡлуе. — Кѡме си дѡо кѡња? — Чѡме си га ѡдарио? — Чѡм ћемо га дочекати? — Поћѡшто чѡпркѡм. — Долази љѡти поћѡко. — Сѡ чѡм мѡслиш у пазѡр? — На чѡму тѡ шѡдѡиш? — Чѡме ћѡш ѡрати? — Нѡко ће му увѡли кѡку поругѡницу. — Ѧ чем гѡвориш? — Стѡо е свѡшто причѡти. — Нѡ може чѡѡк свѡкога пушитѡ у кућу. — Нѡмѡј се поклањѡт свѡкоме. — Кѡста се никоме нѡ јѡвљѡ. — Штѡ е ѡвѡ? — Штѡ гѡј рѡкнѡм, ѡна мене јѡданѡк (рекне, ѡдговори). — Штѡ ѡнѡ шѡѡг да ве пѡтѡм? — Нѡмѡј тражитѡ нѡкога, јѡ ћу ти ѡнѡ покѡсит. — Снѡјѡѡла кѡкѡш јѡе, па се нѡчему нѡдѡ.

³⁸ Д. Вушовић (ДИХ, 55) вели за овај облик: „Има неколико израза у којима се чује и облик *си*, али не у неком значењу повратне заменице, већ више као нека скамењена речца, као врста партикуле, којом се каткад и истиче извесна особина нечега“.

— Кѡ е њн чѡек? — А сад да чуемо шта ви мислите о њвоне. — Немā у њикову владāњу ништа слабо (= непоштено). — Живим без њикадār није њикога. — Сашѡ на ништа. — Можеш ли шта трѡшити од рāнē? — Ђнѡ што е било пѡкѡјнѡга Ђића, сад је њаше. — Тā мā не мѡгог ништа учинет. — Јē ли њ'о шта ѡни лāур? — Јеси ли шта пѡчињѡ да кѡсиш? — Ш чим да заградим с'ј'ено? — Ни'е см'ј'о кāзат њикоме. — Тāј чѡек њаучи га шта да радѡ.

Заменица *иша* појављује се у споју са *га* (једноструким или удвојеним):

Штага њг је! — Штагага е борѡвницā, кѡкавицē! — Пѡглāј штагар је гѡлубѡвā! итд.,

али то више није заменица, већ прилог.

Заменица *иша* са својим композитима остаје каткад без промене и уз предлоге:

Наи'еди'о се зѡдг ништа (и: *ни зѡдг иша*). — Ђсто е без њје њшта. — Бѡшта (= без шта) нē може кѡсач? — Набалаѡ бѡшта (= без шта) се нē море. — Ни за шта е тикнути нē сми'ем. — Ђшта [= од шта] е ѡвѡ? — Зѡдг шта е ѡтишѡ? — Ђтишѡ е без ништа. — Ђкѡ шта сте се свāдѡили? — Кāко ме вāкѡ грѡм ѡби'е ѡ [= од] свашта! — Ни'ко не зна сā шта је била њѡгова смрт. — Ни'ко нē знā сā шта су се пѡсвāђали.

Непромењеност заменице *иша* огледа се и у упитном прилогу *раиша* (< ради шта > радишта > рашта). И иначе, кад неко име постане предлог, не мења се у сложеним предлозима: *крај* — *скрај* (скрај њиве), *вр—увр* (увр куће) итд.

Придевске заменице

236. — Присвојне заменице у овом говору: *мѡј*, *мѡја*, *мѡе*, *ишѡј*, *ишѡја*, *ишѡе*, *њѡѡв*, *њѡгова*, *њѡгово*, *њѡн*, *њѡна*, *њѡно*, *њѡин*, *њѡзина*, *њѡзино*, *њаш*, -а, -е, *вāш*, -а, -е, *њин*, -а, -о, *њикѡв*, *њикова*, *њиково*, *свѡј*, *свѡја* и *свѡја*, *свѡе* и *свѡе*. Нема *овѡгов*, *оногов*, *чигѡв* (има *чѡговић*, *кѡговић*).

Нēј ти тѡ учинѡети бѡж њинѡга знāња. — Да пѡведѡм њинѡга кѡња нā воду. — Ни'есам смљѡла бѡж њина ѡзума. — Заплѡишѡиле ѡвце преко њāши'ѡг вртāчā. — Дāvиш (< да видиш) ѡви кѡвчег мѡј! — Е, мѡга ископāња! — Њѡгова е тākā прѡрода. — Било е, велē, прѡко три ѡлāде нā њѡну грѡбу [= сахрани]. — Јā сам кāпац ѡд свѡга. — Ни'есам тако свѡг јѡднѡг сѡна у мртве ѡчи не пољѡбила! — Њѡнѡм ѡцу ѡсти стрѡц. — Њѡгова е снā од лѡуди [= добрих лѡуди]. — Немā тѡга Мѡлоша у Југѡславѡи. — Вāш мāl је нāјбѡљи на Сѡњāвини. — Тѡ су њине нѡжице. — Обѡци ѡни њѡин зѡбѡн. — Њѡна е лѡвада повр вāлѡвā вѡлики'ē. — Немѡ дѡра њѡгѡв нāvѡљак. — Дѡшло ѡнѡ њикѡво ди'ѡте да му дāмо нѡжице. — Тѡ е свѡ њина мушāвира [мајстѡрија, лѡкавствѡ].

Сажети облици заменица *мој, твој, свој* у ген., дат., ак. и лок. једн. редовни су у ускочком говору:

Нѐнеш бити у туђина, нò ù свòга. — Да ми нй'е јèдно јàгње ù твòме мáлу? — У мòм дòму јòш нй'èдап гòс нй'е òстò без вèчерè. — Андри'а се мèтнуо нà свòга бáба. — Нàјтежè е кад свòј свòме нà жò ùчини, итд.,

али нису искључени³⁹ ни несажети облици:

Тй ако си господàр живòта мòèга, ја сам вàмили'è мòè. — Скòнча'неш у знòју лица свòèга.

237. — Ево како гласе показне заменице у овом говору: *òвй, -à, -ò, шà, шà, шò, òнй, -à, -ò* (ни књижевни облици *овај, твај, онај* нису сад више необични), *овàкй (овàкàв), овàкà, -ò, вàкй (вàкàв), вàкà, -ò, шàкй (шàкàв), шàкà, -ò, онàкй (онàкàв), онàкà, -ò, нàкй (нàкàв), нàкà, -ò, оволикй, -à, -ò, воликй, -à, -ò, оноликй, -à, -ò, ноликй, -à, -ò*:

Онàкòга би бíло сèвàп смàћи с òвогà свй'ета. — Нй'е бíло нàкòга чоéка у сирòвачкòј кметй'и. — Кò снàгуе, тàј вòљуе. — Да йдèш нòвй чàс (< на ови = овог часа). — Онй мйнòт нек се кàже чоéку штà му се спрèмà. — Лй'еп му е òнй òетић. — Нèшто се нàлòти, пà тàчас (< та час) преко вратà. — Оволикè ручèтине нй'èсам вйди'ò ù свòм ви'èку. — Ньèгова е тàкà при'рода. — Дàј ми тà четвèрти штйк. — Нй'е òн тàкй. — Тàкй 'е òн. — Овй двоица дòшли. — Òнеш ли ми дàт òвй кàпòт? — Нйко што е Бàрà нй'е начинй'ò нàкй грòб. — Èво ти òвàј брòпац. — Кàкй 'е òнй вò, вàлà грàда! — Дàј ми тà сàпòн. — Што е òвй штòв чèстит! — Нйгда у òвй брй'ег нй'е бíла вàкà шèница. — Штèта, нàкй мòмак! — Жàлости, нàкй лòуди! — Нàлèгò му тàкй чàс. — Што се òвй òже ùстури'ò? — При'херàј тà плàс свòзу. — Нèмò ùзèт нàку кмèцу грàцкò нò òнò кòјà òе трèнòт. — Ноликй чепèрак кò Јòко нèмà нйко òд нàс. — Што си тàкй дòшò у лицу? — Штà òу са òвò òèцè? — С кйм си, онàкй си. — Грка ти 'е òвà кàва. — Плàтила сам јутрòс за òнàј сйношньй бйцйк. — Чй'е е òнò сй'ено? — Кàка е рђа клèтна пàла на òвà òèдила! — Нèмà нàкè чòечности нàдалèко. — Оволикà му кòбилица скòчй мèђу очи. — Зà те биг òпèкла и дàла òвò рòку. — Опкòли'ò га ноликй пйлеж. — Дàде ноликè пàре за лòлу. — Кò е прàви'ò òвàј рúчак? — Òнй тàван у òнй крàј Сèкйн је. — Ùстанè òнй чàс и дòнесè му вòдè. — Лèгò сам у òнй црвињàк (постельà јàко загађена вашима). — Овàкà е пèка нйна. — Нй'èдан нй'е пòгинуо у òвй рàт. — Онй 'е зàсебан (= недружелòбив). — Грòта е да ти пòпушим тà пòшлèдньй цйнгàр. — Тèшко се нàђè нàкà жèна.

Поред редовних генитивских облика *овога, твога, онога*, често се чују и облици са партикулом *ј*:

Дòшò сам себèтогàј (< себет тогај). — Нè шèнени 'е зòгò тогàј ùзèти. — Ùзми, штà си се смрзò, нèј се отрòвати ò тогàј. — Дàј ми

³⁹ Ј. Вуковић (ГПД, 59): „Присвојне заменице мој, твој, свој немају у овоме говору мојега, твојега, својега — несажете облике“.

tõgāj дувана. — Пòшлє tõgāj нє знām штā е бїло. — Tõgāj јўтра чўли смо за ископаникову смр̄т. — Пòсли је tõgāj нāста смїра. — Не стїди се ò тогāj. — Мїчи се с tõgāj крєвета. — Нємā ли њє од òногāj лўка? — Пòглāj òвогāj јāда. — Òвогāj лєта нāпала не сїлна мўа. — Замарїјаг се окòногāj (< око оногај) сїјєна. — Дāј ми мāло од òвогāj. — Дòђе и брāt òвогāj што е ўбљєн итд.

Друге се партикуле далеко ређе појављују:

Јā и Гāјо смо јєдїнї у òвомєн сєлу кòй не пијємо и нє пушїмо.

Неки пут ове заменице чине саставне делове извесних језичких клишеа, и тада, разуме се, прелазе у сферу индеклинабилности:

òвò сїра, òвò њєцє, òвò лўдї, òвò зємлє; за òвò њєцє, у òвò зємлє, од òвò сїра, међу òвò лўдї итд.

Квантитативне демонстративне заменице доста се често појављују и у деминутивним и у аугментативним видовима:

оволїчкї, шолїчкї, шолїшњи, волїчкї, волїкачкā (јабука), *шолїкачкї* (комат) итд.

Заменице *òвї, шā* и *òнї* садржане су и у прилозима: *шāчас, онїчас, овїчас*. Као што је већ наведено, поред одређених облика показаних заменица *вāкї, шāкї, нāкї* постоје и неодређени облици: *вāкāв, шāкāв, нāкāв*.

238. — Од односних и упитних заменица постоје овде ове: *кòй, кòјā, кòє, чї* (< чи'и), *чї'ā, чї'є, кāкав (кāкї), кāка, кāко, кòлик (кòликї), кòлика, кòлико*:

Кāкав је дòшò у лїцу! — Кāкав си, стāла ти вòда! — Чї си тї, мāли? — Чї'є су òнò òвце? — Пòглє кòлик му е врāt! — Кòй ти је сїн нāјмили? — Кòлика ти је òнā òрница ў Бари? — Чўеш ли кāкав му е рєчник? — Вїш кāка му е кўћа! — Кāко пāшче бї'аше? — Кāке су ви òвце? — Вїдїш кāкав је сєљāчкї жївот! — Кāко е двоє јунāдї кò двā нāлєвка. — Кāка е рїза кўпòвна при òвоме! — Кāкав је òнї бāз! — Прòдаде ли тї кòє јāгње? — Вїђи кòлик је òнї јўрцуп! — Кāка ме вїдїш, тākò ме пїши. — Кāкави'є (< кāкав ви је) галātлук у òвоме кòриту!

Што се тиче контрахованих и неконтрахованих облика, и овде је исти однос као и у посесивних заменица *мој, тївој, свој*, тј. контраховани облици су редовни (Кòга њєш ми вòла дātї?), а неконтраховани нису искључени (Кòгє Зєковића тї бї?).

И овде се количинске заменице појављују у аугментативним и деминутивним формама:

Пòгледāj кòликачкā е òвā борòвница! — Кòликачкї ти је мāг, о тебе òстò шарòвòв трāг! — Колїчкї ти је òвї тòр!

239. — Од неодређених и одричних заменица забележио сам ове: *нєкї, -ā, -ò, нєчї* (нєчїй), *нєчї'ā, нєчї'є, нāкав, нāка, -ò* (нєкакав, нєкакї,

нѣкака, -о), *никой*, *никоја*, *никоѿ*, *ничи* (*ничий*), *ничи'а*, *никакав* (*никакй*), *никака*, *никако*; облике као: *неколик*, *неколика*, *неколики* итд. или нисам чуо или су ретки (Дошле су нѣколике жѣне):

а) А. Чѣ'ѣ су ѿвѿ ѿвце? Б. Нѣчи'ѣ кѧ су вакѣ. — Нѣкакѣ врѣћѣ ѿђе ни'ѣ бѣло. — Нѣкакѣ сѣтѣнци'ѣ нѣма. — На мѣне нѣмѧ нѣкакѣ бѿлести. — Нѣкака вљѣра ни'ѣ бѣла такѧ! — Спѧо ни на какое грање. — Онѿ су нѣкакй лѣуди. — Он је нѣкакав чѣек. — Ни'ѣ одувѧна (= од дувана) нѣкаке нѧранѣ. — Нѣ знѧму (= знам му) нѣкака кѿнта. — Тѿ е нѣкакй чѣек.

б) Нѣ знѧм нѣкй нѿжѣи' кѣј се дй'ѿ. — Бй'ѿ јѣтрѿс ѿђе нѧкав чѣек. — Дѿшла ѣс Пивѣ нѧка жѣна па причѧ чѣда. — Имѧг нѧкѿ мало бравѧ. — Сркѿ сам нѧко мли'ѣко. — Ѿстѿ нѧкав стѧрй ѿбичѧј. — Бѣла е ту нѣкѧ хѧса. — Имѧм нѧке двй'ѣ кѣнцуље. — Зѧкопѿ ми се нѣкй хѧвѿ ѣ дрѿб. — Кѣд си нѧкав сапѣн дй'ѿ? — Тѧвѿ нѣкй пѣнуо па ни свѿ сй'ѣно рѧзни'ѿ. — Тѿ е нѣкакав румѣштавац. — Имѧмо трѿја грабѣуљѧ, нѧки'ѣ ломѣтинѧ. Дѿпала му се нѧка хѣвѿјка. — Нѣ дѿ му нѧку кѣйгу, па се пѿбили. — Тѿсо нѣшто мѧло пѿпрй'чѧј нѣкаку лѧжу. — Нѧшла ѣглу у нѧкѿј пѣњи.

240. — Најзад, ево облика и општих или одређених заменица: *свѧкй*, *-а*, *-ѿ*, *свѧчй*, *свѧчи'а*, *свѧчи'ѣ*, *ѣкой*, *ѣкоја*, *ѣкоѿ*, *ѣчи* (*ѣчий*), *ѣчи'а*, *ѣчи'ѣ*, *ѣкакав*, *ѣкака*, *-о*, *хѣкой*, *хѣкоја*, *хѣкоѿ*, *ѣѿхѣкой*, *ѣѿхѣчий*, *кѿи му дрѧго*, *чй му дрѧго*, *мѧ кѿи*, *мѧ чй*, *вѧс*, *вѧсй*, *свѧ*, *свѿ*, *свѣ*, *вѧсколик* итд.:

Ни'ѣ га зѧбуна у вѧс свй'ѣт. — Јѧгње е бѣло свѿ у слѣзу. — Нѧграцкѿ се свѣга, па сѧд му е лѧко. — Слѧзйли ѿна свѧкѿга четвѣрка? — Бй'ѿ е ѿђе свѣ јѣтро. — Ѿтишѿ е вѧс у комѧте. — Шѣдй по вѧз дѣгй дѧн. — Пѿкиснуо е вѧс. — Вѧсам (= вас сам) бѧтѧл. — Вѧси (= вас си) ѿд летрикѣ. — Такй хѣ ѿстѧти вѧсй вй'ѣк. — Пѿкупйм вѧс ѿни сйр. — Ѿће на нѧс сѣлѧке свѧкй бѣлѧј. — Ўрвѿ е свѿ имѧње. — Свѣ љето е кѿси'ѿ пѿ Стѧрцу. — Дй'гло се свѿ сѣло да му пѿмогнѣ. — Полѿми'ѿ ни вљѣтар свѿ жйто. — Крѣни ми вѧс тѧ шѣѣер у кѧву. — Ўби'ѿ се вѧсколик. — Вѧс је ѿ шерѿвѧ. — Ни'ѣсам свѣга ми нѧ би'ѣли свй'ѣт. — Бй'ѿ сам вѧкман за свѧки пѿсѿ. — Нѣ биг тѿ учй'ѣла за вѧс свй'ѣт.

У основи облика зам. *вас* налази се вокал *е* (*свѣга*, *свѣму* итд.), али се понекад употребљѧва и вокал *о* (*свѿга*, *свѿме* итд.): Свѿга га е ѣшибѿ. — Свѿме сѣлу нѧрѣђѣно е да ѣзѧђе на кѣлук.

Поред *свѣга* познат је овом говору и облик *свѣгѧј* (и *свѣгѧ*): Имѧмо *свѣгѧј*.

241. — О облицима као *ѣй'ѣг*, *ѣйг*, *ѿвѿг* — *ѿвогѧ*, *ѿви'ѣ* — *ѿви'ѣг* и сл. в. у глави „Још неке напомене о облицима придевских речи”.

П Р И Д Е В И

242. — Поред две редовне парадигматске врсте придевских облика, неодређене (именичке) и одређене, у овом говору постоји и трећа, при-

девски парадигматски међутип, тј. врста облика која, с једне стране, има својства неодређене придевске промене, а с друге — одређене.⁴⁰

млад	(млад)	млади
млада	младог(а)	младог(а)
младу	младом(е)	младом(е)
млад, млада	(млад) младог(а)	младог(а), млади
млад	(млад)	млади
млади ¹ ем	млади ¹ ем	млади ¹ ем
младу	младом(е)	младом(е)

Као што се види, показани међутип има акценат неодређене придевске парадигме, а облик — одређене. Вук је ову међутипску врсту облика сврстао међу облике неодређене промене. И то јесу неодређени придевски облици, тј. неодређени придеви. Између реченица: *Медини му млада сивена* и *Медини му младог(а) сивена* нема никакве разлике у значењу. Према томе, одређена придевска форма ових неодређених придева није у стању да промени њихову семантичну категорију. Без обзира на то како би неко могао изговорити придеве у реченици *Дрш се младога и јакога*, са дугосилазним (одређени придев) или дугоузлазним (неодређени придев), изговор *Дрш се младог(а) и јакога*, тј. са акцентом неодређене парадигме, несумњив је, недвосмислен за ускочки говор, поред изговора: *Дрш се млада и јака* и *Дрш се младог(а) и јакога*. Форме *јакога* и *младог(а)* су, као што сам већ рекао, неодређени придеви и поред своје одређене форме. Не би се могла наћи ефикасна семантична диференција ни међу *Дрш се младог(а) и јакога* и *Дрш се младог(а) и јакога*, и зато ја и мислим да се, и поред свих наших напора да нађемо јасну или иоле јаснију значењску разлику између одређених и неодређених придевских облика, та разлика често своди на акценатско-квантитативна колебања. И у онако помућену неодређено-одређену придевску ситуацију нашег савременог језика овај међутип уноси још више помућености, управо он представља један од чинилаца који дејствују у правцу брисања разлика између ове две придевске категорије.

Ипак се мора рећи да основне формално-значењске и функционалне разлике између неодређених и одређених придева у књижевном језику постоје и у ускочком говору: *Јели смо младог(а) сира и љба* (= сир који је млад) и *Јели смо младог(а) сира и љба* (= одређена врста сира).

Маретић⁴¹ вели: *Ovakovi gen. i dat. lok. jedn. mogu imati samo pridjevi, kojima je akcent drukčiji u određenom obliku; zato na pr. od ml̃o može neodređeni gen. i dat. i lok. jedn. muškoga i srednjeg rada glasiti samo ml̃a — ml̃u; tako isto od bogat samo bogata — bogatu i t. d., oblici ml̃oga — ml̃og, ml̃ome (ml̃omu) — ml̃om, bogatoga — bogatog, bogatome (bogatotmi) — bogatotm služe samo kao određeni. Ова констатација не одговара увек, не чак ни кад је у питању формална стра-*

⁴⁰ Вук у својој Српској граматици (Граматички и полемички списи, књ. 2, св. I, Београд, 1894, 48) наводи овај међутип: ген. једн. *жyшa-жyш̃ог(а)* — *жyш̃ог(а)*. В. и мој чланак „О једном типу придевске парадигме“, „Књижевност и језик“, бр. 3—4, Београд, 1957).

⁴¹ ГС, 195.

на питања (исп. *млѡд* и *млѡдѣ*, где је акценат исти), а камоли кад је у питању семантичка страна. Ако у једном говору постоји семантичка разлика између облика *млѡдѡга* и *млѡдѡга*, логички се не може претпоставити да не постоји семантичка разлика међу разним ситуацијама употребе облика *млѡга* у смислу одређености и неодређености без обзира на то што постоји посебни облик за неодређене ситуације (*млѡ*). Ово је тачка на којој би се ништиле и обличке разлике међу неодређеним и одређеним придевима.

243. — Присвојни придеви изведени од двосложних именица м.р. чији је први слог под дугоузлазним акцентом имају наставак *ов* без обзира на то да ли се основа завршава на тврд, стврдли или мек сугласник: *Мѣшѡв*, *Дѡшѡв*, *Мѣшѡв*, *Рѡшѡв*, *Јѡшѡв*, *Јѡшѡв*, *Ђурѡв*, *Ђѣрѡв*, *Гѡшѡв*, *Џурѡв*, *Мѣшѡв* итд. Само се *Гѡшѡв* каткад изговара и *Гѡшѡв*, па и *Гѡшѡвић* понекад *Гѡшевић*. Међутим, придеви изведени од именица *Мѣлош* и сл. имају само наставак *ев*: *Мѣлошев*, *Ђрошев*, *Јагдишев*, *Мѣрѡшев*, *мѣшев*, *Рѡдѡшев* итд.

О формама као *Вѣлѡв*, *Јакѡвѡв*, *Јакѡвѡв* и сл. в. у т. 209.

Придеви типа *Вѣлѡмѣрѡв* обични су, али нису искључени ни облици *Вѣлѡмѣрѡв* и сл.

Већ је речено да се придеви типа *Ђурѡв* (Ђурове каменице) не појављују овде у облику *Ђурин*; придеви ове форме појављују се само од одговарајућих именица ж.р. (*Сѡвѣн* од *Сѡва*) или м.р. на *а* (*Сѡвѣн* од *Сѡва*); од *Сѡво* је, разуме се, *Сѡвѡв*.

Двојаку форму имају придеви од именица као *буква*, *смрека* и сл.: *бѣков*, *смрѣков*, *јѡсиков*, *ђѣшѣлинов* итд. и *бѣкѡвн*, *смрѣкѡвн*, *јѡсѣкѡвн*, *ђѣшѣлинѡвн* и сл. Ако придеви *бѣков* и сл. не значе од чега је нешто (*бѣков качѡмѡш*, тј. качамаш од буковине), већ имају присвојно значење, онда се држи дужина на суфиксу ов: *бѣковѡв ѡв*. У одређ. виду имамо: *бѣковѡв* и сл.

Може се рећи да придеви на *љив* сасвим преовлађују: *свѡдѣљив*, *гѡшљив*, *ѡнѡшљив*, *довѣљив*, *гѡдљив*, *ѡѡшрѡгљив*, *ѡѡшрѡдљив*, *бѡшљив* (Како е батљив у жени), *лѡжљив*, *сѣшрѡшљив*, *снѡшљив*, *дошѣшљив*, *ѣрѡшљив* итд., али ни наставак *ив* није потпуно искључен: *лѡжѣив*, *сѣшрѡшѣив*, што се види и из прилога: *Причѣвѡјте*, *шрѡшѣиво е*, и сл.

Место компаративног наставка *ѡји* у књиж. језику овде у ном. једн. м.р. постоји, услед редукције гласа *ј* и контракције два вокала *и*, само наставак *ѣ*:

Јѣднѡг дѡна дѡје нѡшѡј кѣши јѣдан пѡстарѣ чѡек. — Стѡрѣ је ѡн од мѣне. — Мѣлѣ ми је од ѡчи у глави. — Мѣлѣ ми је Гѡјо о тебе. — Тѡ ми је бѣѡ нѡмѣлѣ дѡн ѡ години. — Јѡван је врѣднѣ [снажнији] од Нѣколѣ. — Пѣтар је старѣ од Пѡвѡ. — Вѡлѣ сам да нѣ идѣм. — Мѣлѣ ми је нѡ сѣн. — Тѡ е нѡздравѣ пѡсѡ. — Згѡднѣ је од свѡкѣ ѣвѡјкѣ. — Сѣлѣнѣ је од Крѡлѣвиѡа Мѡрка. — Дѡчек је бѣѡ нѣје мѡго бѣти сѣлѣнѣ. — Нѣко несрѣтнѣ од мѣне нѣје. — Нѣје нѣшта ушѡвнѣ од шарѡва.

— Нйшта лăкшѣ нѠ надриѣти гѠвече зйцѠм. — Свй'ѣг љу ве пѠбити. — МѠгу штѣтовăти пѣт илăдă дйнарă. — МѠрăм га дрѣвлѣти. — Нй'ѣ се смй'Ѡ жѣнити. — Не мѠгу му ѱватити кѠнат. — Нѣѣ се ѱватити трăва. — Нѣѣ кѠсити шѣницу. — Свѣ ѣ Ѡвѣ прлйне Ѡстати, сăмо нăс нѣѣ бйти. — Ѡѣш ли тй ѠвѠ начйѣети? — ВѠлă ти шѣѣети, вѠлă ти спăвати. — Нѣѣмо блѣжкати. — БѠдѠ се е ѣ га крăлѣ укѠрити. — КѠ ѣ напѠбити гѠведа? — Нѣѣу га нѠсити нă тă свй'ѣт! — Безгрѣшни'ѣ е рăдити у нѣѣљу нѠ шѣѣети у сѱботу. — ТрѣбѠ сам пѣт йгрăти. — Нѣ мож га бѣтйти [= достйћи, надмашити].

Б. Крњи (супински) облик:

Нйѣ га ни чѣт ни вйѣт. — Вăлă ли ѠвѠ у шѣѣер увăлит? — Нй'ѣ-сйг [= нијеси их] трѣбѠ Ѡстăлăт. — Ѡѣш ли ми начйѣет мало спѠменйка Ѡцу? — КѠ нѣ слшă стăри'ѣга, злй'ѣм ѣ пѣтем Ѡбрнѣт. — Из ала се вйѣт нѣ може. — НѣмѠ ме штйпат. — Ѡѣш ли ми дăт Ѡвй кăпѣт. — Ѡѣш ли ми ѠкѠпат кѣнши'ѣр? — Ѡвă кйша нѣ дă љѣдима рăдит. — Нѣ мош му ѱватйт кѠнат. — МѠре се укѠсит ѱ ѣѠј триѣс товăрă. — НѣмѠј трăжит нйкога, јă љу ти покѠсит. — Нăдăм се да ѣ сăд по ми'ѣни бйти љѣпѠте [= лепа времена]. — МѠш ли сăд напйсат јѣдно пйсмо? — Ако се шѣѣнѣ плăѣат, плăтиѣш. — Ѡн тѠ нѣ сми'ѣ учйѣет. — Не мѠгу йшчекăт док ДѣјѠ дѠѣ. — Тѣшко е пѠбашка жйвљет. — Када се унăчинй, Ѡндă се мѠже Ѡѣ жйвљет. — МѠгѠ е кѣѣу држат рăт. — Свѣ ѣ тѠ вѠјска дйгнѣт.

Ти исти односи огледају се и у глагола на *ћи*:

а) Јă љу му рѣни. — Йзйћи ѣ ѱ планину. — Шѣтра ѣмо йћи. — Свѣ ѣ тѠ пѠ злу пѠћи. — Ако не ѱсплăстйм, Ѡдмă љу дѠћи. — Ѡѣш ли притăи вăтру? — Нѣ сми'ѣмо зăмрйи Ѡѣ. — НѣмѠ йћи на Ѡвѣ стѣдѣн. — Ѡѣш ли ми намăћи кѠсу? — Пă ѣш вйѣт кăко ѣш прѠћи.

б) Ймалѣ црћ нă муке. — РачѣнѠ сам да ѣш йзйј. — Ăј сăд па ѣш дѠћ пѠсли'ѣ. — Нѣѣ Нăта йзйћ? — Не мѠгу га нăј. — Нѣ знăм Ѡѣ ли штѠ мѠј учйѣети. — Ако е зă смрти, ни љѣкăри му нѣѣ нѠмој. — Ѡѣш ли йћ. — Свă ѣ ѣѣла йзйћ нă виѣела.

Као што се види, и количински је однос пуних и крњих облика приближно исти. Као што је већ речено, није могуће рећи ишта прецизније о томе кад се употребљавају инфинитивни, а кад супински облици инфинитива. И једна и друга форма може стајати на крају реченице (Ѡвѣ љу мăс изрѣчити. — Нѣѣш мѠћи прѣј), у средини реченице (Нѣѣмо мѠћ зăзймити нйшта) или на почетку реченице (ПрѠдат Ѡѣ сй'ѣно па ѱзѣт дѠѣ. — Сăчекăти Ѡстăле на Мăриѣа глăвици. — ПѠј у СирѠвац и дѠни'ѣти кйло-двă рйбѣ). Ако се нађу два инфинитива један до другѠга на било којим местима у реченици, опет није могуће утврдити која се форма где употребљава, пошто су и у тим приликама могућа сва три случаја: или само дужи облици (Јă љу йћи, а тй ѣш јăти. — МѠре

жѣѣтан (Ўстај, ни'еси жѣѣтан), *сидон*, *шрѣнбос* (< трумбос), *ѣѣшнѣи*, *сандругѣ* (< самдруги) и сл.

У придеву б'љл глас *л*, после губљења полугласа, није прешао у *о* и вокал *ѣ* није дао *и*, већ рефлекс *ѣје*, дакле: *би'ел*, а не *био*, што се налази у неким нашим (староцрногорским) говорима. Тако се у Ускоцима може рећи само овако: Скѣрѣп би'ел кѣ карта.

Поред облика *кѣѣи* чује се и *кѣѣји*; *кѣѣји* не постоји.

Компаратив од *дѣг* и *дугачак* гласи *дѣљѣ* и *дѣжѣ*:

Онѣ виле су дѣљѣ за вра. — Треба ми дѣжѣ кѣѣште, од *далек* — *дѣљѣ* и *дѣљѣ*:

Овѣда е дѣљѣ пѣт. — Провали'а е даља од Шумарѣца, а од *слаб* — *грѣи* и *гѣри*, поред *слабѣ*:

Нећеш бити грѣи од ѣца. — Гѣра е мѣја лѣвада од твѣѣ.

Примери придева који се појављује само у одређеном облику: *ѣѣгли*, *јѣѣнѣи*, *мѣљѣ*, *мѣѣи* итд. Придеви као: *ѣѣшлѣднѣи* — *нѣѣшлѣднѣи*, *кѣѣднѣи* — *нѣѣкѣднѣи*, *ѣѣшнѣи* — *нѣѣшнѣи* и сл. имају, као што се види, само позитив и суперлатив, а компаратива нема. Придев *нѣѣшнѣи* остао је усамљен у својој суперлативској форми, чак и без позитивске форме, за коју претпостављам да је поодавно ишчезла у овом говору, а може бити да је Ускоци и нису донели у свој нови завичај ускачући овамо са разних околних терена.

244. — Што се тиче поименичених придева, управо именица посталих од придева, деklinација им се рачва у два огранка. Све овакве именице са кратким завршним самогласником деklinационо су потпуно прешле у именице. Овамо су пре свега пришле именице као *Кѣрново*, *Лѣново*, *Змѣјево* итд. (*Лѣново* — *Лѣнова* — *Лѣнову* итд.). Овако се, даље, мењају и све именице на *ско*, *ѣко* и сл. само ако им је последнѣи вокал кратак: *Мѣљнско*, *Пѣдмѣљнско*, *Гѣрѣнско* итд. (*Мѣљнско* — *Мѣљнска* — *Мѣљнску* — *Мѣљнско* — *Мѣљнско* — *Мѣљнскѣм* — *Мѣљнску*: Вѣчѣ се мѣгле Мѣљнском. — Алексѣи живѣ нѣ Мѣљнску. — Нѣѣ слазила с Мѣљнска итд.)⁴²

Све пак именице придевског порекла са дугим завршним вокалом деklinационо су остале међу придевима: *Бѣѣрскѣ*, *Врѣнѣѣскѣ*, *Бѣѣчкѣ*, *Бѣѣелѣ*, *Мѣѣкрѣ*, *Мѣљѣ*, *Дрѣѣгѣ*, *мѣѣдѣ*, *Брѣѣкѣ*, *жѣѣвѣ*, *вѣѣселѣ*, *вѣѣселѣ* итд. (*Бѣѣелѣ* — *Бѣѣелѣ*, из *Бѣѣелѣ* — *Бѣѣелѣј* — *Бѣѣелѣѣ* — *Бѣѣелѣѣ* — *Бѣѣелѣѣм* — *Бѣѣелѣј*, ѣ *Бѣѣелѣј*. — Њно му овѣца у Брѣѣкѣј. — Дѣѣшла нѣѣка жѣѣна с Мѣѣкрѣѣ. — Дѣѣбѣѣо сам ѣд мѣѣдѣѣ. — Дѣѣрово мѣѣдѣј вѣѣла. — Њмѣш ли штѣ жѣѣвѣѣга. — Нѣѣѣ свѣ ни ѣ жѣѣвѣѣме. — Вѣѣѣѣѣме се нѣѣ веселѣј. — Јѣѣш се ни'ѣсу врѣѣтили с вѣѣселѣѣ итд.). Тако је и у властитим именима типа *Мѣљѣ*, *Дрѣѣгѣ*, која се у овом говору почињу јављати тек одскора: *Мѣљѣ* — *Мѣљѣ* — *Мѣљѣј* итд.

⁴² Ускочки се говор у овоме разликује од пивских говора, у којима, поред облика именичке промене: *Малинска*, *Горанска*, *Дубровска* итд., постоје и облици придевске промене: *Горанског*, *Малинског* итд. (в. Јов. Вуковић: ГПД, 63). В. и чланак Славка Вукомановића „Die Bedeutung der Endung des Nominativs Singularis für die heutige Declination der Serbokroatischen Substantive adjektivischer Herkunft“ („Zeitschrift für Slavistik“, Band XI, Berlin, 26—37).

245. — О облицима као *ддбри'ег*, *ддбри'е*, *ддбри'г*, *ддбр'ог*, *ддбр'ога* и сл. в. у глави „Још неке напомене о облицима придевских речи“.

БРОЈЕВИ

246. — Неки бројеви у ускочком говору облички се знатно разликују од одговарајућих бројева у књижевном језику; услед разних гласовних процеса ускочке су форме знатно упрошћеније од књижевних и сведене су на минималну меру. Тако се бројеви *йеи*, *шесї*, *двевї* и *десї* често чују и у овим облицима: *йе*, *шє*, *шєс*, *двєв*, *дєсє*. Бројеви од 11—19 гласе: *једанєс*, *дванєс*, *йїринєс*, *чєйїрнєс* итд. Десетични бројеви изгледају овако: *двадєс*, *дваєс* (постоји и књижевни облик *двадєсїи*), *йїридєс*, *йїриєс* (и књ. *йїридєсїи*), *чєйїрєс*, *чєйїрєрес*, *чєйїрдєс*, *чєйїрдєсє* (и књ. *чєйїрдєсєїи*), *йедєсїи* и *йедєсє*, *шєсїи* и *шєсє*, *сєдандєсїи* и *сєдандєсє*, *осандєсїи* и *осандєсє*, *дєведєсїи* и *дєведєсє*. *Сїиџ* (*сїиџ*) и *сїиџїина* су као у књ. језику. Наредне стотине гласе: *двљєсїа* (*двї'є сїиџїине*, *двї'є сїиџїине*), *двљєсїи* (*дв'љст'ђ*), *йїрсїа*, *чєйїрїсїа*, *йєсїи*, *йєсїиџїин*, *йєсїиџїиня* и *йєи* (*йє сїиџїиня*, *шєсїи*, *шєсїиџїин*, *шєсїиџїина* и *шєс* (*шє*) *сїиџїиня* итд; затим *й'љада* (*к'љада*) и *мєлєн* (и *милї'бн*).

Последњи број неког сложеног броја изговара се без везника *и*: *двадєс йїри* и са везником *и*: *двадєсїи й йїри*, при чему тај везник увек има на себи акценат, сем кад је наредни број под узлазним акцентом: *педєсєт й пєт*, али: *педєсєт* и *чєтири*, *йедєсїи* и *један*, *трїста* и *трїдєс*. То вреди и за редне бројеве: *дваєс* другї и *дваєс й другї*.⁴³

Поред *два*, *двї'є*, *двє* постоји и *џба*, *џбљє*, *џбє* и *џбадвя*, *џбадвї'є* и *џбадвє*.

Од основних бројева мења се само *један*, *-дна*, *-дно*, као у књ. јез.: *једнџ(а)*, *једнџм(е)* итд., и *једнџга*, *једнџме*, и бројне именице: *сїиџїина*, *й'љада*, *мєлєн*. Од осталих падежних облика забележио сам само ове: *двљєма* и према овоме *обљєма*.

Уз предлоге стоји номинативни облик: у три вртаче; другим речима, семантичну деклинабилност бројних синтагми регулишу предлози.

Акузативни облици *сїиџїину* и *й'љаду* употребљавају се и као номинатив.

Збирне бројне именице су: *двџица*, *йїрџица*, *дванєсїиџица* итд. за мушкарце. За означавање предмета „женског“ рода имамо: *једїицица*, *двїицица* и *двџјка*, *йїрїицица* и *йїрџјка* итд. Постоји и суфикс *џрка*: *йєїицица* и *йєїџјрка*, *џсџјрка*, *дєсїиџјрка* итд.

Редни и збирни бројеви чувају, разуме се, гласовне процесе основних бројева: *једанєсїи*, *једанєсїџџоро*, *дваєсїи*, *дваєсїџџоро* итд.

Редни се бројеви мењају редовно, тј. као одређени придеви. Промена збирних бројева сасвим је закржљала.

Од бројних придева типа *двоји*, *двоје*, *двоја* итд. овде постоји за све родове форма с.р.: *двџја*, *йїрџја* итд.; понекад само појави се и ж.р.

⁴³ Као што се види, материјал овог говора супротставља се мишљењу Т. Марећића, који, на основу Вукова материјала, тврди да се везник *и*, који се употребљава и не употребљава у основним бројевима, не употребљава у одговарајућим редним бројевима. И Ј. Вуковић (ГПД, 66) вели да редни бројеви немају овог везника.

Тај обимни материјал није јединствен у ускочком говору. Насупрот Ј. Вуковићу, који вели да се у шивско-дробњачким говорима у инстр. синг., дат., инстр. и лок. мн. чује *мојџем, нашиџем, њијовиџем, млађиџем, домаћиџем* итд., а мисли да се неће чути *мојим, њвојим* и сл.,⁴⁴ у ускочком говору, особито у последње време, могу се чути и краћи облици: *џиџ, доџ, моџ, доброџ* итд. Са овом краћом категоријом заменичко-придевских облика једнаки су углавном, из контракционих разлога, одговарајући компаративни и суперлативни облици: *богаџиџ* (< богатијим), *богаџиџ* (< богатијиг); ове контракције нема у књижевном језику.

А. Дужи облици:

1. заменички:

Нећеш стџи ни у коџ вриџеме с џниџем бенгараџем. — Заплџишле џвце преко нашиџег вџтача. — Шчепо ме џниџем меџеџиџем ручџетинама, шта би ти с тиџем твоџиџем трџчицама! — Свиџег џу ве пита-ти. — За џниџем чоџком је. — Овиџем џу га џдарџти. — Оли од џниџег грџбаниџа? — Тиџем се џн не бавџи. — Меџо сан се по џвиџем вџрдесниџима циџела живџта. — Он гџворџи праџвиџем нашиџем маџтерњиџем језиком. — Овиџем топлџим џве јаџо-кџсти. — У млаџдо дџба моџго сан ви га свиџема прескџчити и прџбачџти.

2. придевски:

Кџсмача е шуџа с веџликиџем бџквџама. — Ниџе јој маџне да е за сиџном Тиџовиџем. — У полоџвину лџваџа струџшкиџег. — Ёде прџда џга прџџекиџем пуџтем. — Ниџе џг праџво ни помаџат кад су поџшли џавџљиџем пуџтем.

3. бројевски: Она је јџдниџема маџка, а друџгиџема маџџиџа.

Б. Краћи облици:

а) заменички: Смаџуџала се траџа по џвим бџреџинама. — Овиџ данџ доџи џе. — Она се изгџбила џз виџа џџеговиџ џчи. — Нема виџше џниџ доџкаџа. — Креџуџо е из џниџ стџпа. — Реџе џниџа кџџи су га саџветџвали. — Понџсите доџље тиџ бџца. — То е биџло џстиџ данџа.

б) придевски: Ёмаџ пеџшес јаџловиџ. — Од јаџловиџ краџва неџа ваџде. — Заџвџесе граџа поџше Трџштеноџим бџдом. — Маџке поџгинџуџиџ бџраџа моџгу доџбит раџтну спџмениџу. — Отиџшли паџиџим пуџтем. — Дџве стаџриџ саџвило да скџнча краџ сантраџа (друге приме-ре в. у т. 80).

На основу наведеног материјала могло би се закључити да су се краћи облици у ускочком говору не само закоренили већ и доста развили. Такав закључак не би био на свом месту просто због тога што то не одговара стварности ускочког говора (на погрешан закључак могло би навести то што сам овде готово све краће облике које сам имао у материјалу, а дуже нисам). Као што сам већ рекао, дужи су облици ре-

⁴⁴ ГПД, 59.

довни, а краћих је далеко мање и они се јављају с времена на време, додуше све чешће и све непосредније, несвесније, што значи да су заиста почели освајати терен у овом говору.

Поставља се питање откуд краћи облици у ускочком говору, како су се почели јављати у њему кад се зна да није било баш тако далеко време када су дужи облици у овом говору били тако рећи једини, апсолутни. Пре свега, овде је искључен физиолошко-фонетски процес прелаза *љ* у *и*, а исто тако је, као што је већ напомињано у овом раду, искључен и било какав икавски утицај на овај говор. Из онога што сам мало пре рекао види се да ја за овај говор искључујем и било какве остатке меких основа или облика типа новњихъ и сл. Не може се помишљати ни на неку асимилацију групе *ије* односно *ие*, пошто би онда до ње дошло и у другим сличним случајевима, као *цвиџи*, *звезда* итд., што није случај. Разлоге овој појави треба тражити на другој страни. Има, како ја налазим, више чинилаца који су могли довести до ове појаве. Прво, облици као *њиџ* и *иџ*, свакодневни у овом говору, могли су утицати да се форме као *џиџ'џг*, *џвиџ'џ* и сл. почну изговарати са *и* место *и'џ*. Ако је ово тачно, онда су и облици *џиџг*, *џвиџг* и сл., поред облика *њиџ* и *иџ*, будући да су се и сами могли све чешће употребљавати, могли утицати да секвенца *и'џ* пређе у *и* и у другим позицијама.

Друго, компаративно-суперлативни облици типа *слабџг* и *слабџм*, постали контракцијом од облика *слабиџих* (>слабиџг>*слабџг*), *слабиџим*, могли су такође пружити свој удео у стварању изговора *џџбриџг*, *џџбриџм* и сл. поред изговора *џџбриџ'џг* и *џџбриџ'џм*.

Треће, свакако не треба сметнути с ума ни утицај књижевног језика (школа, књиге, новине, радио, школовани људи из Ускока итд.) који је у ове крајеве притицао и притиче углавном са истока, тј. из области где је књижевна норма *их* и *им* место *иџех* и *иџем*.

Четврто, у Ускоцима је одувек била јака традиција разноврсних народних песничких творевина, особито епске поезије. Краћи облици у њима, нпр. у овим стиховима:

Бџже мџлџ, на свем тебе квџла,
џџбриџ коџџа, јџџ бџлџџг јунаџџ,
Бџџ иџ бџлџџг у свиџџџу нема

и безбројним другим, који су тако рећи свакодневно изговарани, могли су такође са своје стране утицати на померање изговора *ије* у правцу *и*.

Али ће најпре бити истина да су сви ти и сл. фактори или бар неки од њих дејствовали заједно. У сваком случају, овај је процес у последње време интензивираан услед све тешњег додира овог говора са књижевним језиком. Полако, али сигурно краћи облици лежу у језичко осећање ускочког човека, и може се рећи да ће они, ако се наставе овакви услови развитка, све више узимати маха, а једног дана и сасвим преовладати.

249. — Као што је већ напомињано, у ускочком говору постоје у ген. мн. придевских речи две врсте облика, једни с завршетком *џ*, а други без тога гласа: *џџбриџ'џг* и *џџбриџ'џ*. Немогуће је прецизно рећи који су облици фреквентнији. Да је то тако, може се видети из примера једних и других облика:

а) са гласом *г* на крају:

Зрна су лећела преко на̀ши¹ег гла̀ва̄. — Поднаем свѝ¹ег тѝ¹ег. — Ђли од њни¹ег грѣбанѝца̄? — Држи се тѝ¹ег љу̀дӣ. — Ја̀ ни¹ѣсам чу̀ла та̀ки¹ег и́менā. — И́ма̄м њви¹ег дѣсѣт но̀ка̀та̄, па се нѐ да̀м. — Нѐће ви́шѣ прѣ̀ни преко на̀ши¹ег в́ра̀та̄. — Ђво и́ма̄ њви¹ег прѝганѝца̄, па јѣдите. — Ђнѡ е кљу̀се тѝ¹ег што и́дѹ по њви¹ем в́ровима. — Чу̀вај се њни¹ег љу̀дӣ. — Нѐсретни¹ѣ ви́шѣ нѡ срѣ̀тни¹ег.

б) без гласа *г* на крају:

Про̀ђи се тѝ¹ѣ ља̀во̀ла̄. — Да ви ѣ прѡ̀сто тѝ¹ѣ трѝс кѝла̀ шѣнѝцѣ. — Нѐ треба се стѝ́ђети тѝ¹ѣ стāри¹ѣ ѡ̀бичāја̄. — Бѝло е та̀мо ѝ на̀ши¹ѣ љу̀дӣ. — На̀далѣко нѐма ѡ̀ва̀ки¹ѣ љу̀дӣ. — По̀граби ма̀ло о̀ко̀ ти¹ѣ пла̀сто̀ва̄. — Нѐки¹ѣ пу̀та̄ до̀ђѣ ми са̀ма биг сѐбе кѝдисāла на жѝвот. — Но̀жић је тѹ до̀ ка̀ца на̀ши¹ѣ. — О̀ко̀ ти¹ѣ по̀ја̀та̄ и́ма̄ до̀ста тра̀вѣ. — Нѐка тѝ¹ѣ тра̀ња̄. — И́ма̄ и́г та̀ки¹ѣ. — И́ма̄ бу̀љук њни¹ѣ ци́либа̀на̄ (по̀драсле деце). — На̀шо̀ ме ја̀д од њви¹ѣ в́унду̀ља̄.

Овде сам забележио нешто више примера са облицима без гласа *г*. Међутим, у овом тренутку развитка ускочког говора није, мислим, могуће ништа одређеније рећи у погледу даље судбине једних и других облика, управо због тога што се сад не виде никаква ограничења једних ни фаворизујући моменти развитка других облика, пошто се данас потпуно слободно употребљавају, чак ће и појединац у истом тренутку употребити и један и други облик, исп. пр. Нѐсретни¹ѣ ви́шѣ нѡ срѣ̀тни¹ѣг. Ако се узме да је облик са *г* постојанији, сигурнији у семантичном смислу од облика без *г*, онда би било природније да горња реченица гласи: Нѐсретни¹ѣг ви́шѣ нѡ срѣ̀тни¹ѣ. Међутим, глас *г* је толико постао безвредан у тој позицији да је не само стекао природу правог покретног сугласника већ да је постало сасвим ирелевантно где ће бити и да ли ће уопште бити употребљен.

Треба овде додати да се краћи облици не појављују без гласа *г*, дакле: *дѡбриг*, *и́иг*, *ѡ̀виг* итд., а не: *дѡбри* и сл. Ово, разуме се, не важи за случајеве какви су *ѡ̀ви гѡ̀ди́на̄* (поред *ѡ̀виг гѡ̀ди́на̄*), где глас *г* нема карактер покретног консонанта, већ се само понекад губи услед додира са истим или сродним сугласником, исп. Ја̀ саму (= сам му) дѡ̀.

250. — Познато је да су покретни вокали масовна појава нашег језика, особито у материјалу придевских речи: *дѡброг(а)*, *дѡбром(е)*, *својем(у)* итд. Ускочки говор се у овоме не разликује од других наших народних говора, нити од књижевног језика. Оно о чему би ваљало овде рећи коју реч јесте однос између облика без покретног вокала и оних са њим. А у томе се пре свега ваља држати самог материјала (в. и т. 41):

А. Покретни вокал *а*:

1. облици без њега:

а) заменички:

Вдлі биг онѡг коња нѡ чоѡка на њѡму. — Ни'ѡсам тако свѡг јѡднѡг сина у мртвѡ ѡчи не пољубила. — Нѡмѡ, ймена ти бѡжѡг! — Лѡко е бйти крѡбар међу свѡйм људима; бйдни тѡ сѡм. — Сўшѡди га по-сѡвјѡгују да пѡзовѡ онѡг сиромѡшка. — Ѳвѡг чўда нѡмѡ нйђе. — Дѡј ми мѡло ѡ тѡг вѡна. — Лѡмй се по ѡни'ѡем грѡдама. — Нѡма бѡљѡг ѡд мѡг псѡ. — Прй'ѡе се глѡдѡ кѡ е кѡкѡг срѡца нѡ кѡкѡ е пѡмѡти. — Ймала сам ўмри'ѡети ѡд онѡг сѡмѡг смй'ѡѡга. — Пѡсли'ѡ нѡкѡг врѡмена јѡви се ѡни слўга. — Нѡ дйрај онѡг лѡа, јѡдан! — Тѡ е бйло преко свѡкѡг йзма. — Ни'ѡсам вйди'ѡ овѡкѡг коња. — Кѡг Рйстиѡа? — Не мѡгу дѡ дѡм цѡвѡпа ѡви'ѡем цѡкама. — Дрѡжѡла ни се крѡва пѡд нечи'ѡем вѡловима. — Пѡгла онѡг згйбени'ѡ!

б) придевски :

Кѡ се Стѡнко појѡви'ѡ на врѡтима обѡљѡлѡг прй'ѡатеља, ѡба су се закикѡтали. — Срѡтнѡг ли онѡг нѡзрена (= ѡра). — Дѡј ми дви'ѡе чѡсме бй'ѡелѡг лўка. — Рѡди'ѡ се тўрскѡг рѡта. — Тѡ е бйла мѡјка онѡг мѡлѡг што е јўтрѡс доѡдио ѡђе. — Ни'ѡсам вйди'ѡ рўжни'ѡг исѡна ѡд њѡ? — Ѳдни'ѡ мртви'ѡем вѡду (у шѡли = заспаѡ). — Нйшта на пѡшѡј бй'ѡелѡг свй'ѡѡта. — Псўѡ ти ѡчйнскѡг ѡца. — Ѳд инѡта нѡмѡ гѡрѡг занѡта. — Јѡ ѡу зѡ јѡгњѡдима док тй мѡлѡг расколѡѡш. — Ѳѡеш ли мѡлѡчко чўпнўт ѡд онѡг сйношњѡг сйра?

б) бројевски:

Срѡтог јѡднѡг свѡг пѡзнѡника. — Дрўгѡг дѡна појѡвишѡ се гўсти ѡблѡци изѡ Плѡниницѡ. — Свѡ е тѡ учйни'ѡ из јѡднѡг ѡпца.

2. облици са покретним а:

а) заменички:

Нѡј тй тѡ учйњѡети бѡж њинѡга знѡња. — Нй'ѡ ѡвогѡ ўшечени'ѡ нйђе у сви'ѡѡту. — Онѡкѡга би сѡвѡп бйло смѡни с ѡвогѡ свй'ѡѡта. — Е мѡга ископѡња! — Јѡшѡм свѡга коња, а нѡ твѡга! — Свѡкѡга дѡна нѡсй йм ўжину. — Ѳвогѡ пўта си ме надмўдри'ѡ. — Нй'ѡ ѡн зѡтрајѡ бѡз некѡга грѡдила. — Понѡшен за свѡйма.⁴⁵ — Ы мѡлѡдѡ дѡба мѡгѡ сан ви га свй'ѡѡма прѡскѡчити и прѡбѡчйти. — Нйкад вйшѡ онѡкѡга ў тў пѡрѡдицу нѡстати нѡѡе. — Пйтѡј некѡга. — Нѡше е ѡд ѡногѡ вѡља па дѡљѡ. — Ѳѡѡг да ўзмѡм ѡд ѡногѡ мѡса. — Јўтрѡс ми се стўжило ѡд ѡногѡ скѡрўпа. — Бй ли се цйѡти'ѡ да нѡпоиш ѡногѡ коња?

б) придевски:

Нѡ знѡму (не знам му) бѡжѡга ли'ѡѡка. — Ѳпсовѡ му ѡчйнскѡга ѡца. — Дѡј ми мрѡвицу љѡба и сйра мѡкѡга. — Ймена ми бѡжѡга! — Нйшта му на ѡкрес бй'ѡелѡга свй'ѡѡта нѡ мош разўмити. — Ѳд Црѡвенѡга ждри'ѡѡла стрѡшни сўд. — Рѡди'ѡ сам цй'ѡелѡга живѡта па ѡво ѡћу да ўмрѡм ѡ глѡди! — Сѡмо мрзнѡга бѡљѡли бўбрези! — Ыјутру прѡбройм ѡвце, кѡд ми нѡма нѡјбѡљѡга ѡвна. — Кѡ нѡ

⁴⁵ Вуковић (ГПД, 64) вели да се наставак *има*, тј. покретно *а*, не чује ни онда кад је придев без именице.

слушā стāријѣга, злйјем ће пўтем обрнут. — Нйшта на пōшāј бйјелōга свйјета. — Пўниша жйвōга лелѣкō. — Дāј ми ò тогāј чўнōга [= јадног] дувāна. — Држи се млāдōга и јākōга. — Стрāшнōга сўда! — Свѣтōгā ми Пѣтра!

в) бројевски:

Ў име дрўгōга, јā биг лāко. — Ниједнōга нѣ вљеруеш. — Довѣдошѣ једнōга āветнōга. — Нѣмā ми дрўгōга лијѣка. — Ймō е једнōга сйна. — Нйјѣ рōдило ни једнōга грāма. — Пōсвадйли су се окō првōга дијѣла. — Нѣ рōдй ни нй кила једнōга!

Однос облика без покретнога *a* и оних са њим износи, према забележеном материјалу, 35%:65% — у корист облика са покретним *a*. Још је већа надмоћност облика са покретним *a* у случајевима кад два или више ових облика долазе један до другога негде на реченичном потесу:

Ка [= кад] тй ðј да стрāдāш, штō да крйјеш òногā крйвōга. — Мбрā да се сўдй сврг òногā свōга. — Ймāш ли нѣкōга имāња твōга? — Првōга дāна ўбили су дйвљѣга крнка, итд.,

али треба томе одмах додати да принципијелно није искључена ниједна од форми диспозиције облика без покретнога вокала *a* и оних са њим, тј. поред свих облика са покретним вокалом *a* (Разбōли се прйјателъ òногā сйромāшнōга) постоје и сви облици без њега (Разбōли се прйјателъ òнōг сйромāшнōг) или помешани (Разбōли се прйјателъ òногā сйромāшнōг, Разбōли се прйјателъ òнōг сйромāшнōга).

Б. Покретни вокал *e*:

1. облици без њега:

а) заменички:

Свāкōм свōе. — Свāк ò свōм жйвй. — Нā тōм тавану ймō е кўћу. — Пōжали се једнōм свōм прйјателу. — Ймā нѣшто у òвōм зāвешку. — Мōм оцу йстй стрйц.

б) придевски:

Пōмичѣ ни се јōш пōмало лѣба, а у òсталōм оскўдијевāмо. — Он жйвй ў Бијелōм Пōљу. — Чўда, штā се рāдй ў бијелōм свијѣту. — Тўчйли се у Ждријѣлу шарāнскōм. — Сѣстра прйглā рўчак кō ў цārскōм двōру. — На ўклин бйјелōм свйјѣту.

в) бројевски:

Дōшō он једнōм свōм пōзнанйку на кōнак.

2. облици са покретним *e*:

а) заменички:

Свāкōме се тō мōже дѣсити. — Мōгли сте на òномѣ кōњу кўј ðј. — Ў томе сан се стрāу пробўдила. — А сād да чўемо штā вй мйслите о òвoме. — Прѣварй се йсāн у òноме злў. — Јā се у òномѣ стрāу

збуниг. — Дај тџмџ хјаку. — Он свџкџме дџе. — Ђе ли се глава џвоме јџгњету осџџџат? — А. Како жџвџш? Б. Дџвџџека нџ истџме. — Тџ ниџџсам чџла џ свџме виџџку. — Не мџгу жџвџџети на џвоме сџдеву. — Ђџ ли су гџведа на џвоме лџду? —

б) придевски:

Шџџџ а дрџгџме џ злу мџсли. — Ђ помџзи јџкџ нџјџкџме. — Ниџе ниџшта ш џим зџбрџла на свиџџџу бџџелџме. — Ђна је џ великџме џзму. — Не жџлџм тџ ниџкоме мџлџме.

в) бројевски:

Ўстрџџли су нџ бриџег у јџднџме џпцу. — Бџли су у јџднџме пџтоку. — Ђџџе е жџна џ другџме стаџу. — Злџ рџди дрџгџме, нџдџј се сџбе.

Однос облика без покретног вокала *e* и оних са џим — 40%:60% у корист облика са покретним вокалом *e*. Као што се види, и овде су надмоћни облици са покретним вокалом. То исто се огледа и у примерима у којима има два или више облика јџдан до другџга.

Што се тџче покретног вокала *y*, он се, у односу на *a* и *e*, доста оскудно употребљава. Јџвља се само у несажетим облицима присвојних заменица *мџј*, *шџџј*, *сџџј*, присвојних заменица *нџш*, *вџш*, упитно-односне заменице *кџџ* и облицима заменице *чџџ* (и композита ове две последње заменице, разуме се); дакле:

мџм — *мџме* — *мџџм* — *мџџџу*, никад *мому*, *моџе*; *шџџм* — *шџџџе* — *шџџџџм* — *шџџџџџу*, никад *шџџџџу*; *нџшџџм* — *нџшџџџу*, нема *нашеме*; *кџџм* — *кџџџе* — *кџџџџм* — *кџџџџџу*, никад *кому*, *коџе*; *чџџџџм* — *чџџџџџу*, никад *чиџџџџе*.

Према томе, овде се не могу срџсти облици: *џвоџу*, *шџџџџу*, *џноџу*, *јџднџџу*, *дџбрџџу*, *сџџџџџу* итд. Тек у последње време може се, али врло, врло ретко, чути овај вокал у понеком придевском облику на *џм*: *мџлџџџу*, што, норџд спољних утиџаја, налази ослџнца и у формама какве су: *мџлу*, *дџбру* и сл. Међутим, тај је вокал нешто чџшћи уз наставак *џм*, тј. у меџим основама: *врџџџџџм* — *врџџџџџџу*, *мџдџџџџм* — *мџдџџџџџу* и сл. Облик *сџџџџџу* и не појџвљџје се без вокала *y*.

Општи однос облика без покретних вокала и са џима износи џко 37%:63% у корист облика са покретним вокалџма.

251. — Познато је да у књџжевноџ јџзику и неким народним говорџма постоји јџка тенденџија потџсџкивања облика неодређџне (имџничке) промене џд стране облика одређџне промене. Ускочки говор, међутим, спада међу џне наше народне говорџе коџи јџш доста дџбрџо чувају неодређџне облике иџко су, с другџе стране, све чџшћџ инфџлтраџије одређџних облика таџо где би се очеџкивали неодређџни облици. Нџвџшћџу само неколико примера унџтребџе неодређџних облика у џвоџм говорџу:

Мѐо сан се по òвијем врдесницима ци'ела живòта. — Чèкāj ме код' Пèрова врèла. — Јèдну òвцу сам дала òнòм Мишину нèсретнику. — Йзмèђу Пèтрова и Йлина днè. — Цишцијела га е пои'о. — Бòљè стàра чèкāt нò млада дèкāt. — Мртва га уни'ели. — Ёно й сад снй'ега нà Јаблāнову врy. — Јèднè гòдинè ò Савину дāну крèнули двā Тмушића. — Нèј га [хлеб из ватре] вāдйт жйва. — Нèма у њйкову влāдању нйшта слāбо. — Тy грй'ега нèмā нйкака. — Кака ме видйш, тākò ме пйши. — Нèмā нйкака прйкода, нò сāмо рāскода, итд.

Али треба показати и неколико примера у којима се појављује одређена промена, као и у књижевном језику, иако је у њима, према природи дотичних придевских речи, не би требало очекивати:

Нèј тй тò учйњети бèж њинòга знāња?! — Издāнуо е нà њèнòм крйлу. — Мèтни òвò сй'ено пред Милисављевòга вòла. — Дòјò нà Мāшановòм кòњу.

252. — Као и у неким другим говорима и у књижевном језику, тако и овде понеке придевске речи имају у вок. исту (неодређену) форму као и у ном., као *бòлан*, *јāдан*, *јèдан* итд.:

Нй'е нāправи'о пyт, бòлан, нò бāнац. — Нèмò тākò, јāдна! — Стāни, хyтуче јèдан!

253. — У ускочком се говору процес изједначавања заменичке и придевске промене готово реализовао, тако да данас придевске заменице, придеви (сем именичких форми неодређених придева), неки основни и сви редни бројеви имају једну јединствену промену. Једина разлика која се још може овде-онде срести јесте дужина односно краткоћа у наставку. Тако на једној страни имамо: *òвогā* (кратко *o* у секвенци *oga*), док је овај вокал (и његов двојник *e*) у придевској промени, као што је познато, увек дуг: *дòбрòг*, *дòбрòга*, *дòбрòг*, *дòбрòга* итд. Па ни та се разлика увек не одржава у ускочком говору; поред *òвогā* (где је на неки начин рекомпензирана придевска дужина карактеристичном дужином покретног вокала *a*), у ускочком говору постоји и *òвòг*, из чега се види да је разлика између придевске и заменичке промене потпуно избрисана у овој форми, тј. у облицима без непостојаног *a*. И примери као: *нāшèг*, *нāшèга*, *мòм*, *мòме*, *мòм*, *мòму* итд. указују на потпуно затирање ове разлике. Према томе, придевске заменице, придеви (сем оне уже области типа *млада јунца*, али и у форми *младòга јунца*) и променљиви бројеви чине данас у ускочком говору јединствену деклинациону појаву.⁴⁶

ГЛАГОЛИ

254. — У ускочком се говору добро чувају аорист и имперфекат. Глаголски прилог прошли је ишчезао, а глаголски прилог садашњи,

⁴⁶ В. о овоме П. Ивића (ГГС, 208). О овој појави говори и М. Стевановић у ССЈ, 314—315.

Глагол *ст̄арейи* не гласи овде *ст̄арейи*, ни *ст̄арјейи* (ни, разуме се, *ст̄арији*), већ само *ст̄ӣр̄аји* (= постајати стар, залазити у старост или чинити старим). Тако имамо и композите: *ѡст̄ар̄аји*, *ѡдст̄ар̄аји*, *зас̄т̄ар̄аји*, *ѡр̄ес̄т̄ар̄аји*

Ќстарѡ сам па не мѡгу н̄ӣкуј. — Ќстарѡ ме твоја наука. — Љ̄уди ѡђе б̄р̄жѡ ѡстарај̄у нѡ у др̄угӣем мљѡстима.

Као што се види, овај је глагол прешаа у VI Белићеву врсту.

Глаголи типа *каж̄с̄ваји* (поред *каж̄с̄иваји*) особина су јужно-црногорских говора: *каж̄с̄иваји* — *каж̄с̄еваји*, *ѡв̄р̄ӣс̄иваји* — *ѡв̄р̄ӣс̄еваји*, *ѡр̄екорач̄иваји* — *ѡр̄екорач̄еваји* (Ко [= ако] мѡгнѡм, нѡнеш ми т̄ӣ прекѡ прага прекорач̄евати), *нам̄ир̄иваји* — *нам̄ир̄еваји* итд.

Има, разуме се, и варијаната друге врсте. Глаголи *-аваји* / *-иваји* нису непознати овом говору: *зачик̄иваји* — *зачик̄иваји*, *ѡб̄јаш̄ӣв̄аваји* — *ѡб̄јаш̄ӣв̄иваји*, *сва̄ӣв̄аваји* — *сва̄ӣв̄иваји* (Пѡчѡло е да сва̄уе. — Нѡне зѡра да сва̄в̄ава док се др̄аг̄ӣ не насп̄ав̄а), *ѡс̄вр̄ш̄ив̄аваји* — *ѡс̄вр̄ш̄ив̄иваји*, *дочек̄иваји* — *дочек̄иваји*, али их има без парњака или је један парњак обичнији од другог; тако, поред *размӣӣв̄иваји*, нисам чуо *размӣӣваји*, а *ѡв̄р̄ӣс̄ив̄иваји*, *ув̄р̄ӣс̄ив̄иваји* [сено] много је обичније од *ѡв̄р̄ӣс̄ив̄аваји*, *ув̄р̄ӣс̄ив̄иваји*, а и *ѡй̄раш̄ив̄иваји* од *ѡй̄раш̄ив̄аваји*; нема *ѡмла̄ив̄иваји*, већ само *ѡмла̄ӣв̄иваји*.

Старо *-л̄ваји* даје овде *-лӣеваји*:

слӣ'еваји, *улӣ'еваји*, *залӣ'еваји*, *ѡр̄ѡлӣ'еваји*, *разлӣ'еваји* итд.

Глаголи на *-иваји* типа *но̄ӣиваји* појављују се већином са *ије* место *и* и имају призвук ијекавштине:

но̄ӣ'еваји (поред, ређег, *но̄ћ'еваји*; Но̄ӣ'евали су ѡђе в̄ӣш̄ѡ п̄ут̄а), *снӣ'еваји*, *ѡчӣ'еваји* итд.

Међутим, много су ређе сливене форме: *но̄ӣиваји*, *ѡчӣиваји* (Ќвде пѡчӣвај̄у кѡсти Сава Р̄убежанина), као што су шире форме *ѡкр̄ӣ'еваји* (Ч̄ӣ'ѡ кѡсти пѡкр̄ӣ'ев̄а ѡв̄а р̄ака?) и *шӣӣӣ'еваји* ређе од краћих *ѡкр̄иваји* и *шӣӣӣиваји*.

Поред облика *изволӣ'еваји* и сл. (Јеси ли в̄идӣ'ѡ како ѡнѡ дӣ'ете изволӣ'ев̄а?), *ѡболӣ'еваји* и сл. не сусрећу се и облици *изволеваји*, *ѡболеваји*, *залеваји* и сл. Облици *сӣӣӣи*, *зас̄ӣӣи* и сл. не постоје, већ само *сӣ'аваји*, *зас̄'аји* и сл.

Гр̄ейс̄ӣи је прешло у *гр̄еб̄аји*, *сӣас̄ӣи* у *сӣас̄ӣӣи*, *дӯйс̄ӣи* у *дуб̄л̄ейӣи* и *дуб̄ӣӣи* итд. *Скӯйс̄ӣи* стоји као такав. Форме као *гр̄ейс̄ӣи* и сл. или су сасвим ишчезле или се врло ретко јављају. То је повукло за собом и двоструку промену: *гр̄еба̄ӣу*, *гр̄ѡб̄ала*, *гр̄ебаг*, *гр̄ѡбан* (и гл. им. *гр̄ѡбан̄е*) од *гр̄еб̄аји* и *гр̄ѡб̄ем*, *гр̄ѡби*, *гр̄ѡбӣ'аг* према *гр̄ейс̄ӣи*.

Овај говор не зна за облике *донаш̄аји*, *ѡринаш̄аји*, *нава̄ш̄аји*, *зава̄ш̄аји* (али има *ѡва̄ш̄аји* место *ѡвод̄ӣӣи*: ьв̄а ѡе кра̄ва ѡпѡт по̄ва̄ш̄ат), *ѡѡчӯнаји*, *ѡрива̄ш̄аји*, *ѡслоба̄ш̄аји* и сл., већ само за облике: *донд̄сӣӣи*, *ѡринд̄сӣӣи*, *навод̄ӣӣи* (*нава̄ш̄аји* је несвр. према *навад̄ӣӣи*), *завод̄ӣӣи* (*зава̄ш̄аји* је несвр. према *завад̄ӣӣи*), *ѡѡчӯнаваји*, *ѡривд̄зӣӣи*, *ѡслабо̄ш̄аваји* итд. Међутим, оваква образовања глагола (*ѡслоба̄ш̄аји*) нису искљу-

цена у ускочком говору: *заддиџи* — *задјајџи* (Цаба га задјајам, нè море претèћи), *џоддиџи* — *џодјајџи* (Подјајали смо свè љето јагњад), *раздраџи* — *разрајџи*, *џребрдиџи* — *џребрајџи*, *забрдиџи* — *забрајџи* итд. поред *разоравџи*, *џребројавџи*, *забројавџи* и сл. Поред редовног *разрођавџи* постоји и *разрађџи* (Пдчели смо се разрађати).

Глаголи *одмдриџи се* и *одмариџи се* раније су се само тако, тј. са се, употребљавали. У последње време унесени су овамо и облици без се, те се, поред оних првих, данас и тако употребљавају у ускочком говору: Ред је да ѝ ја ма̀ло одморим. — Дџи ће врѝеме да ѝ ми одмарѝмо.

Поред глагола са *иса*: *дајандисаџи*, *ђавдлсисаџи*, *џрнисаџи*, *ђеверисаџи* и сл., сусрећу се облици са *ова*: *кдма̀ндоваџи*, *ђевероваџи*, док су облици са *ира* били непознати све до најновијег времена: *шелевонираџи*, *анализираџи* и др. (ово последње у политичким организаџијама и сл.), кад су унесени споља.

Поред форми *дзавџи*, *свџи*, *џривавџи*, *ддзавџи* итд. могу се чути, иако ређе, и оне са *ћ* (*заваћџи*, *џриваћџи* итд.). Тако и *џушиџи* и *џушћџи*, *џушиџи* и *џушћџи*. Али само *креџи* и *меџи*.

Дефективни глаголи: *јесам*, *вџљу*, *џддџ*, *нудџ* и сл. Неки глаголи самим својим значењем не допуштају конјугирање у свим лицима, нпр. *џокреџи*, *џдмриџи* и сл. не могу имати, рецимо, 1. или 2. л. једн. Тако је сасвим обично: Покрепаше ни џвце без водџе, Пдмриџесмо беж љеба. Овакви глаголи не могу, разуме се, имати ни 3. л. једн. кад је у питању једно лице или предмет, а могу кад се везују за збирну именицу. Тако је сасвим природно: Покрепа ни стџка.

Познати су овде не само безлични већ и лични облици глагола *џрџџи* (Ове сџони трџбају и тебе. — Трџбџ си се склџнит. — Трџбџ бик се џбриџат).

Гласовне диференџије као *џџџџџи* — *џџџџџи*, *џџџџи* — *џџџџи* и др. већ су поменуџе.

Појава *дџџџи* (м. *дџџџи*), која се среће у неким војвођанским и разним западним говорима, овде је потпуно непозната.

256. — О појавама као: *салиџџи* — *слиџџи*, *сџџи* — *слиџи*, *сџџи* — *шџџи*, *џзџи* — *џзџи*, *џдвриџи* — *џддвриџи*, *џџџџџи* — *сџџџџџи* итд., тј. о појави непостојаног *а* у овим и сличним глаголима, в. у т. 42.

Инфинитив

257. — Већ је речено (в.т. 12. и 38) да су се у овом говору сасвим „помешали“ супински и инфинитивни облици. Данас је све то инфинитив са практично једнако заступљеним потпуним и непотпуним (крњим) обликом.

А. Пуни облик:

Не могу га више џпрати. — Џћу ли пџниџети џџџиру? — Шџтра џете е довести. — Маџка гџвораше да Рисуљу трџба сарџнити.

Иста се појава среће и у другим сличним ситуацијама (ном. мн. м.р., ген., дат., INSTR. и лок. мн. свих родова):

Кршикапе су још силнији од Алексића (ном. мн.). — Реквизицију су купили од сиромашнијег (= сиромашнијих) и од имућнијег (= имућнијих, ген. мн.). — Вичнијем (= вичнијим, дат. мн.) није тешко провући сани овудије. — Чуо сам од старијег људи.

Постоји, разуме се, и компаративни ген. мн. *старијег* (*старијег људи* = старијих људи), али је *старијег* чешће од *старијег*, услед процеса: старијег > старијег > *старијег*. Форма *старијег*, уколико је уопште има, појављује се у облику *старијег*. Слично је и у другим падежима у којима може доћи до губљења гласа *j* и контракције односно неконтракције два и.

Речца *јо* може се срести не само у компаративским и суперлативским формама већ и у позитивским: *јовисок*, *јовелика* (Пдвелика му е она шћер), *јодјак*, *јоддебо*, *јоддугачак*; *јодстари* (< постарији), *јовећи*, *јодтежји* (исп. у Његоша: „Потежа је ова наша школа”), *јодјачји*; *јоднајвећи*, *јоднајслађји*; па и у прилозима: *јодбоље*, *јоднајбоље* итд.

Суфикс *ински* обичнији је у придевима типа *јарински* него суфикси *ијски* или *иски*: *јарински*, *шумадински*, *госински*.

Придев *једвији* постоји само у изразу: *на једвије јаве*, а поред *кучји* (= кучји) постоји и *кучећи*. Сусрећу се и гласовне варијанте као *сукнен* и *сукњен* и сл.; *сукнен* је много чешће.

Већ је речено да се понекад губи глас *j* у предметку *нај*: *Навиша ствар у животу људи јесте слобода*.

Придев (resp. заменица) *ваздрәги* има двојаку промену: 1. мења се само крај: *Шедијо е крај њега ваздрәгү нј*; 2. мењају се оба саставна дела (разуме се, у форми која постоји; не постоји *савдраги*): *Шедијо е крај њега свүдрәгү нј*.

Врло су ретке појаве као *лошо* (лошо жјто) место редовног *лоше*.

Неке речи из турског и друге функционишу као непроменљиви придеви: *бајил*, *бајли*, *небајли* (Кд е небатли, нек йзәје), *раји* (Она бљше рат. — Свј бјјәгү рат), *саћин* (*санћин*) и др. Међутим, неки од ових придева не чувају увек неприкосновеност своје индеклинабилности. Тако сам забележио: *Нијкад нијесам бјјо бајилни* (= баталнији) нб сјд. Док је редовно: *саћин мнче*, *саћин* бјвдјка, дотле се може чути: *саћини људи*. Придев *раји* (поред прилога *раји*) не појављује се у форми *рајан*, али постоји компаратив од ње: *Стд на сто сам оје ратнија*. Међу дефективне придеве спада и придев *шуйри*, који се јавља само у тој форми (одређ. вид. м.р. у ном. једн.) уз именицу *дан*: *шуйри дан* (начињен према прил. *шуйри*) и у прилогу *шуйридан*. Придев *чији* забележио сам само у м. и ж. р.: *чији јак*, *чија мајка*, и то искључиво у тој, номинативској, форми.

Неки придеви који би по природи ствари требало да имају само ж. р. — могу, услед померања значења или појмовног поистовлавања појава, имати не само мушки и средњи род већ и оба броја; такви су:

бѣти да ћеш умриѣети. — Не мѡгу ни живљети ни крѣпати. — Нѣћу мѡћи дѡћи), или само краћи (Нѣће га ни чѣт ни виђет. — Бѡлѣ старѡ чѣкѡт нѡ млади дѣкѡт), или помешано, и дужи и краћи (Свѣ мѡш учињет, али понѣзити чоѣка нѣмѡј. — Нѣ знам дѣе ли штѡ мѡј учињети. — Не мѡгу живљет, а кѡмоли јѣсти). Ни карактер речи, израза и непотпуних глагола не опредељује једну или другу форму: Нѣмѡј причати. — Нѣмѡј се свѣђѡт. — Стѡнѣ пѣт. — Јѡ се стѡнѣм пѣти уз ѡнѡ дрво. — Ј. Вуковић⁴⁷ даје — рекао бих: са доста смелости — овај текст: „Колико сам могао приметити у овом говору, поред тога што употреба дужег и краћег облика зависи од самог момента говора, од текста и реченичног нагласка, зависи и од реда речи у реченици. Ако је инфинитив у средини реченице, у говору је обичнији краћи облик:

данѡс ћемо ћѣс сѣјено; мѡремо *идграбиѣи* ѡнѡ мѡло у страни; мѡремо *иджњѣи* свѣ до Госпѡјина днѣ; дѣеш ли *ѣѣс* мѡло (и: ој ли дѡћ данѡс).

На крају реченице, иако није необичан и краћи облик, чује се чешће дужи:

мѡрете ли данѡс ѡнѡ *идѡлѡсѣиѣиѣи*; кѡ ћемо се *ѡмрѣсѣиѣи*; нѣмѡј *зановијѣиѣиѣи*; кад мѡреш *дѡћ* (или *дѡћи*); нѣ море ѡздѡ *изѣћи*; не мѡгу га *идзнаѣи*.“

258. — Поред два наведена облика инфинитива: *гледѡѣиѣи* и *гледѡѣи*, постоје и други његови видови. Тако сви инфинитиви на *сѣи* могу се, са већ речених разлога (отпадање, прво, завршног *и*, а затим губљење гласа *ѣи* с краја речи), појавити, и појављују се, и без наставка *ѣи* (јести > јест > *јес*), што се особито често сусреће у неким староцрногорским говорима (катунска, љешанска, ријека, црмнѡчка нахија), у којима се инфинитив употребљава готово искључиво у супинској форми:

ѡбѣс [= окусити, опробати; Дѣеш ли ѡбѣс од ѡвѡг мѣса?], *приѣѣс* (Ође ћемо приѣѣс), *ѡзѣѣс* (Кѣкѣ мене, ћѣца ће ми ѡзѣѣс), *ѡљѣс* (Нѣкад му вишѣ нѣћу ѡ кућу ѡљѣс), *изѣс*, *ѡжљѣс*, *ћѣс* (Нѣ знам кѣј ћу се ћѣс), *сѡћѣс* (Кѡ ћемо сѡћѣс сѣчено?), *ѡћѣс*, *наћѣс*, *зѡћѣс*, *ѡжћѣс*, *ѡжѣс* (И Ђѣрчиѡ ѡмиѣ ѡжѣс бѡлѣгу испѡ сѣбе. — Мѡре данѡс [= на дан, у току дана] пѣт кѣлѡ ѡжѣс), *ѡс* (Оли ѡс ѡ планину?), *ѡрѣс*, *јѣс* (Кѡ нѣ море јѣс, нѣ море се ни дѣћ. — Кѡ ћемо јѣс?), *ѡлѣс*⁴⁸ (Дѣеш ли плѣс?), *ѡѣлѣс* (Дѣеш ли ми ѡплѣс чѡрапе?), *свѣс*, *грѣс*, *наљѣс*, *свѣс* (< сврзти), *ѡѣс* (Оли мѡло ѡѣс? — Дѣете ли ѡѣс?).

Према томе, ови глаголи имају две форме у ускочком говору (*јѣсѣиѣи* и *јѣс*), и то у подједнакој употреби (Дѣемо ли јѣсти? и Дѣемо ли јѣс?).

Форме као *вѣс* (вести), *грѣс* (грести), *свѣс* (сврсти), *мѡс* (мусти) и сл. као да, услед своје претерано скраћене форме, нису у стању да

⁴⁷ ГПД, 72.

⁴⁸ У скраћеној једносложној форми обично се задржава акценат дуже форме, али може бити и варирања: *ѡлѣс* — *ѡлѣс*, *мѡј* — *мѡћ* итд.

увек јасно чувају значење, те се понекад држе своје праве, аориске, а не асимиловане, инфинитивне основе:

Ће́мо ли му̀з? — Ка̄ ћеш он̄ вез̄? — Ћеш ли извез̄ он̄е̄ ђшвице?

Овде треба поменути и форме типа *мој*, тј. инфинитиве у којима је, после губљења крајњег *и*, глас *ћ* прешао у *ј* (исп. нѡћ: нѡј). Другим речима, теоријски узето, сви глаголи на *ћи* могу се у ускочком говору завршавати и на *ј*:

уј (Ћли уј на чашу ракијѣ?), *изај* (Ка̄ ћеш изај?), *уруј* (Не могу му пріј), *уреј* (Не знам ка̄ ћу прѣј). — Ћеш ли прѣј у старј разред?), *изуј* (Ће ли Милош изуј ђвѡг љѣта? — Рачуно̄ сам да ћеш изуј), *уј* (Ћли уј у планину?), *уѡј* (Ћли пѡј са̄ мнѡм?), *ѡј* (Ка̄ ћеш ѡј? — Ћеш ли ѡј на̄ мѡбу? — Ћли ѡј да ми нешто убркаш?), *нај* (А̄ ѣ̄ ћу га̄ дрѣго нај̄ нѡ ӯ ко̀либи?), *уѡмој* (Ако је за смрти, ни лекари му неће̄ пѡмој), *свјуј* (Ка̄ ћеш свјуј он̄е̄ плѣстове из Гла̀ва̄?) итд.

Већ сад се може видети да глаголи на *ћи* могу имати у ускочком говору три форме, на *ћи*, на *ћ* и на *ј*: *изући*, *изућ* и *изуј*. Из горе наведеног материјала види се да су форме на *ћ* (*изућ*) много чешће од форми на *ј* (око 70%:30%). Форме на *ј*, које су раније биле чешће и које се данас чешће чују од старијих особа него од младих, све су ређе; може се са сигурношћу констатовати да је ова појава, особито под утицајем књижевног језика, кренула путем изумирања. Могло би се рећи да се данас још доста често срећу форме са *ј* само од глагола са дугосилазним акцентом: *уѡј*, *ѡј*, *нај*, *уј*, *уруј*, *уреј*, *свјуј* итд. Ређе су форме *уј* (*ући*), *ѡј* (*мѡћи*), *уѡмој* (*уѡмѡћи*) итд., а форме као *реј* (*рећи*) и сл. нисам чуо. Према томе, ред фреквенције ових глагола био би: *дѡћи* = *ѡћ* — *ѡј*, можда уз малу превагу облика на *-ћи*.

Из наведених, а и неких других фонетско-морфолошких разлога, неки од ових глагола имају врло разгранате инфинитивне форме. Ако се урачунају и старије форме, које су се у овом говору сачувале, онда глагол *ићи* има ове инфинитивне форме: *ићи*, *ић*, *иј*, *исћи* и *ис*; глагол *ући* ове: *ући*, *ућ*, *уј*, *уљећи*, *уљећ*, *уљесћи*, *уљес*; глагол *изући* ове: *изући*, *изаћи*, *изућ*, *изаћ*, *изуј*, *изај*, *изуисћи*, *изис*, *ижљећи*, *ижљећ*, *ижљесћи*, *ижљес*. Може све ово изгледати немогућно, а ипак је истина да се све те форме могу срести у ускочком говору. Што се тиче фреквенције, данас је *ићи* најчешће, *иј* је много ређе од *ић*, а форме *исћи* и *ис*, као и друге композитне форме (*наљесћи*, *наљес*, *уљесћи*, *уљес* итд.) — сасвим ретке, док су форме: *наљећи* (односно *наљећ*), *уљећи*, *заљећи*, *уриљећи*, *ижљећи*, *урдљећи* итд. — редовне. *Изући* је чешће од *изаћи*, па и *изућ* и сл. од *изаћ* и сл.

259. — Досад смо прегледали два главна инфинитивна морфолошка степена: *нѡсисти* и *нѡсий*. У ускочком говору постоји и трећи, онај без инфинитивног односно супинског наставка: *нѡсисти* — *нѡсий* — *нѡси*:
Ћлиг̄ ћѣра̄? [= Хоћеш ли их терати?]. — Нѣмѡј се с кѣме свѡдї.
— Ће́мо ли уми рѣке? — Нѣко̄ ће му увалӣ ка̀ку поруга̀ницу. —

Нећемо ође ћуће цѝо дан. — Свѣ ћеш га [сено] штѣтовā. — Умиѣш ли бѝ [= тући] земунца? — Нѣ мош му љватѝ кѝнат. — Нѣмѝ крѣну док ти се нѣ јāvѝм. — Нећемо се вātā двѣ рѣдѣ [у игри картама]. — Їмала љмриѣ у пѣту. — Не мѝгу дѝсплѣ свѝј. — Оћемо ли прѝзна? [у игри картама].

Као што се из примера види, овде су захваћени само глаголи на *ѝи*. Као што је већ речено (в.т. 167), ова се појава развила на темељу неких фонетских закона (Јā ћу дѝхерāти тѝвар сѝѣна : Јā ћу дѝхерāt тѝвар сѝѣна > Јā ћу дѝхерā тѝвар сѝѣна), па се после могла и морфологизирати, али се никад није толико развила да би се могла убројити у неке изразите црте ускочког говора. Може бити да је постанку и одржању ове форме допринело језичко осећање окрњеног инфинитива у футуру типа *чѝиѝаћу*, где је инфинитивни наставак *ѝи* ишчезао, а онај други део (*чѝиѝа*) остао да у језичком осећању функционише као инфинитив.

260. — Као и у књижевном језику, и овде је доста распрострањен инфинитивни дублетизам, особито у оквирима I и III врсте⁴⁹:

сѝдāѝи — *сѝдāнѝѝи*, *сāсѝаѝи се* — *сāсѝанѝѝи се*, *зāѝиѝѝући* — *зāѝиѝкнѝѝи*, *зāђѣсѝи* — *зāђенѝѝи*, *омāћи се* — *омāкнѝѝи се*, *мāћи* — *мāкнѝѝи*, *ѝāћи* — *ѝāкнѝѝи*, *рѣћи* — *рѣкнѝѝи*, *ѝāсѝи* — *ѝāнѝѝи* — *ѝāднѝѝи*, *смрћи* — *смркнѝѝи*, *уђѣсѝи* — *уђенѝѝи*, *нађѣсѝи* — *нађенѝѝи*, *ѝжђѣсѝи* — *ѝжђенѝѝи*, *дсѝаѝи* — *дсѝанѝѝи*, *зāсѝаѝи* — *зāсѝанѝѝи*, *ѝрѝсѝаѝи* — *ѝрѝсѝанѝѝи*, *ѝрћи* — *ѝркнѝѝи*, *ѝрѣѝрћи* — *ѝрѣѝркнѝѝи*, *зāмāћи* — *зāмāкнѝѝи*, поред *зāнћи*, *ѝрѝѝāћи* — *ѝрѝѝāкнѝѝи*, *ѝоѝāћи* — *ѝоѝāкнѝѝи*, *ѝдѝѣћи* — *ѝоѝѣгнуѝи* (коња), *зāмрћи* — *зāмркнѝѝи*, *сѝдсѝи* — *сѝднѝѝи* (с ногу) итд.

Облици као: *ѝѣднѝѝи*, *ѝдднѝѝи*, *ѝрѣѝаднѝѝи*, *ѝомѝгнуѝи*, *рѣкнѝѝи*, *нађѣгнуѝи* и сл., у овом су говору много ређи од форми *ѝѣсѝи*, *ѝдсѝи* — *ѝднѝѝи*, *ѝомѝћи*, *рѣћи* итд. Данас се у ускочком говору употребљава у презенту готово искључиво *ѝднѝѝи*, а у инфинитиву *ѝднѝѝи*, поред *ѝдсѝи*. За остале форме (*сѝдāѝи* — *сѝдāнѝѝи*, *мāћи* — *мāкнѝѝи* итд.) може се рећи да су углавном истоветне фреквенције. Код неких глаголски облици I врсте органичавају се на поједине облике, тако, док у аор. имамо дублетизам *сѝѝднѝѝи* и *сѝѝѝког*, у глаголском придеву трпном *сѝѝднѝѝи* и *сѝѝѝиѝѝен*, догле у инфинитиву имамо само *сѝѝднѝѝи*; тако и *сѝѝѣг* и *сѝѝѣгну*, *сѝѝѣгѝ* и *сѝѝѣгну*, *сѝѝѣжен* и *сѝѝѣгнуѝи*, али само *сѝѝѣгнуѝи*. Глагол *зāѝѣкнуѝи се*⁵⁰ гласи овде само тако, дакле спада у III врсту, а у форми VII врсте (*зāѝѣнѝѝи се*) овде је непознат, али глагол *накāнѝѝи се* (VII врста) употребљава се понекад и по III врсти (*накāнѝѝи се*). Глагол *зрѣѝи* и његове композите (*сāзрѣѝи*, *ѝзрѣѝи*, *дѝзрѣѝи*, *ѝрѣзрѣѝи* итд.) могу ићи и по III врсти: *зрѣнѝѝи*, *сāзрѣнѝѝи*, *ѝрѣзрѣнѝѝи* итд. Глагол *ѝкāѝи* овде се увек појављује само у тој форми. Место *гнāѝи* редовно се употребљава *гднѝѝи* (или *ћѣрāѝи*),

⁴⁹ Белићева класификација.

⁵⁰ В. О једном глаголском дублету Б. Милановића, Наш језик, н. с., књ. IX, св. 1—2, Београд, 42—46.

али су сасвим обични сви његови сложени глаголи: *дòгна̀ти*, *у̀гна̀ти*, *за̀гна̀ти* (За̀гна се да га бѝ'ѣ; исп. и *за̀гон*), *ѝрѝна̀ти*, *ѝрѝгна̀ти*, *ѝдгна̀ти*, *ѝзгна̀ти*, *ѝрòгна̀ти* (исп. *ѝрòгон*) итд. Међутим, не може се рећи да је сасвим ишчезла форма *г̀на̀ти*. Забележио сам ове примере који је потврђују: *Г̀на̀ му се р̀уци* и *Увѝек је г̀ио̀в г̀на̀ти се на чо̀ека ко̀ ѝдс*. Форме као *вр̀ља̀кну̀ти* и *вр̀ља̀чѝти* показују алтернирање између III и VII врсте, форме као *ц̀у̀крѝти* и *ц̀у̀кра̀ти* између VII и VI врсте,⁵¹ а форме као *зачѝка̀вати* и *зачѝкѝвати* између VI и IV врсте.

261. — Овде се не могу срести глаголи као *м̀рѝти*, *ѝрѝти*, *др̀ти*, *ѝрѝти* и сл., већ место њих имамо: *м̀рѝ'еѝти*, *др̀ѝ'еѝти*, а *ѝрѝ'еѝти* и *ѝрѝ'еѝти* не постоје. Сложени глаголи постоје од свих тих основних: *у̀мрѝ'еѝти*, *ѝдмрѝ'еѝти*, *оба̀мрѝ'еѝти*, *за̀мрѝ'еѝти* итд.; *ѝрòдрѝ'еѝти*, *на̀дрѝ'еѝти*, *ѝздрѝ'еѝти*, *ода̀дрѝ'еѝти*, *за̀дрѝ'еѝти*, *òдрѝ'еѝти*, *ѝòдрѝ'еѝти* (Пòд̀рла ме л̀утина); *ѝрòждрѝ'еѝти*; *на̀ирѝ'еѝти*, *òирѝ'еѝти*, *ѝрòсирѝ'еѝти*; *ѝрѝирѝ'еѝти*, *за̀ирѝ'еѝти*, *у̀ирѝ'еѝти*, *оду̀ирѝ'еѝти* се; *за̀врѝ'еѝти*, *ѝòд̀врѝ'еѝти*, *ода̀врѝ'еѝти*, *на̀врѝ'еѝти*, *за̀иòврѝ'еѝти* итд. Овде не постоје ни инфинитиви *д̀ера̀ти*, *сѝѐратѝти*, *сѝирѝ'еѝти*, *жд̀ера̀ти* и сл.

Глагол *вр̀ћи* овде се не појављује у облику *врѝ'еѝти*, већ само у облику *вр̀ћи*.

Глагол *ја̀хатѝти* овде је, разуме се, сведен на *ја̀ти*, па тако и његове композите: *ѝòја̀ти*, *òòја̀ти*, *у̀ја̀ти*, *на̀ја̀ти*, *òòја̀ти*, *ѝрòја̀ти*, *ѝрѝ'а̀ти*, *у̀зја̀ти* итд. Од свих ових глагола само *у̀ђа̀ти* (поред *у̀зја̀ти*) садржи у себи глас *ђ*.

Не постоји дуплирање инфинитивних наставака, нити њиховог комбиновања (*о̀ѝѝћѝтѝтѝ*).

Чује се *доб̀ѝватѝти* и *доб̀ѝ'а̀тѝти*, али је *ба̀чѝтѝти* редовно, а *ба̀цѝтѝти* ново и спорадично.

Презен̀т

262. — Помоћни глагол *бѝтѝти* гласи у презенту *бѝдѝм* или *бѝднѝм*: *Свѝ ће мѝти да бѝднѝ.* — *Дòбро ће бѝти ако бѝднѝ смѝрѝ.* — *òће да бѝднѝ да̀јак.* — *Нѝ може да ти бѝдѝ.* — *Да̀ко нѝ бѝдѝ ра̀та.* — *Ако штá бѝдѝ, рѐћи ћу ти.* — *Прѝпази да нѝ бѝднѝ б̀ру̀кѝ!* — *Ако зд̀рав̀ља̀ бѝднѝ, гра̀дѝћемо к̀ућу јес̀енáс.* — *Кад бѝдѝ стáни-па̀ни, дру̀чи'ѝ ће се разговáрати.* — *Дòбро би б̀ило да бѝднѝте на Њ̀его-бу̀ђи.* — *òће да бѝдѝ вр̀уће.* — *Дон̀еси ми ако бѝдѝ пòштѝ, мòј Јòјо.* — *Јá нѐћу пòт̀ље да бѝдѝ гр̀дни'ѝ рѝ'ѝчи.* — *Вѝђећеш ти штá ће бѝти кад ја̀ чо̀ек бѝднѝм!* — *òћу да кòсим ако бѝдѝ штò.* — *Ако онѝ бѝднѝ по̀кисле, дру̀гѝ ћу ви да̀ти.* — *Чѝ'а̀ на̀дница бѝдѝ бòља,*

⁵¹ Многи ускочки глаголи VI врсте разликују се од Белићевих, односно књижевних, глагола ове врсте тиме што и у инфинитивној, а не само презентској, основи имају дуг вокал *а*. То су сви они глаголи који испред завршног дела *атѝти* немају узлазни акценат: *г̀лѝдá-м* — *г̀лѝдá-тѝти*, али *сѝдáв-м* — *сѝдáв-тѝти*; то важи и за све друге врсте, без обзира на то на који се вокал основа завршава, али под наведеним акценатским условима: *мѝслѝм* — *мѝслѝтѝти*, *вѝнѝм* — *вѝну̀тѝти*

да му се бoљe и плаћи. — Ако биднeм тo уради'o, да дам главу. — Ако биднy пaмeтни, дoбрo ће прoћи, итд.

Помoћни глагол *шћeи* има ове презентске облике:

а) потврднe: *oћу, oћеш* или *oј, oће, oћeмo, oћeиe, oћe*;

б) одричнe: *нeћу, нeћеш* и *нeј, нeће, нeћeмo, нeћeиe, нeћe*;

в) упитнe: *oћу ли, oћеш ли* или *oли* (пoнекад *oј ли*) и одричнo-упитнo *нeли* (пoнекад *нeј ли*), *oће ли* итд.

Ваљa имати на уму да пoред одричних облика кaо *нeће, нeћe* и сл. овдe пoстојe и ове формe: *нe oће, нe oћe* и сл.

У зависним рeченицама, обичнo, овај глагол мoжe имати презент и пo трeћoј врсти: *шћeнeм, шћeнeш* итд. и сa инфиксом *o*: *шћeднeм* итд. Примери:

Нeј, кyцoвe јeдан! — Нeј тi ћeвoјкy замaћи, ни дo бoг! — Дoвeди гa кo шћeнe. — Нe шћeднeш ли мe пoслyшaти, рђавo ћeш oбвршити. — Кo [= кo] шћeнe Гаврило да сe oжeни, дoбрo ћe бити. — Да oј мaлo oдyминyт o [= oд] тoгaј јaдa. — Нeли ми скyпит ћe дeсe дpyгa нa мoбy. — Oпрoбaj нeј ли гa yвaтити. — Ако нe шћeнe плaћaт, плaћићeш тi. — Кaкo гoј oј! — Oли ми дaти oнy ћeвoјкy зa сина? — Мoли'o сaм яг, али oни нeћe. — Yзалyд яг нaгoвpaш, oни нe oћe. — Нeј да ћe o тeбe милитoр пoстaти. — А. Нeћy. Б. Oј, бoгaми! — Да ми oј дoни'ети тa плaћ. — Пoтpчи нeли гa стийи. — Ако нeј тi, ja ћy. — А. Јeси ли гa звao? Б. Јeсам, нe oће. — Нy нeли тeлaд ишћeрaт из ливaдe. — Пoитaj нeли jош кoјy yбрат. — Иди кyд гoј oј. — Кaд oћeш, никo с тoбoм пoкoсит нe мoжe. — Oћe да вyчy сичeнo. — Нeће да oдaе вaтpy. — Oћe лyди да прoпанy. — Пoтpчи нeлиг [= нeћeш ли их] вpaтити. — Oћeш ли тi y кyрокрeт? — Oћy да глeам. — Oли дoј да ми нeштo yбpкaш?

Из наведених примера види се да скраћивање појединих облика глагола *шћeи* мoжe бити знaтнo: *oј, oли* (y ствари *o*), *нeј, нeли* итд. Али скраћивање мoжe бити jош вeћe сaмo ако нe дoђе y питање значење; тaкo сaм јeднoм забeлeжиo и oвo: Штaш тo? [= Штa ћeш тo?], гдe је *хoћeш* oдносно *ћeш* свeдeнo на цигли глас *ш*.

Облик *нeш* [= нeћeш] овдe је рeдaк: Нeш, мaјчин синe!⁵² Oд *нeли* [= нeћeш ли] ваљa разликoвати *нeли* [= зар нe?]: А. Нeћy дaнaс y планину. Б.: Нeли?

Облик *oиe* (= oће), кoји сe налази у старoцрнoгoрским, зaтим мoрaчким и кoлaшинским гoворима, овдe нe пoстoји.

Пoред облика *шћeнeм* и *шћeднeм*, јeданпyт сaм забeлeжиo и oблик *шћeдeм*.

3. л. јeдн. пoмoћнoг глагола *јeсам* гласи: *јeсeиe, јeс* и *јe*; од одричних облика пoстојe сaмo oблици *ни'дeсам, ни'дeси* итд.

⁵² У Пиви је обичан: Нeш тi мeнe вишe вaрати (ГПД, 68),

263. — Стари наставак у за 1. л. једн. задржао се у овим примерима: *могу*, *вѣљу*, *виђу* (*ођу* смо већ поменули). Поред *вѣљу* и *виђу* постоје и облици *вѣлим* и *видѣм*, али поред *могу* не постоји облик *можем*:

Виђу е лажѣ. — Кад је виђу, на¹ѣжѣ ми се кѣжа. — Нѣ виђу кѣлико да ѣг нѣмѣм. — Дај ми да виђу. — Виђу — вањела на њѣму. — Вѣлим ја њѣму да не могу. — Видѣм е ѣе на зло ѣзић. — Довѣдѣг [= доведи иг] да ѣг виђу. — Нѣ виђу да ѣткуем кѣсу. — Нѣ ѣеш, вѣљу, тѣ нас ѣставѣти. — Могу ти га прѣскѣчит. — Ођу да те нѣшто видѣм.

Поред облика *видѣти* доста је често *виѣти* (и *виѣи*), а поред *мѣжем* облици *мѣи* и *мѣж*:

Мѣш ли ми рѣћи ѣѣ си га ѣстави¹о? — Нѣ мош сѣ млѣм да млѣтиш кѣ прѣзнѣм врѣѣм. — Виѣш тѣ њѣга! — Ёто виѣш! — Да виѣш. — Нѣ мош му ништа. — Нѣ мош ѣздајанѣт да га ѣстрижем. — Нѣ мож му ништа разѣумити. — Да виѣш шта рѣди! — Да виѣш ѣвѣ главу. — Нѣ мош плѣшкѣ. — Виѣш кѣлико су ѣвѣ јагоде лѣпше? — Нѣ мож га ни поитати. — Нѣ мош ѣзѣј. — Мѣш ли сѣд напиѣсати јѣдно пиѣсмо? — Нѣ мош да ѣг ѣшѣраш. — Нѣ мош закѣчит рѣонѣком. — Нѣ мож га дѣћи из грѣба. — Ево виѣш шта ѣвѣ авѣтиња приѣча. — Зачѣвѣти¹о, нѣ мош ш њѣм ништа.

Иако је уочити да је оно *виѣти* прерасло у јѣдну врсту императива (*Виѣш тѣ њѣга* = *Види тѣ њѣга*) односно императивне рѣце (*Ёто виѣш* = *Ето, глѣ; Глѣ тѣ њѣга!*).

Глагол *мѣћи* има облике и са инфиксом *н*:

Ођу ако мѣгнѣм. — Кѣлико гѣј мѣгнѣм, трѣдићу се. — Ако мѣгнѣте, донѣсите ми јѣдно брѣме трѣвѣ. — Виђѣѣеш, сѣмо мѣгнѣли. — Чѣкај доклѣ мѣгнѣ.

Поред облика *мѣжем* (*Мѣжеш ли ѣшта трѣпит од рѣнѣ?*), *мѣже*, *мѣжемо*, *мѣжѣи* глагол *мѣћи* има и облике: *мѣреш*, *мѣре*, *мѣремо*, *мѣрѣи*:

Кѣлика е ѣла, нѣ море га ни бѣгатѣ Стѣрац зајѣзити. — Нѣ моремо ни мѣ. — Бѣ да мѣре. — Нѣ морете никуј од рѣсѣ. — Да ме мѣреш свѣсти на Грѣду. — Нѣ море тѣ теке такѣ. — Мѣре јѣј бѣт. — Нѣ море жѣвљѣт, кѣкѣ! — Тѣ нѣ море стѣти у ѣвѣ мѣтару. — Сѣка нѣ море, ѣѣвѣ попи¹о! — Веј нѣ море ни јес. — Мѣре бѣти да ѣеш ѣспљѣти. — Шѣничнѣ мѣреш ѣспѣћи под¹ пазуом. — Мѣреш ли ми набавѣти јѣдну јакуљу? — Нѣ моремо ѣ тмуши кѣѣт.

Аналошко *мѣрем* овде је врло рѣтко; свега сам јѣдном забележио пример ове врсте: Јѣ нѣ морем јѣш ѣћи.

Рѣкли смо да у ускокѣом говору не постоји облик *можем* (поред *могу*), али од сложѣних глагола може бити и тог лица: *ѣдможѣм* (поред *ѣомѣгу* и *ѣдмогнѣм*): Ајде да ти *ѣдможѣм*.

264. — Говорѣћи о глаголима *бѣиѣти* и *мѣћи*, видѣли смо да се њѣ хови презентски облици појављују и са консонантом *н*: *бѣднѣ*, *мѣгнѣ*.

Та је појава доста развијена у ускочком говору: *речѣ* — *рѣкнѣ*, *иѣдѣ* — *иѣднѣ* итд.:

Он лѣгнѣ ў трáву а змѣа домѣли те га запунѣ. — Пѣсли'е тѣга ђн ўлѣгнѣ ў кућу и шѣднѣ крај сантрача. — Ўдáј се чѣм ти ѣспаднѣ прѣлика. — Што гѣј рѣкнѣм, ѡна јѣданак на мѣне. — Кад нáлѣгнѣ, рѣци му. — Дáј да шѣднѣм. — Пўштиг [= пусти их] да рѣкнў свѣе. — Ајте да лѣгнѣте. — Ако не ѣжлѣгнѣм, лѣ'ѣпо помўзите ѡвце и намѣрите мáл. — Нѣмá кѡ да шѣднѣ и да глѣá ди'ѣте у кѡли'евци. — Нѣмѡ јá да јѡј дѡћѣм да јѡј дáднѣм. — Ако прѡдáднѣ ѡнў шѣлѣж, дѡбро ће бѣти. — Они мѣне ѣладу грдá рѣкнў. — Зáтражѣ му нѡвац и ђн му дáднѣ. — Нѣ знáм кўј ѡвѡ да ћѣднѣм. — Ако трѣбáднѣ, порўчићу ви. — Ђѣрáли су ме, алѣм [= али им] јá ўтекнѣм. — Да нѣ рекнѣш да ти нѣ дáм. — Пўшти да јѡј ѣстекнѣ гнѡј. — Ўзбачи тѣ грáбулѣ док ни трѣбáднў. — Кад знáднѣ, тáдá ће ти и рѣћи. — Оћу ако ўмлѣднѣм. — Мѣ ни'ѣсмо, да рѣкнѣш, лўди без ѣће ѣшта. — Дáћу ти ако ѣмáднѣм. — Пѡбићѣ се ако смлѣднў ўдарѣт јѣдан нá другѡга. — Прѡпаднѣ му гѡрњѣ дѣ'ю ливáдѣ. — Ако ўстрѣбáднѣ, свѣ ћемо скѡчити да ти пѡмогнѣмо. — Ако нáлѣгнѣ, ўставите га на кѡнак. — Оћу ако дáднў. — встави га да се слѣгнѣ. — Ајде да га срѣтнѣмо. — Плáстићемо ако вáладнѣ.

Као што се види, овај се консонант појављује у презенту глагола: *бѣиши*, *мѡћи*, *знáиши*, *дáиши*, *иѣсѣиши*, *рѣћи*, *ѣрѣбáиши*, *лѣћи*, *ѣáсиши* (*tomber*), *ћѣсиши*, *ўмлѣиши*, *ѣмáиши*, *вáлáиши*, *смлѣиши*, *срѣсиши* и њихових сложеница: *ѣмѡдћи*, *дѡзнáиши*, *ѣрѡдáиши*, итд., затим у презенту глагола као *исцѣдѣћи*, *ушѣдѣћи*, *ўлѣдѣћи*, *нáлѣдѣћи* и сл. Међутим, треба знати да су ти облици, и поред честе употребе, ипак ређи од облика без тог консонанта; неки су, као они од глагола *ѣáсиши* и његових сложеница (*ѣáднѣм*, *ѣрѡѣáднѣм* итд.) сасвим ретки поред обичних: *ѣáнѣм*, *ѣрѡѣáнѣм*, *дѡѣáнѣм*, *сѣáднѣм* итд. Ево само неколико примера са облицима без *н*:

Пўшти ме да ўлѣзѣм. — Кѡлико гѣј рѣчѣш, дáћу ти. — вћѣ лўди да прѡпанў. — Нѣ дáм да ме нáпанѣ. — Не мѡгу вишѣ, ѡћу да спáнѣм с нѡгў. — Ако ми запáнѣ, вићѣћеш штá ће о тебе бѣти. — Нама не дáдў ни да привѣримо. — Прѣ'ѣ ће ѡтѣћи нѡ што пáнѣ нѡћ. — Оћу вáла мáло да шѣдѣм. — Не дáдў да ўлѣзѣ. — И тáкѡ му ѣспанѣ дўша. — Што нѣ лежѣш мáло. — Мáк се, ѡћу да лѣжѣм. — Свѣ зѡвѣ да му се пѡможѣ. — Оћу да прѡдáм свѡ жалѡвиње. — встаћемо бе [= без] живѡта ако прѡдáмо ѡвога вѡла. — Дѡшла сам да ми дáш мало квáсца. — Вѡла нѣ дáм ѣјкоме.

Глаголи као *знáиши*, *смлѣиши*, *ўмлѣиши* итд. појављују се у презенту, као што се већ видело, и са сугласником *д*: *знáдў* (поред *знáднў* и *знáдў*), *знáдѣм* (поред *знáднѣм*; нема *знáдѣм*), *ўмлѣдѣм* (поред *ўмлѣднѣм*), *дáдѣм* (поред *дáднѣм* и *дáм*; нема *дáдѣм*) итд. Према томе, глагол *дáиши* има у презенту тројакѡ облике: 1. *дáм*, *дáш*, *дá*, *дáмо*, *дáше*, *дáдў*; 2. *дáднѣм*, *дáднѣш*... *дáднў*; 3. *дáдѣм* итд. Тако и *знáиши*.

Глагол *чӯӣти* — поред редовних облика по IV врсти: *чӯем, чӯеш...* *чӯју* — има и облике по III врсти: *чӯнѐм, чӯнѐши, чӯнѐ, чӯнѐмо, чӯнѐше, чӯнѐ*. Тако и глагол *ћѣсӣти* (и композите): *ћѣнѐм, ћѣнѐши* итд. поред *ћѣдѐм* и *ћѣднѐм*, и глагол *зрѣӣти* (и композите): *зрѣнѐм, поред зрѐм, сазренем* поред *сазрѐм* итд.:

Нек њм се сѧмо тѧ чӯнѐ! — Ако чӯеш штѧ о Їлѣ, јѧви ми. — Чӯнѐм јѧ е ће ѡн дѧћи. — Ако чӯнѐмо да се нѐ влѧдѧш дѧбро, јѧ знѧм штѧ ћу с тѧбѧм. — Ако ти се штѧ чӯе, нек ти се чӯнѐ по дѧбру. — Сѧд ми 'е прѧво да тѧ чӯнѐм. — Нѐ жњи жѣто док не сазренѐ. — Пушти шљѣве нек зрѣнѐ.

Према оваквом презенту (а и другим облицима) настају после инфинитиви *чӯнѐӯӣти, ћѣнѐӯӣти, зрѣнѐӯӣти, сѧћѣнѐӯӣти, сазренѐӯӣти* итд. поред *чӯӣти, ћѣсӣти, зрѣӣти* итд.

265. — Поред поменутих напоредних презентских облика: *бѣдѐм* и *бѣднѐм*; *знѧм, знѧднѐм, знѧдѐм*; *дѣеш, дѣ, дѣи*; *нѣеш, нѣј, нѣли*; *виђу, виђѣм*; *вѣљу, вѣлѣм* итд., постоје још и други дублети, до којих је дошло на разне начине. Тако од *зѧћѧӣти* имамо облике и по II врсти: *зѧћѣм, зѧћѣ* итд. и по VI врсти: *зѧћѧм, зѧћѧӣти... зѧћѧју* (Гѧћѣ те прѧмаја. — Је ли цѧба (слободно) да те гѧћѣм? — Гѧћѣ ш њѧм кѧ грѧм. — Гѧћѧју кѧ ѣс пушкѣ). Глаголи као *дѧваӣти* (и слож. *ѣродѧваӣти, ѣредѧваӣти* итд.), *крѣѣѧваӣти* итд. имају двојаке презентске облике: 1. по IV врсти: *дѧем, дѧеш, дѧе, дѧемо, дѧѣше, дѧју* (Дѧју и кѧпѧм и шѧкѧм) и 2. по VI врсти: *дѧѧм, дѧѧӣти, дѧѧѧ* (Вѧља да е брѧт брѧту дѧѧѧ)... *дѧѧѧју* (ови су ређи); *ѣредѧем* и *ѣредѧѧм* од *ѣредѧваӣти* (Прѣдѧем те ѣѧволу и ѣѧову ѣмену! — Јѧ прѣдѧѧѧм ѡвце пѧд врут); или: *крѣѧем... крѣѧѧју* (Крѣѧе му мѧл) и *крѣѧѧѧм... крѣѧѧѧју* (Крѣѧѧѧју му ѡвце); *дозвољѧем* и *дозвољѧѧм* (дозвољѧѧѧју); *ѣрѣѧѧем* и *ѣрѣѧѧѧм* (*ѣрѣѧѧѧју*) од *ѣрѣѧѧваӣти* (= пропадати; Мѧрѧ да трѧѧѧе); *ѡѣрѣѧѧем се* и *ѡѣрѣѧѧѧм се* (*ѡѣрѣѧѧѧју се*) од *ѡѣрѣѧѧваӣти се* (= одрицати се; Не ѡтрѣѧѧѧм се јѧ ѣѧѧ кѧкав да е); *ѣдзнѧем* и *ѣдзнѧѧм* од *ѣдзнѧваӣти* итд.

Има доста глагола који имају презент по V и по VI врсти: *бѣручѣм* и *бѣручѧм* од *бѣручѧӣти*; *ѣдсӣљѣм* (Пѧсӣљѣму [= посӣљѣм му] да се ѣми'е) од *ѣдсӣљѧӣти* и *ѣдсӣљѧм* (Снѣбѣѧѧ се кѧ да га пѧсӣљѧм врѣлѧм водѧм) од *ѣдсӣљѧӣти*; *ѣзѣмљѣм* (ѣзѣмљѣ колико дѣе) и *ѣзѣмљѧм* (ѣзѣмљѧју, брѧте, не мѧгу рећи колико) од *ѣзѣмљѧӣти* и *ѣзѣмљѧӣти*; *дрѣѣмљѣм* и *дрѣѣмљѧм* (*дрѣѣмљѧју*) од *дрѣѣмљѧӣти* (Лѣжѣ тѣ и мѧло ѡдри'емљѣ. — Нѣка ѣг, нѣка мѧло дрѣѣмљѧју); *дѧзѣвљѣм* и *дѧзѣвљѧм* (дѧзѣвљѧју) од *дѧзѣвљѧӣти*; *ѣсӣнѣљѣм* и *ѣсӣнѣљѧм* од *ѣсӣнѣљѧӣти*; *рѣѣљѣм* и *рѣѣљѧм* (*рѣѣљѧју*) од *рѣѣљѧӣти*; *сӣнѣљѣм* и *сӣнѣљѧм* од *сӣнѣљѧӣти* (Сѣнѣљѣ кѧ ис кѧбѧ. — Сѣнѧ му прѧво рѧки'у па кѧѧу); *зѣђѣм* и *зѣдѧм* (*зѣдѧју*) од *зѣдѧӣти* (Ѣн је дѧбѧр мѧјстор, ѡдлично зѣђѣ. — Јѣлићи зѣдѧју кѣлу. — Зѣђѣ свѣ кѧмѣн пѧ кѧмѣн); *ѡѣѣмљѣм* и *ѡѣѣмљѧм* од *ѡѣѣмљѧӣти* (*ѡѣѣмљѧӣти*); *кѣѣљѣм* и *кѣѣљѧм* (*кѣѣљѧју*) од *кѣѣљѧӣти* (Јѣсу ли ѡѣѣрѧли јѧнѧѧд да кѣѣљѣју? — Пѧнекад се кѣѣљѣмо у рѣѣѣци. — Ѣћу да се кѣѣљѧм); *ѡкѣѣљѣм* и *ѡкѣѣљѧм* (*ѡкѣѣљѧју*) од *ѡкѣѣљѧӣти*; *шѣђѣм се* и *шѣѣљѧм се* (*шѣѣљѧју се*) од *шѣѣљѧӣти се*; *мрѣѣм* и *мрѣѧм* (*мрѣѧју*) од *мрѣѧӣти*; *скѣѣљѣм* и *скѣѣљѧм* од *скѣѣљѧӣти* (Ѣѣмо

да *скайљемо*. — Ако *скапамо*, нико неће рећи ни *валајбогу*); *враћем* и *враћам* од *враћаиши* (Неће да се враће. — Враћају се свакога проећа); *идзивљем* и *идзивам* од *идзиваиши*, итд.

Глагол *вайаиши* има презент по VI врсти: *вайам* — *вайају*. Међутим, глагол *ддвайаиши*, поред презента по овој врсти: *ддвайам*, може имати и презент по V врсти: *ддваћем*, поред још једног, аналошког, презента по VI врсти: *ддваћам* (Сваки трепти ко да до земље не ддваћа).

Глаголи на *аваиши* имају у презенту *авам*, али, како смо видели, могу имати и *аем* (*исјуњавам* — *исјуњаем*, *надлагавам* — *надлагаем*), док неки глаголи на *иваиши* имају *уем*, али и *ивам*: *даруем* и *даривам* од *дариваиши*; *оурашуем* и *оурашивам* (*Опрашивам* *накав кунши'ер*) итд.; облици као *оурашуем*, *даруем* итд. чешћи су, а *оурашивам* и сл. рећи; неки имају само *уем*: *размињуем* од *размињуваиши*; *надлагуем* од *надлагаиваиши*; по правилу, ови би глаголи могли имати и *ивам*, али ја од њих нисам забележио ове облике.

Глаголи на *иваиши/еваиши* имају само *уем*: *кажуем* од *кажуваиши* и *кажсѣваиши*. Глагол *добиваиши* може гласити, као што смо већ рекли, и са гласом *ј*, па је онда тако и у другим облицима: *добивам* и *добивам*, *добивѓ* и *добивѓ* итд. (Одавно од нас не добивамо писма. — Добивѓ ме на картама.)

Код композита глагола *ићи* редовни су ови облици: *наћем*, *ирићем*, *ућем*, *доћем*, *идоћем*, *сићем*, *саћем*, *изићем*, *изаћем*, *обићем*, *заћем* итд.:

Неће да *изаћѓ* кѓј. — Ако *доћѓ*, дајните му да *руча*. — Оће да ми *заће* за *нокте*. — Нико не *смије* да *прићѓ* *Вилиној* *јами*. — *Кѓ* е *небатли*, *нек* *изићѓ*. — *Што* не *сићѓ* *мало*? — *Кренуо* да *обићѓ* *државу*, итд.

Али, поред *сићем* и *изићем*, задржали су се и облици *сидѓм* и *изидѓм*:

Надам се да ће *Илија* *љѓтѓс* да *изидѓ*. — Реци *Милици* да *изидѓ* пред *врата*. — Оћемо да *изидѓмо* на *планину*. — *Изиду* до *горњѓг* *манстира*. — *Кад* *сиду*, *питаћемо* *јг*. — Не могу да *сидѓм*. — *Кад* *сидѓте*, *прво* *узмите* *мѓтике* од *кума* *Бѓжа*.

Као што смо већ видели, овде постоје инфинитиви *наљећи* и *наљесћи*, *уљећи* и *уљесћи* итд. Вук⁵³ има обе ове форме, а *Ј. Вуковић*⁵⁴ само форме на *ћи*: *уљећи*, *наљећи*. За разлику од пивско-дробњачких говора, који имају у презенту: *наљезем* и *наљегнем* итд., ускочки, поред те две форме, има још и једну од Вукових: *наљезѓм*. Али, за разлику од Вука, који према неким формама на *ћи* има *ж*: *заљезѓм* (поред *заљегнѓм*), а према формама на *сти* глас *з*: *наљезѓм*, у ускочком се говору не може извести ова дистинкција, пошто су се у њему облици измешали, те имамо: *наљезѓм*, *наљезѓм* и *наљегнѓм*. Овамо иду још и ови глаголи: *уљећи*, *ириљећи* (= *прићи*), *заљећи*, *ижљећи*. Могуће су најразноврсније презентске форме од глагола *ижљећи*: *ижљезѓм*, *ижљезѓм*, *ижљезѓм*, *ижљезѓм*, поред *ижљегнѓм*. Ево неколико потврда за ове наводе:

⁵³ В. Рјечник.

⁵⁴ ГПД, 75.

Ўлеземо ми у кућу, а оно насрè кућè сòвра пòстављена. — Стíди се да ўлежè. — Кад наљежèм, казаћу ти. — Ако наљегнèш, даћу ти бàкрицу да пòнесеш. — Поглèдни да кòкошке не ўлезу ў жи-то. — Не дадү да ўлезè. — Кад ми ўлегнè бүа ў у^о па стàнè ца-рàкати, спòпанè ме мүка. — Наговòри је да йжлезè.

О појавама какве су *йүшиийм* — *йүшићим*, *йүшиям* — *йүшићам* (Они рàно пуштајү сòдку. — Свè пушћајү, па пòарашè. — Нè може овакò, пòпүшта. — Кад дòђе до стàни-пàни, он пòпүшћа) итд. већ је било говора.

Редовни глагол *јàйи* (< јакати) може бити и са замеником *к*: *јà-кайи*, па тако и у композитама (*йòјàкайи*) и у свим другим облицима: *йòјашèм* и *йòјàкàм*, *йòјà* и *йòјàка*, *йòјò* и *йòјàкò* итд.

Глаголи *ўђайи* и *ўзјайи* имају двојаке и друге облике: *ўђашèм* и *ўзјашèм*, *ўђàг* и *ўзјàг*, *ўђò* и *ўзјò* итд., поред тога што варијанта *ўзјàйи* може, као и показани облици глагола *јàйи* и његових композита, имати и *ўзјàкàм*, *ўзјàка*, *ўзјàкò* итд. Облици као *јашим*, *йòјашим* и сл. овде су непознати.

Глагол *слàйи* има презент са непостојаним *а* и без њега: *шàлè* и *шлè* и са вокалом *и*: *шйлè* (Шàлè ми по дèсèт йлàдà мљèсечно. — А. Шлè ли ти штò Мйлија? Б. Шйлè, бòгами, дòсти). Од *йòслайи* сам забележио само: *йòшлèм* и *йòшлèм*, а *йòшшлèм* је од *йòшшлèйи* (композ. од *шйлèйи*).

Сложени глаголи од глагола *сйàйи* могу имати двојак презент, по III врсти: *сусйанèм*, *йòсусйанèм*, *усйанèм* итд. и по VI врсти: *йòсусйàм*, *сусйàм*, *усйàм* и сл. Треће л. мн. ових других облика само је по III врсти: *йòсусйану*, *усйану*, јер су облици *йòсусйајү*, *усйајү* 3. л. мн. од несвршених глагола: *йòсусйајайи*, *усйајайи*.

Глагол *дркйайи* има: *дркћèм* и *дркћйим*.

Презент *мйслйим* је редован, а од форми *мнйим*, *мнйиш* итд. у ускочком су се задржале само форме *млйим* и *нйим* и то само у већ адвербизираним изразима: *јàмлйим* и *јàнйим*.

Поред редовног *бàчйим* од *бàчййи*, у последње време може се, као што сам већ показао, чути и *бàцйим* (бàцйити), а поред *бàчàм* од *бàчайи* још и *бàцàм* (бàцайи). Тако се гласови *ц* и *ч* мешају и у глаголу *разбү-цйиш* — *разбүчйиш* и сличнима: *разбүчйим* и *разбүцйим*. Облици са *ц* су иновација.

Пошто инфинитив *замàћи* може гласити и *зàнћи*, то и други облици тог глагола могу имати напоредне облике: *зàмакнèм* и *зàнкнèм*, *зàмакòг* и *зàнкòг*, *зàмакò* и *зàнкò* итд. Као што је глагол *гледайи* разноврстан у инфинитиву: *гледàйи*, *гледèйи* и *гледйи* (па онда и композите: *йрйгледàйи*, *йрйгледèйи*, *йрйгледйи*; *йòгледàйи*, *йòгледèйи*, *йòгледйи* итд.), тако је тај глагол разноврстан и у осталим облицима: *йрйгледàм*, *йрйгледèм*, *йрйгледйим*; *йрйгледàг*, *йрйгледèг*, *йрйгледйим* итд.:

Ўзалүд глèам кад нè вићу. — Требà да се пòглàш прйје нò што изађеш у нàрод. — Нйе ни пòглò, а већ вйчè. — Глèдò нè глèдò — нà истò ти се свòдй. — Бйк да штò глèам. — Стйò би да му

нѣко глѣа (= чува) кра̄ву. — Нѣ гл̄а се на̄ т̄о. — Нӣ'е ме ни по̄гле-
д̄о. — Он̄да она прӣглед̄а р̄учак. — Да̄ј да ви са̄ нѣшто прӣглад̄м.
— Глѣда̄ш, глѣда̄ш, па нѣ можеш да се на̄глед̄аш. — Бо̄љѣ ми 'е
да е нѣ гл̄ам. — О̄неш ли да ми на̄глеаш̄ ђѣцу док донесѣм гр̄уду
снй'ега?

Глаголи као *ид̄иѣти се* имају у презенту *ид̄иѣм се* и *ид̄иѣѣм се*,
рас̄иѣти се — *рас̄иѣм се* и *рас̄иѣѣм се* итд; а глагол *жд̄иѣти* — *жд̄иѣм*
и *жд̄иѣ'ем*, па онда и *з̄аждиѣти* — *з̄аждиѣм* и *з̄аждиѣ'ем* и сл. (Да̄ј ми да
з̄ажди'ем сви'ѣћу. — О̄ћу да ўжд̄иѣм вӣђело). И *г̄н̄иѣти*, *са̄г̄н̄иѣти* (поред
са̄г̄н̄ѣти) и сл. могу имати, поред *г̄н̄иѣ'ем*, *са̄г̄н̄иѣ'ем*, и *г̄н̄иѣм*, *са̄г̄н̄иѣм* и сл.
У варијантама *ид̄а̄н̄иѣ* и *ид̄н̄иѣ* и сл. разлика је тематске природе.

266. — Глаголи чија се инфинитивно-аориска основа завршава
на задњонепчане сугласнике имају те сугласнике измењене у 3. л. мн.
презента као и у осталим лицима овог облика:

Вулеви дан̄ас си'ѣч̄у др̄ва. — Кад овр̄ш̄у ж̄ито, љӣћи ће ў пла-
нину. — Ёно љг в̄уч̄у пл̄астове. — Добро сл̄уша̄ј шта̄ ће да ти р̄еч̄у.
— Под̄вазд̄ан п̄еч̄у кунпи'ѣре. — Рӣстићи в̄рш̄у ш̄еницу. — Нѣ
мош љшчек̄ат да љг остр̄ӣж̄у. — Они дан̄ас стр̄ӣж̄у ђвце.

Од тога се изузима 3. л. мн. презента глагола *мо̄ћи*, које гласи *мо̄-*
г̄у, а не *можу* (можда је томе допринело и 1. л. једн.), али од глагола
ид̄мо̄ћи, који у 1. л. једн. има *ид̄мо̄жѣм* и *ид̄мо̄гу*, 3. л. мн. гласи и *ид̄мо̄ж̄у*
поред *ид̄мо̄гу* (Они ће до̄ћи да ни по̄мож̄у. — К̄о нѣ може, по̄мог̄у му
љ̄уди). Али се и они „класични“ облици, тј. са неизмењеним задњоне-
пчанам сугласником, могу чути у новије време у Ускоцима (Ц̄ар на̄ред̄и те
га поси'ѣк̄у). Једна се девојка овако изјаснила у корист књижевних
облика: „Сад само бабе говоре поси'ѣч̄у!“⁵⁵, што ипак не значи ни близу
да су ти облици у превази.

267. — Иако суседни, пивско-дробњачки, с једне, и ускочки, с
друге стране, сасвим се разликују у погледу конјугације глагола *ӣк̄а̄ти*:
у првом је I палатализација потпуно спроведена: *чѣм*, *чѣш*, *чѣ*, *чѣмо*,
чѣше, *ч̄у*,⁵⁶ у другом су облици остали без ње: *ӣкѣм*, *ӣкѣш*, *ӣкѣ*, *ӣкѣмо*,
ӣкѣше, *ӣк̄у* (Ђво е да ткѣ, да ж̄нѣ, шта г̄о̄ј ђ̄ј, тј. она је способна за
сваки посао). У Вука је *ӣкам* и *чѣм*... *ӣку*.⁵⁶ Тако у сложеницама: *ӣзай̄-*
кѣм, *ӣфрӣӣкѣм*, *д̄о̄ӣкѣм*, *ӣсӣкѣм* итд. У промени глагола *р̄ва̄ти* пивско-
дробњачки⁵⁷ и ускочки се поклапају (основа *а/ā*, VI врста): *р̄в̄ам*,
р̄в̄а... *р̄ва̄ј̄у*, за разлику од Вука,⁵⁸ који овде има *а/ē*: *р̄вѣм*. Глагол *ђ̄ѣл̄а̄-*
ти има само *а/ā*: *ђ̄ѣл̄ам*... *ђ̄ѣл̄а̄ј̄у*, а тако и све сложенице: *ӣж̄ђ̄ѣл̄ам*,
ӣж̄ђ̄ѣл̄ам итд., док Р-К имају *зде̄ла̄ти* — *зде̄љем*.

Пошто глагол *сӣас̄ити* овде не гласи *сӣас̄ити*, то су и остали обли-
ци по VII, а не по I врсти: *сӣас̄им* (а не *сӣасем*), *сӣас̄иг* (а не *сӣасог*),
сӣас̄и'о (а не *сӣасо*) итд.

⁵⁵ ГПД, 68.

⁵⁶ Рјечник

⁵⁷ ГПД, 75.

⁵⁸ Рјечник.

Глагол *треб̄а̄ӣи*, заједно са својим композитама, има и безличне и личне облике:

а) безлични: *Треб̄а̄ му помо̄ћи*. — *Не̄ треб̄а̄ се залӣѣтати*. — *Треб̄а̄ јој о̄пе̄ћи језик*. — *Треб̄ало би прив̄ӯћи о̄не̄ пл̄астове*.

б) лични: *А̄ј, не̄ треб̄аш ми вӣш̄е̄*. — *О̄ди, треб̄аш ми*. — *Не̄мо̄јте ӣћи, треб̄ате ми*. — *Треб̄а̄ју ми једне грабӯље*.

Глаголи *раз̄ум̄ӣӣи* и *раз̄ум̄ѣ̄ӣи* значе апсолутно исто, али, разуме се, имају двојаку промену: *раз̄ум̄им* и *раз̄ум̄ӣем*:

Не̄ мо̄гу да га раз̄ум̄им. — *Раз̄ум̄ӣем ја̄ св̄а̄к̄у његову*. — *Не̄ће̄ Тм̄ӯшӣћи да ме раз̄ум̄е̄*. — *Мо̄ј к̄ер раз̄ум̄ӣе̄ св̄е̄ што му к̄аж̄ем*.

Глагол *зас̄ӣа̄ӣи* не мења се овде по VII врсти као у књижевном језику, већ по II врсти: *зас̄ӣем... зас̄ӣӯ*. Потпуну морфолошку подударност презента глагола *зас̄ӯӣи* семантично диференцира једино контекст.

Глаголи као *ӣрӣд̄ӣа̄ӣи*, *ка̄н̄ӣа̄ӣи*, *ӣш̄ӯк̄ӣа̄ӣи*, *ме̄ш̄а̄ӣи* итд. мењају се само по V врсти: *ӣрӣо̄ћ̄ем*, *ка̄н̄ћ̄ем*, *ӣш̄ӯк̄ћ̄ем*, *ме̄ћ̄ем* итд.

Глаголи типа *ум̄рӣе̄ӣи* обухваћени су односом: *ӣе̄|е̄*, а не односом *ӣе̄|ӣе̄*: *ум̄рӣе̄ӣи* — *ум̄р̄ем*, *м̄рӣе̄ӣи* — *м̄р̄ем* (а не *м̄рӣем*), *ӣрд̄сӣрӣе̄ӣи* — *ӣрд̄сӣр̄ем*, *о̄ӣрӣе̄ӣи* — *о̄ӣр̄ем*, *за̄дрӣе̄ӣи* — *за̄др̄ем* (и *за̄дер̄ем*), *о̄да̄врӣе̄ӣи* — *о̄да̄вр̄ем*, *о̄дрӣе̄ӣи* — *о̄дер̄ем* и *о̄др̄ем*, *ра̄здрӣе̄ӣи* — *ра̄здер̄ем* и *ра̄здр̄ем*, *на̄ӣрӣе̄ӣи* — *на̄ӣр̄ем*, *ӣрд̄ӣрӣе̄ӣи* — *ӣрд̄ӣр̄ем*, *са̄ӣрӣе̄ӣи* — *са̄ӣр̄ем*, *зас̄ӣрӣе̄ӣи* — *зас̄ӣр̄ем*, *ӯӣрӣе̄ӣи* — *ӯӣр̄ем* и др.

Глаголи *ӣрӣзрӣе̄ӣи*, *за̄зрӣе̄ӣи* и сл. имају у презенту *за̄зр̄ем*, *ӣрӣзр̄ем* итд., а не *зазрим* и сл.⁵⁹

Пошто овде није *слева̄ӣи* ни *слива̄ӣи*, већ *слӣе̄ва̄ӣи*, то је и презент *слӣе̄ва̄м*, *сн̄ӣе̄ва̄м*, *ӣд̄чӣе̄ва̄м* итд., а не *сливам* или *слевам* итд.

Глаголи као *зр̄е̄ӣи*, *вр̄е̄ӣи*, *ж̄с̄њ̄е̄ӣи* (нема *ж̄се̄ӣи*) и сл. нису јединствени у презенту. Тако, док *зр̄е̄ӣи* има *зр̄ем... зрӯ* (поред већ реченог *зр̄е̄н̄ем*), *ж̄с̄њ̄е̄ӣи* — *ж̄с̄њ̄ем* (нема *ж̄са̄њ̄ем*)... *ж̄с̄њӯ*, дотле *вр̄е̄ӣи*, поред облика са *е* (*Врӯ вр̄ела*), има и облике са *и*: *Врӣ млӣе̄ко*.

Постоје само облици *ӣж̄сед̄ем*, *ӣж̄сед̄ӣи* итд., а не и облици: *из̄једем*, *изӣем* и сл. Исто тако имамо само *ј̄д̄ем*, *ј̄д̄е̄ӣи* итд., а не и: *ӣем* и сл., што се сусреће у староцрногорским, а и неким другим говорима.

Ј. Вуковић⁶⁰ има *о̄бре̄ӣи* — *о̄брӣм*, овде је *о̄бр̄е̄ӣи* — *о̄бре̄ӣем*.

Ускочки говор зна само за облике *ме̄ш̄ӣнӯӣи*, *ме̄ш̄ӣн̄ем*, *ме̄ш̄ӣнуо* итд., а облици *ме̄ш̄ем*, *ме̄ш̄ӣио* итд. непознати су.

Потпуно су непознате у овом говору појаве као: *онӣ виду*, *носу*, *гледа̄у*, *сломӣем* итд., већ постоје само облици: *вид̄е̄*, *нд̄с̄е̄*, *гледа̄ју*, *сла̄м̄им* итд.

⁵⁹ Ј. Вуковић (ГПД, 68) има: *на̄зр̄е̄ӣи*, *ӣрӣзр̄е̄ӣи*, *на̄зр̄им*, *ӣрӣзр̄им*.

⁶⁰ ГПД, 68.

Императив

268. — Крњи императив врло је честа појава у ускочком говору: Бљѣж, гѣбету јѣдан! — Пѣмоз бѣг, лѣуди! — Бљѣж да бљѣжѣмо! — Ђѣт, авѣтињѣ авѣтнѣ! — Мѣч, сѣлуднѣче сѣлуднѣ! — Пѣш нек ѣдѣ (пушти>пушт>пуш). — Пѣш ѣвола! — Бљѣж ѣ кућу е ѣеш ѣзѣпсти. — Вѣц се одѣтлѣ! — Ђѣте тѣмо, нѣс ве ѣѣво! — Мѣч, рѣо јѣдна! — Чѣк да ти кѣжѣм. — Шѣт, не говѣри. — Стѣн, нѣ мрдѣј. — Пѣш трѣце! — Врнте се, лѣуди! — Пѣсте, лѣуди, да ви кѣжѣм. — Бљѣжмо, ѣзгѣбосмо кѣ нѣко нѣш. — Бљѣште, ѣѣце, одѣтлѣ! — Држ да га ѣватѣмо. — Дѣбро се дрѣште! — Сабѣрте тѣ. — Пѣѣосмо, па ѣѣр, ѣѣр, ѣѣр, те стѣгосмо на врѣѣме. — Шѣте, лѣуди, јѣш ѣмѣ дѣна. — Уво ви па јѣте. — Јѣте, кѣле ви рѣкнуле! — Ѓте да ве ѣѣдо пѣмилуе. — Нѣсулте се, мѣне е прѣво. — Ѓд бѣрец! — Шѣ дѣље, ѣволе јѣдан. — Мѣк се, ѣћу да лѣжѣм. — Дѣк се, нѣ дѣгла се! — Понѣсте ми велѣдѣн. — Мѣк се, да те лѣска не ѣдарѣ. — Дѣк се, Кѣто, да ти пѣдметнѣм и јѣсгук. — Шѣте сѣ мѣло! — Бљѣж, бљѣко, ѣд нѣс. — Ѓтлѣн ѣна бљѣж на врѣта. — Шѣ тѣ тѣ, јѣ ѣу нѣлѣѣ ѣздѣль. — Јѣо, Сѣво, дѣкте се! — Нѣс те ѣѣво. — Приѣвте ѣвце. — Зѣвте ми ѣе. — Кѣште јѣј. — Дѣште се да пѣштѣмо ѣвце. — Дрште се кѣ јунѣци, лѣуди! — Стѣн да видѣм. — Бљѣж отѣле, бѣстиѣо јѣдна. — Донѣс тѣ ѣмо. — Учѣнте ми тѣ. — Закѣлте јѣдно јѣгѣе. — Вѣц ми се с ѣѣи. — Вѣ пѣѣте, а мѣ ѣемо ѣдмѣ зѣ вама. — Пѣјете свѣ тѣ! — Шѣте на глѣвицу. — Шѣ, ѣволе, нѣ мош вѣшѣ. — Уте (< идте) ако дѣте. — Јѣте кѣлико ви дѣша ѣѣе. — Шѣте вѣ ѣѣе. — Вѣте (< видите) ѣвогѣ пѣксина. — Нѣјете се (< најѣдите се) ѣвѣ ѣипѣриѣѣе. — Вѣте (< водите) е у бѣницу. — Брзо се спрѣмте па ѣдите. — Држ га, кѣмѣн те бѣгом и свѣтѣм Јѣваном. — Дрш се дѣбро за глѣвѣр. — Дрште га! — Нѣѣд, ѣ Жајо. — Вѣ [= види] ѣѣ су брѣви. — Те јѣ пѣтрч, пѣтрч зѣ ѣѣм. — Вѣц се отѣлѣ.

Императив од *бѣчѣиѣи* односно *бѣцѣиѣи* гласи *бѣчи* односно *бѣци* (в. ниже), а крњи, према томе: *бѣч* и *бѣц*, поред асимилативног *бѣи* (Бѣц га), који се, особито на основу употребе у јѣдном честом изразу (ружном уопште, не само у Ускоцима), сасвим осамосталио те се, поред *бѣч* и *бѣц*, употребљава не само у асимилативним већ и у неасимилативним ситуацијама.

Разуме се, сви ти крњи императиви могу бити и пуни: *бљѣжѣи*, *бљѣжѣиѣе*, *ѣмомѣи*, *ѣѣиѣи*, *мѣчи*, *ѣѣиѣиѣи*, *дѣгни се*, *мѣкни се*, *сѣѣѣни*, *врѣниѣе*, *ѣдѣѣиѣе* итд.

Мора се, ипак, рећи да је пуни императив редовни облик и чешћи, али није могуће рећи кад се све употребљава крњи облик, будући да иста личност у истом часу говора може употребити и јѣдне и друге облике, рецимо *ѣѣдѣиѣе* и *ѣѣѣе*. Можда су само неке крње форме фреквентније од својих пуних парњака, као *дѣк се*, *мѣк се* и сл.

По правилу, сваки императив на *и* може бити без тога *и*. То је *и*, како смо већ рекли, у ствари покретан вокал. Овове се супротстављају само случајеви када би, услед губљења овог *и*, дошло до нагомилавања сугласника, што би отежало артикулационе могућности и што језик, не само у овом случају него и иначе, готово редовно откљања на неки начин. Тако би изговор императива *йрѣйни*, *йрѣйнише*, *йдѣйни*, *йдѣйнише*, *узми*, *узмише*, *дѣйи*, *дѣйише* итд. био врло тежак без вокала *и*. То је само по себи јасно. Иначе за овај говор не важи оно што Ј. Вуковић констатује за пивско-дробњачки језик, наиме да губљења вокали *и* нема иза *м* и *н*; тако се овде може лепо рећи: Преврн тѣ. — Бранте ме, ђѣѣ. — Прелѣмте тѣу грѣнѣ. — Бранте се како ѣмиѣете. — Врнте се, лѣѣди, итд.

Скраћивање императивних форми каткад је врло велико. Тако имамо: *иѣ* поред *иѣди*, *иѣше* поред *иѣдише*, *дѣше* поред *дѣдише*, *јѣше* поред *јѣдише* итд. Не скраћују своје облике само глаголи који у императиву имају наставак *и*, већ и неки глаголи *а*-основа; тако су доста честе форме као *чѣк* (у хип. *ћѣк*), *ћѣр* и сл. (често поновљене било у наративним, било у императивним или каквим другим ситуацијама: *Чѣк, чѣк, док ми дѣђе брѣи*. — *Па ћѣр, ћѣр, и бѣгами ѣг сѣйѣгосмо*. Иако су ово *а*-основе, ови облици, овако осамостаљени, могу сад примати и наставак *и*: *ћѣри* (Па *ћѣри*, *ћѣри* вѣдѣ повѣздѣн), *чѣки* (Чѣки да ѣстанѣм. — Јѣ чѣки, чѣки, али ѣзалѣѣд), па и *чѣкише*. Разумљиво је онда што поједини глаголи, поред две тако рећи главне форме: *нѣси* — *нѣс*, *нѣсише* — *нѣсше*, могу имати по неколике императивне форме: *чѣкај*, *чѣк*, *чѣки*, *ћѣрај*, *ћѣр*, *ћѣри* итд.

Посебно скраћивање императивних облика уз дуљење коренског вокала имамо у једној врсти наративног императива:

Ўзѣ онѣ маѣѣ ѣ зѣбе па нѣс, нѣс, нѣс те међу ѣстѣлѣ маѣѣд. — *Ај*, *ај*, *ај*, па прѣво у ѣвѣѣјчину кѣћу. — Шѣѣпа га па нѣс, нѣс ѣ избу.

Неки од ових скраћених императива, као *ћѣр*, *чѣк*, *иѣи*, *мѣч*, *ћѣи*, *дѣж*, *ај*, *лѣг* итд., функционишу каткад као императивне речце, узвици, узречице и сл. и тада им акценат може бити разноврстан.

269. — Вербализовани прилог *ајде* (< хајде) развио је многе форме у овом говору. Пре свега, стандардна је форма *ајде*, али она може бити сведена на *ајд*, а онда и на *ај*. Множински облици гласе, пре свега, *ајдѣмо* (*ајдѣмо*), *ајдѣше*, а онда, полазећи од разних основа и разних комбинација множинских наставака, добијају се ови облици: *ајдѣмоше*, *ајмо*, *ајше*, *ајмоше*, *ајѣмо*, *ајѣмоше*, *ајдмо*, *ајдмоше*. Као што се види, у облику *ајѣмоше* двапут је употребљен наставак за 2. л. мн. императива:

Ајѣмоте, лѣѣди. — Ајте да идѣмо. — Ајдмо сѣ да стрѣжемо јѣгнѣд. — Ајте тѣмо, ѣѣволи јѣдни! — Ајмо, вриѣме е. — Ај, дѣро, ај! — Ај сѣ мнѣм. — Ајдѣмо, бѣгави! — Ајде вѣј јѣднѣм, Мѣлица. — Ајдете ако ѣете. — Ајте да мѣзѣмо ѣвѣѣ. — Ајде пѣ од онѣ вѣрѣникѣ. — Ајде, кѣмене, ајде. — Ај у зѣрок да ниѣѣ тѣкѣ. — Ајмо да се тѣрамо. — Ајмо нѣ рѣд.

Уз облике 2. л. једн. и мн. овог императива често стоји 2. л. једн. или мн. неког другог императива.

Ѐјде, Гајо, рџзбџ коџ дрво. — Ѐјде прикџсите џнџ маџо. — Ѐјте доћерџјте снџџега. — Ѐј рџчај.

Ј. Вуковић⁶¹ вели да у пивско-дробњачком говору не постоји 1. л. мн. императива. Наводи затим да овог облика нема ни у Вука, већ да је он место 1. л. мн. императива употребљавао речцу *да+* 1. л. мн. презента: *да оремо, да држимо* и сл. Прво лице мн. у пивско-дробњачком исказује се као и у Вука, а најобичније је да се та конструкција појачава речцом *џјде*: *џјде да идџмо, џјде да рџчамо* итд. Најзад закључује: „Мислим да је уопште у говорима нашега језика облик императива: *раџимо, џџишимо* и сл. редак“. У Ускоцима је овај облик доста редак, али сам забележио:

Раџимо по бџжџј прџвди па се нџ бџјмо. — Моџимо се бџгу и раџимо, па не свџ добро бџти. — Не дајмо да не Брћџни џрајџ. — Бљџжмо, џџди, џвџ нџџе змџџа нџ аџџа. — Стџнимоте, џџди (овде је, сем тога, и пример за комбинацију наставака 1. и 2. л. мн.).

Иначе је врло развијено и у ускочком говору све оно друго што је поменуто за Вуков језик и Вуковићев пивско-дробњачки говор:

Ѐјде да стрџамо џвџ зџвалу у џуџџџке. — Ѐјте да идџмо. — Ѐјде да се клџсамо. — Бљџж да бљџжџмо, каџнџ тџџџм! [= ти у дом]. Шџџди да шџџџмо. — Данџс да поџосџмо Влаке. — Ѐјте да џнесџмо џнџ поџаве да не поџиснџ. — Ѐјте да мџземо џвџе.

Већ смо видели да се императивни наставци *мо* и *џе* лако додају на облике императивне речце *џјде*. Императивни наставак 2. л. мн. каткад се веже и за неке друге речи и тиме их вербализује: *џџџе, џџлаџџе, џлаџџе, џвамоџџе, џџлакоџџе, брзоџџе* и сл.

Што се тиче 1. л. једн. императива, оно, разуме се, не постоји, али, у случајевима кад неко лице хоће само себе да подстрекне, да „само себи заповеда“, онда се оно опет служи 2. л. једн.: *Ѐстај, Зџрка, не џстала!* (каже Зорка сама себи).

Као што ма које лице императива може бити исказано описно: *нека* или *да+* одговарајуће лице презента, тако то важи и за његово 3. л. једн. и мн.:

Нек пџчџ и јџџџ. — Нек заџкоџџ јџгње па нека да џџдџима да јџџџ. — Да ми прџг не прекџрачџ! и сл.

Мећутим, примери као:

Помџз бџг. — Нџс те џџво! и сл. — представљају остатке 3. л. једн. императива. Наративни императив (2. л. једн.) може стајати уз сва лица:

⁶¹ ГПД, 69.

Пошљи он ди'ете ў гору. — Не успље моја, те ја поблези. — Ми загрдилај на свѧ уста. — Они стѧни да се смйју. — Они дѧхерѧј вўну на пазѧр. — Она ўвати прилику, па дў у њѧга. — Јѧ отѧди на Бу'ѧн, итд.

У Ускоцима су у употреби и разне подстицајне императивне речци типа *ѧјде*: *дѧ, дѧдѧ (дѧдѧ), дѧр, дѧдѧр, дѧла, ѧла, нў, ѧнў, дѧнў* и сл. Неке од њих стоје испред облика императива (нпр. *ну*), а неке иза њѧга (нпр. *дер*); неке могу стајати и испред и иза императива (*де*); неке су се слиле у једну реч с неким облицима императива (*нўбди, дѧјдѧ*), неке опет стоје одвојено (*дѧла лѧзи*); неке се од њих могу удвојити (*дѧдѧ*), а неке могу бити употребљене не само уз облик императива (*дѧла јѧди*) већ и самостално или релативно самостално. Примери:

Нўбди да те мѧло вѧдѧм. — Нўдѧј ми мѧло водѧ. — Дѧ скѧчи. — А. Оћу ли помусти крѧве? Б. Дѧла. — Нўдѧр ми тў шѧкиру. — Нўдѧ ми тѧ поврѧз. — Дѧјдѧ ми тѧ кружак, Зѧрка. — Дѧјдѧр ми мѧло мѧда. — Нўдѧ ми ў што мало водѧ. — Нўбд ѧмо, дѧ'ете! — Нўдѧ ми тў тѧјагу. — Нўбди дѧ видиш њѧшто. — ѧнў ми тў тѧрбу. — Данў рѧци јѧднѧм! — Ајдѧдѧ кад ѧћете!

Ј. Вуковић⁶² констатује да се иза речца *дану, ану, ну* изоставља императив од глагола *даши*. Моји примери показују да то у ускочком говору може бити тако, али и да не мора: *Нўдѧј ми мѧло водѧ*; ствар, мислим, ништа не мења то што су се ова два дела (*ну* и *дај*) сасвим слили у један облик, са значењем: *дај*.

270. — Напоредност неких презентских облика појављује се и у императиву:

дѧј и *дѧдни, дѧјѧне* и *дѧдниѧне* (Дѧј бѧже. — Ако дѧћѧ, дѧдните му да рўча. — Дѧдни онѧ њѧгово. — Дѧјте ми јѧш бѧцѧ. — Дѧј му ѧтѧ мекшинѧ. — Дѧј му мрвѧцу лѧба и сѧра мѧкѧга), *ўћѧши* и *ўзјѧши, бѧди* и *бѧдни, знѧј* и *знѧдни, ѧмѧј* и *ѧмадни, шѧѧди* и *шѧѧдни, шѧћѧни* и *шѧћѧдни, ѧўшиѧи* и *ѧўшиѧи* (Имамо зѧсад, пўшти. — Пўшиѧи тѧ брѧве, јѧдна! — Не дѧпушти, бѧже, дѧ свѧшта), *ѧўшиѧѧј* и *ѧўшиѧѧј*, *бѧчи* и *бѧци* (Бѧчи тѧрице. — Бѧци ми тѧ клўпко. — Бѧчи врѧчу с тѧвана. — Бѧчи тѧ кѧмѧн. — Бѧци, јѧдна, тѧ. — Бѧчи ми тѧ бритвўлин. — Прѧбѧчи ми тў шѧѧду), *ѧомѧѧси* и *ѧомѧѧѧј* (Пѧмѧѧѧј бѧже шта рѧдите! — Помѧѧи кѧлико мѧжеш), *ѧзѧди*, *ѧзѧћи* и *ѧзиѧи* (Изѧди, Мѧлка. — Изѧдите рѧно. — Изѧћи нѧпоље. — Изѧћи па виѧи. — ѧјде изѧћи нѧ шѧвер па се разлѧди), *сѧди*, *сѧћи*, *сѧћи* (Сѧди штѧ при'ѧ), *ѧомѧзи* и *ѧомѧѧни* (Помѧѧни му. — Бѧже ми тѧ помѧзи. — Помѧзи, свѧтѧ Вѧсѧли'ѧ!), *сѧѧѧј* и *сѧѧѧи*, *кўѧѧј* и *кўѧѧи*, *ѧшѧли* и *ѧшѧѧли* (Пошљи тѧ јѧдно ћѧѧѧ дѧље), *шѧѧли*, *шѧѧли* и *шѧѧи* (Шѧѧли пѧре), *вѧди* и *вѧћи* (Вѧди, јѧдо, кѧко дѧћѧ црвен у лицу! — Вѧди тѧ ѧвѧ мѧѧ вўрцузе! — Вѧћи, нѧѧѧић тѧ тў дѧ кѧцѧ нѧши'ѧ. — Вѧди кѧко се ѧвѧј рѧбѧћ убѧшѧтечи'ѧ. — Вѧћи кѧко се заплѧ'ѧла. — Вѧћи кѧлик је ѧнѧ јўрцуп! — Вѧћи кѧка е ѧнѧ мѧтѧра. — Вѧди кѧлик је! — Вѧћи тѧ мрс ѧја-

⁶² ГПД, 70.

ђели! — Виђи како ми то мдреш даћи), *удри* и *удари* (Удри га по цику! — Удари га колико мдреш!), *срѣћи* и *срѣћни*, *разбучи* и *разбуци*, *дик се* и *дигни се*, *зајани* и *зајадни*, *издавај* и *издаи* (од *издаваићи*), *наљези* и *налегни* и ређе *наљежи* (Наљези на мене. — Наљези овуда. — Налегните на нашу колибу ка се биднете враћали с косидбе. — Наљежи ако мдрнеш), *идјаши* и *идјакāj* (Појаши га мало. — Ајде појакāj) итд.

Глаголи као *наћи*, *доћи* и сл. појављују се у императиву само са гласом *ћ*: *наћи* (Наћите што суво у оном чечарима), *доћи* (Доћи да те мало видим).

Инфикс *н* прелази каткад границе свог редовног јављања: *Ўкрад-ни јој рѣбу нѣкаку*. Каткад се одигравају супротне појаве, тј. глас *н* се губи тамо где би требало да стоји: тако сам, поред редовног *акни*, забележио и *аки* (Аки га једном!). Крај редовног *ошиди* (Отиди па види. — Отиди пред ној) и ређег *ошидни*, нисам чуо облик *ошићи*.

Императивна речца *на* (у значењу: *ево ти*, *узми*, *држи*, *прихвати*) и императиви *иддај* и *иддајше* (= дај, дајте), без инфинитива, врло су чести у овом говору:

Подāј вала шта оеш. — Подāјте њм ону ђевѣјку. — Подāј му колико ти затражи. — На ти овѣ кабѣ. — Подāј њглу радачи па ти шѣди те плачи. — Подāјте њм мало сбли. — На ти овѣ левѣр и са срећѣм га нѣси! итд.

И овде је право обиље облика императива глагола *гледāићи* (*гледāј*, *гледāј*, *гладј*, *гледāјше*, *гледāјше*, *гладјше*) и његових композита; једним делом семантично, а донекле и морфолошки — уклопила се у систем ових облика и императивна или екскламативна речца *гле* (гле):

Поглā што е задундила! — Поглѣј [контаминација *поглај* и *гле*] ти њѣга! — Поглѣј прѣвали ми се рана. — Глѣāj, лјиле, како ћу овѣ отпѣти. — Поглāј овога јāда! — Поглѣ, не намазāг та шпѣрет! — Поглѣ какав је. — Поглā прѣтиште цѣлѣо имāње. — Поглѣ му башчѣ окѣ кућѣ! — Погледāј ме у очи. — Глѣдāј ти њѣга! — Глāј јāда! — Поглā онѣ двѣ. — Погледāј, бѣгом те кумим! — Поглā овѣ студѣни. — Поглā, нѣ ш чѣм уста да дтрѣ! — Поглѣ чѣда!

У вези са облицима *идглāј* и *идглā* треба овде рећи још једну ствар. Глаголи *а/ā* односно *ā/ā*-основа имају у ускочком говору као и у књижевном језику редовно наставак *ј* у 2. л. једн. императива: *слушиј*, *гледāј*, *причиј*, *дај*, *идмагāј*, *сачувāј*, *ишиерāј*, *чекāј*, *сицāј*, *идѣāј*, *догнāј*, *идодгнāј*, *надāј се* итд. Другим речима, императив ове врсте не појављује се у овом говору без гласа *ј* као што је то случај у неким староцрногорским говорима. Према томе, редовно је *поглај*, а *идглā*, тј. без гласа *ј*, вероватно је настало према *гле*, као што се, с друге стране, глас *ј* појављује у *гле* под утицајем ове горе наведених императива на *ј*: *идглѣј*. Томе треба додати да сви ови императиви (*идглāј*, *идглā*, *гладј*, *идглѣј* итд.) прелазе каткад из сфере императивизма у сферу императивног интерјек-

тај облик, поред своје императивне функције, употребљава и као узвик за терање коња.

Глаголи који путем јотовања мењају тематски консонант у презенту, мењају га, разуме се, и у императиву: *не ѿворѣжи* (инф. *ѿворѣзати*), *закрекѣћи* (од *закрекѣшати*), *закоевитѣжи* (од *закоевитѣзати*), *зайаши* (од *зайасати*) итд.

Како не постоје презентски облици као *доженем* и сл., тако не постоји ни императив *дожени*, већ само: *дѡгнѣј*, *ѹгнѣј*, *ѿргнѣј*, *ѿрегнѣј*, *изѡгнѣј*, *ѿрегнѣј* итд.

Ј. Вуковић⁶³ вели да је императив од *дбићи* — *обиди*. У Ускоцима је само *дбићи*, а *обиди* је императив од *дбисити* (= окусити, опробати).

Од глагола типа *завршивати* нисам чуо императив *завршивај*, већ само *завршѹј* (Завршѹј тѡ сѣјено), *зайисѹј*, *обрађѹј* итд.

И од *разумити* и од *разумѣити* императив је *разуми*. Од *изаити* је *изаити*, а не *изаикај*, од *виђити* *види* и *виђи*, а од *јѣсити* само *јѣди*.

Имперфект

273. — За разлику од књижевног језика и неких народних говора, ускочки језик у 1. л. једн. и 3. л. мн. имперфекта има готово редовно глас *г* место књижевног *х* и заменика *к* у народним говорима:⁶⁴ *гѡворѡг*, *вѹциѡг*, *нѡсѡгѹ*, *ћѣрѡгѹ* итд.

273а. — Помоћни глагол *биити* има двојаке облике у имперфекту: *биѡг*, *биѡше* (*биѡше*) итд. и *бљѡг*, *бљѡше* итд., а помоћни глагол *шћѣити* неколике врсте облика: 1. *дћѡг*, *дћѡше* итд., 2. *шћѡг*, *шћѡше* итд., 3. *ћѡг*, *ћѡше* итд., 4. *шћѡвѡг*, *шћѡвѡше* итд., 5. *ћѡвѡг*, *ћѡвѡше* итд. и 6. *сѣѣѡг*, *сѣѣѡше* итд.:

Нѣ шћѡвѡг пѣти, нѡ ме нѡћерѡшѣ. — Кака му биѡгѹ штѣнѡд? — Како биѡше Мирко? — Ђаше да нѡсѣ ѡнѹ вѹну. — Бљѡше ли урметѣн жѹт? — Биѡгѹ ли здравѡ? — Шћѡвѡше ѡн рано пѡчѣти кѡсити. — Ђѡгѹ да ѹзмѹ ѡнѣ прѣљетак. — Биѡше лиѣпо мѡнче, кѹкала му мајка! — Какѡнѡ [= како ѡно] биѡше? — Биѡше тадѣ кѡлиба ѡѣе. — Сѣѣѡше да кѡсѣ па му нѣ даде Зѡрка. — Бљѡгѹ и на нѡму и на гласѹ. — Јѡднѣ Мѣле ћѡвѡше рѣћи. — Ђѡгѹ дѡћи, па ѣг нѣшто спрѣѣчѣи. — Кѡно [= ко ѡно] бљѡше с тѡбѡм? — У ѡца ми бјѣше нѡка кѡбила. — На њѡј биѡше нѡка ѡнѡбѹсиѡа [= широко сашивена хаљина]. — Нѣ биѡше лѡше жѣто. — Ђѡг на Бѹѡн. — Нѣ стиѡше нѣшта претвѡрит. — Ђѡг да начинѣм мало кѹћарѣ. — Шћѡвѡг му дѣти свѣ на свиѣту.

274. — Глаголи VII врсте као *кѡсити*, *вѡзити*, тј. који имају гласове *с* и *з* испред инфинитивног завршетка *ити* или презентског *им*,

⁶³ ГПД, 71.

⁶⁴ Ј. Вуковић (ГПД, 71) има за пивско-дробњачки редовно глас *к* у поменутом лицима: *бѣрѡк*, *ѣѣрѡк*, *смљѣдиѡк* итд.

остају са тим сугласницима и у имперфекту, за разлику од књижевног језика, у коме они путем јотовања прелазе у *ш* и *ж*:

Вдзџаше накав аут. — Кдсџаг ѓвѓ мало ливадѓ. — Кдсџагѓ ѓвеликѓ. — Ндсџаше бркове таман кѓ наши лѓди. — Кдсџаше Гаврило по гувну. — Кдсџагу ѓна двоица у ѓнѓ Сѓкину ѓрницу. — Шта рађаше, прдсџаше! — Привозџагѓ и трпагѓ сѓѓено. — Дносџаше ми пѓнуде. — Пџзџасте ме кѓ мало вѓдѓ на длану, итд.

Други сугласници прелазе, као у књижевном језику, у одговарајуће меке или умекшане сугласнике:

Чѓиџаше штѓ му блѓше вѓља. — Мѓшџки гѓџагѓ вѓкове. — Мѓдѓљаше да га пѓштѓ. — Грађагѓ наку кѓлибу. — Жѓљагѓ што ниѓесмо сврѓтили дѓ ѓиџ. — Рађагѓ по цѓѓѓ дѓн. — Мѓшљаг е ѓе бѓнбѓт бити. — Мѓшљаг ѓмриѓе. — Дѓбро сѓђаше. — Жѓвљагѓ кѓ најљешпѓ ѓ бога. — Зѓмѓс жѓљаг да ѓмрѓм. — Вѓљаг да ми да јѓдну од ѓниѓѓг јѓбѓкѓ нѓ да ми нѓко дѓ цѓѓѓ свѓѓет. — Жѓљѓсмо и сѓвѓ кѓрѓ лѓба. — Рађагѓ злѓјутро ѓ [= од] црѓѓѓга нѓрода, итд.

Овде треба додати да глаголи VII врсте имају, поред редовног (књижевног) наставка *ах* са јотованим претходним сугласником: *вѓђџаг*, *вѓдѓљаг* итд., још и наставак *иѓаг*: *вѓдѓиѓџаг*, *мѓдѓиѓџаг* итд. Иако ови облици нису распрострањени као они први, они ипак доста чврсто леже у језичком осећању ускочког човека:

Гѓриѓџаше бѓрова шѓма стрѓг бѓжѓ, свѓзѓ дѓѓм с небѓсима. — Бѓдриѓџаше се з дѓшѓѓм. — Градиѓџагѓ цѓду ѓд Нишиѓа за Шавѓиџк.⁶⁵ — Жѓлиѓџагѓ се на дивѓну. — Вѓзиѓџаше мрѓ из планинѓ у сѓло. — Жѓвиѓџаше кѓ бѓг на Ёрцеговину. — Јѓдинѓ бѓг зна штѓ се ѓд ѓѓџ чѓиѓѓџаше. — Дѓбро се вѓлиѓџагу. — Имагу дѓста мѓла и живиѓџагѓ дѓбро. — Пѓшка грмиѓџаше на свѓ стрѓне.⁶⁶

У неких је обичнији наставак *иѓак* од наставка *ах*: *врѓиѓџаг*, *шѓѓѓдиѓџаг*, *лѓѓиѓџаг* поред ређих облика: *врђџаг* итд.

Ако је сугласник испред наставка *аг* односно *иѓаг* мек или умекшан, онда он, разуме се, остаје такав:

Ѕзалѓд ми ѓе што дѓбро ѓчиѓџаше кад га не мѓгу дѓљѓ спрѓмит. — Ѕчѓаше бѓгами прилично. — Таман јѓ брѓјѓг наке пѓре кад ѓн дѓђе. — Бѓѓџаше кѓд стругѓ и брѓѓѓџаше ѓвце. — Бѓрѓгѓ се на Мѓјкѓвцу кѓ вѓци. — Гѓрѓгѓ му ѓчи кѓ у ѓнатемѓџака.

275. — Глаголи I врсте имају већином наставак *иѓаг*: *ѓрѓдиѓџаг*, *мѓзиѓџаг*, *ѓлѓѓиѓџаг*, *ѓрѓсиѓџаг*, *вѓѓѓѓџаг*, *врѓиѓџаг*, *ѓѓѓѓџаг*, *мѓѓиѓџаг* се итд. У овим и сличним примерима никад се не појављује наставак *аг*. Глаголи *ѓѓи* и *јѓсѓи* имају само: *ѓдѓг* (Зѓ нама ѓдѓаше накав чѓек) и *јѓдѓг*

⁶⁵ Исп. Матош: „Автор радиџаше“ (Бранково коло, 1899, 1378).

⁶⁶ Исп. Ње ош: „Око тебе пушке грмиџаху“ (Горски виѓенац, стих 1745).

ли. — Те нѣ виѡшѣ, науѡчени'е! — Виѡсте ли онѡ ч'удо? — Виѡг: овѡ побљеже. — Кад ме виѡе, он оцарда); *знѡдог* — *знѡде* (Знѡдог вѡла ѡе [= да] е пѡгинуо) и *знѡг* — *знѡ*; *ѡбиског* — *ѡбѡшѡе* и *ѡбисн'уг* — *ѡбисн'у*, *ѡйгог* — *ѡйже* (Мѡчак ми сѡнѡ; сланину дѡйже) и *ѡйгн'уг* — *ѡйгн'у*; *ѡрског* — *ѡршѡе* и *ѡрсн'уг* — *ѡрсн'у*; *ѡзмаког* — *ѡзмаче* (ѡзмаче ѡлѡду дѡнѡрѡ, па ми дѡде) и *ѡзмѡкнуг* — *ѡзмѡкн'у*; *ѡдн'уг* и *ѡѡдог* (Пѡн'у ми нѡм); *ѡѡчѡг* (Бѡчѡг дѡлѣ од ѡега) и *ѡѡцѡг*; *ѡдгибог* — *ѡдгибе* (Пѡдгибосмо з главѣ) и *ѡдгѡн'уг* — *ѡдгѡн'у* (Пѡгину з главѣ); *ѡмѡког се* — *ѡмаче се* и *ѡмѡкнуг се* — *ѡмѡкн'у се*; ѡжљегог: *ѡжљеже* — *ѡжљезе* — *ѡжљезе*; *ѡљегог* — *ѡљеже* — *ѡљезе* (ѡљезе ѡ куѡу и шѣде крај сантрача); *нѡљегог* — *нѡљеже* — *нѡљезе* (Нѡљегошѣ нѡки трѡвци из Колѡшина) итд.

Сви ти дупли или тродупли облици нису, разуме се, у подједнакој употреби. Као што је већ и раније напомињано, облици са *шѡ* (*ѡ ѡшѡи ѡѡг*, *ѡрѡѡшѡѡг* итд.) доста су реѡи од облика са *шѡи* (*ѡ ѡшѡѡѡг* итд.), *шѡѡдог* је реѡе од *шѡѡг*, *ѡѡцѡг* од *ѡѡчѡг* (иако ће *ѡѡцѡг*, услед све јачег и константнијег утицаја књижевног језика, вероватно преовладати) итд. Међутим, облици као *ѡрѡкидог* и *ѡрѡкин'уг*, *ѡрѡѡдог* и *ѡрѡѡг* итд. подједнако лепо леже у језичком осећању Ускока.

Интересантан је случај облика аориста глагола као *ѡднѡ'еѡи*, *ѡнѡ'еѡи*, *зѡнѡ'еѡи*, *ѡрѡнѡ'еѡи* итд. Њихова промена у аористу представља комбинацију двају аористских облика ових глагола. Редовни су облици: *ѡднѡ'ег*, *ѡднесе*, *ѡднѡ'есмо*, *ѡднѡ'есѡе*, *ѡднѡ'ешѣ*, док су облици *ѡднѡсог*, *ѡднѡ'е*, *ѡднѡсосмо*, *ѡднѡсоѡе* и *ѡднѡсошѣ* ретки или се не чују:

Дѡгог он'у гр'уду снѡ'ега и пѡнѡ'ег је кѡлиби. — Дѡнѡ'ешѣ ни дѡста кѡвѣ и шѣѡера. — Сутѡра свѣ пѡнесе. — ѡнѡ'есмо га ѡ куѡу. — Прѡнѡ'ешѣ Мѡлѡна на нѡсилима. — Вљѣтар ѡднесе ѡткосе. — ѡднѡ'ег цѡ'ѡ бѡнак. — ѡзнесе прѣдѡ ѡѡг сѡ и лѣб. — ѡзнѡ'ешѣ му да е ѡмѡ ди'ете с онѡм ѡвѡѡкѡм. — Нѣко прѡнесе виѡ'ес да је Мѡрица побљегла за Јѡка Крѡикапу. — Свѣ лѡгум ѡднесе.

У 1. и 2. л. мн. потенцијала у употреби су и облици *бисмо*, *бисѡе* и облик *би*:

Нѣ би трѣбѡли да трпѡмо дѡнѡс сѡ'епо. — Да ћемо к'ѡни, ѡе бисмо сѡшѡли. — Шѡѡли бисмо се нѡпи варѡникѣ. — Дѡшли бисмо да имѡмо врѣмена. — Знѡм да бисте дѡшли да ве нѡ'е прѡтискѡ пѡсѡ. — Ако би ѡстѡло кѡѣ [јѡгње], кѡѣ бисмо за тебе?

У самосталној употреби облици *бисмо*, *бисѡе* не могу бити замењени са *би* ако лице није означено на који други начин:

Бѣ бѡсте дѡсад? — Бѡсмо да мѡжемо. — Бѡсте ли мѡло мѡлѡ'ека? Неенклитични облици су обични као и у књижевном језику: Нѣ знѡм што ѡг нѣ бѡ. — Мнѡго му жѡѡ бѡ што га ни'есам ѡшчѡкѡ. — А. Бѡ ли мѡло мѡлѡ'ека? Б. Бѡг. — А. Бѡ ли кѡ тѡмо? Б. Бѡ. — Нѣ бѡ га. — Бѡ тебе Мѡлуша дѡла.

Тако и у сложеницама, разуме се:

Мало прѢнебї, ѣто ти Брѣанѧ.

Ни аорист несвршених глагола није необичан:

Јѣсмо, пїсмо и одмѡрисмо се, ѧј сѧ да идѣмо. — Лѧла у Барѣ лѣтовѧ. — Узалуд се јѧ мѣтог по ѡвѡј планинчини. — Цїѡ дѧн плѧстиг, па ѣво јѡш не шѣдїм. — До поѡднѣ грѧбїг, а од^т поѡднѣ у коло. — Шї ли ти ѡнѡ рѡбу? — Кѡсї ли тї ѡнѡ ливаду у Стѧрцу? — Бѣдѡсте ли сїѣно? — Шѣѣ же јѣдно поѡла сѧта, на ѡде. — Свѣ дѡсад се тѡрасмо. — Кѡлико пѡта гѡрешѣ Шумѧрице? итд.

Глаголски ѡрилог садашњи

278. — Овај се облик ретко употребљава у ускочком говору, те се зато може дати само нешто мало материјала овог облика:

Поби^јѣлешѣ ми ѡчи рѧдѣћи од зви^јѣздѣ до зви^јѣздѣ. — Знѧјѡћи да сиромѧшак нїѣ лѣкѧр, рече: „Нека ѡѣѣ“. — Вїѣк ми проѣ мѣтѡћи се по ѡвиѣм вѣдеснїцима. — Забѧлѧм се по мало кѡсѣћи.

Поред редовног *кѡсѣћи* забележио сам и облик *кѡси^јѡћи*. У имперфекту, поред редовног *кѡсѧг*, имамо и *кѡси^јѧг*. Мислим да је ова форма глаголског прилога садашњег (*кѡси^јѡћи*) настала пре према овом имперфекту него према гл. пр. садашњем глагола типа *вїѡи* (*вїѡћи*) зато што ови облици нису у честој употреби, па нису могли ни вршити какав утицај, а облик имперф. *кѡси^јѧг*, иако реѣи од *кѡсѧг*, ипак је у чешћој употреби од облика гл. пр. садашњег.

Из примера *Ми се ѡшѣгнусмо идѣћи* види се да глаголски прилог садашњи од глагола *їћи* може бити и по IV Лескиновој врсти.

279. — Има овде једна специфична врста облика садашњег партиципа од свега неколико глагола, које нисам нашао у дијалектолошкој литератури ни суседних ни других народних говора и које нигде другде нисам чуо. То су ови партиципи: *лежѣћи*, *їрчѣћи*, *шѣдѣћи*, *кљѣчѣћи*, *стоѣћи*, *идѣћи*. Као што се види, свега шест облика; да ли постоји још који овакав облик, ја то не бих могао реѣи, пошто више нисам забележио ниједан. Ови партиципи имају, дакле, наставак *ћи* место наставак *ћи*, иако ни овај последњи није искључен у њима. Нисам у стању да поуздано кажем откуд је овај наставак. Можда се овде сме претпоставити чување некадашњег назалног елемента испред *ј* (*стојѣ+јѣ*), тј. асимилација тога *ј* пре деназализације *ѣ*). При томе треба имати на уму и чињеницу да сви наведени партиципи могу имати и дуг последњи вокал (*їрчѣћи* итд.), што би могло потицати од одређене придевске форме. Наведени партиципи губе каткад глаголски карактер и постају обични прилози, нпр. *їрчѣћи* може значити: журно, на брзу руку, на брзину. Ево и примера у којима се појављују наведени партиципи:

Лежѣћи се ливада нѣ косї. — И вљѣридбу, и вљѣнчање, и свѧдбу — свѣ е то ураѡи^ѡ нѣкако трчѣћи. — Прѣтурићу ти га кљѣчѣћи. — Стоѣћи ѣ нанишѧни^ѡ, пѡкѡ и Стојѧн се сѧмо прѣтури^ѡ. — По нешто се мѡже ураѡити и шѣдѣћи. — Оћу свѣ трчѣћи. — Вѣчѣрѧваше лежѣћи. — Не мѡгу јѧ лежѣћи.

Глаголски придеви радни

280. — Већ је показано да се глаголски придеви радни на *ao* завршавају у ускочком говору на *o* и да су несливени облици права реткост или случајност у вишесложним основама:

наљегб, уљегб, заљегб, њриљегб, њжљегб, шљегб (Са сам шљегб), *иисб, вљеровб, чиишб, диишиб, њреоравб, замарб, везб, усшајб, ддмешб, дбећб, свукб, мдгб, вукб, снџб, дџб* (Дџб се кунпи¹ер љ гору), *ишб, идишб* (Иди пошб на зб пџт), *џукб, зџб* итд.

Само неки двосложни радни придеви чешће се појављују у несливеној него у сливеној форми:

дао, брао, крао, иџао, слао, јао, шкао, клао итд.

али и *дб, брб, јб, шкб, клб* итд.

Контражује се готово редовно и *eo* у *o*: *наџб, дџб, зџб* (< заео, *зџб* је од *зџасџи*), *џб* итд.

281. — Нека својства, као напоредност, редукција вокала, асимилација, дисимилација, аналошке појаве итд., која сам већ показао код појединих ранијих глаголских облика, особито код инфинитива и аориста, показују се и у овом глаголском облику:

џишиб и *џашиб* (Њзишла е она кџчка оздбљ. — Њзашло му нџшто по лџцу); *гледб, глџб* и *глб* (Јџси ли глџб Њроша? — Глб не глб, свџти јџдно, ништа се не види); *џћб* и *џзб*; *џдкисб* — *џдкисла* и *џдкиснуо* — *џдкиснџла* (Пџдкисб кџ мџш. — Ваc је пџдкиснуо); *зџмакб, зџнб* и *зџмакнуо*; *сџџао* — *сџџала* и *сџџануо* — *сџџанџла*; *сџџишб* и *сџџишб* (Сашб на ништа. — Сџџшб на ништа. — Сџџнб Мџрко сџшо из планџнџ); *џдџб* и *џдџакб*; *сџрџб* се и *сџрџнуо* се — *сџрџнџла* се; *зџђенуо* — *зџђенџла* и *зџди'о* — *зџђела*; *џбиско* — *џбисла* и *џбиснуо* — *џбиснџла*; *џдџџакб* — *џдџџакла* и *џдџџакнуо* — *џдџџакнула*; *сџмако* — *сџмакла* и *сџмакнуо* — *сџмакнула*; *сџџџруо* — *сџџџрула* и *сџџџрунуо* — *сџџџрунџла*; *џдџрџкб* — *џдџрџкла* и *џдџрџкнуо* — *џдџрџкнџла* (Ђџца су му џдџрџкла. — џдџрџкнуо му џнџ џџџџџ); *џрџб* — *џрџгла* и *џрџгнуо* — *џрџгнџла*, *врџб*, *врџгла* и *врџгнуо* — *врџгнџла*, *набб* — *нагла* и *нагнуо* — *нагнула* (Нагб се сџ'ено на џвџ бџнду. — Нагнуо нџкуј џ Старац); *зџџрегла* и *зџџрегнџла* (Запрегнџла ни Рџсуља. — џвџце су вџџ запрегле) итд.

282. — Ускочки говор, као и пивско-дробњачки,⁶⁷ добро чува јатовске односе у глаголском придеву радном, тј. јат је испред *o* постало од *л*, прешло у *и* (ово, разуме се, важи за јџднински мушки род, док облици осталих родова јџдине и множине подлежу јџтовању), као и секундарне јатовске и друге односе:

џзи'о — *џжсела*, *џи'о* — *џјела*, *сџ'б* — *иџла* (Сџ'о сам кџ на мрџви-нџак [било много бува]), *начџни'о* — *начџњела*, *иџди'о* — *иџђела*, *џребџли'о* — *џребџљела*, *вџли'о* — *вџљела*, *вџди'о* — *вџђела*, *жџли'о* — *жџљела*, *џрџшиџџџди'о* — *џрџшиџџџђела*, *џми'о* — *џмљела*, *џни'о*

⁶⁷ ГПД, 74.

— *уни'ела, загори'о* — *загорела, мрзи'о* — *мрж'ела, њ'о* — *ј'ела, шич'или'о* — *шич'и'ела, шодчи'о* — *шодчела* (Живине га точеле!), *снй'о* — *снй'ела, нал'иши'о* — *нал'е'ела, сри'о* — *ср'ела, исид'или'о* — *исид'и'ела, сас'иш'о* — *сас'и'ела, гр'ми'о* — *гр'м'ела, саж'иш'о* — *саж'и'ела* итд.

Врло су ретки случајеви „пробијања“ овог чврстог система, аналошким или каквим другим путем. Ја сам свега једном забележио *и'ео* (према *и'ела, и'ело, и'ели* итд.) поред редовног *си'о*.

Већ је речено (в.т. 26) да је глас *p* девокализован у случајевима као: *умр'о, саш'р'о, уш'р'о, ир'одр'о, задр'о, ир'дсир'о, засир'о, дир'о* (Опр'о огањ небески), *дш'р'о, одав'р'о, уш'р'о, надр'о, заир'о, р'аздр'о, наш'ро* (Ни'еси добро надр'о ови љ'еб) итд., али је задржао вокалност у осталим јединским и множинским облицима сва три рода: *умр'ла* — *умр'ло* — *умр'ли* — *умр'ле* — *умр'ла*; вокалност овог гласа задржала се у јединским облицима м.р. само у случајевима као: *мр'о* (поред *мр'о*), *вр'о* и сл.

Гл. пр. радни од *ш'е'иши* гласи *сш'и'о, ш'е'ела* итд.: *Стш'о* биг о'в'у потр'бушину за гусал'а.

Поред редовног *наси'авали* забележио сам и *наси'али*.

Глаголски придев ш'риши

283. — У ускочком говору наставак *иш* у глаголском придеву трпном нешто је у ширијој употреби него у књижевном језику. Поред случајева који се сусрећу и у књижевном језику као *уз'е'иш, ир'дс'иш, ус'иш, ир'дл'иш, одр'иш, см'акн'иш*, овде је наставак *иш* распрострањен међу глаголима *a/a* односно *a/a*-основа, као и међу глаголима *a/je* односно *a/e*-основа:

раш'ов'иш (Зашто е ра'ов'ато?), *ску'в'иш* (Ј'е ли ску'в'ат та кунпи'ер?), *рањ'ав'иш* (Он је рањ'ав'ат у рату бугарском), *оку'п'иш* (Ј'аг'ад су, ј'адо, ли'епо оку'п'ата), *зак'лаш* (К'ад је зак'лато о'во ј'аг'е?), *идчи'н'иш* (Ни'е сш'ној пр'зор био п'дчи'н'ат да се град'и), *и'љ'в'иш* (В'ина е то п'љ'есма, ч'есто е п'љ'ев'ата), *ир'од'ав'иш* (Ни'е р'ани'е пр'од'ав'ата), *гл'ед'иш* (Ј'е ли гл'ед'ата та ливада?), *и'уш'иш* (Ни'ј'едно не пушт'ато, п'дпи'о х'ав'о!) итд.,

поред облика са *n* од тих истих глагола: *ску'в'ан, и'љ'в'ан, гл'ед'ан* итд.

284. — Глас *ш* добивен јотовањем у гл. пр. трпном од несвршених глагола као *ндс'иши, дондс'иши* итд. унет је и у гл. пр. трпном свршених глагола као *донеш'иш* и сл., те, место *донесен* и сл., гласе:

донешен — *донеш'ена, однешен, унешен, ир'инешен, занешен, ионешен* (Ј'е ли унеш'ена она вр'ећа са житом? — Ј'е ли шт'а однеш'ено?).

Али ови придеви могу имати друкчије облике: *дд'ни'е'иш, у'ни'е'иш, дд'ни'е'иш* итд. (према инф. *дд'ни'е'иши, дд'ни'е'иши* итд.).

Ова појава умекшавања сугласника *s* није ограничена само на поменућу категорију глагола — умекшавање зубних сугласника *s* и *z*

срећемо и код неких других глагола: *мужен* (од *мужити*), *везен* (од *весити*), *грџен* (од *грџити*), *загрџен*, *довезен*, *шрешен* (од *шресити*), *истрешен* (од *истресити*) итд. Али док су облици са неумекшаним сугласником з: *мужен*, *везен*, *грџен*, *загрџен*, *довезен* обични, а са умекшаним сугласником з: *мужен*, *идмужен* итд. ређи, дотле се облици као *шресен* и сл. готово и не чују, већ само облици као *шрешен* и сл.

Група *сиј* неједнако се рефлектује у ускочком говору; она негде даје старо *ши*: *иушиен*, *кѣшиен*, *смљешитен* итд. Поред *иушиен* и *кѣшиен* као редовних облика могу се чути и облици са подновљеним јотовањем: *иушиен*, *кѣшиен*, али нисам чуо *смљешитен* иако можда теоријски није искључен. С друге стране, резултати подновљеног јотовања обичнији су од онога што је раније било: *идиллашиен*, *ујрошиен*, *угошиен*, *замашитен*, *ујрдоишиен* итд. Обратних алтернација нема.

Глагол *виити* има у гл. пр. трпном *виит*, поред *ви'ан* од глагола *ви'аити* (са истим значењем). Гл. пр. трпни од сложених глагола глагола *виити* могу бити тројаки: *развиит* — *разви'ен* — *разв'елен*; *савиит* — *сави'ен* — *сав'елен* (понекад *сав'елен*); *идвиит* — *идви'ен* — *идв'елен* итд. Тако је и са сложеницама глагола *биити* (*battre*): *убиити* — *уби'ен* — *уб'елен* (*уб'елен*), *и'робиити* — *и'роби'ен* — *и'рб'елен* итд.; од *биити* је *би'ен*, *б'елен* (облике *биит* и *бивен* нисам забележио). И гл. пр. трпни сложеница глагола *шиити* су тројаки, само нешто друкчији од претходних: *сашшиити* — *сашши'вен* — *сашш'вен* (Кап'ут јој ни'е још *сашш'вен*); *и'рдоишиити* — *и'роиш'вен* — *и'рдоиш'вен* итд. Сличан је овим последњим облицима и гл. пр. трпни *нашш'вен* (Ђев'ојка је нашш'вена) од глагола *наћи* поред облика *наћен*. Од самог глагола *шиити* гл. пр. трпни гласи: *шиит* и *иш'вен*. Слично је и са глаголом *криити*: *криит* и *кр'ивен* и са његовим сложеницама: *идкриит* и *иокр'ивен* (Сни'ег је покрит још пр'оет'ос. — Види је ли он'о ди'ете покрив'ено), *сакриит* (*скриит*) и *сакр'ивен* (*скр'ивен*) итд.; и са глаголима од *лиити*: *саллиит* и *салш'вен*, *и'рдолиит* и *и'ролиш'вен*, док сложенице глагола *и'иити* имају: *иди'иити* и *иди'и'ен*, *нади'иити* и *нади'и'ен* итд. Глаголи типа *саи'ри'еити* такође имају двојаке облике гл. пр. трпног: *саи'р'иит* и *саи'р'ивен*, *уи'р'иит* и *уи'р'ивен*, *и'рдои'р'иит* и *и'рдои'р'ивен* итд. Од *мљ'иити*, *дбуиити*, *чуиити* и сл. имамо: *мљ'ивен*, *обу'вен*, *чу'вен* итд.

Понекад, услед инфинитивне двострукости, долази и до двострукости гл. пр. трпног: *см'акну'иити* (према *см'акну'иити*) и *см'ачен* (према *см'аћи*), *ди'гн'у'иити* (према *ди'гн'у'иити*) и *ди'гжен* (према *ди'ћи*), *д'ђен'у'иити* (према *д'ђен'у'иити*) и *о'ђевен* (према *д'ђесити*) итд.

Појава *сломиити* — *сломиит*, позната особито у неким војвођанским говорима, овде не постоји; постоји само *сл'дм'елен*, па према томе нема ни *сломи'ен* ни *сломи'вен*.

Сложени глаголски облици

285. — Поред редовног, у обичној је употреби и крњи перфекат: С'и'ној М'арко с'и'ш'о из планин'е. — Д'олази'о С'е'љо да тра'жи гра-бу'ље. — Д'о му б'дг па м'д'же. — Уз се никад се не појављује је:

Једну нōј пренемо̄ се. — Срели се Ша̀пōв и вук на рáскрсници код Ву̀леве ку̀ћē. — Мōлила се бōгу па јој нѝе стй̄о помо̀ћи.

286. — Ј. Вуковић⁶⁸ вели да се плусквамперфекат од несвршених глагола не чува у пивско-дробњачком говору. У ускочком говору, крај сва три вида плусквамперфекта од свршених глагола:

Бй̄'аг̄у ујáвили у̀ нашу й̀спашу. — Бй̄'аше е у̀лови'о нѣ́је у Семòљу. — Бй̄'аше се у̀плаши'о, па нѣ́ шѣг. — Бљѣше оку̀пала ди'ете и мѣтнѹла га у̀ коли'евку. — Бљѣг̄у свѣ покосили. — Бй̀ло се у̀рвало. — Бѣвōјка е бй̀ла шѣла на почй̀валу. — Овце су бй̀ле нашвѣне итд. —

сасвим су обични и примери као: Бљѣг̄у ли штō сй̄'али? — Бй̄'аг̄у кōсили нѣ́што у Гла̀вама и сл.

287. — Футур од глагола на *ӣи* поклапа се углавном са оним футуром који се употребљава у књижевном језику у источним крајевима:

Шѣ́ће да й̀де с на̀ма. — У̀б̄рзо ћу долавр̄њати. — Обй̄шћу се ш њ̄им. — Са́ ћеш ми платити. — Свѣ́ ће овѣ прл̄ине о̀стати бѣз на̀с. — Оглѹвље́ћу, ѣ̀вō ма̀кō. — Св̀ануће нѣ́коме зло̀јутро. — Са́ ћу ја́ скѹв̀ат кача̀мак, па ћу ви осмōчит. — Ђѣца́ ће исци'епати др̀ва. — Й̀жешће и ц̀рно испод нок̀ат̄а. — Штѣкнѹће се с то̀бōм. — Изй̀мићемо й̀г до прѝпуста. — Чѹ́ћеш ка̀ка ће срка̀чина бй̀ти. — Нѣ́ће он мѣне ја́т. — Ку̀пићу ти свиленѝка.

Са глаголима на *ћи* ствар стоји друкчије. Да одмах кажем, овде постоје три футурске форме кад енклитика стоји иза инфинитива и једна кад она стоји испред њега:

1. *на̀ћи ћу* (као у књижевном језику);
2. *на̀јћу* (инф. *на̀ј* + енклитика, али без могућности за било какве даље фонетске промене;
3. *на̀ћу* (цео наставак *ћи* редуциран: *на̀ћићу* > *на̀ћћу* > *на̀ћу*);
4. *ја́ ћу на̀ћи* (односно: *ја́ ћу на̀ћ*, односно: *ја́ ћу на̀ј*):
  - а) А́јде тй̄, до̀ћи ћу ја́. — Прōћи ће ј̄ош и шѣс мљѣсѣца́ дога [= док га] на̀чинѣ. — Ако шт̄а бй̀дѣ, рѣ́ћи ћу ви. — До̀ћи ће кōлико и́ѹтра. — Й̀ћи ћемо у Ко̀рита. — За́ћи ће у ма̀гли. — Й̀ћи ћете у̀ по̀ди. — На̀доћи ће ри'ѣка. — Мо̀ћи ће да́ти лѣтрикѣ Ђрцего̀вини;
  - б) Нй̄шта нѣ брини, на̀јћемо га мй̄. — До̀јће он̄а ст̄ари'а на Пѣтров да̀н. — На̀јће га [стари снег] мла̀дй̄. — До̀јћѣ они да̀на̀с. — А. Бо̀лий ме гла̀ва. Б. Нѣ бōј се, прōјће;
  - в) До̀ћу у нѣ́љју. — Помо̀ћѣ ви. — До̀ћеш тй̄ у мо̀ју прѣку̀ћу. — Ко [= ако] ме не сме́те шт̄а, й̀зй̄ћу ра̀но. — Нѣ́ка, ди'ѣте, по̀ићеш се. — Стй̄ће са̀д. — Ои́ћу ти рѹ́ку ако то̀ учини́ш. — До̀ће они одз-г̄ор.
  - г) Прōће то̀. — Пу̀шти га, у̀ће са̀м. — Е па мо̀ће.

⁶⁸ ГПД, 74.

д) Шўтра нёше йћи. — Кóме ће дóј? — Јá ћу йћи, а тї ћеш јáти. — Вїкó да ће йћи у Сáнцик да кóпуе имáње. — Сá ће дóћи. — Јá ћу йзáћ. — Јá ћу нáљећ одóздóљ. — Па ћеш вїђет кáко ћеш прóћи.

Из наведених примера види се да су форме: *дóћи ћу* (тј. пун инфинитив + енклитика) и *јá ћу дóћи* (тј. енклитика + инфинитив) — најчешће, да је форма *дóћу* (тј. форма у којој је ишчезао инфинитивни наставак *ћи* као и наставак *иш* у форми *ишáћу*) — доста честа, да је форма *дóјћу*, све ређа услед све ређе употребе инфинитива *дóј* и, најзад, да је прелазна форма *дóћу* најређа.

Као и у књижевном језику, и овде се понекад инфинитив замењује конструкцијом *да + ирезениј*:

Свё ће мейт да бїдё. — На тó ће рóса да пáдá. — Сá ће óнó вїђе-ло да ўтрнё. — Сá ће да гóвори Мрдеља Стáнић, итд.

Видели смо да је вокал *и* врло покретљив у инфинитиву и императиву, па сам чак и овде забележио овај пример: Покóшће дóста (< покосће < покосиће).

288. — Предбудуће време гради се по истом систему као и у књижевном језику:

Ако бїднём тó уради'о, да дáм глáву. — Ако бїдё дóшó, рёците му да ме прїчекá.

289. — У потенцијалу су облици помоћног глагола или пуни као у књижевном језику с том разликом што се место облика *би* у 3. л. мн. употребљава облик *бише*:

Требó бик се óбри'ати. — Стї'о биг óвў потрбушину зá гусáлá. — Тó кúчак с мáслом й'о нё би. — Е нёћеш кад би лети'о испó облакóвá. — Једнóм једнóм нё бисте обрнули сáмо да сам ймó седмицу кúпá. — Нё биг ти вїшё спáвала да е бїло трї ноћи нá нóј. — Пóмрли бисмо од глáди да нё бї њёга. — Рáдї биг бї'о да ми 'е рúка од'гала нó што се тó дёсило, —

или облик *би* уз све облике гл. пр. радног:

Мй би прї'е стїгли ако би йшли óви'ем пúтем. — Прóдáли би óнó лївадё пó [= под] Тичјóм вóдóм (ми). — Знáм, сáд би се йгрáли (ви). — Што би óтпри'е рёкли стáри лўди. — Óћу кад би глáву изгуби'о. — На њёга би се наслóнила (ти).

У овом случају, уколико није употребљена лична заменица, увек се из контекста мора видети које је лице у питању:

Задúжили смо се. Прóдáли би óнó лївадё пó Тичјóм вóдóм. — Тї си инóкосна, нёмá кó да ти рáдї толикó имáње, а óн је зáдружан, на њёга би се наслóнила.

Помоћни глагол у потенцијалу може бити и наглашен:

Бй ти Мйлуша дала вдове сѧмо да е ли'ѧпо замолим. — Бй ве ли'ѧпо дѧчекѧла.

У упитним реченицама понекад се појављује удвојени помоћни глагол:

Бй ли би ти 'е бйло жѧ? — Бйсте ли би 'е зазймили?

290. — Глаголски прилог прошли изгубио се у ускочком говору. Сличну констатацију чини и Вуковић.⁶⁰ Задржао се само облик *рѧкѧв* у изразу: *ѧамо њему (њој, њима, мени) рекав*:

Мрш одѧтлѧ, кучко једна, тамо њѧј рѧкѧв! — ѐди ако ни'ѧси гѧрй о твѧјѧ Васи́ли'е, тамо њѧму рѧкѧв.

Овде се овај облик сасвим изједначио са глаг. прил. садашњим: *рѧкућ*, поред тога што се овај облик среће у изразу: *ѧѧкѧ рѧкућ*.

Конструкција: био + инфинитив

291. — У ускочком говору често се чују овакви изрази: *бй'о рѧдиѧи*, *бй'о чуваѧи*, *бйла мањѧ йрйчаѧи*, *бйли чѧкѧѧи*, *бй'о рѧни'ѧ лећи*, *нѧ био лежсаѧи* итд. Као што се види, ова се конструкција састоји од гл. придева радног помоћног глагола *биѧи* и инфинитива. Прави се обично од несвршених глагола, али су заступљени и свршени. Односи се на сва лица и оба броја, а може, као што се види, бити потврдна или одрична.

⁶⁰ ГЦД, 73. Нема га ни у поцерском (АСПГ, 81), ни у плѧваљском говору (РАСПГ, 170).

